

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

**RAZNOLIKOST V RAZISKOVANJU
ETNIČNOSTI:
IZBRANI POGLEDI**

Uredila:
Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök

Ljubljana 2016

Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi

Uredila: Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök

Recenzenta: dr. Matjaž Klemenčič, Univerza v Mariboru

dr. Mateja Sedmak, ZRS Univerza na Primorskem, Koper

Jezikovni pregled: Jasmina Vajda Vrhunec

Prevod povzetkov: Meta Cerar Gostinčar

Tehnični urednik: Zmago Drole

Oblikovanje in prelom: Jana Kuharič

Tisk: Demat

Naklada: 300 izvodov

Izdajatelj: Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana

Zanj: Sonja Novak Lukanovič

Ljubljana 2016

© 2016, Inštitut za narodnostna vprašanja

Vse pravice pridržane

Knjigo je finančno podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost
Republike Slovenije

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev.

Cena: 20,00 €

CIP: Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

323.15(=163.6)(082)

316.347(082)

RAZNOLIKOST v raziskovanju etničnosti : izbrani pogledi / uredila
Danijel Grafenauer, Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna
vprašanja, 2016

ISBN 978-961-6159-58-6

1. Grafenauer, Danijel
284852992

KAZALO

Uvodne besede	6
<i>Sara Brezigar</i> : Model za celovito oceno stanja in razvojnih perspektiv narodnih manjšin ter njegova aplikacija na slovensko narodno manjšino v Italiji	8
<i>Danijel Grafenauer</i> : Trije primeri poskusov internacionalizacije »koroškega vprašanja« po drugi svetovni vojni	32
<i>Damir Josipovič</i> : Slovensko madžarska razmejitev: od upravno-cerkvenih meja do državne meje in »izolata kalvinov«	50
<i>Miran Komac</i> : Priseljenci: večni <i>tujek</i> ali <i>konstitutivni</i> del slovenske države	74
<i>Attila Kovács</i> : Demografsko praznjenje obmejnega, narodnostno mešanega območja v Prekmurju v dvajsetem stoletju – primer dvojezičnih naselij v občini Moravske Toplice	100
<i>Samo Kristen</i> : Nekateri značilnosti pravnega varstva manjšin v Državi SHS, Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji (1918–1941)	120
<i>Vera Kržišnik - Bukič</i> : Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem	142
<i>Mojca Medvešek in Romana Bešter</i> : Institucionalna dvojezičnost v Prekmurju	168
<i>Katalin Munda Hirnök in Sonja Novak Lukanovič</i> : Slovenščina v Porabju: stopnja vitalnosti	192
<i>Sonja Novak Lukanovič</i> : Jezik in ekonomska vrednost v večkulturnih okoljih	220
<i>Janez Pirc</i> : Izbrane sodobne demografske in poselitvene dinamike romskega prebivalstva v Sloveniji	244
<i>Barbara Riman</i> : 130 let slovenskega združevanja na Hrvaškem	266
<i>Mitja Žagar</i> : Upravljanje različnosti in integracija: od idej do konceptov	286
Kratice	308
Imensko kazalo	309
Kazalo zemljepisnih imen	317

Uvodne besede

Častitljiva 90. obletnica Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani je čas in priložnost, da se oceni preteklo delovanje raziskovalne inštitucije, ki je bila ustanovljena leta 1925 z imenom Manjšinski inštitut. Ustanovitev je bila odgovor na posledice prve svetovne vojne in potrebe po ustanovitvi neodvisne organizacije za sistematično znanstveno raziskovanje manjšinskih in etničnih vprašanj na slovenskem etničnem ozemlju. Družbena potreba ter nuja po raziskovanju etničnih dimenzij in z njo povezanih manjšinskih pravic kot del občečloveških pravic, predstavljajo pot, ki so jo raziskovalne usmeritve na Inštitutu za narodnostna vprašanja in vseh njegovih predhodnikov zasledovale in udejanjale. Raziskovanje, analiziranje, interpretiranje, razumevanje, spoštovanje in upoštevanje etničnosti so tiste besede, ki opredeljujejo modus operandi ter kažejo na izrazito multidisciplinarno in interdisciplinarno naravo dela Inštituta.

Vpogled v raznoliko in bogato raziskovalno in znanstveno tradicijo Inštituta predstavlja konec leta 2015 izdana publikacija *90 let Inštitut za narodnostna vprašanja : 1925-2015*, kjer je izrisan zgodovinski lok delovanja in prizadevanj, in kjer so predstavljeni dosežki raziskovalne organizacije, katere rezultati so pomembno prispevali k izboljšavi številnih politik in dokumentov na področju etničnih vprašanj in manjšinskih pravic v evropskem in svetovnem merilu. Nenazadnje so bili rezultati inštitutskih raziskav vključeni tudi pri snovanju manjšinske zaščite v porajajoči se mladi slovenski državi.

V znanstveni monografiji *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi* je predstavljeno trenutno raziskovalno zanimanje sodelavcev Inštituta. Prispevki sodelavcev, ki so vpeti v številne raziskovalne projekte doma in v tujini, tako odsevajo različnost znanstvenih disciplin in raziskovalnih pristopov ter hipno raziskovalno usmeritev posameznih raziskovalcev. Interdisciplinarni pristopi, ki zaznamujejo prispevke avtorjev, so ključna in ena izmed stičnih točk po vsebini različnih člankov. Avtorji s svojimi prispevki posegajo na področje proučevanja položaja slovenskih narodnih skupnosti v sosednjih državah in tradicionalnih manjšinskih skupnostih v Sloveniji ter tako namenjajo pozornost slovenskemu etničnemu ozemlju, kar predstavlja kontinuirano in dolgoletno raziskovalno zanimanje Inštituta, ki je osrednja raziskovalna ustanova na področju etničnih vprašanj v Sloveniji in tudi v širšem evropskem prostoru. Prispevki se ukvarjajo s problematiko priseljencev ter medetničnimi odnosi v Republiki Sloveniji, raziskovalno pozornost pa namenjajo tudi evropskemu in svetovnemu prostoru s pomenom jezika in njegovo ekonomsko vrednostjo ter upravljanjem različnosti in integracijo.

Dodana vrednost monografije je torej ravno v njeni široki zasnovi in interdisciplinarnosti ter zaokroženem raziskovalnem pogledu na dinamiko etničnih vprašanj v Republiki Sloveniji, sosedstvu in tudi v širšem prostoru. Današnja stvarnost nas opozarja, da ostaja etničnost še naprej pomemben sloj človekove identitete, njeno proučevanje pa je ena izmed ključnih dimenzij znanstvene misli začetka 21. stoletja. Znanstveni rezultati monografije predstavljajo pomemben prispevek k razvoju etničnih vprašanj in so dobra podlaga za nadaljnje delo ter razvoj na področju proučevanja manjšinskih in človekovih pravic.

Danijel Grafenauer, Katalin Munda Hirnök

Sara Brezigar

Model za celovito oceno stanja in razvojnih perspektiv narodnih manjšin ter njegova aplikacija na slovensko narodno manjšino v Italiji

Povzetek

V prispevku so predstavljeni izsledki podoktorskega raziskovalnega projekta Evalvacija stanja in razvojne perspektive slovenske narodne manjšine v Italiji. V prvem delu prispevka je predstavljen model za celovito oceno stanja in razvojnih perspektiv narodnih manjšin, ki je bil razvit z namenom, da bi imeli na voljo neko orodje, s katerim bi lahko celovito ocenili položaj narodne manjšine in njene razvojne možnosti ter tako presegli parcialne pristope posameznih ved, ki se osredotočajo enkrat na en in drugič na drug vidik obstoja narodne manjšine. V drugem delu prispevka je model apliciran na primer slovenske narodne manjšine v Italiji, predstavljenih pa je tudi nekaj izbranih rezultatov študije primera.

Ključne besede: model, narodna manjšina, slovenska manjšina v Italiji, slovenska skupnost v Italiji, jezik, šolstvo, mediji, kultura, gospodarstvo, ekonomija

Model for the comprehensive evaluation of the status quo and developmental perspectives of national minorities and its application to the Slovenian national minority in Italy

Abstract

The paper presents the results of the postdoctoral research project entitled Evaluation of status quo and developmental perspectives of the Slovenian minority in Italy. In the first part of the paper the author explains the Model for the Comprehensive Evaluation of the Status quo and Developmental Perspectives of National Minorities (hereinafter referred to as CEM model), which was conceived and developed as a tool that would enable one to comprehensively assess the situation of a national minority and its developmental perspectives, thus helping one to overcome partial approaches that focus on either one or another aspect of the life of national minorities. In the second part of the paper, the CEM model is applied to the Slovenian minority in Italy and the author presents some selected results of the case study.

Keywords: model, ethnic minorities, the Slovenian minority in Italy, the Slovenian community in Italy, language, education, media, culture, economy

1 Uvod

Oceniti stanje in razvojne perspektive določene narodne skupnosti¹ je običajno zelo zahtevno opravilo. Posamezne vede pristopajo k proučevanju narodnih manjšin zelo parcialno. Praviloma zagotavljajo temeljito in poglobljeno razumevanje le omejenega števila vidikov življenja in razvoja določene skupnosti. Takšni parcialni pristopi ponujajo precej ozek pogled na to, kakšne so možne razvojne poti narodne skupnosti kot celote, bodisi zato, ker se osredotočajo predvsem na en vidik njenega obstoja (na primer jezikoslovci praviloma dojemajo skupnost kot inherentno jezikovno in pri tem ne upoštevajo drugih socioloških dejavnikov, ki lahko močno vplivajo na prihodnost jezikovne skupnosti, na primer medetničnih napetosti, političnih dejavnikov ali socialnega razkoraka med skupnostmi), bodisi zato, ker ugotovitve raziskovanja zgolj na enem področju življenja skupnosti ne morejo napovedati prihodnosti skupnosti kot celote.

Če želimo celovito oceniti stanje in razvojne perspektive določene skupnosti, potrebujemo celovit pristop, ki prerašča parcialne poglede posameznih ved. Tak pristop smo poskusili razviti z modelom za celovito oceno stanja in razvojnih perspektiv narodnih manjšin (angl. *Model (framework) for the comprehensive evaluation of the status quo and developmental perspectives of national minorities*; v nadaljevanju model CEM), ki ga v tem prispevku uporabljamo kot izhodišče za oceno stanja in razvojnih perspektiv slovenske narodne manjšine v Italiji.

Ta poskus, da oblikujemo in operacionaliziramo takšen model, izhaja iz potrebe po združevanju različnih pristopov k proučevanju narodnih manjšin – pristopov, ki običajno zagotavljajo temeljito in poglobljeno razumevanje le omejenega števila vidikov življenja narodnih manjšin. Model CEM temelji na predpostavki, da je mogoče narodno manjšino celovito raziskati tako, da ocenimo njene lastnosti, izzive, razvojne perspektive, potencialne in priložnosti na šestih ključnih področjih njenega obstoja in delovanja, to je na področju jezika, izobraževanja, kulturnega udejstvovanja (vključno s športnimi in drugimi aktivnostmi v prostem času), medijev, politične participacije (aktivne in pasivne) in ekonomske aktivnosti (vključno s prostorskimi vprašanji). *Output* modela CEM predstavljajo štirje spektri strategij in ukrepov, ki jih lahko izvajamo za izboljšanje razvojnih perspektiv določene narodne manjšine.

V prvem delu prispevka bo na kratko predstavljen teoretični okvir, na katerem temelji model CEM, ki mu bo sledila kratka razlaga samega modela. V drugem delu prispevka bo model apliciran na primer slovenske narodne manjšine v Italiji, predstavljenih pa bo tudi nekaj izbranih rezultatov študije tega primera.

2 Teoretični okvir

Številne znanosti in vede se ukvarjajo s proučevanjem etničnih, narodnih in jezikovnih manjšin. Raziskovalci s področja jezikoslovja, uporabnega jezikoslovja in sociolingvistike (ter včasih celo sociologije) se pri proučevanju pogosto osredotočajo na jezik, pri čemer je predmet njihovega proučevanja običajno jezikovna manjšina. Z različnimi modeli, ukrepi in pristopi (Williams 2000; Crystal 2000; Fishman 1991, 2001; Gardner in Lambert 1972; Giles in Smith 1979; Baker 1992; Cooper 1989) ter s pojmi, kot so etnolingvistična vitalnost (Giles et al. 1977), jezikovno preklapljanje (Haugen 1953, Fishman 1991) ali jezikovna ekologija (Haugen 1972), proučujejo stanje in spremembe na področju jezika ter opredeljujejo vzroke in dejavnike, ki vplivajo na njegov položaj. Jezikovno načrtovanje (Haugen 1966; Williams 2000; Cobarrubias in Fishman 1983), jezikovna politika in upravljanje (Fishman et al. 1968; Stewart 1968; Williams 2000) so pogosto glavne sestavine bodisi lingvističnih bodisi sociolingvističnih pristopov k razumevanju razvojnih perspektiv jezikovnih skupnosti.

Tesno povezano s proučevanjem jezikov je področje izobraževanja in še posebej šolstva. Raziskovalci so na tem področju razvili številne modele, pristope in metode za dvojezično ali večjezično izobraževanje in usposabljanje ter za učenje drugega jezika (Skutnabb-Kangas 1981, 2000; Spolsky 1990; Skutnabb-Kangas in Cummins 1988; Baker 2001; Thomas in Collier 1997; Cummins 1979; Venables et al., 2014; Novak-Lukanovič in Limon, 2014).

V nekaterih drugih vedah so raziskovalci ubrali nek širši pristop k proučevanju narodnih manjšin – takšen, ki presega jezik kot temeljni dejavnik razlikovanja med dvema (narodnima) skupnostma. Koncepti, pristopi in teorije na področju sociologije in socialne psihologije dobro pojasnjujejo odnos med večinskimi in manjšinskimi skupnostmi, ki živijo na istem območju (Tajfel 1978; Giles in Johnson 1981; Giles in Byrne 1982; Genesee in Bourhis 1982; Turner in Brown 1978; Milroy 1980). Raziskovalci s področja etničnih študij so ubrali še širši pristop k proučevanju narodnih manjšin in proučujejo odnose med etničnimi skupnostmi. Etnične meje, narodi in nacionalizem (Anderson 1990; Barth 1970; Bourhis 1979; Grilli di Cortona 2003) so pojmi, ki se pogosto uporabljajo za razlago dinamik v večetničnem okolju.

Naštetim vedam je treba dodati še druge, kot so ekonomija, pravo, politične vede, demografija, geografija in urbanizem, ki prav tako proučujejo narodne skupnosti – vsaka s svojega zornega kota. Slabost številnih teorij, konceptov in pristopov k proučevanju narodnih manjšin je bodisi njihova osredotočenost na zgolj en vidik obstoja narodnih manjšin, kot so jezik, izobraževanje, medetnični odnosi ali pravno varstvo (Komac 1987), bodisi

njihova neuporabnost za posebne naloge, kot je ocena stanja narodne manjšine ali oblikovanje strategij za njeno prihodnost.

Druga težava večine teorij in pristopov (ter raziskovalcev, ki jih uporabljajo) je običajno vprašanje, kako združiti »makro« vidike z »mikro« vidiki delovanja in razvoja narodne manjšine. Makro raven proučevanja običajno predstavlja naravno platformo za ocenjevanje položaja skupnosti ali oblikovanje strategij za njen razvoj. Vendar pa sta načrtovanje razvoja jezika in vrednotenje pridobivanja znanja manjšinskega jezika nalogi, ki sta lastni mikro ravni. Povezovanje in združevanje obeh je že zelo dolgo pomemben izziv pri proučevanju narodnih manjšin. Tudi interdisciplinarni sociolingvistiki (utemeljeni kot sociologiji jezika (Spolsky 2010)), ki se ukvarja »z obema – z »makro« in z »mikro« in s povezovanjem obeh« (Fergusonovo pismo iz Etiopije z dne 25. novembra 1965, v Spolsky 2010), nekako ne uspe ustvariti skupnega izhodišča, ki bi povezovalo na primer vprašanja skladnje ali jezikovnega načrtovanja z »dejstvom, da so bili ljudje pripravljene pobijati in umreti za svoj ljubljene jezik« (Fishman 1997, 93, v Spolsky 2010, 13). Zaradi tega ostajajo tudi najuglednejši znanstveniki s področja sociolingvistike tesno povezani ali s področjem jezikoslovja (na primer Ferguson) ali s področjem sociologije (na primer Fishman).

Z modelom CEM poskušamo narediti korak naprej pri soočanju z vsemi tremi omenjenimi izzivi – s presežanjem razkoraka med mikro in makro ravno proučevanja narodnih manjšin, izboljšanjem uporabnosti (aplikativnosti in operacionalizacije) pristopov k proučevanju narodnih manjšin ter s tem, da ponudimo nek celovit pogled na položaj in razvoj narodne manjšine. Tak model je bolj izjema kot pravilo pri proučevanju narodnih manjšin.

Model CEM je dovolj širok in ohlapen, da zajema vse temeljne vidike obstoja narodnih manjšin. Hkrati je dovolj uporaben, da povezuje različne mikro in makro segmente ter lahko tako z njim ocenimo položaj manjšine in njene razvojne perspektive. Model CEM ponuja celovit pristop k proučevanju narodnih manjšin ter zahteva kombinacijo konceptov, teorij in metodoloških pristopov, ki spadajo k različnim vedam. S sociološkim okvirom poskuša ustvariti most čez mikro–makro razkorak in se potem na nekaterih področjih spušča na mikro raven (na primer na področju jezika in izobraževanja), hkrati pa na drugih področjih ohranja makro raven (na primer pri ekonomski aktivnosti in politični participaciji).

V nadaljevanju bomo na kratko opisali temeljne elemente modela CEM.

3 Model za celovito oceno stanja in razvojnih možnosti narodnih manjšin (model CEM)

Temeljni razlikovalni element narodne manjšine je običajno njen jezik. Jezik je pravzaprav najvidnejši znak razlikovanja med narodno manjšino in narodno večino, v stiku s katero živi manjšina. Velik del raziskav o narodnih manjšinah se osredotoča na proučevanje jezika, na stik med manjšinskim in večinskim jezikom (Stewart 1968; Ferguson 1991, 1996; Haarmann 2001, 2011) ali pa zgolj jemlje jezik kot izhodišče, na osnovi katerega ocenjuje možnosti ohranjanja narodne manjšine (Fishman 2001; Williams 2000). Jezik je torej prvi dejavnik, ki ga moramo upoštevati pri ocenjevanju stanja in razvojnih možnosti narodne manjšine.

Za dolgoročno ohranjanje manjšinskih jezikov je šolstvo bistvenega pomena: predstavlja glavni steber institucionaliziranega pridobivanja znanja manjšinskega jezika in možnost zaposlitve v okolju, kjer je manjšinski jezik pogovorni jezik. Ustvarja tudi potrebo po knjigah in učnih gradivih v manjšinskem jeziku (in s tem pogosto ustvarja za manjšino pravo gospodarsko panogo, ki je povezana z založništvom). Poučevanje v manjšinskem jeziku in poučevanje manjšinskega jezika omogočata reprodukcijo jezika in kulture. S tem predstavljata možnost, da se narodna manjšina kot taka fizično reproducira, pridobiva nove govorce manjšinskega jezika in morda sčasoma tudi širi, če zmore v svojo sredo pritegniti tudi pripadnike drugih narodnih in/ali jezikovnih skupnosti (Brezigar 2004, 2009, 2013). Šolstvo je zato drugi dejavnik, ki ga moramo upoštevati pri ocenjevanju trenutnega stanja in razvojnih možnosti narodne manjšine.

Jezik je hkrati sredstvo prenosa kulture v najširšem pomenu besede (vključno s kulturno dediščino, vrednotami, načinom razmišljanja ipd.), vendar sočasno tudi vsebina same kulture (na primer literatura). Poleg jezika je kultura običajno druga najprepoznavnejša značilnost narodnih manjšin – tista, ki narodno manjšino loči od večinskega prebivalstva. Zajema preteklost, vrednote in prepričanja neke skupnosti ter oblike njenega družabnega življenja. Kultura je torej tretji dejavnik, ki ga je treba upoštevati pri ocenjevanju trenutnega stanja in razvojnih možnosti narodne manjšine.

Če pripadniki manjšine ne uporabljajo manjšinskega jezika, potem tudi sam obstoj manjšinskega jezika (in njegova reprodukcija skozi šolski sistem) ne zagotavlja ohranjanja narodne manjšine. Če govorci jezika ne uporabljajo jeziku grozi izumrtje (Crystal 2000; Fishman 1991, 2001; Haugen 1972; Haarmann 2001). V modelu CEM spadajo raziskovanje jezikovnih pravic, njihova implementacija in še posebej raba jezika v javnem življenju (na primer v odnosih z oblastmi) na področje »jezika«. Posebej pa je treba obravnavati prisotnost manjšinskega jezika v medijih ter raziskati pomembnost (manjšinskih) medijev za manjšinski jezik in skupnost kot

celoto. Zaradi neverjetnega razvoja informacijsko-komunikacijske tehnologije v zadnjih desetletjih je namreč vloga medijev v našem življenju vedno pomembnejša. Mediji so torej četrti dejavnik, ki ga moramo upoštevati pri ocenjevanju trenutnega stanja in razvojnih možnosti narodnih manjšin.

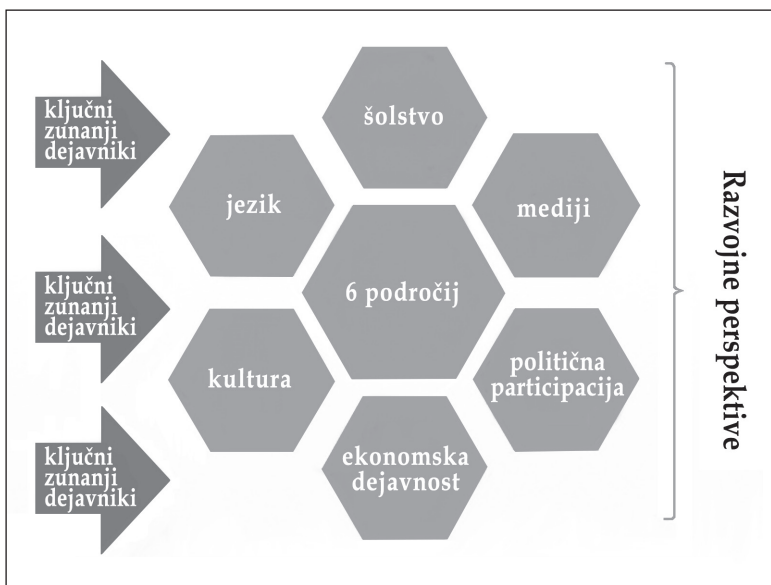
Narodna manjšina živi na določenem ozemlju, s katerim sta običajno povezana tako njen gospodarski položaj kot njen razvojni potencial. Einar Haugen (1972) je pionir posebne zvrsti jezikoslovja, ki uporablja prisposodobno ekosistema, da opiše razmerja med jeziki in skupinami ljudi, ki govorijo te jezike. Jezikovna ekologija proučuje medsebojni vpliv jezikov ter medsebojni vpliv jezikov in prostorov, kjer se jeziki uporabljajo. Zavzema se za ohranitev ogroženih jezikov, podobno, kot se na primer pri drugih vedah zavzemamo za ohranitev ogroženih bioloških vrst (Haugen 1972). Če Haugenov koncept jezikovne ekologije povežemo z gospodarskimi dejavnostmi narodne manjšine, je rezultat lahko bistveno drugačno razumevanje gospodarstva manjšinske skupnosti: jezikovna (in kulturna) raznolikost lahko postane dodana vrednost ozemlja, kjer živi manjšina, kot na primer v turizmu, kjer lahko (finančno) ovrednotimo kulturno dediščino (Crystal 2000). Prav tako lahko postane jezikovna raznolikost marketinško orodje (Baker 1992, 2001, 2001a; Crystal 2000; Brezigar 2004, 2009), s katerim dodamo vrednost svojim izdelkom in storitvam ter se lažje razlikujemo od konkurence. Ekonomska aktivnost (vključno s prostorskimi vprašanji) je torej peti dejavnik, ki ga moramo upoštevati pri ocenjevanju trenutnega stanja in razvojnih perspektiv narodne manjšine.

Če želi narodna manjšina ohraniti svoj jezik in kulturo, če želi biti prisotna v medijih in vplivati na njih ter če želi vplivati na odločitve o ozemlju, ki ga naseljuje (in tako oblikovati razvoj ozemlja v skladu s svojimi potrebami), mora sodelovati v procesih odločanja. Šesti dejavnik, ki ga moramo upoštevati pri ocenjevanju trenutnega stanja in razvojnih možnosti narodne manjšine, je torej politična participacija v najširšem pomenu besede.

Teh šest dejavnikov, ki so tesno prepleteni in se včasih prekrivajo, skupaj celovito zajema vse temeljne vidike obstoja in dejavnosti narodne manjšine.²

Model CEM predpostavlja, da ugotavljamo položaj izbrane narodne manjšine in ocenjujemo njene razvojne možnosti na šestih zgoraj omenjenih področjih. Poleg tega model predpostavlja, da na položaj in razvojne možnosti narodnih manjšin (na šestih področjih) vplivajo ključni kontekstualni dejavniki, med katere spadajo dejavniki družbenega, političnega, ekonomskega, pravnega ali drugega izvora. Ovire pri poslovanju s sosednjo državo (na primer matično državo za manjšino), nov mednarodni sporazum o sodelovanju na področju šolstva s sosednjo državo (matično državo za manjšino), tok priseljencev iz tretjih držav na območje, kjer tradicionalno prebivajo pripadniki manjšine, so le nekateri primeri takšnih dejavnikov. Zato je pri ocenjevanju položaja manjšine pomembno zajeti tako de-

Slika 1: Model za oceno sedanjega stanja in razvojnih perspektiv narodnih manjšin (model CEM)

javnike, ki na položaj manjšine vplivajo od znotraj (in opredeliti, kateri so tisti dejavniki v manjšini, ki ključno vplivajo na njen položaj), kot zunanje dejavnike, ki lahko vplivajo tako na položaj manjšine kot na njene razvojne možnosti.

Takšna analiza predstavlja ustrezno podlago za oblikovanje različnih spektrov razvojnih možnosti za narodne manjšine – torej nek praktični input, ki ga lahko uporabljajo snovalci politik, da lahko ocenijo možnosti, ki so na razpolago, in izzive, s katerimi se je treba soočiti.

V nadaljevanju bomo model CEM uporabili za analizo položaja in razvojnih perspektiv narodne manjšine v Italiji ter orisali ključne ugotovitve te študije primera.

4 Študija primera: Slovenci v Italiji

Slovenska narodna manjšina³ tradicionalno poseljuje ozemlje v severovzhodnem delu Italije, natančneje v Furlaniji Julijski krajini, ki je upravno razdeljena na devetintrideset občin (Bogatec 2004) v Tržaški, Goriški in Videmski (ali Videnski) pokrajini. Slovenska narodna manjšina spada med tako imenovane tradicionalne manjšinske skupnosti, ki so nastale zaradi zgodovinskih sprememb državnih meja v Srednji Evropi in predstavljajo »ostanek« naroda sosednje države (Petrič 1977) v tujerodni državi.

Ni uradnih podatkov o številu pripadnikov slovenske narodne manjšine v Italiji, vendar ocene iz leta 2002 kažejo, da obstaja 95.000 pripadnikov slovenske manjšine (Bogatec 2004), medtem ko starejši, neuradni podatki italijanskih oblasti ocenjujejo, da ima skupnost 80.000 članov (Popolazioni di lingua Slovena 1994, 273).

Zakon št. 38 »Zakonska določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji - Julijski krajini« predstavlja pravni okvir za zaščito slovenske narodne manjšine v Italiji in se neposredno dotika področja jezika, šolstva, kulture in medijev, medtem ko na področja ekonomske aktivnosti in politične participacije vpliva zgolj posredno. Ta zakon predstavlja temeljni formalnopravni okvir, na podlagi katerega smo v obstoječi študiji ocenili položaj slovenske manjšine, poleg njega pa so bili v analizo vključeni še drugi relevantni pravni viri.⁴

Pri aplikaciji modela CEM na slovensko manjšino v Italiji so bili upoštevani naslednji ključni zunanji dejavniki: vstop Slovenije v Evropsko unijo, vstop Slovenije v schengensko območje, uvedba evra kot uradne denarne valute v Sloveniji in povečan tok priseljevanja v deželo Furlanijo Julijsko krajino.⁵

5 Metodologija študije

Študija je temeljila na mešanem modelu raziskovanja. V prvem delu študije smo proučili relevantne osnovne statistične in druge podatke (podatke o vpisu v vrte in šole, o vpisu v tečaje slovenskega jezika, osnovne podatke o gospodarstvu, teritoriju, priseljencih ipd.), da smo pridobili splošno in posodobljeno sliko značilnosti ozemlja, na katerem živi slovenska narodna manjšina. S pomočjo analize pravnih in drugih dokumentov, ki smo jih proučili, ter preteklih raziskav smo ocenili ustreznost prenosa kolektivnih in individualnih pravic v zavezujoče pravne dokumente in akte.⁶

Drugi del študije je bil posvečen evalvaciji dejanskega izvajanja pravnih predpisov in oceni položaja manjšine na šestih navedenih področjih. V ta namen smo s šestimi vprašalniki (s po enim na področju šolstva, jezika, kulture, medijev, ekonomske aktivnosti in politične participacije) izvedli triinšestdeset poglobljenih intervjujev:

- s predstavniki manjšine na šestih področjih (na primer z ekonomisti, šolniki, igralci, politiki, novinarji ipd.);
- z uporabniki storitev na šestih omenjenih področjih (na primer s starši, bralci manjšinskih časopisov, občinstvom gledaliških predstav in drugih kulturnih prireditev ipd.);

- s strokovnjaki na posameznih področjih.

V naslednjem poglavju bomo povzeli nekatere glavne ugotovitve izvedene študije, predvsem njenega drugega, kvalitativnega dela, ki ponuja nekaj zanimivih izhodišč za razmislek o razvojnih perspektivah slovenske narodne manjšine v Italiji.⁷

6 Rezultati študije

6.1 Jezik

Na področju jezika model CEM zajema oceno izvajanja jezikovnih pravic, oceno rabe jezika v zasebnem in javnem življenju, oceno (zaznane) vrednosti jezika ter oceno uspešnosti in ustreznosti jezikovnega načrtovanja (načrtovanja koda jezika). Poleg tega vključuje tudi oceno usvajanja manjšinskega jezika. V naslednjih odstavkih bomo poskušali predstaviti nekaj glavnih ugotovitev študije na področju jezika.

Večina pripadnikov slovenske narodne manjšine v Italiji uporablja knjižno slovenščino, ki je uradni jezik Republike Slovenije, in njena različna lokalna narečja ali različice (Sussi 1998 v Vidau 2013; Janežič 2004 v Vidau 2013). V Videmski pokrajini pa obstajajo pripadniki slovenske manjšine, ki govorijo le lokalno slovensko narečje in ne knjižnega jezika, saj niso imeli možnosti, da bi se knjižnega jezika priučili v institucionalnem kontekstu.

V zadnjem desetletju je večinsko italijansko prebivalstvo pokazalo več zanimanja za slovenski jezik, slovensko manjšino in Slovenijo (Brezigar 2013; Jagodic in Čok 2013; Bogatec 2011). Večina intervjuvancev v tej študiji ta pojav opisuje kot neko večjo odprtost večinskega prebivalstva do slovenskega jezika in kulture, ki je po njihovem mnenju povezana z evropskimi integracijskimi procesi in vstopom Slovenije v Evropsko unijo.

Percepcije intervjuvancev v tej raziskavi o tem novejšem pojavu odprtosti potrjujejo tudi rezultati drugih (kvantitativnih) raziskav. Eden izmed pokazateljev te odprtosti in pozitivnega odnosa do slovenstva je nedvomno zanimanje za učenje slovenščine kot drugega ali tujega jezika, o čemer lahko sklepamo na osnovi naraščanja števila otrok iz italijanskih družin, ki obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom (Bogatec 2011). Drugi pomembni pokazatelj je tudi strmo naraščanje števila tečajev slovenskega jezika za odrasle in s tem seveda tudi tečajnikov (Brezigar 2013; Jagodic in Čok 2013). Domnevamo lahko, da so trije od štirih obravnavanih ključnih zunanjih dejavnikov (vstop Slovenije v Evropsko unijo, prevzem evra in vključitev Slovenije v schengensko območje) imeli pozitiven vpliv na odnose med slovensko in italijansko skupnostjo v Italiji.

Vendar je študija pokazala tudi, da se povečanje zanimanja za manjšinski jezik ne pretvarja avtomatično v povečanje rabe manjšinskega jezika. Dogaja se namreč ravno nasprotno: okolja, ki so bila tradicionalno enojezično slovenska (in so predstavljala priložnost za izključno rabo slovenskega jezika), na primer šole ali kulturna in športna društva, se pospešeno spreminjajo v dvojezična in v nekaterih ekstremnih primerih celo enojezična italijanska okolja. Pojavlja se torej paradoksalna situacija, ko je govorcev slovenskega jezika več, vendar se slovenščina v praksi uporablja manj.

Poleg pomanjkanja ustreznih strategij za vključevanje Neslovencev v tradicionalno slovenske družbene sredine strokovnjaki navajajo še naslednje dejavnike, ki naj bi prispevali k zmanjšanju rabe slovenskega jezika: pomanjkanje znanja o jezikovnih pravicah, težave pri koriščenju jezikovnih pravic (na primer zaradi pomanjkanja strokovnega osebja ali zaradi težav, ki so povezane z jezikovnim načrtovanjem), pomanjkanje systemskega uvažanja sprememb, ki so potrebne za koriščenje jezikovnih pravic pri pristojnih organih (vključno s projektno obliko financiranja, ki vodi do fluktuacije med kadri, ki so zadolženi za naloge, povezane z jezikovnimi pravicami, na primer za stike s strankami ali za prevajanje dokumentov), ter pomanjkanje (ustreznih) jezikovnih politik.

Nazadnje je študija pokazala, da ima jezik osrednje mesto v življenju slovenske manjšine v Italiji, ki po pomembnosti presega vsa preostala področja, ki smo jih obravnavali v svoji raziskavi. Tudi intervjuvanci, ki niso prejeli nobenega vprašanja v zvezi s področjem jezika in je bilo njihovo sodelovanje (v funkciji intervjuvanca) omejeno na eno ali več drugih področij (na primer ekonomska aktivnost ali politična participacija), so v svoje odgovore vključili vprašanje jezika in izpostavili svoje mnenje o njem. Takšen pristop intervjuvancev nakazuje, da ima jezik osrednjo vlogo v življenju slovenske narodne manjšine v Italiji.

6.2 Šolstvo (in izobraževanje)

Temeljna naloga šolskega sistema v manjšinskem jeziku je spodbujati pridobivanje veščin in znanja manjšinskega jezika ter posredovati znanje o kulturi narodne manjšine. Šolski sistem v manjšinskem jeziku tako omogoča reprodukcijo vrednot in kulture narodne skupnosti (Južnič 1983) ter tudi reprodukcijo narodne manjšine kot take, saj vzgaja in oblikuje mlade pripadnike narodne manjšine.

Na področju vzgoje in izobraževanja model CEM vključuje celovito oceno šolskega sistema narodne manjšine (vključno z njegovo učinkovitostjo pri tem, kako dobro podpira reprodukcijo narodne manjšine), primerjavo med (zaznanim) statusom quo (prednosti, slabosti) izobraževalnega siste-

ma v manjšinskem jeziku in izobraževalnim sistemom v večinskem jeziku ter ne nazadnje tudi oceno, kakšne možnosti ima večinsko prebivalstvo, da se nauči manjšinskega jezika v okviru šolskega sistema.

Sledi nekaj glavnih ugotovitev te študije na področju vzgoje in izobraževanja.

Po drugi svetovni vojni so na Goriškem in Tržaškem v okviru italijanskega šolskega sistema (ponovno) ustanovili vrtnice, osnovne in srednje šole (1. in 2. stopnje) s slovenskim učnim jezikom. Zasebna dvojezična šola v Videmski pokrajini je bila ustanovljena leta 1970, da bi se lahko pripadniki slovenske manjšine (na)učili poleg lokalnega narečja in lokalne jezikovne različice tudi slovenskega knjižnega jezika. Dvojezična šola v Špetru je bila nato vključena v italijanski javni šolski sistem.⁸

Ugotovitve te študije nakazujejo, da šola s slovenskim učnim jezikom in dvojezična šola ne zagotavljata zadovoljive (jezikovne) reprodukcije slovenske manjšine v Italiji. Večina intervjuvancev je izrazila zelo kritična mnenja o vzgojno-izobraževalnih ustanovah s slovenskim učnim jezikom v Tržaški in Goriški pokrajini.⁹ Pri tem poudarjajo, da se manjšinsko šolstvo ni uspešno soočilo s prehodom od poučevanja v slovenskem jeziku, ki je primerno za poučevanje otrok, ki slovenski jezik že (dovolj dobro) poznajo, do poučevanja slovenskega jezika, ki je nujno potrebno, ko veliko število otrok bodisi ne pozna slovenščine bodisi je ne pozna v zadostni meri, da bi lahko sledili pouku.

Strokovnjaki, ki so v raziskavi sodelovali kot intervjuvanci, navajajo naslednje dejavnike, ki prispevajo k takšnemu stanju: pomanjkanje ustreznih spretnosti in znanj na področju poučevanja (in pomanjkanje institucionalne podpore, kjer bi vzgojitelji, učitelji in profesorji lahko pridobili te spretnosti in znanja), pomanjkanje jezikovnih standardov, ki bi jih morali otroci doseči na različnih stopnjah izobraževanja, in pomanjkanje učnih pripomočkov in gradiv za poučevanje slovenščine za učence, ki slovenskega jezika ne poznajo.

Po drugi strani pa so vzgojitelji in učitelji poudarili, da manjšina nima nekega strateškega pristopa do vprašanja šolstva in nekih smernic za ustrezno vključevanje neslovenskih otrok v šole s slovenskim učnim jezikom.

6.3 Kultura

Na področju kulture model CEM zajema: celovito analizo organizacije manjšinske skupnosti na področju kulture, njenega financiranja in izvajanja v praksi, njene infrastrukture in njenih glavnih dejavnosti; ugotavljanje, kateri jezik se kot sredstvo sporazumevanja uporablja v teh dejavnostih; oceno o tem, kakšna je stopnja udeležbe pripadnikov večinskega prebivalstva

bodisi kot soustvarjalcev bodisi gledalcev/poslušalcev/gostov/strank manjšinskih kulturnih dogodkov in dejavnosti.

Sledi še kratka predstavitev nekaterih najzanimivejših ugotovitev te študije na področju kulture.

Slovinci v Italiji so vzpostavili veliko in obsežno mrežo ustanov, društev in združenj, ki podpirajo predvsem kulturne in športne dejavnosti. Nekatere izmed njih se izvajajo v okviru strokovnih (profesionalnih) institucij ali organizacij, medtem ko druge potekajo v (amaterskih) društvih in župnijah.

Kulturne dejavnosti (v najširšem pomenu besede, ki zajema tudi športne aktivnosti) se pri slovenski manjšini v Italiji odvijajo po dvotirnem sistemu *sui generis*: nekatera področja kulturnih dejavnosti so skupna celotni manjšini (na primer športne dejavnosti), medtem ko so druga ideološko ločena in se podvajajo – sem na primer spadajo »levičarska« in »katoliška« glasbena šola, pevski zbori, založbe, skavti in taborniki itd.

Intervjuvanci soglasno poudarjajo, da je takšno podvajanje dejavnosti zastarelo, še posebej ob upoštevanju naslednjih dejavnikov: upadanja števila pripadnikov slovenske manjšine in zato »pomankanja slovensko govorečih ljudi, ki lahko sodelujejo v kulturnih dejavnostih in jih vodijo«, kot to pojasnjuje eden izmed intervjuvancev; dejstva, da se takšno podvajanje ohranja tudi na področjih, kjer je (ali bi morala biti) ideologija nepomembna (na primer glasbena šola, založništvo); dejstva, da je huda gospodarska kriza v preteklih letih pozivala k boljši razporeditvi omejenih finančnih sredstev.

Intervjuvanci dojemajo *modus operandi* narodne manjšine na področju kulture kot škodljivo konservativen. Manjšina se po njihovem mnenju nagiba k podpiranju obstoječih dejavnosti, zlasti tistih z dolgoletno tradicijo, in usmerja zelo malo sredstev v nove pobude. Končni rezultat takšnega pristopa je zastarel repertoar kulturnih dejavnosti, ki ga intervjuvanci večkrat opisujejo kot nepriljubljene za mlade člane skupnosti.

Na podoben način se manjšina ne sooča s prodiranjem italijansko govorečih posameznikov v združenja, društva in dejavnosti (ter tudi šole), ki so bili tradicionalno enojezično slovenski. Slovenska manjšina se tako ne ukvarja z integracijo italijansko govorečih posameznikov in upravljanjem tega procesa, temveč ubira nek preprost *laissez faire* pristop. Rezultati tega pristopa pa vodijo v »izgubo« pripadnikov manjšine, ki se želijo pri dejavnostih družiti s svojimi italijanskimi vrstniki (ter se zato pridružujejo italijanskim športnim in kulturnim klubom in dejavnostim), in v sistematično preoblikovanje okolij, kjer je bila slovenščina tradicionalno jezik sporazumevanja, v dvojezična in vedno pogosteje tudi okolja, kjer se uporablja zgolj italijanščina. S tem se nedvomno izjemno krčijo možnosti za rabo slovenskega jezika tako v okviru šolskega sistema kot pri drugih dejavnostih v prostem času.

Čeprav so si intervjuvanci skoraj soglasno enotni v tem, kateri izzivi in težave se pojavljajo na področju kulture, med njimi ni mogoče zaznati nekega prevladujočega mnenja o tem, kaj bi lahko bila rešitev in katero pot bi bilo treba ubrati. Nekateri intervjuvanci se zavzemajo za »manjšo, a bolj slovensko« mrežo združenj in dejavnosti, drugi poudarjajo, da je ključ do rešitve v uspešnejšem vključevanju neslovenskih govorcev v slovenska društva in dejavnosti skozi nek voden proces. Tretji pa opozarjajo na subtilnejša vprašanja, ki botrujejo težavam na področju kulture, kot so pomanjkanje jezikovne politike, pomanjkanje politike upravljanja človeških virov v manjšinskih ustanovah in pomanjkanje celovite manjšinske strategije za prihodnost.

6.4 Mediji

Manjšinski mediji so običajno namenjeni narodni manjšini,¹⁰ torej informiranju narodne manjšine o tematikah, ki so za manjšino in njene člane pomembne in zanimive. Manjšinski mediji so tudi vpeti v ohranjanje narodne manjšine in pri tem igrajo pomembno vlogo. Manjšinski mediji namreč ohranjajo vrednote in kulturo narodne manjšine, izobražujejo bralce/gledalce/poslušalce o temah, ki so posebnega pomena za narodne manjšine, in promovirajo njihove dejavnosti. Poleg tega lahko tako manjšinski kot večinski mediji spodbujajo dobre odnose med narodnima skupnostima in spodbujajo integracijo narodnih manjšin.

Na področju medijev model CEM zajema analizo o tem, kateri mediji obstajajo v manjšinskem jeziku, podatke o njihovem lastništvu, finančni (ne)odvisnosti od vodstva manjšine, lokalne in državne politike; kdaj (in zakaj) se pripadniki manjšine poslužujejo medijev v manjšinskem jeziku in kdaj (in zakaj) v večinskem; v kolikšni meri in na kakšen način je narodna manjšina prisotna v večinskih medijih; v kolikšni meri narodna manjšina uporablja nove elektronske medije za posredovanje novic in prenos jezikovnih znanj na mlajše generacije.

Model CEM se torej loteva področja medijev zelo obširno in zajema številne vidike delovanja medijev v družbi. Zaradi prostorske omejenosti bomo v naslednjih nekaj odstavkih zajeli zgolj nekaj najzanimivejših ugotovitev te študije na področju medijev.

Pripadniki slovenske narodne manjšine v Italiji lahko spremljajo radijske in televizijske oddaje v slovenščini. Javna radijska in televizijska postaja je bila ustanovljena v okviru deželnega sedeža italijanske nacionalne javne radiotelevizije – družbe RAI. Poleg tega ima slovenska manjšina dnevnik (Primorski dnevnik) ter druge tiskane in spletne medije (Vidau 2013; Medvešek 2009). Čeprav je večina intervjuvancev predlagala neko racionalizacijo na področju kulture, je posebej zanimivo, da takšnih predlogov na

področju medijev ni bilo. Ravno nasprotno: intervjuvanci so poudarjali, da je zelo pomembno, da manjšina ponuja dovolj širok nabor (ideološko raznolikih) medijev, da je lahko čim bolj (ideološko) inkluzivna. Čeprav več intervjuvancev poudarja potrebo po zmanjševanju fiksnih stroškov z združevanjem založb, strokovnjaki in medijski ustvarjalci posebej opozarjajo, da imajo različni mediji različne ciljne skupine, ki jih drugi manjšinski mediji ne dosežejo. To stališče je delila velika večina intervjuvancev in nekateri so celo izrazili potrebo po tem, da bi bilo treba slovenski medijski prostor razširiti.

Nedavna študija o podobah slovenskih manjšin v osrednjem medijskem prostoru v Sloveniji (Grafenauer in Munda Hirnök 2013) je pokazala, da so v tiskanih medijih manjšine običajno povezane s problemi, napetostmi in konflikti, medtem ko so dogodki v zvezi z manjšinsko kulturo, športom ali gospodarstvom pogosto prezrti (Grafenauer in Munda Hirnök 2013; Bošnjak 2005), kar so ugotovile tudi pretekle raziskave, izvedene na to temo (Beltram 1986; Beltram et al. 1988; Sušič 1986; Makarovič in Rončević 2006; Sekloča 2008, 2009). Intervjuvanci v tej študiji zaznavajo, da medijev (ter politikov in državnikov) v Sloveniji slovenska narodna manjšina v Italiji ne zanima. Nekateri opozarjajo, da mediji v Sloveniji dojemajo in/ali prikazujejo manjšino v glavnem kot vir težav in napetosti (za slovensko državo), namesto da bi bila predstavljena kot neka dodana vrednost – manjšina je zanje »kot nekdo, ki mu je treba pomagati in ga podpirati, ne pa nekdo, ki lahko prispeva in bogati«, pojasnjuje eden izmed sogovornikov. Kot je povedal še en intervjuvanec, pripadnikom manjšine ni najbolj prijetno, »da se vedno počutimo kot breme«.

Glede vprašanj o prisotnosti slovenske manjšine v glavnih italijanskih medijih so mnenja strokovnjakov manj kritična – včasih celo s kančkom samokritičnosti. To je precej presenetljivo, saj se narodne manjšine običajno ne pojavljajo v večinskih medijih, ko se pojavijo, pa so pogosto predstavljene s stereotipnimi in odtujujočimi podobami (Silverstone in Georgiou 2005). Eden izmed strokovnjakov je v intervjuju poudaril, da so lokalni italijanski mediji sprejeli slovensko manjšino kot običajen del življenja na tem območju. Drugi je pojasnil, da sta glavni oviri za vidnejšo vlogo slovenske narodne manjšine v italijanskih medijih pomanjkljivo znanje slovenskega jezika med italijanskimi novinarji in (sic!) manjšina sama, ki ima »dolgoletno zgodovino precej zaprte skupnosti in ne želi biti vključena«. Čeprav so ta mnenja strokovnjakov izjemno zanimiva, bi bilo treba natančneje raziskati ta precej presenetljiv pogled na vključitev slovenske manjšine v osrednje italijanske medije in proučiti podobe slovenske manjšine v teh medijih.

6.5 Politična participacija

Na področju politične participacije model CEM vključuje: oceno participacije narodnih manjšin v procesih odločanja na lokalni, regionalni in nacionalni ravni; oceno mehanizmov, katerih cilj je zagotoviti politično participacijo narodne manjšine; oceno, kako je (politično) organizirana manjšina, in njeno sposobnost, da deluje enotno v odnosu do (državnih) političnih oblasti. V naslednjih nekaj odstavkih se bomo osredotočili na nekaj najpomembnejših ugotovitev študije na področju politične participacije.

Slovenska manjšina ima politične predstavnike, izvoljene v različnih upravnih in političnih organih, vključno z italijanskim senatom, deželnim svetom Furlanije Julijske krajine ter drugimi pokrajinskimi in občinskimi organi (Vidau 2013). Ti predstavniki so politično aktivni v italijanskih večinskih strankah (zlasti v levosredinskih, v manjši meri pa v desnosredinskih) ali v slovenski etnični stranki – Slovenski skupnosti (Vidau 2013). Izzivi, s katerimi se na področju politične participacije sooča slovenska narodna manjšina, so precej podobni tistim, ki so jih intervjuvanci zaznali na področju kulture, saj je na obeh področjih očitna konservativna naravnost manjšine. Intervjuvanci izražajo nezadovoljstvo z vodenjem (in vodstvom) slovenske manjšine, med njimi je razširjen občutek brezupa, že vraščen pa je tudi občutek, da se nič (več) ne da narediti. Po drugi strani politiki in predstavniki manjšine poudarjajo, da manjšina (kot skupnost) nima nekega sistema odločanja ter da se lahko odločitve sprejemajo in izvajajo le s soglasjem vseh vpletenih strani. Študija je pokazala jasno potrebo po vzpostavitvi novega sistema odločanja, ki bi omogočil hitrejšo spremembo, ki bi bil nevtralnejši do posameznikovih osebnih interesov in ki bi zagotovil spoštovanje (in vključenost) različnih pogledov in stališč znotraj skupnosti.

Zanimiva ugotovitev na področju politične participacije odraža opažanja o zaprti narodni skupnosti na področju medijev. Vezi med slovensko manjšino in centri moči na nacionalni ravni v Italiji je precej šibka, saj takšne vezi večinoma negujejo izvoljeni politiki, ki ne predstavljajo manjšine (in njenih interesov) kot celote. Njihova lojalnost je razdeljena med narodno manjšino in politično stranko, ki jo zastopajo. Eden izmed sogovornikov je tako poudaril, da »v Rimu nihče ne pozna naše skupnosti in njenih voditeljev«, in pojasnil, da slovenska manjšina kot skupnost ne gradi vezi s centri moči v Italiji ter vsakič znova prepušča to nalogo trenutno izvoljenemu politiku in njegovi politični agendi.

Vezi med manjšino in centri moči v Sloveniji so veliko močnejše, saj se slovenska manjšina v Italiji še vedno identificira kot del slovenskega naroda, ki je ostal zunaj meja slovenske države, ne pa kot pomemben in aktiven del italijanske države.

6.6 Ekonomska aktivnost

Trdni gospodarski temelji imajo pomemben vpliv na življenje pripadnikov narodne manjšine, na njene dejavnosti in na to, kako jo okolje dojema. Prestiž jezika v okolju je na primer tesno povezan z ekonomskim statusom njegovih govorcev ali z ekonomskim statusom vidnih predstavnikov manjšin (Giles et al. 1977; Baker in Prys Jones 1998). S trdnimi gospodarskimi temelji lahko skupnost (in njeni člani) skozi zapletene mehanizme davčnih spodbud, subvencij in štipendij podpre kulturne organizacije, vrhunske športnike, zborre, medijske projekte, izvrstne akademike in druge za skupnost pomembne aktivnosti. Z zdravimi gospodarskimi temelji lahko manjšina sponzorira odmevne kulturne dogodke, večje športne dogodke ali nadarjene študente (ter posredno razvija in usposablja človeške vire, ki bi lahko v prihodnosti vodili izobraževalne, kulturne, športne in druge aktivnosti v manjšini).

Na področju ekonomske aktivnosti model CEM vključuje: oceno gospodarskega položaja narodne manjšine in njenih dejavnosti tako v odnosu do večinskega prebivalstva kot glede na potrebe manjšine; oceno o tem, v kolikšni meri narodna manjšina izkorišča svoje narodno poreklo, jezik, kulturo ali ozemlje (Bufon 2004, 2008) kot svojo edinstveno prodajno prednost (EPP); oceno ekonomske integracije narodne manjšine v državi, kjer prebiva, in tudi moč njenih gospodarskih vezi z matično državo; oceno o tem, v kolikšni meri se manjšinski jezik uporablja na delovnih mestih. V naslednjih odstavkih bomo na kratko predstavili zgolj nekaj najpomembnejših ugotovitev študije na področju ekonomske aktivnosti.

Z ekonomskega vidika je slovenska narodna manjšina v Italiji v okolje popolnoma integrirana skupnost.¹¹ Njene gospodarske dejavnosti ter tudi ekonomski in socialni položaj njenih članov so primerljivi z dejavnostmi in položajem večinskega prebivalstva. Izjema so kmetijstvo in s kmetijstvom povezane dejavnosti (na primer kmečki turizem), saj so bili Slovenci tradicionalno lastniki velikega dela ozemlja, kjer živi manjšina.

Intervjuvanci menijo, da v večini primerov slovenska manjšina in (njeni) gospodarski subjekti niso izkoristili svojega jezika ali kulture na način, da bi predstavljali neko dodano vrednost izdelkom in storitvam, ali za razlikovanje na trgu, kot so to uspešno naredile nekatere druge manjšine (Brezigar 2004, 2007, 2009; Baker 2001a). Tako na primer na področju kmetijstva slovenski kmetje iščejo svojo nišo s kakovostjo izdelkov ali njihovim »bio/eko« izvorom, vendar ne uporabljajo marketinških pristopov, ki bi izdelke in storitve povezovali z manjšino, njeno kulturo, jezikom in teritorijem, da bi povišali njihovo zaznano vrednost.

7 Sklepi

Model CEM se je v tej študiji izkazal za zanesljivo in primerno orodje za analizo položaja slovenske manjšine v Italiji, ki nam omogoča, da identificiramo ovire, s katerimi se sooča skupnost, in predlagamo določene spremembe. Uporaba modela na primeru drugih manjšin in tudi njegova uporaba v primerjalni analizi med več manjšinami bi lahko ponudili dodaten vpogled v njegovo uporabnost in smiselnost.

Aplikacija modela na primer slovenske manjšine v Italiji je na vseh šestih področjih raziskovanja razkrila nekatere izzive, ponudila nekaj izhodišč za razmislek o prihodnosti slovenske manjšine v Italiji in pokazala nekaj poti, s katerimi bi lahko preprečili postopno izginjanje in ne nazadnje tudi izumrtje narodne manjšine.

Rezultate študije primera lahko smiselno strnemo v naslednje štiri sklope razvojnih perspektiv:

- a.) **Ustvarjanje manjšini prijaznega okolja.** Ta sklop vključuje strategije in ukrepe, ki so namenjeni ustvarjanju okolja, ki bi bilo do manjšine prijaznejše, da bi se manjšina lahko v njem lažje razvijala. Ta sklop lahko (in v primeru Slovencev v Italiji tudi dejansko) vključuje ukrepe za vzpostavljanje vidne dvojezičnosti, strateški pristop k povečevanju prisotnosti slovenske manjšine v italijanskih medijih ter grajenje vezi s centri moči na lokalni in državni ravni.
- b.) **Krepitev jedra skupnosti.** Ta sklop se ukvarja s spremembami, ki jih mora manjšina sprejeti, da se lahko prilagaja novim okoliščinam in tako tudi uspešno razvija. Ta sklop temelji na predpostavki, da bo samo skupnost, ki se je sposobna prilagajati in spreminjati, lahko preživela. V primeru Slovencev v Italiji ta sklop zajema delujoč sistem (političnega) odločanja v skupnosti, korenito prestrukturiranje področja kulture, vzpostavitev jezikovnih standardov na področju slovenskega jezika bodisi za otroke v šolskem sistemu bodisi za odrasle, ki obiskujejo jezikovne tečaje. Ne nazadnje pa ta sklop zajema tudi vzpostavitev ustrezne institucionalne in strokovne podpore za učitelje, vzgojitelje in profesorje, ki poučujejo manjšinski jezik.
- c.) **Širitev jezikovne skupnosti (ali povečanje števila govorcev manjšinskega jezika).** Povečanje števila govorcev manjšinskega jezika je nujen (vendar ne zadosten) pogoj za ublažitev procesa asimilacije katerekoli manjšine, tudi slovenske manjšine v Italiji. Z nadomeščanjem »izgubljenih« govorcev manjšinskega jezika z »novimi« (Brezigar 2004, 2007, 2009, 2013) lahko ustvarimo predpogoje za dolgoročno ohranjanje jezikovne skupnosti. Vse dejavnosti, ki so

povezane s to nalogo, se uvrščajo v ta sklop, vključno z ukrepi, katerih cilja sta spodbujanje učenja manjšinskega jezika in krepitev jezikovnih veščin med večinskim prebivalstvom – tako med otroci kot med odraslimi.

d.) Samopromocija skupnosti v širšem okolju. Ta sklop vključuje strategije, aktivnosti in ukrepe, katerih namena sta vzpostavitev vezi s centri moči in spodbujanje manjšine (in njenih članov), da promovira svojo edinstveno kulturno in jezikovno dediščino v okolju, v katerem živi, in tudi širše. Tudi večina ukrepov in strategij na področju ekonomske aktivnosti manjšine spada v ta sklop. Vse to velja tudi za Slovence v Italiji.

Opombe

- 1 V besedilu sta pojma narodna skupnost in narodna manjšina uporabljena kot sinonima. Predmet razprave v tem prispevku je narodna manjšina. Za celovito terminološko razlago o pojmih narodna in etnična manjšina glej Žagar 1993, za razlago odnosa med jezikovno in narodno manjšino glej Brezigar 2004. Predmet obravnave tega prispevka je slovenska manjšina v Italiji. Ta manjšina je tipičen primer narodne manjšine, ki jo lahko definiramo kot del naroda, ki je ostal izven meja matične države. Italijanski pravni sistem je tradicionalno označeval slovensko manjšino kot jezikovno skupnost, vendar se je tak omejen pogled na narodne manjšine v Italiji v zadnjih desetletjih razrahljal. Tako je bila slovenska narodna manjšina v Italiji vključena med tako imenovane zgodovinske jezikovne manjšine in s tem je bilo priznано, da te skupnosti ni mogoče omejiti zgolj na jezikovno skupnost (Vidau 2013, Vidali 2011).
- 2 Teh šest področij smo prvič uporabili kot raziskovalni okvir primerjave pri raziskovalnem projektu Practice of Minority Protection in Central Europe (MIMI), čeprav so bila takrat področja koncipirana drugače. Za več podrobnosti o projektu glej Lantschner idr. 2012 in <http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Projects/ProjectDetails.aspx?pid=4688>.
- 3 Glej op. 1 za razlago o tem, zakaj se prispevek osredotoča na slovensko narodno manjšino v Italiji.
- 4 Ta študija uporablja predhodne analize pravnega okvira in njegove implementacije v primeru Slovencev v Italiji (Brezigar 2011; Vidau 2013; Vidali 2011). Analize primarnih podatkov, analize pravnih dokumentov in analize udejanjanja pravnega okvira so bile v tej študiji opravljene zgolj kot nadgranja in dopolnitev predhodnih študij.
- 5 Omejitve s prostorom onemogočajo celovit opis rezultatov študije na področju vpliva ključnih zunanjih dejavnikov. V prispevku so zgolj po potrebi omenjeni pri predstavitvi nekaterih ključnih rezultatov analize šestih področij raziskovanja.

- 6 Glej opombo 4.
- 7 Celovit pregled rezultatov študije bi bil predolg za ta prispevek. Za dodatne informacije o rezultatih projekta glej tudi Brezigar 2013, 2014, 2016, 2016a.
- 8 Za celovito longitudinalno kvantitativno analizo podatkov o dvojezičnem šolstvu in šolstvu s slovenščino kot učnim jezikom v Italiji glej Bogatec 2011.
- 9 Dvojezični šolski center v Videmski pokrajini so intervjuvanci ocenili bolje, in sicer kot uspešnejši mehanizem oživljanja slovenske manjšine.
- 10 Za osnovni pregled funkcije manjšinskih medijev v primeru slovenskih manjšin glej Grafenauer in Munda Hirnök 2013.
- 11 Za več podatkov o ekonomski aktivnosti slovenske manjšine v Italiji glej Brezigar 2016.

Literatura in viri

- Anderson, B., 1990. *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Školska knjiga, Zagreb.
- Baker, C., 1992. *Attitudes and Language*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Baker, C., 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
- Baker, C., 2001a. *Language Marketing*. Paper presented at the International Conference on Marketing Minority Language in Portmeiron, 25. 6. 2001.
- Baker, C., Prys Jones, S., 1998. *Encyclopedia of Biligualism and Bilingual Education*. Multilingual Matters Ltd, Clevedon.
- Barth, F., 1970. *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Universiters forlaget, Bergen, Oslo; George Allen & Unwin, London.
- Beltram, P., 1986. Množični mediji in narodne manjšine. *Razprave in gradivo* 19, 229–240.
- Beltram, P., Ruttar, R., Susič, E., 1988. *Množični mediji in narodnostne manjšine. Empirična raziskava v Nadiških dolinah in Furlanski nižini*. SLORI, Trst; INV Ljubljana.
- Bogatec, N. (ur.), 2004. *Slovene. The Slovene Language in Education in Italy*. Mercator Education, Ljouwert, Leeuwarden.
- Bogatec, N., 2011. *Projekt šola 2010*, <http://www.slori.org/pdf/predstavitevSO-LA2010.pdf>. (15. 5. 2013).
- Bošnjak, D., 2005. Prezrte želje. Mediji o Slovencih v zamejstvu in po svetu. *Delo*, 25. maj 2005, 2.
- Bourhis, R. Y., 1979. Language in Ethnic Interaction: A social psychological approach. V: H. Giles, B. Saint-Jacques (ur.) *Language in Ethnic Interactions*. Pergamon Press, Oxford, 117–141.

- Brezigar, B., 2011. *Pravno stanje zaščite slovenske manjšine v Italiji*. <http://www.inv.si/Dokumenti/dokumenti.aspx?iddoc=782&idmenu1=108&lang=slo>. (10. 12. 2014).
- Brezigar, S., 2004. *Politike promocije manjšinskih jezikov: primer slovenske jezikovne manjšine v Italiji*. Magistrsko delo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Brezigar, S., 2007. Marketing minority language as a valid tool in the fight for survival of minority languages: the case of the Slovenes in Italy. V: S. Brezigar, P. Lavskis, K. E. Solem, M. Žagar (ur.) *International, constitutional, legal and political regulation and management of ethnic pluralism and relations, including prevention, management and/or resolution of crises and conflicts as components of diversity management: thematic issue*. *Razprave in gradivo* 52, 198–215.
- Brezigar, S., 2009. The Slovene language in Italy: paths to a value-added position. V: S. Pertot, T. Priestly, C. H. Williams (ur.) *Rights, promotion and integration issues for minority languages in Europe*. (Palgrave studies in minority languages and communities). Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York, 207–215.
- Brezigar, S., 2013. Ali se jezikovna skupnost v Furlaniji Juljski krajini lahko širi? Poučevanje in učenje slovenščine med večinskim prebivalstvom kot perspektiva za dolgoročno ohranjanje manjšinskega jezika: zaključki – La comunità linguistica slovena nel Friuli Venezia Giulia si può ampliare? L'insegnamento e l'apprendimento dello sloveno tra popolazione di maggioranza come prospettiva per la conservazione a lungo termine della lingua di minoranza: conclusioni. V: D. Jagodic, Š. Čok (ur.) *Med drugim in tujim jezikom: poučevanje in učenje slovenščine pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije Juljske krajine*. Ciljno začasno združenje »Jezik-Lingua«, Trst, 97–119.
- Brezigar, S., 2014. L'eterogeneità della community slovena in Italia. V: V. Porcellana, F. Diemoz (ur.) *Minoranze in mutamento. Etnicità, lingue, e processi demografici nelle valli alpine italiane*. Mondì locali, villaggi globali. Collana di antropologia cultural diretta da Laura Bonato, Francesco Remotti, Pier Paolo Viazzo, 4. Edizioni dell'Orso, Alessandria, 229–249.
- Brezigar, S., 2016. Gospodarstvo in financiranje. V: N. Bogatec, Z. Vidau (ur.) *Slovinci v FJK*. SLORI, ZTT, Trst – v tisku.
- Brezigar, S., 2016a. Uvod. V: N. Bogatec, Z. Vidau (ur.) *Slovinci v FJK*. SLORI, ZTT, Trst – v tisku.
- Bufon, M., 2004. Sloveniji še ni jasno, kaj bi počela s svojim obrobjem. Intervju je opravljala Robert Škerlj. *Sobota* 8, 37 (25. sep. 2004), 15.
- Bufon, M., 2008. Uvod – Razvojne dileme slovensko-italijanskega območja stika ter Slovencev v Italiji po vstopu Slovenije v Schengenski prostor. V: G. Bajc, D. Jagodic, B. Klabjan, M. Mezgec, Z. Vidali (ur.) *Pre-misliti manjšino. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politično okvir*. *Univerza na Primorskem*. Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Založba Annales, Slovenski raziskovalni inštitut, Koper, Trst, 9–20.
- Cobarrubias, J., Fishman, J. A. (ur.), 1983. *Progress in Language Planning*. Mouton, Berlin.
- Cooper, R. L., 1989. *Language Planning and Social Change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Crystal, D., 2000. *Language Death*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Cummins, J., 1979. Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children. *Review of Educational Research* 49, 2, 222–251.
- Ferguson, C. A., 1991. Epilogue: diglossia revisited. *Southwest Journal of Linguistics* 10, 1, 214–34.
- Ferguson, C. A., 1996. *Sociolinguistic perspectives: Papers on language in society, 1959–1994*, ur. T. Huebner. Oxford University Press, New York.
- Fishman, J. A., 1991. *Reversing Language Shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Multilingual Matters Ltd, Clevedon, Philadelphia, Adelaide.
- Fishman, J. A. (ur.), 2001. *Can Threatened Languages be saved? Reversing language shift, revisited: a 21st century perspective*. Multilingual Matters Ltd, Clevedon, Buffalo.
- Fishman, J. A., Ferguson, C. A., Dasgupta, J. (ur.), 1968. *Language problems of developing nations*. John Wiley and Sons, New York.
- Gardner, R. C., Lambert, W. E., 1972. *Attitudes and Motivation in Second Language*. Newbury House, Rowley.
- Genesee, F., Bourhis, R. Y., 1982. The social psychological difference of code switching in cross-cultural communication. *Journal of Language and Social Psychology* 1, 1–27.
- Giles, H., Bourhis, R. Y., Taylor, D. M., 1977. Towards a Theory of Language and Ethnic Group Relations. V: H. Giles (ur.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Academic Press, London, New York, San Francisco, 307–348.
- Giles, H., Byrne, J. L., 1982. An Intergroup Approach to Second Language Acquisition. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 3, 3, 17–40.
- Giles, H., Johnson, P., 1981. The Role of Language in Intergroups Relations. V: J. C. Turner, H. Giles (ur.) *Intergroup Behaviour*. Blackwell, Oxford, 199–243.
- Giles, H., Smith, P. M., 1979. Accommodation Theory: Optimal Level of Convergence. V: H. Giles, R. N. St. Clair (ur.) *Language: Social Psychological Perspectives*. Blackwell, Oxford, 45–65.
- Grafenauer, D., Munda Hirnök, K., 2013. Vloga tiskanih medijev pri prikazovanju slovenskih narodnih manjšin. *Razprave in gradivo* 70, 5–28.
- Grilli di Cortona, P., 2003. *Stati, nazioni e nazionalismi in Europa*. SocietàEditrice il Mulino, Bologna.
- Haarmann, H., 2001. *The small languages of the world: Existential threats and chances of survival. A comprehensive documentation*. Peter Lang, Frankfurt, Berlin, New York.
- Haarmann, H., 2011. *Europe's Mosaic of Languages*. http://ieg-ego.eu/en/threads/crossroads/mosaic-of-languages/harald-haarmann-europes-mosaic-of-languages/?searchterm=Haarmann&set_language=en&set_language=en#NativeLanguagesandImmigrantLanguages. (12. 12. 2015).
- Haugen, E., 1953. *The Norwegian language in America: a study in bilingual behavior*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA.
- Haugen, E., 1966. *Language conflict and language planning: the case of Modern Norwegian*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

- Haugen, E., 1972. *The ecology of language: essays by Einar Haugen edited by Anwar S. Dil*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- Jagodic, D., Čok, Š. (ur.), 2013. *Med drugim in tujim jezikom: poučevanje in učenje slovenščine pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije Julijske krajine*. Ciljno začasno združenje »Jezik-Lingua«, Trst.
- Južnič, S., 1983. *Lingvistična antropologija*. Univerzum, Ljubljana.
- Komac, M., 1987. *Slovenska narodnostna manjšina v Italiji (o multidisciplinarnem proučevanju narodnostnih manjšin)*. Magistrska naloga. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.
- Lantschner, E., Constantin, S., Joseph, M. (ur.), 2012. *Practice of Minority Protection in Central Europe*. Minderheiten und Autonomies Vol. 19. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- Makarovič, M., Rončević, B., 2006. Etnične manjšine v slovenskih množičnih medijih. *Družboslovne razprave* 52, 45–65.
- Medvešek, M., 2009. Ugotavljanje podobe slovenske skupnosti, ki živi na območju Furlanije Julijske krajine, na svetovnem spletu. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 60, 6–38.
- Milroy, L., 1980. *Language and Social Networks*. Blackwell, Oxford.
- Novak-Lukanović, S., Limon, D., 2014. Attitudes to bilingual education in Slovenia. *Current Issues in Language Planning IS* 4, 426–442.
- Petrič, E., 1977. *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Obzorja, Maribor.
- Popolazioni di lingua slovena, 1994. V: *Primo rapporto sullo stato delle minoranze in Italia*. Ministero dell'interno, Ufficio centrale per i problemi delle zone di confine e delle minoranze etniche, Roma.
- Sekloča, P., 2008. Neuravnotežena čezmejna javna sfera: Nesorazmerna prisotnost Slovenije in slovenske manjšine v Italiji v javnomnenjskih procesih. *Razprave in gradivo* 55, 78–97.
- Sekloča, P., 2009. Čezmejno javno komuniciranje. V: M. Sedmak (ur.) *Podobe obmejnosti*. Annales, Koper, 125–147.
- Silverstone, R., Georgiou, M., 2005. Editorial Introduction: Media and Minorities in Multicultural Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, 3, 433–441.
- Skutnabb-Kangas, T., 1981. *Bilingualism or not: the Education of Minorities*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
- Skutnabb-Kangas, T., 2000. *Linguistic Genocide in Education – Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Erlbaum, Mahwah, NJ.
- Skutnabb-Kangas, T., Cummins, J., 1988. *Multilingual education*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
- Spolsky, B., 1990. *Conditions for Second Language Learning*. Oxford University Press, Oxford.
- Spolsky, B., 2010. Ferguson and Fishman: Sociolinguistics and the Sociology of Language. V: R. Wodak, B. Johnstone, P. E. Kerswill (ur.) *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Sage Publications Ltd., London, 3–15.

- Stewart, W., 1968. A sociolinguistic typology for describing national multilingualism. V: J. A. Fishman (ur.) *Readings in the sociology of language*. Mouton, The Hague, 531–545.
- Susič, E., 1986. Komunikacijski tokovi med matico in manjšino. *Teorija in praksa* 23, 12, 1524–1535.
- Tajfel, H., 1978. Social Categorization, Social Identity and Social Comparison. V: H. Tajfel (ur.) *Differentiation between Social Groups*. Academic Press, London, 61–76.
- Thomas, W. P., Collier, V. P., 1997. Two languages are better than one. *Educational Leadership* 55, 4, 23–26.
- Turner, J. C., Brown, R. J., 1978. Social status, cognitive differences and intergroup relations. V: H. Tajfel (ur.) *Differentiation between social groups*. Academic Press, London, 201–234.
- Venables, E., Eisenchlasa, S. A., Schalley, A. C., 2014. One-parent-one-language (OPOL) families: is the majority language-speaking parent instrumental in the minority language development? *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 17, 4, 429–448.
- Vidali, Z., 2011. The Socio-Political and Ideological-Cultural Elements of the Italian Nation and the National Minority Question in Italy. *Razprave in gradivo, Revija za narodnostna vprašanja* 65, 36–60.
- Vidau, Z., 2013. Legal Protection of National and Linguistic Minorities in the Region of Friuli-Venezia Giulia: A Comparison of the Three Regional Laws for Slovenes, for the Friulian Language and for German-Speaking Communities. *Razprave in gradivo* 71, 27–53.
- Williams, C. H. (ur.), 2000. *Language Revitalization: Policy and Planning in Wales*. University of Wales Press, Cardiff.
- Žagar, M., 1993. A contribution to an »Ethnic glossary«. *Razprave in gradivo* 28, 155–169.

Danijel Grafenauer

Trije primeri poskusov internacionalizacije »koroškega vprašanja« po drugi svetovni vojni

Izvleček

V prispevku so podani trije primeri poskusov internacionalizacije tako imenovanega »koroškega vprašanja« konec šestdesetih in na začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja. V prvem primeru gre za poskuse ene izmed krovnih političnih organizacij koroških Slovencev, da bi visoki ameriški politik slovenskih korenin vplival na ameriško zunanjo politiko do Republike Avstrije. Druga dva primera predstavljata napore civilne družbe, nevladnih organizacij, ki so povezovala koroške Slovence – pregnance po plebiscitu leta 1920 v osrednji Sloveniji. Obe društvi – Klub koroških Slovencev v Ljubljani in Klub koroških Slovencev v Mariboru – sta vseskozi delovali za vsakršno vzajemnost s Slovenci na Koroškem. Vsi trije primeri so posledica neuresničevanja manjšinskih pravic koroških Slovencev na podlagi več pravnih aktov, najbolj in predvsem 7. člena Pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije. So predvsem rezultat neuspešne jugoslovanske politike na tem področju, ki vse do njenega konca ni zmogla naporov po internacionalizaciji očitnega kršenja členov mednarodne pogodbe.

Ključne besede: koroški Slovenci, Klub koroških Slovencev, ameriški Slovenci, Pogodba o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije, Louis Adamič, John Frank Lausche, Jurij M. Trunk

Three cases of attempts of internationalization of the »Carinthian question« after the World War II

32
33

Abstract

The article discusses three cases of internationalization attempts of the so called »Carinthian question« at the end of 1960s and at the beginning of 1970s. The first case was the attempt of one of the umbrella political organizations of Carinthian Slovenes to persuade a high American statesman of Slovene descent to exert influence upon American foreign policy towards the Republic of Austria. The other two cases represent the efforts of the civil society and non-government organizations that have been connecting Carinthian Slovenes – exiles after the 1920 plebiscite in the Central Slovenia. Both the societies – Association of Carinthian Slovenes in Ljubljana and the Association of Carinthian Slovenes in Maribor have always strived for coexistence with Carinthian Slovenes. All the three cases result from non-implementation of minority rights of Carinthian Slovenes on the basis of several legal acts, and especially Article 7 of the State Treaty for the Re-establishment of an Independent and Democratic Austria. They are above all a result of the inefficient Yugoslav policy in this field, which never managed to internationalize the cases of obvious violation of the international treaty.

Keywords: Carinthian Slovenes, Association of Carinthian Slovenes, American Slovenes, Austrian State Treaty, Louis Adamic, John Frank Lausche, Jurij M. Trunk

1 Uvod

Vprašanje (ne)internacionalizacije »koroškega vprašanja« oziroma (ne)izpolnjevanja 7. člena Pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije, imenovane tudi avstrijska državna pogodba (v nadaljevanju ADP) je eno izmed posebej zanimivih vprašanj v zgodovini pregleda mednarodne politike nekdanje skupne države Jugoslavije in po letu 1991 Republike Slovenije. Zakaj ni Jugoslavija oziroma kasneje Slovenija nikoli uporabila vzvodov, ki so na voljo v ADP glede uresničevanja manjšinskih pravic koroških in štajerskih Slovencev v Avstriji? Kot je nakazano v pričujočem prispevku, je bilo nekaj diplomatskih poizvedovanj, kako bi velike štiri sile ravnale, če bi Jugoslavija oziroma Slovenija zahtevala preverjanje uresničenih pravic, ki jih slovenski narodni skupnosti zagotavlja ADP. Žal velikokrat ostajajo diplomatska prizadevanja neopažena, so slabše dokumentirana in zato raziskovalcem marsikdaj neznan. Zgodovinska in diplomatska literatura na temo avstrijsko-jugoslovanskih oziroma slovenskih odnosov ne prinašata dodatnega vedenja o diplomatskih naporih ene in druge strani, nasploh so ti odnosi slabše raziskani. V prispevku so podani trije primeri poskusov internacionalizacije »koroškega vprašanja«. Prvi primer predoči poskus politične internacionalizacije neuresničevanja 7. člena ADP konec sedemdesetih let dvajsetega stoletja s strani koroških Slovencev. Drugi primer prikaže napore civilne družbe pri prizadevanjih po združitvi slovenskega etničnega ozemlja južne Koroške z matično državo takoj po končani drugi svetovni vojni, tretji pa povezovanje neprostovoljnih »migrantov«/poplebiscitnih beguncev – koroških Slovencev v Sloveniji s koroškim rojakom v Združenih državah Amerike (v nadaljevanju ZDA) v šestdesetih in na začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja. Primeri so, glede na čas in težo posredovanja, zelo različni.

2 Frank Lausche in koroški Slovenci v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja¹

Novembra 1976, med pripravami Avstrije na izvedbo štetja posebne vrste, s katerim je poskušala ugotoviti majhno število koroških Slovencev in s tem posredno zmanjšati uporabo določb 7. člena ADP, se je del koroških Slovencev posredno obrnil na Franka Lauscheta,² uglednega ameriškega politika slovenskih korenin, zveznega senatorja in nekdanjega guvernerja zvezne države Ohio ter župana mesta Cleveland. Ta je poskušal problem koroških Slovencev in pritiske nanje predstaviti nekaterim vodilnim politiku v ZDA, med drugimi tudi takratnima državnima sekretarjema, najprej

Henryju Kissingerju in pozneje Cyrusu Vanceu. Želel je, da ZDA kot ena izmed štirih glavnih podpisnic ADP pokaže zanimanje za njeno uresničevanje (Bevc 1988b, 1). V pismu Kissingerju je oktobra 1976 zapisal, da upa, da bo vzbudil njegovo zaskrbljenost nad naraščajočim nezadovoljstvom v Jugoslaviji zaradi »nenehnega trpinčenja« slovenske narodne manjšine v Avstriji. Opozoril je, da v Jugoslaviji odzivi nad takšnim delovanjem niso omejeni le na vlado, partijo in medije, temveč se je nezadovoljstvo razširilo med ljudmi v obliki masovnih protestov, manifestacij in demonstracij, in to ne samo v Sloveniji, temveč tudi v drugih republikah takratne Jugoslavije (prim. Klemenčič in Klemenčič 2006/2007, 117–124).

Slika 1: Demonstracije v Ljubljani 11. novembra 1976: več deset tisoč (po ročanju medijev blizu 100.000) prebivalcev Ljubljane in okolice se je zbralo na protestnem zborovanju v Ljubljani in protestiralo proti oživljenemu delovanju nemških nacionalističnih organizacij, proti nameravanemu »štetju posebne vrste«, ki ga je Avstrija izvedla 14. novembra 1976, ter proti nemškemu nacionalnemu pritisku in diskriminaciji koroških Slovencev in Hrvatov v Avstriji

34
—
35

Vir: Fotodokumentacija Dela.

Želel je, da ZDA pri avstrijski vladi uporabijo »prijateljski vpliv«, ki naj doseže, da bo Dunaj spoštoval obveznosti 7. in 9. člena ADP (prim. Bohte 1984, 112–123), ter s tem dejansko zaščito slovenske (in hrvaške) manjšine. Lausche je poudaril, da je Avstrija namesto uresničevanja ADP in izboljševanja manjšinske zaščite leta 1958 ukinila že tako pomanjkljivo dvojezično

osnovno šolstvo, ki ga je uvedla britanska vojaška zasedbena uprava v slovenskem in mešanem delu Koroške. Menil je, da je bila »ta ukinitiv minimalnih dvojezičnih izobraževalnih možnosti uvod v nadaljnjo erozijo manjšinskih pravic«. Omenil je tudi približevanje predvojni avstrijski asimilacijski manjšinski politiki z diskriminatorno prakso zaposlovanja v javnem in zasebnem sektorju, s trgovinsko menjavo in z različnimi drugimi oblikami, ki so na Koroškem dajale prednost prevladujočemu nemškemu političnemu, ekonomskemu in socialnemu vplivu.

Lausche je opozoril tudi na razliko med ravno manjšinskega varstva med Slovenci v Avstriji in Nemci v severni Italiji, »za pravice katerih se je Avstrija tako močno zavzemala«. »Jaz pričakujem za Slovence v Avstriji enake pravice, kot jih je avstrijska vlada uspela zagotoviti nemško-avstrijski manjšini v Italiji,« je zapisal. Menil je, da bi poleg »napredujočega kritičnega trenutka« pri jugoslovanski tranziciji v »čas po Titu«, ko so neodvisnosti Jugoslavije grozili vmešavanje Sovjetske zveze in notranja trenja v sami državi, naraščajoče napetosti s sosednjo Avstrijo pomenile dodatno nevarnost. Lausche je v pismu Vanceu omenil, da mu je njegov predhodnik William Rogers dejal, da bi morala predvsem Jugoslavija kot matična država Slovencev in sopodpisnica ADP imeti skrb in odgovornost za spodbujanje Avstrije k spoštovanju obveznosti iz ADP. »Kot kaže sedaj, Jugoslavija te naloge ni bila sposobna opraviti,« je še zapisal. Rezultat tega so bile, po njegovem mnenju, takratne naraščajoče napetosti. Menil je, da se v tem trenutku potrebuje nekaj drugega. S svojim vplivom naj bi ZDA najprej dosegle, da bi se »politično osnovano in pristransko zasnovano« preštevanje posebne vrste, napovedano za 14. 11. 1976 (prim. Klemenčič in Klemenčič 2008, 101–114), odpovedalo zaradi »napetosti, nezaupanja in zastraševanja«. Omenil je, da so slovenske organizacije na Koroškem že naznanile bojkot preštevanja manjšine, podprla pa ga je tudi Jugoslavija. To zaostreno in eksplozivno ozračje morebitne konfrontacije naj bi ob »pozni uri« pomagale preprečiti prav ZDA. S tem bi pomembno prispevale k umiritvi stanja na Koroškem in v Jugoslaviji. Tako bi ZDA jugoslovanski vladi in njenim prebivalcem pokazale svojo obnovljeno skrb zaradi naraščajoče notranje represije in trenj ter spoštovanja človekovih pravic v Jugoslaviji in zagotavljale njeno nadaljnjo neodvisnost. Na koncu je dodal, da pri tem posredovanju vidi časovno ugodno in zahtevno priložnost za ameriško zunanjo politiko, ki bi tako prevzela predvsem eminentno moralno iniciativa za osnovne pravice »resno ranjene in nemočne manjšine« ter s tem zagotavljala jugoslovansko neodvisnost, ki je bila po njegovem neznan pragmatični cilj ameriške zunanje politike. Kot dodatek je na kratko opisal

najpomembnejše dosežke v svoji politični karieri in jih končal s svojo vlogo govornika za narodne zadeve ameriških Slovencev.³

Vladislav Bevc je domneval, da je opisani odnos predstavljal uradno ameriško politiko glede izpolnjevanja ADP s strani Avstrije. ZDA se torej niso čutile odgovorne spremljati izpolnjevanje ADP, čeprav 35. člen kot možnost ponuja neke vrste mednarodno arbitražo v primeru različnih razlag posameznih členov ADP (prim. Ustavni sistem Republike Avstrije 2000, 223; Bevc 1988b, 1). Kaže, da je Kissinger Lauscheta enostavno ignoriral, morda se mu je zdel problem nevreden njegove pozornosti ali pa z njim ni hotel vznemirjati avstrijskega premierja Kreiskega (Bevc 2008, 16). Februarja 1977 je Lausche pisal Vanceu, ki je medtem nasledil Kissingerja. Spet je opozoril na odnos Republike Avstrije do slovenske narodne skupnosti na Koroškem in na kršitve členov ADP ter opozoril na kršenje človekovih pravic posameznikom iz te skupnosti.⁴ Lausche je prejel vljuden odgovor, v katerem je ameriško zunanje ministrstvo zagovarjalo stališče, da mora biti ta problem rešen med Jugoslavijo in Avstrijo ter da do sedaj ne Jugoslavija ne ZDA pred vodji diplomatske misije na Dunaju, kot to v primeru sporov predvideva 35. člen ADP, problema nista izpostavili. Opozorilo je še, da razpolagajo z informacijami, da se vladi Jugoslavije in Avstrije trudita iskati rešitve na najboljši možen način in v obojestransko zadovoljstvo.⁵ 7. člen ADP predvideva tudi dvojezične napise v krajih, kjer živijo Slovenci. Ob poskusu postavitve dvojezičnih napisov je prišlo leta 1972 do tako imenovane vojne za dvojezične napise in do njihovega podiranja. Leta 1976 se je neko obdobje končalo s sprejetjem Zakona o narodnih skupnostih (Vospornik 1997, 373). Odlok iz leta 1977 je določil dvojezične topografske napise za 81 od okoli 800 krajev na dvojezičnem območju južne Koroške. Tudi ta ukrep ni bil v celoti izpolnjen (Klemenčič 2008, 225–228). Do začetka enaindvajsetega stoletja je stalo 71 dvojezičnih napisov, danes jih, po sprejetju Ustavnega zakona leta 2011, stoji 165.

Lausche ni bil zadovoljen z odgovorom in je v novem pismu ministru Vanceu orisal ozadja nemških aspiracij za zasedbo in ponemčenje slovenskega etničnega ozemlja ter gradnjo mostu do Jadrana. Pozval je k aktivnejši politiki ZDA v tej zadevi in k ukrepanju s pomočjo tihe diplomacije. Opozoril je na nepripravljenost Jugoslavije, da bi spor prenesla pred mednarodni forum. Vzrok je iskal v jugoslovanski notranji politiki ter zadržkih Slovenije in Jugoslavije, če velike štiri sile ne bi razsodile v korist slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Opozoril je tudi na vlogo Sovjetske zveze in njene pritiske na Jugoslavijo. Za Avstrijo je v doslednem izpolnjevanju ADP videl priložnost, da konča dolgo obdobje nezaupanja in sovraštva s sosednjo državo ter s tem pokaže svetu svetel primer ravnanja z narodno manjšino celo z ureditvijo, ki bi presejala določbe ADP. Sprememba stališča naj bi

bila za Avstrijo precej preprosta, saj naj bi bili koroški Slovenci »neprecenljiv dragulj v kulturni pestrosti Evrope« z »enim izmed najlepših kulturnih izročil na svetu«. ⁶

Kaže, da vsi ti argumenti in prošnje niso zanimali ameriških politikov in da se je Vanceova administracija bolj zanašala na podatke, ki ji jih je pošiljala avstrijska diplomacija (Bevc 1988, 4). Lausche se je očitno odpovedal nadaljnji korespondenci z ameriškim zunanjim ministrstvom. V tem času pa je Slovenska narodna podporna jednota (Slovene National Benefit Societies) iz mesta Burr Ridge v državi Illinois, ki je predstavljala okoli 70.000 Američanov slovenskih korenin, generalnemu sekretarju Združenih narodov Waldheimu, predsedniku ZDA Carterju, zunanjemu ministru Vanceu in ameriškemu kongresu poslala memorandum o pravicah koroških Slovencev. Bevc ugotavlja, da naj bi se ta memorandum tam tudi »izgubil« (Bevc 1988a; Bevc 1988b, 3).

Očitno pa je bilo vseh posredovanj in protestov o koroških Slovencih sčasoma dovolj in se je ameriško zunanje ministrstvo odločilo za nekaj korakov »tihe diplomacije«; pogovorilo se je z avstrijskim ambasadorjem Karlom Schoberjem. Dobri in prijateljski odnosi med ZDA in Avstrijo ter njena nevtralnost v času »hladne vojne« so bili razlogi za bolj kot ne vljudnostni klic novoimenovanega ambasadorja ob izročitvi avstrijskega darila za ameriško dvestoto obletnico Deklaracije ob neodvisnosti. Ob tem je avstrijski ambasador v pogovoru z namestnikom zunanjega ministra ZDA Warrenom Christopherjem govoril o »nekaterih obtožbah s strani nevladnih virov v ZDA« glede koroških Slovencev (Bevc 2008, 17). Bevc je zapisal, da je gradivo, ki ga je za namestnika ameriškega zunanjega ministra pripravila pisarna za evropske zadeve na zunanjem ministrstvu, kazalo na omejeno in pomanjkljivo poznavanje koroškega problema. Kot je navada v diplomaciji, imajo navodila za Christopherja na koncu skupek vprašanj, skrčenih na želje o nadaljnjem zadovoljivem reševanju tega vprašanja v korist vseh. ⁷

Na avdienci avstrijskega ambasadorja pri namestniku zunanjega ministra Christopherju, 13. aprila 1977, je Schober predstavil darilo Avstrijskega komiteja ob ameriški dvestoti obletnici in avstrijske vlade: ustanovitev dveh oddelkov »avstrijske kulture« na ameriških univerzah (University of Minnesota in Stanford University v Kaliforniji). ⁸ Zanimivo je, da je bil Warren Christopher v tem času član upravnega odbora standfordske univerze, njegov sin pa je bil prav takrat sprejet na to odlično ustanovo (Bevc 2008, 19–20). Bevc dodaja, da je tako avstrijska diplomacija našla prepričljiv način za osvojitve src Američanov, svojo predstavitev in predstavitev svoje kulture. Iz te ustanove so pozneje številni mladi diplomati prihajali na ame-

riško ministrstvo za zunanje zadeve in tako prenašali predstavo o »čudoviti deželi Avstriji« (Bevc 2008, 25).

Kljub temu so okoliščine in diplomatska aktivnost glede koroških Slovencev vodile do nadaljnjih posredovanj, ki jih je leto pozneje opravil kongresnik George Miller iz Kalifornije. Ko je avstrijski ambasador Schober ugotovil, da se Miller s pomočjo kongresnega komiteja za mednarodne odnose zanima za koroške Slovence, se je nemudoma odzval. V pismu Millerju je pojasnjeval avstrijsko dobro voljo in njihovo pripravljenost v tej zadevi ter opisal uradni avstrijski pogled na »koroško vprašanje«. ⁹ Ambasador je pripravil pojasnila za ameriško zunanje ministrstvo in druge, ki jih je problematika zanimala. Informacija je vsebovala način uresničevanja Zakona o narodnih skupinah (Bevc 2008, 20), ki so ga koroški Slovenci razumeli kot sredstvo zmanjševanja že pridobljenih pravic in s katerim so uspeli še za dve tretjini zmanjšati ozemlje, na katerem naj bi ukrepi veljali (prim. Klemenčič in Klemenčič 2008, 133–141).

Podobno pismo je avstrijski ambasador Gabrutsch leta 1978 pisal brazilskemu kardinalu Paulu Evaristu Arnsu v Sao Paulo, ko je ta ob obisku ameriškega predsednika Carterja na tiskovni konferenci primerjal položaj koroških Slovencev v Avstriji s položajem Indijancev v Braziliji, ki jim je prav tako grozilo izumrtje. ¹⁰

Kaže, da je ameriška zunanja politika za nasvete o vprašanju koroških Slovencev, ki jih je naslavljala na avstrijsko vlado, uporabljala bolj zasebne kanale; ta način diplomacije je skrit očem raziskovalcev. Bevc (2008, 26) domneva, da je Avstrija glede vprašanja koroških Slovencev izvajala politiko »upravljanja oz. reševanja zadeve brez rešitve«.

Jasno je, da »real politika« ne predpisuje poti reševanja takih in podobnih problemov. Tako je bilo tudi v primeru Avstrije in njenega uresničevanja 7. člena ADP. Nekatera mnenja govorijo o razpršeni politiki, o nujnosti odnosa z vsemi političnimi dejavniki in predvsem o pragmatičnosti (Jesih 1999, 114).

Po premoru se je Lausche leta 1980, ko so potekale priprave na petindvajsetletnico podpisa ADP, ki naj bi se je udeležil tudi ameriški zunanji minister, ponovno odločil pisati Vanceu. V pismu je pojasnil, da so ga slovenski prijatelji s Koroške prosili za posredovanje pri kratki avdienci dr. Matevža Grilca, predsednika Narodnega sveta koroških Slovencev (NSKS), z ameriškim zunanjim ministrom. Matevž Grilc bi tako lahko Vancea neposredno seznanil s situacijo slovenske manjšine v Avstriji in z njenim stališčem o implementaciji 7. člena ADP. Poudaril je, da slovenska manjšina zahteva vsaj dvojezični šolski sistem, kot je veljal na etnično mešanem ozemlju Koroške med letoma 1945 in 1959. S tem bi Avstrija popravila vsaj

del krivic, ki jih je storila svojim sodeželanom.¹¹ Lausche je pisal tudi novoimenovanemu ameriškemu zunanjemu ministru Edmundu S. Muskieju, ki je medtem nasledil Vancea. Muskie je bil nekdanji Lauschejev sodelavec in prijatelj v ameriškem senatu. Ponovno ga je zaprosil za avdienco svojih koroških prijateljev, »demokratskih voditeljev« manjšine.¹² Iz njegovega kabineta so mu odgovorili, da ministrov naporni urnik ne dopušča, da bi sprejel Grilca. Dodali so, da ADP omogoča osnovno izobraževanje v slovenskem jeziku, da je slovenska gimnazija z okoli petsto dijaki v Celovcu dejansko dovoljena, da petindvajset let po podpisu ADP avstrijska vlada začanja postavljati dvojezične topografske napise in da je slovenska lista na nedavnih volitvah dobila le 1,4 % glasov.¹³ Sledilo je še nekaj pisem v obe smeri. Rezultat je bil, da je Carl T. Clement, politični svetovalec na ameriškem veleposlaništvu na Dunaju, sprejel Matevža Grilca, Karla Smolleja in Filipa Warascha iz NSKS. Pogovori, na katerih so se pogovarjali o trenutnih problemih koroških Slovencev, so vzbudili precej zanimanja in nelagodja pri avstrijskih oblasteh (Bevc 1988b, 3–4).

Čeprav je neuresničevanje 7. člena ADP močno zaznamovalo tudi odnose med Avstrijo in Jugoslavijo, so se kljub temu konec sedemdesetih let dvajsetega stoletja odnosi med državama izboljšali. Točka preobrata je bil skupni sestanek Predsedstva Centralnega komiteja komunistične partije Jugoslavije in predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije v Karadjordjevu (Vojvodina, Srbija) 19. septembra 1978, ko so poudarili interes Jugoslavije za kooperativno in miroljubno sožitje z vsemi sosedomi, predvsem pa, da se je treba v primeru »koroškega spora« obnašati bolj »fleksibilno« (Stergar 1988, 43–50). Jugoslovanski zunanji minister Josip Vrhovec je oktobra 1979 ob uradnem obisku v Avstriji koroškim Slovincem javno svetoval, da imajo najboljše možnosti za rešitev svojega problema v neposrednem dialogu z avstrijskimi oblastmi. Avstrija je bila zelo zadovoljna, da je Jugoslavija vprašanje koroških Slovencev in gradiščanskih Hrvatov končno snela s prioritete liste zunanje politike (Bevc 1988a; Bevc 2008, 30–31).

3 Civilna družba in poskusi internacionalizacije »koroškega vprašanja«

Klub koroških Slovencev¹⁴ (v nadaljevanju KKS) s centralo v Ljubljani in podružnicami po Sloveniji, predvsem v Mariboru, je v svojem delovanju po drugi svetovni vojni, ko se je pokazalo, da je vprašanje severne meje odprto, navezal stike s številnimi uglednimi osebnostmi v državi in zunaj nje. V

nadaljevanju sta predstavljena dva primera »prekomorske« korespondence z dvema uglednima Slovincema, ki sta si svoj drugi dom poiskala v ZDA.

3.1 Louis Adamič in Klub koroških Slovencev v Ljubljani

Prvi je bil ugledni rojak Louis Adamič (23. 3. 1898–4. 9. 1951), pisatelj, prevajalec ter javni in politični delavec. Že leta 1913 se je izselil v ZDA, kjer je najprej delal v uredništvu časnika *Glas naroda* v New Yorku, bil prostovoljec v ameriški vojski (1916–1923), nato veliko potoval po Ameriki in se leta 1937 preselil na farmo v Milfordu v državi New York. Ukvarjal se je predvsem s tako imenovano žurnalistično literaturo ali dokumentarno družbenokritično književnostjo, se seznanil z vrsto pomembnih ameriških književnikov in izdal številna dela o problematiki priseljencev v ZDA. V javnem delovanju se je Adamič zavzemal proti nasilni asimilaciji priseljencev in geslu o Ameriki kot talilniku narodov, saj naj bi kulturne posebnosti etničnih skupin bogatile skupno ameriško življenje. Bil je član vodstva organizacije za zaščito interesov priseljenjskih skupin Foreign Language Information Service (FLIS), urejal revije s to tematiko ter pisal članke in brošure o priseljencih. Vodil je tudi Inštitut za etnična vprašanja in se o političnem dogajanju v Ameriki in svetu oglašal z družbenokritičnimi prispevki. Pred drugo svetovno vojno in po njej je obiskal matično domovino, kjer se je zavzemal za pravično ureditev meja nove države in mednarodno uveljavitev socialistične Jugoslavije (Shiffman 2005; Petrič 1981, Enciklopedija Slovenije 1987, 8–9).

Že na prvi seji KKS po drugi svetovni vojni je bil podan predlog, naj se ta za pomoč obrne na rojaka Louisa Adamiča in župnika Jurija Trunka v Ameriki, ki naj bi tam propagirala zahteve o Koroški. Predsednik Julij Felaher je opozoril, da se mora delo kluba, predvsem glede propagande, koordinirati z delom vlade. Verjeli so, da se bo o Koroški kmalu javno razpravljalo.¹⁵ Svoj sklep so uresničili že na XIII. redni letni skupščini januarja 1946, ko so Adamiču poslali pozdrave, mu opisali trenutni položaj na Koroškem in ga prosili za pomoč pri njihovih naporih za doseg pravične meje na Koroškem.¹⁶ Za ponazoritev takratnega vzdušja sledi navedba dela dopisa:

/.../ Koroška Slovenija je še vedno pod tujo peto. Prvi in edini so bili koroški Slovenci v bivšem nemškem rajhu, ki so se z orožjem uprli Hitlerjevim tolпам /.../ Mednarodna reakcija drži svoje roke nad Avstrijo, katere državljani so še koroški Slovenci. Ponavljja se zopet stara igra: /.../ Avstrija hinavsko zatrjuje pred svetom svojo prenovljeno »staro avstrijsko demokracijo«, na

Koroškem pa stari nacistični žandarji in uradniki pod zaščito slepih in v Avstrijo zaljubljenih zasedbenih oblasti izvajajo nad koroškimi Slovenci stari teror izza časa kanclerja Dollfussa, Schuschnigga in gauleiterja Reinerja, iz zasede napadajo voditelje koroških Slovencev in pobijajo Titove borce – domačine. Še vedno je na Koroškem zatrto prosvetno življenje, pod nacisti ukinjene gospodarske zadruge še niso obnovljene. Koroški Slovenci so tega vajeni, zato ne obupujejo. A vedno silneje povzdigujejo svoj klic po svobodi in svojo zahtevo po združitvi s svobodnimi narodi v Zvezni ljudski republiki Jugoslaviji. Usoda koroških Slovencev se bo odločila na prihodnji mirovni konferenci. Avstrijska delegacija se zanaša na obljube zaveznikov in na izid plebiscita iz leta 1920, ki je dal severno od Drave veliko večino za Nemce. Slovenci se opiramo na naš krvavi plebiscit v letih 1941–1945, ko je več kot tisoč koroških Slovencev padlo v borbi proti nacistom na koroških gorah in planinah, ob rekah Dravi in Zilji in ob koroških jezerih, opiramo se na našo staro pravdo izpod Krnskega gradu, kjer je naš kmet brez posredovanja gosposke ustoličeval svojo ljudsko oblast, prepričani, da bi bilo nemoralno in krivično, če bi se Nemci nagradili še za vse nasilje zadnjega stoletja, ko so z vsemi gospodarskimi in političnimi sredstvi izvajali brezobzirno germanizacijo našega prebivalstva, naseljevali nemške koloniste, izseljevali naše kmete, zatrli zadnje ostanke slovenske šole, s čimer se jim je sicer posrečilo, da so razredčili naš živelj, a niso mogli bistveno premakniti naše jezikovne meje. Spoštovani rojak, z zaupanjem se obračamo na Vas, ki gotovo dobro razumete naše težnje in naše težave. Prosimo Vas, da podprete koroške Slovence v njihovem zadnjem boju. Ko boste prebrali priložene publikacije in knjige, ki jih Vam spoštljivo poklanjamo, povejte velikemu ameriškemu narodu, da živi v Alpah slovenski rod s staro kulturo, z najlepšo narodno poezijo, ki je ustvaril pred 1400 leti prvo samostojno državo na demokratski podlagi, ki se že tisoč let bori proti nemškemu Goljatu za svojo svobodo in nikakor noče umreti – sedaj pa še prav ne. Tujega nočemo – svojega ne damo!¹⁷

Poziv je bil objavljen tudi v dnevnem časopisju v Sloveniji.¹⁸ Ker odgovora nanj niso dobili, so Adamiču dopis ponovno poslali. V njem so mu ponovno poročali o razmerah na Koroškem, ki »se še niso mnogo popravile«. Priložili so tri knjige, ki so obravnavale zgodovinski razvoj in metode po-

nemčevanja koroških Slovencev. Na koncu so se podpisali: »koroški Slovenci – begunci iz Koroške«. ¹⁹

3.2 Jurij Trunk in Klub koroških Slovencev v Mariboru

KKS v Mariboru si je od leta 1957²⁰ dopisoval z drugim uglednim koroškim Slovincem, publicistom, duhovnikom in narodnim delavcem Jurijem Trunkom. Jurij Matej Trunk se je 1. 9. 1870 rodil v Bačah. Po študiju bogoslovja v Celovcu je bil posvečen leta 1895; služboval je po različnih župnijah na Koroškem. Kot zaveden Slovenec je doživljal razna šikaniranja in pritiske nemških nacionalistov. Med prvo svetovno vojno je bil zato zaprt, po njej je bil izvedenec jugoslovanske vlade na mirovni konferenci v Parizu in član plebiscitne komisije v Celovcu. Po plebiscitu ga je avstrijska oblast upokojila. Leta 1921 se je izselil v Fuldo v Severni Dakoti, v župnijo nemških izseljencev iz Rusije, in tam služboval do leta 1924. Naslednjih dvaindvajset let je služboval v slovenski etnični župniji v Leadvillu v Koloradu, nato pa se je leta 1946 naselil v San Franciscu, kjer je 11. 3. 1973 v stotretjem letu starosti umrl. ²¹

Zaradi precej pogostih in pristnih stikov z Jurijem Trunkom v ZDA ga je KKS v Mariboru na predlog predsednika kluba Antona Brandnerja na svoji 17. redni seji, ki je potekala 2. 12. 1961, izvolil za svojega častnega člana. Trunk naj bi bil po mnenju članov kluba izredno zaslužen za »ožjo domovino«, prav tako pa je vsa povojna leta ostal v stalnem prijateljskem stiku z mariborskim klubom in njegovimi člani. ²² To so mu tudi sporočili v dopisu z dne 12. 12. 1961 in pojasnili, da so to storili zato, da »se Vam vsaj nekoliko oddolžimo za Vaše velike zasluge na kulturnem in narodnoobrambnem polju. Mnogo ste prispevali s svojimi odličnimi deli v zakladnico slovenske književnosti. Doprinesli ste velike žrtve in veliko ste trpeli za Slovensko Koroško, ki ste jo vsikdar nad vse ljubili, doma in v tujini«. Hkrati mu je predsednik Anton Bradner v imenu vseh 204 članov zaželel obilo zdravja in sreče v novem letu 1962. ²³

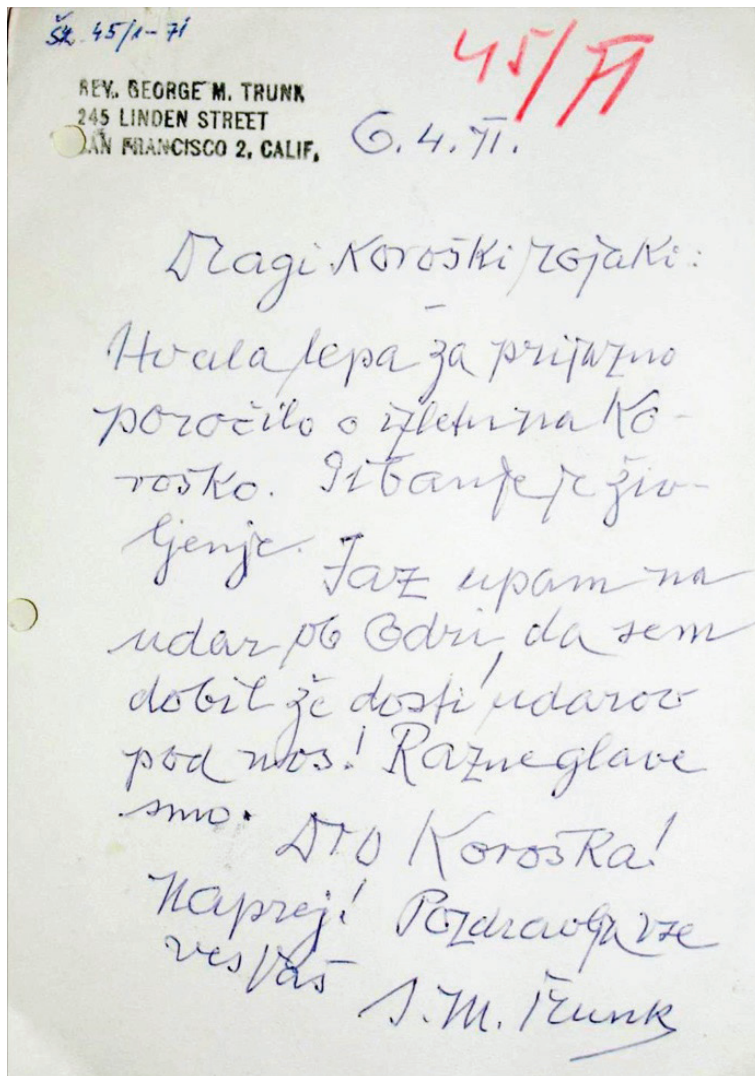
Trunk se je za sporočila in pozdrave zahvalil z dopisnico ter spodbujal klub k nadaljnjemu delovanju. Dopisal je še: »Prej ali slej udari German ob Odri. Tedaj morda izgine meja raz Karavank«. ²⁴ KKS v Mariboru mu je na dopisnico odgovoril, da upa, da se bo njegova prerokba uresničila in da bo koroškim Slovincem po tisočletnem suženjstvu zopet posijalo svobodno sonce. ²⁵

Trunku so z občnih zborov kluba redno pošiljali pozdrave, se v njih spominjali njegovih velikih zaslug za koroške Slovence ter mu želeli obilo zdravja in še mnogo let. Tudi časnik Večer se ga je spomnil z lepim zapisom

ob petindevetdesetem jubileju.²⁶ Hkrati so ga seznanjali s trenutnim položajem glede pravic in izpolnjevanja 7. člena ADP s strani Avstrije, ki »daje le počasi in po kapljicah, po drugi strani pa na področju šolstva hoče vzeti več, kakor je dala«, da bi tako dosegla čimprejšnjo germanizacijo slovenskega ozemlja.²⁷

Trunk je odpisal, se zahvalil in dopisal: »Koroška domovina, gola bolečina. Če pade meja na Karavankah – bo! Medtem = Koroška dro!«²⁸

Slika 2: Kopija dopisnice Jurija Trunka Klubu koroških Slovencev v Mariboru

Vir: PAM 1759005/6, fond KKS-MB, fotokopija dopisnice J. Trunka KKS-MB z dne 4. 6. 1971.

Prav tako je začel Trunk pošiljati KKS v Mariboru svoje časopisne izrezke (svoje objave v slovenskem časniku *Amerikanski Slovenec*),²⁹ za kar se mu je klub zahvalil in ga prosil, naj jih še naprej pošilja. Poročali so mu tudi o dogodkih na Češkoslovaškem in izrazili nestrinjanje ob takšnem ravnanju Sovjetske zveze, ki naj bi pod krinko rešitelja socializma nasilno uveljavljala svojo voljo.³⁰

3. februarja 1971 je mariborski klub v počastitev stoletnice rojstva v San Franciscu živečega župnika in častnega člana Jurija Trunka priredil »Trunkov večer«. Prireditve so podprla številna mariborska podjetja. Na prireditvi so sodelovali pevski zbor koroških študentov iz Gradca ter številni drugi ugledni znanstveniki in kulturni delavci.³¹ Tajnik in podpredsednik mariborskega kluba je ob jubileju pripravil obsežen elaborat z natančnim popisom Trunkovega življenja in dela.³²

Tudi v svojem zadnjem dopisu se je znal Trunk pošaliti na svoj način, ko je zapisal: »Jaz upam na udar ob reki Odri, da sem dobil že dosti udarcev pod nos...!«³³ Kmalu nato je Trunk oglušel in oslepel ter ni mogel več odgovarjati na dopise mariborskega kluba. Umrli je 11. 3. 1973.

Zaključek

V treh zgoraj opisanih primerih so predstavljena prizadevanja koroških Slovencev v Avstriji in Sloveniji, da bi si v svojem boju za uveljavitev 7. člena ADP poiskali zaveznike med uglednimi ameriškimi politiki s slovenskimi koreninami oziroma v primeru duhovnika Jurija Trunka in pisatelja Louisa Adamiča med slovenskimi izseljenci v ZDA. Kljub vsemu trudu prizadevanja niso obrodila večjih sadov. Neformalna internacionalizacija ni bila posebej uspešna. Kljub temu pa so pomenili opisani napori veliko pri povezovanju koroških Slovencev s slovenskimi izseljenci v ZDA in s poplebiscitnimi begunci v osrednji Sloveniji. Dve opisani zgodbi predstavljata napore KKS v Ljubljani in KKS v Mariboru pri zavzemanju za združitev slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem z matično Slovenijo po drugi svetovni vojni v primeru Louisa Adamiča oziroma v primeru mariborskega kluba in Jurija Trunka napore pri vzdrževanju stikov med koroškimi Slovenci po svetu s tistimi, ki so morali po plebiscitu leta 1920 zapustiti svojo ožjo domovino. Opisane zgodbe predstavljajo neuklonljivo, občudujočo in pomembno vlogo, ki so jo v teh primerih slovenski izseljenci in begunci imeli in imajo v slovenski zgodovini ter je kasneje kulminirala pri osamosvajanju Slovenije (Klemenčič, Kristen, Munda Hirnök, Trebše Štolfa in Stergar 2005).

Opombe

- 1 Več o tem glej Grafenauer 2009c in Grafenauer, 2015.
- 2 Frank John Lausche (14. 11. 1895–21. 4. 1990), pravnik, ameriški politik slovenskih korenin, se je rodil v Clevelandu slovenskim staršem; oče Lojze Lovše je izhajal iz vasi Hinje blizu Žužemberka, mati Francka Milavec pa iz Dvorske vasi blizu Velikih Lašč. Lausche je bil ameriški demokratski politik iz Ohia. V svoji politični karieri je bil župan Clevelanda, dvakrat izvoljen za guvernerja Ohia in dvakrat senator države Ohio (1957–1969). V prvi svetovni vojni je služil v vojaških enotah ZDA. Po vojni je končal pravne študije in postal odvetnik. Med letoma 1932 in 1941 je delal kot sodnik, nakar je bil leta 1941 izvoljen za župana Clevelanda in leta 1944 na mesto guvernerja Ohia, ki ga je s kratko prekinitvijo v letih 1947–1948 obdržal vse do leta 1957, ko je odstopil zaradi izvolitve v ameriški senat eno leto prej. V ameriškem senatu je bil med drugim tudi član odbora za zunanje zadeve. Leta 1969 je končal svojo politično kariero. Veljal je za predstavnika in govornika ameriških Slovencev (Klemenčič 2001; Odenkirk 2005; Vovko 1991; Klemenčič 1995 itd.).
- 3 Pismo Franka Lauscheta dr. Henryju Kissingerju, zunanjemu ministru ZDA, 10. 10. 1976. Glej Bevc 1988.
- 4 Pismo Franka Lauscheta Cyrusu Vanceu, zunanjemu ministru ZDA, 7. 2. 1977. Glej Bevc 1988.
- 5 Pismo zunanjega ministrstva ZDA Franku Lauschetu, 25. 2. 1977. Glej Bevc 1988.
- 6 Pismo Franka Lauscheta Cyrusu Vanceu, 10. 3. 1977. Glej Bevc 1988; Bevc 2008, 16.
- 7 Confidential Memorandum from Arthur A. Hartman, Assistant Secretary of State for European Affairs to Warren Christopher, Deputy Secretary of State, dated 11 April 1977. Glej Bevc 1988.
- 8 Confidential Memorandum of Conversation, Department of State, dated 13 April 1977 and Press Summary, American Embassy, Vienna, 24 January 1977, oboje v Bevc 1988 in Bevc 2008, 18–19. Del tega in preostalih uradnih dokumentov je po zakonu zakrit, saj bi razkritje škodovalo varnosti ZDA.
- 9 Pismo avstrijskega ambasadorja Karla Herberta Schoberja kongresniku Georgu Millerju, 23. 10. 1978. Glej Bevc 1988; Bevc 2008, 20–24.
- 10 »Ameriški predsednik J. Carter bil informiran o koroških Slovencih«, *Naš tednik*, 5. 4. 1979, 1 in 3; Pismo Walterja Gabrutscha, avstrijskega veleposlanika v Braziliji, kardinalu Sao Paula, Paulu Evaristu Arnsu, 11. 5. 1978. Glej Bevc 2008, 22–24.
- 11 Pismo Franka Lauscheta Cyrusu Vanceu, 26. 4. 1980. Glej Bevc 1988.
- 12 Pismo Franka Lauscheta Edmundu S. Muskieju, 6. 5. 1980. Glej Bevc 1988.
- 13 Pismo Ministrstva za zunanje zadeve ZDA Franku Lauschetu, 13. 5. 1980. Glej Bevc 1988.
- 14 Klub so leta 1928 ustanovili koroški Slovenci – poplebiscitni begunci, ki so morali zapustiti ožjo domovino Koroško. Klub si je prizadeval predvsem za kulturno vzajemnost med rojaki to- in onstran meje ter za raznovrstno pomoč koroškim Slovencem. Kluba v Ljubljani in Mariboru, ki še danes delujeta, sta leta 2007 dobila Tischlerjevo nagrado kot priznanje za delo pri vsakršni vzajemnosti

- med koroškimi Slovenci in matično državo. Za več glej Stergar 2003; Grafenauer 2009a in Grafenauer 2009b; Grafenauer, Stergar 2010 itd.
- 15 Arhiv Slovenije (AS) 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, Zapisnik 1. seje širšega odbora KKS 24. 11. 1945, 7.
- 16 AS 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, Zapisnik XIII. redne letne skupščine KKS, 13. 1. 1946, 14 in dopis KKS št. 21/46 Louisu Adamiču z dne 13. 1. 1946.
- 17 AS 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, dopis KKS št. 21/46 Louisu Adamiču z dne 13. 1. 1946.
- 18 Zborovanje koroških Slovencev v Ljubljani, *Slovenski poročevalec* 13, 16. 1. 1946.
- 19 AS 653, fond KKS, škatla 1, mapa 3, dopis KKS št. 59/46 Louisu Adamiču z dne 28. 4. 1946.
- 20 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) 1759005/3, fond KKS-MB, dopis KKS-MB št. 42/1957 J. Trunku v San Francisco, ZDA z dne 8. 3. 1957.
- 21 Za več glej Bajec 1982, 226–227; Klemenčič 1999; Felaher 1950, 294–305; PAM 1759005/6, fond KKS-MB, Simon Dobernik, Trunkova proslava v Mariboru, 3. 2. 1971, slavnostni govor, 9 strani, itd.
- 22 PAM 1759005/4, fond KKS-MB, Zapisnik 17. redne seje KKS v Mariboru z dne 2. 12. 1961.
- 23 PAM 1759005/4, fond KKS-MB, dopis KKS-MB št. 44/1961 J. Trunku z dne 12. 12. 1961.
- 24 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 6. 7. 1966. 46
- 25 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, dopis KKS-MB št. 18/2-66 J. Trunku z dne 15. 7. 1966. 47
- 26 Jože Zupančič, Pisatelj Jurij Trunk, slovenski izseljenec – ob 95-letnem jubileju, *Večer*, 9. 2. 1965.
- 27 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, dopis KKS-MB št. 24/68 J. Trunku z dne 17. 3. 1968.
- 28 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 5. 4. 1968.
- 29 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 26. 9. 1968.
- 30 PAM 1759005/5, fond KKS-MB, dopis KKS-MB št. 41/2-68 J. Trunku z dne 21. 10. 1968.
- 31 Kovačič - Natek, 164 in dopis KKS-MB št. 31/1-71 Juriju Trunku z dne 12. 2. 1971.
- 32 Glej PAM 1759005/5, fond KKS-MB, Simon Dobernik, Trunkova proslava v Mariboru, 3. 2. 1971, slavnostni govor, 9 strani.
- 33 PAM 1759005/6, fond KKS-MB, dopisnica J. Trunka KKS-MB z dne 4. 6. 1971.

Literatura in viri

- Bajec, J., 1982. Trunk Jurij Matej. V: *Slovenski biografski leksikon, Trinajsti zvezek Trubar – Vodaine*. SAZU, Ljubljana, 226–227.
- Bevc, V. (ur.), 1988a. *Carinthian Slovenians 1975–1980, United States Department of State, Documents Released under the Freedom of Information Act*. [V. Bevc], San Ramon, California.

- Bevc, V. (ur.), 1988b. *Correspondence of Senator Frank Lausche on Carinthian Slovenians 1976–1980, Documents of the United States Department of State, Released under the Freedom of Information Act*. Synergy Research Institute, San Ramon, California.
- Bevc, V., 2008. *American diplomacy and Carinthian Slovenians*. Synergy Research Institute, San Ramon, California.
- Bohte, B., 1984. Slovenska manjšina v Avstriji in mednarodno pravo. V: J. Liška idr. (ur.) *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Komunist, Ljubljana; Drava, Celovec, 112–123.
- Enciklopedija Slovenije*, 1 A/Ca. Ljubljana, 1987, 8–9.
- Felaher, J., 1950. Življenjska pot koroškega ljudskega duhovnika Jurija M. Trunka. *Svoboda* 3, 11–12, 294–305.
- Grafenauer, D., 2009a. Julij Felaher, pozabljeni koroški Slovenec. *Koroški koledar 2009*. Celovec, 157–178.
- Grafenauer, D., 2009b. Življenje in delo Julija Felaherja in koroški Slovenci – doktorska disertacija. Univerza v Mariboru, Maribor.
- Grafenauer, D., 2009c. Carinthian Slovenes' Clubs and the Contacts between Carinthian Slovenes and Slovene-American Politicians. V: M. Klemenčič in M. N. Harris (ur.) *European Migrants, Diasporas and Indigenous Ethnic Minorities*. Edizioni Plus, Pisa, 83–103.
- Grafenauer, D., 2015. Stiki koroških Slovencev s Slovenci po svetu. V: *Koroški koledar 2015*, 176–188.
- Grafenauer, D., Stergar, J., 2010. Koroški Slovenci – poplebiscitni begunci v osrednji Sloveniji. V: *Mohorjeva koledar 2011*. Celovec, 68–74.
- Jesih, B., 1999. Parties, elections and the Slovene minority in Austria. V: K. Cordell (ur.) *Ethnicity and Democratisation in the New Europe*. Routledge, London, New York, 106–116.
- Klemenčič, M., 1995. *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. Dolenjska založba, Novo mesto.
- Klemenčič, M., 1999. *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado in v San Franciscu, Kalifornija*. Mohorjeva založba, Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Klemenčič, M., 2001. Lausche, Frank J. (1895–1990): mayor, governor, and U.S. senator – Slovene-American. V: E. R. Barkan (ur.) *Making it in America: A sourcebook on eminent ethnic Americans*. Santa Barbara, California, 192.
- Klemenčič, M., 2008. Territorial Implementation of Article 7 of the Austrian State Treaty, with Special Emphasis on Bilingual Topographical Terminology and Inscriptions in Southern Carinthia. *Slovene Studies* 30, 2, 225–228.
- Klemenčič, M., Klemenčič, V., 2006/07. *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni (izbrana poglavja)*. Mohorjeva založba, Celovec, Ljubljana, Dunaj.
- Klemenčič, M., Klemenčič, V., 2008. *The Endeavors of Carinthian Slovenes for Their Ethnic Survival with/against Austrian Governments after World War II*, Celovec, Ljubljana, Dunaj, 2008, 101–114.

- Klemenčič, M., Kristen, S., Munda Hirnök, K., Trebše Štolfa, M., Stergar, J., 2005. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, IV. del: Slovenci v zamejstvu in po svetu (Viri št. 20)*. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana.
- Kovačič, A., Natek, J., 1988. *Kronika Kluba koroških Slovencev v Mariboru: 1928–1988*. Klub koroških Slovencev, Maribor.
- Odenkirk, J. E., 2005. *Frank J. Lausche: Ohio's Great Political Maverick*. Orange Frazer Press, Welmington, Ohio.
- Petrič, J., 1981. *Svetovi Louisa Adamiča: ob tridesetletnici smrti*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Shiffman, D., 2005. *Korenine multikulturalizma. Delo Louisa Adamiča (Zbirka Migracije, 8)*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Stergar, J., 1988. Identiteta in manjšina, zavest in odnosi z matico. *Koroški vestnik*, 32, 1, 43–50.
- Stergar, J., 2003. Klub koroških Slovencev v Ljubljani. V: T. Bahovec (ur.) *Eliten und Nationwerdung : die Rolle der Eliten bei der Nationalisierung der Kärntner Slovenen = Elite in narodovanje : vloga elit pri narodovanju koroških Slovencev (Unbegrenzte Geschichte, Bd. = zv. 10)*. Klagenfurt; Laibach; Wien: Hermagoras = Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva, 2003, 29–83.
- Ustavni sistem Republike Avstrije*, 2000. Knjižna zbirka *Evropske primerjalne študije*. Visokošolsko središče, Koper.
- Vospernik, R., 1997. Slovene minority in Austria. V: B. Synak, T. Wicherkiewicz (ur.) *Language Minorities and Minority Languages in the Changing Europe*. Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego, Gdansk, 371–375.
- Vovko, A., 1991. Frank J. Lausche: 14. 11. 1895–21. 4. 1990. *Mohorjev koledar 1991*, Celovec, 167–169.

Arhivi

Arhiv Slovenije (AS) 653, fond Kluba koroških Slovencev (KKS)

Fotodokumentacija Dela

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM) 1759005/3, fond Kluba koroških Slovencev v Mariboru (KKS-MB)

Časopisi

Naš tednik (Celovec)

Večer (Maribor)

Slovenski poročevalec (Ljubljana)

Damir Josipovič

Slovensko-madžarska razmejitev: od upravno-cerkvenih meja do državne meje in »izolata kalvinov«

Izvleček

V prispevku je prikazan politično-geografski razvoj slovensko-madžarske meje. Za potek današnje razmejitve med Slovenijo in Madžarsko je bilo v veliki meri odločilno dogajanje med versajskimi pogajanjmi, ki so pripeljala do podpisa pogodbe v palači Trianon v Versaillesu. Potek nove meje v »Prekmurskem distriktu« in sosednji »Slovenski krajini« je bil rezultat širših razmerij sil med takratnimi zmagovalci in poraženci prve svetovne vojne. Ugotovili smo, da je bila nova državna meja določena dokaj na hitro, pri tehtanju njenega poteka pa so v glavnem prevladali politično-geografski dejavniki. Sama etnična ali verska struktura prebivalstva ni bila v ospredju odločanja, temveč je predstavljala le obrobno »utež« na tehtnici. Analizirali smo tudi mejne spremembe ter razmerje med upravno-cerkvenimi historičnimi mejami in novo mejo po prvi svetovni vojni. Posledice nove razmejitve so bile velike. Nastala je nova madžarska manjšina v Prekmurju, oblikovali pa so se tudi nekateri prebivalstveni žepi. Tak žep je predstavljal tudi »izolat kalvinov«, kakor ga je poimenovala znamenita Škerljeva raziskovalna ekipa pred petdesetimi leti. V prispevku smo ovrgli idejo o izolatu in dokazali, da gre za kalvinski poselitveni kontinuum, katerega osrednje območje je na današnjem Madžarskem ter se nadaljuje v večinsko protestantsko poseljeno Goričko in severno Ravensko. Mejo med katoliškim in protestantskim delom je povzročila šele rekatolizacija območja s strani zagrebške škofije v sedemnajstem in osemnajstem stoletju.

Ključne besede: Prekmurje, Districtus Transmuranus, Slovenska krajina, Okroglina, kalvinisti, Heteš, protestanti, etničnost, cerkvena uprava, meje

Slovene-Hungarian delimitation: from ecclesial-administrative boundaries to state border and the »Calvinist isolatum«

Abstract

The article presents political and geographical history of the Slovene-Hungarian border. The today demarcation line between Slovenia and Hungary was greatly influenced by the Versailles negotiations, having brought about the signing of the Trianon Treaty. The course of the new boundary line in the »Prekmurje district« and in the neighbouring »Slovene province« resulted from wider relations of power between the then winners and the defeated of the WWI. It has been found that the new state border was set very quickly, its course having mostly been affected by political and geographic factors. Ethnic and religious structure of the population was not in the forefront of decision-making; in fact it was of marginal importance. Also analyzed were the border changes and relations between ecclesial-administrative boundaries in history and the new border after the WWI. The new delimitation resulted in long-term consequences. A new Hungarian minority in Prekmurje emerged and new settlements were formed. An example was the »Calvinist isolatum«, so named by the research group headed by Škerlj fifty years ago. Our article discards the idea of an isolatum and proves the existence of a Calvinist settlement continuum, located in the present-day Hungary, which persists in the majority Protestant Goričko and Ravensko. The boundary between Catholic and Protestant part was only brought about by recatholization of the territory from the part of the Diocese of Zagreb in the 17th and 18th century.

Keywords: Prekmurje region, Districtus Transmuranus, Slovene province, Calvinists, Hetes, Protestants, ethnicity, church administration, borders

1 Uvod

Današnje Prekmurje je multikulturno območje na severovzhodu Slovenije. Zanj so značilni poudarjena regionalna identiteta, večslojno prekrivanje verskih, etničnih in jezikovnih opredelitev ter predvsem specifičen jezik (po Jesenšek 2005; 2013), ki se od osrednje slovenščine loči po številnih prvinah, ki so ostanek nekoč mnogo bolj razširjene panonske slovanščine. Jezikovne vzporednice nakazujejo nekdanjo enotnost jezika, ki se je razprostrl vse do Moravske in Slovaške na severu ter vključno z nekdanjimi kajkavskimi narečji do današnje severne Bosne in Slavonije (območje nekdanje panonsko-slovenske državne tvorbe Ljudevita Posavskega) (Josipovič 2005). Na krčenje obsega te panonske slovenščine sta najbolj radikalno vplivala oblikovanje srednjeveške ogrske države in takoj za njim še otomanska intruzija v Podonavje. Če moremo postavljati prvotno oblikovanje meje med madžarsko Stražno krajino (Őrségom) in Slovensko krajino (Tótságom) že na začetek dvanajstega stoletja (zemljevid 1), se madžarizacija ni zmogla dokončati niti do dvajsetega stoletja oziroma do razglasitve kratkotrajne Murske republike (Titl 1970) oziroma priključitve Prekmurja Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS).

Pokrajinsko ime Slovenska krajina (Szlovenszka krajna) ali tudi Okroglina je predstavljalo ostanek panonskega slovenstva/slovanstva, torej celotnega prostora, ki bi ga lahko omejili z današnjim slovaškim govornim prostorom na severu in kajkavskim na jugu Panonske nižine ter ki je v času Kocljeve kneževine Spodnje Panonije (druga polovica devetega stoletja) obsegalo veliko območje med Savo na jugu ter Donavo na severu in vzhodu vse do njunega sotočja pri današnjem Zemunu, kjer so Panonci mejili na Bolgare (npr. Grivec 1938). Danes lahko v tem kontekstu o Prekmurju govorimo kot o *reliquiae reliquiarum*, in sicer o osrednjem delu »nekoč mogočnega alpskega in panonskega slovanstva«. Zlasti Kocljeva vladavina je bila odločilnega pomena za utrjevanje slovanske liturgije, s katero ima prekmurščina (imenovana tudi »stara slovenščina«) še dandanes nerazdružljive vezi. Delovanje Cirila in Metoda v Spodnji Panoniji in na Moravskem je namreč s seboj prineslo nastanek in uveljavljanje posebnega črkopisa, glagolice, s katero so bili zapisani slovanski prevodi svetopisemskih del. Prav delovanje obeh apostolov oziroma misijonarjev je že v devetem stoletju izzvalo nasprotovanje »zahodnih« škofov, zlasti solnograškega, kar je pripeljalo do nastanka nekakšnega spodnjepanonskega versko-jezikovnega hibrida. Po eni strani so bile cerkvene knjige prevajane v ljudski, panonskoslovenski jezik ter pisane v glagolici, po drugi strani pa je bil grško-bizantinski cerkveni obred preveden v rimsko-latinskega (npr. Grivec 1938, 82, 108, 144). To pa pomeni, da je tradicijo slovenskega pismenstva treba dopolniti s še starejšimi glagolskimi pismi iz ciril-metodovske panonsko-

slovenske tradicije devetega stoletja, ki jim moremo prek razširjenih kajkavskih elementov glagoljaške tradicije slediti vse do petnajstega stoletja (prim. Damjanović 2008, 22).

S hitrim propadom Kocljeve države (861–876) in odločnim napredovanjem germanizacije proti vzhodu se nepričakovano odvijte ogrski vdor v Panonijo v zadnjih letih devetega stoletja. Nomadski tip mobilnosti Ogrov, ki so izza Karpatov v Panonijo s seboj prignali verjetno tudi večje število podjarmljenih in v plemensko zvezo povezanih skupin, je trčil s sedentarno-poljedelskim slovanskim prebivalstvom Panonije (prim. Josipovič 2005). Ogrska moč je od prihoda v Panonijo le še rasla, saj so v svoje vojaške enote lahko obilno vključevali pešaštvo iz vrst slovanskih podložnikov. Po polstoletnem vojaškem ogrožanju srednjeevropskega prostora so doživeli ključen poraz pri Augsburgu, ki jih je leta 955 pripeljal v objem rimsko-nemškega krščanskega kroga. Po kronanju in krstu ogrskega vladarja Števana se v Panoniji znova odpre prostor rimsko-latinski cerkveni tradiciji, ki za naslednjih šest stoletij zapre poti liturgiji v domačem panonskoslovenskem jeziku. Meja ogrskih osvajanj se do konca desetega stoletja na jugu ustali na Dravi do sotočja z Dravinjo, na zahodu pa pri Radgoni in na Kučnici, kjer meji s svetim rimskim cesarstvom (npr. Kos 1933). Do konca enajstega stoletja je Prekmurje ostalo del krajiškega območja Ogrske. Po osvojitvi Slavonije/Slovinja (1091) oziroma ozemlja južno od Drave je bilo tudi Prekmurje vključeno v politično-upravni okvir Ogrske.

Obdobje od desetega do dvanajstega stoletja zaznamujeta germanski prodor in premik meje na spodnjem Štajerskem na reki Dravo in Muro, medtem ko se meja na Kučnici že ustali, sprva kot mejišče vojne krajine, do leta 1091 pa kot zunanja ogrska meja. Meja med Muro in Dravo je pretežno potekala po dolinah potokov Presika, Šantavec in Trnava na potezi vzhodno od vasi Presika do vzhodno od Središča ob Dravi. Ta mejni premik ni vplival na ozemlje severno od reke Mure, zato je današnje območje Prekmurja ostalo v enakih političnih okvirih vse do otomanske invazije. Ta se pospeši po padcu Srbije (1459), Bosne (1463) in Hercegovine (1482), prvi vpadi v Prekmurje pa se zgodijo po bitki pri Mohaču (1526). Usodno spremembo pomeni padec Kaniže (1600), s katero se Otomanom odpre pot dalje na zahod. Do leta 1636 so pod turško oblastjo že celotno Dolnje Prekmurje do Martjancev in celotno vzhodno Goričko do Križevcev. Še pred tem sta bili med in po bitki pri Kobilju uničeni obe naselji na tem območju (ob Kobiljanskem potoku in na griču Sv. Martina), prebivalstvo pa pregnano. O tem priča tudi ledinsko ime »Törek temetész« med Motvarjevci in Kobiljem (Berden 1968).¹ Pustošenje po Prekmurju je trajalo večino sedemnajstega stoletja, turška vladavina pa doseže leta 1680 največji obseg, ko v svojo državo vključi celotno Prekmurje. Ta kratkotrajna vladavina je

začela propadati po prenehanju obleganja Dunaja (1683) in protiofenzivi poljskega kneza Jana Sobieskega. Po letu 1683 se Turki postopoma umikajo proti vzhodu Prekmurja, »izgon« Turkov iz Kaniže pa je sledil šele leta 1693 (Zelko 1996, 70).

2 Cerkveno-upravne razmejitvene spremembe v sedemnajstem in osemnajstem stoletju

Ključen vpliv na oblikovanje jezikovnih in deloma etničnih meja v Prekmurju ima cerkveno-upravna razdelitev. Stara meja, ki deli Prekmurje na Gornje in Dolnje Prekmurje, je meja med Železno (Vas) in Zalsko (Zala) županijo. Njen potek je pogojeval osnovno narečno razliko med Raven-

Zemljevid 1: Upravno-politična razdelitev Prekmurja pred otomansko okupacijo na začetku sedemnajstega stoletja

Vira: Zelko 1996; Lončarić 1990.

skim in Dolinskim, hkrati pa je pomenil tudi mejo protestantskega širjenja proti jugu in vzhodu. Tej meji se je prilagajala tudi cerkvena meja med gyórsko, veszprémsko² in zagrebško škofijo. Ključna za dokončno oblikovanje cerkvene pripadnosti Dolnjega Prekmurja h katolicizmu je bila tako imenovana »postturška rekonkvista«. Ko so namreč Turki konec sedemnajstega stoletja začeli izgubljeni Panonijo, se je postopno vračal in utrjeval vpliv katoliške cerkve v Dolnjem Prekmurju, ki je zlasti iz Zagreba vodila intenzivno politiko vizitacij in pripajanja prej protestantskih (pretežno kalvinističnih) verskih občin. Do leta 1640 zagrebški škofiji uspe v njeno upravo vključiti celotno Medžimurje do Mure, deloma pa tudi območje Dolnje Lendave, ki ga je takrat upravljala iz Selnice ob Muri. Do leta 1649 ji uspe razširiti cerkveno oblast na vzhodu do dolnje Krke (župnije Sveti Mikluš/Mikulaš, Dobrovnik in Turnišče), vključujoč tudi današnje madžarske vasi

Zemljevid 2: Rekatolicizacija medžimurskega in prekmurskega okrožja (distrikta) zagrebške škofije v obdobju 1637–1777

Viri: Zelko 1996; Štefanec 2001; Kalšan 2006.

na območju južnega Heteša, ki so bile del dobrovniške župnije (Jošavci/Jósecz/Szentistvánlak, Bodejci/Bödeháza in Gabrenci/Gáborháza/Gáborjánháza ter Szijártóháza in Zalasombatfa) na severu, na zahodu pa vse do županijske meje, vključno z območjem Beltinec (zemljevid 2).

Do leta 1669 zagrebška škofija priključi še Bogojino na zahodu in se na severovzhodu razširi do reke Krke (župnije Resnjek/Resznek, Čestrek/Csesztreg, Seči-Siget/Secsi-sziget), vzhodno od spodnjega toka Krke pa svojo upravo razširi onkraj župnije Semenje/Szemenye ob Muri. Že kmalu po tem, leta 1688, zagrebška škofija v svojo upravo vključi novi župniji vzhodno od reke Krke (Páka in Kányavár). Preostali del prekmurskega okrožja (*districtus Transmuranus*) pa je bil do leta 1693 še vedno pod turško oblastjo. Naposled je habsburški monarhiji Turke le uspelo izgnati iz Kaniže, zagrebška škofija pa si je priključila obsežno ozemlje na vzhodu, ki je segalo skoraj do sotočja Mure in Drave (župnije Banski Sv. Jurij, Slovenski Sv. Martin, Oltarec, Sv. Marija v Kaniži). Kljub velikim pridobitvam na vzhodu škofiji ni uspelo pokoriti kalvinske utrdbe v Sv. Juriju v Dolu, kamor sta spadali tudi takrat kalvinski naselji Kobilje in Motvarjevci. To se škofiji posreči šele leta 1717, ko uspe spreobrniti večino Kobiljančanov nazaj v katolištvo, medtem ko ji je to v Motvarjevcih in Juriju uspelo le deloma. Pri tem je v Sv. Juriju škofija uspela vzpostaviti rimskokatoliško župnijo, v Motvarjevcih pa ne. S tem je z izjemo Motvarjevec zagrebška škofija obnovila bekšinski³ arhidiakonat, kamor sta tudi pred turško zasedbo spadala celotno Medžimurje in Dolnje Prekmurje z deli današnje Madžarske (*districtus Transmuranus*). Še več, s priključitvijo Kaniže se je zagrebška škofija razširila na ozemlje veszprémske škofije, s čimer je leta 1740 zanetila hud spor med škofijama. Ta se je končal s porazom zagrebške škofije, ki je izgubila ne le Kanižo, temveč celotno prekmursko okrožje s šestnajstimi župnijami, ki je bilo leta 1777 priključeno novoustanovljeni sombotelski škofiji, h kateri je poslej v cerkveno-upravnem smislu spadalo celotno območje današnjega Prekmurja (Zelko 1996, 70–71). Na tem območju sta do konca osemnajstega stoletja ostali kalvinski cerkveni občini le še Sv. Jurij v Dolu in Čestrek (Zelko 1996, 159). Pri tem postane jasno, da je prav škofija v Zagrebu zaslužna za rekatolicizacijo Dolnjega Prekmurja, saj sosednja győrska škofija ni posegala v vzpostavljene luteranske in kalvinske cerkvene občine. Širitev zagrebške škofije prek »predturških« meja naprej na sever in vzhod se je najbrž vsaj deloma zgodila iz vzgibov obsežne izgube ozemelj v današnji Bosni (velika župnija Dubica v današnji Bosenski krajini) in velikih preseljevanj prebivalstva na sever v begu pred Turki. Območje vzhodnega Medžimurja oziroma kraje Kotoriba, Dolnji Vidovec in Dolnja Dubrava so takrat naselili prebivalci iz tako imenovane Turške Hrvaške (delov Hrvaške

med rekama Uno in Vrbasom, ki so kasneje pripadla Otomanskemu imperiju) (Kalšan 2006, 70).

Tudi v medžimurskem delu bekušinskega arhidiakonata rekatolizacija ni potekala gladko. Ker pa je Medžimurje, omejeno z Muro na severu in Dravo na jugu, imelo strateški položaj – ob Muri so grofje Zrinski med trdnjavama Molnari in Legradom zgradili tudi niz devetnajstih obrambnih »čardakov«⁴ – ter se je lažje upiralo turškim napadom in osvajanjem, je tudi proces protireformacije lažje in hitreje stekel kot v prekmurskem okrožju. Tako je v letih med 1637 in 1661 zagrebška škofija postopoma prevzela cerkveno oblast celo v najbolj protestantskih (kalvinskih in luteranskih) krajih Medžimurja: Štrigovi, Sobotici, Selnici, Murskem Središču, Prelogu, Sv. Juriju v Trnju, Podturnu, Mihovljanu, Nedelišču, Sv. Martinu na Muri, Belici, Sv. Mariji in Dolnjem Vidovcu (Štefanec 2001).

3 Oblikovanje meje po prvi svetovni vojni

Za potek današnje razmejitve med Slovenijo in Madžarsko, pa tudi med Slovenijo in Avstrijo v Pomurju, je bilo v veliki meri odločilno dogajanje med pariško mirovno konferenco spomladi leta 1919. Sprva v okviru Države SHS ni bilo predvidenih območij Medžimurja in Prekmurja. Šele s kratkotrajno in intenzivno kampanjo, ki jo je jugoslovanska stran uprizorila na pogajanjih v Parizu, je jugoslovanska stran (Kraljevina SHS) 1. avgusta 1919 dobila naknadno dovoljenje za zasedbo Prekmurja, ki jo je izvedla 12. avgusta. Medtem ko za Medžimurje ni bilo velikih teritorialnih pomislekov, saj je šlo za jasno zamejeno območje med Dravo in Muro, je bilo razmejevanje na območju Prekmurja bistveno bolj zapleteno in negotovo. Potek nove meje v prekmurskem okrožju in Slovenski krajini je bil rezultat širših razmerij sil med takratnimi zmagovalci in poraženci prve svetovne vojne, pa tudi nekaterih za jugoslovansko stran srečnih naključij, ki so 4. junija 1920 pripeljala do končnega podpisa pogodbe v palači Veliki Trianon v Versaillesu. Januarja 1919, ko se je konferenca začela, jugoslovanska stran sploh ni imela načrta memoranduma o meji. Tega je dostavila šele 3. marca 1919 – dva dni po tem, ko je tako imenovana teritorialna komisija pod vodstvom ministra v vladi Georges-a Clemenceauja in kasnejšega premierja Andréja Tardieua začela z delom. Oddaja memoranduma ni bila prepozna zgolj zato, ker se predstavniki zmagovalne koalicije o vprašanju novih evropskih meja med seboj niso mogli zediniti (po Kyovsky 1981; Kranjec 2009, 55). Zahteve po priključitvi Prekmurja, vključno z Monoštrom in južnim Porabjem, niso naletele na pozitiven odmev komisije, ki je priključitev Prekmurja zavrnila, priključitev Medžimurja pa potrdila.⁵ Jugoslovanska stran,

deloma zadovoljna, deloma prizadeta zaradi poteka mirovne konference, je pod vodstvom Matije Slaviča izdelala natančno etnografsko karto, ki je začasno zadržala odločanje o usodi Prekmurja, na osnovi prejetih podatkov pa je komisija od jugoslovanske strani zahtevala, naj zmanjša svoje zahteve, če želi, da jih bo konferenca upoštevala (Kranjec 2009, 56). Problem naj bi bil v prekinjeni železniški povezavi, če bi Monošter pripadel Kraljevini SHS. Tako je nastal nov jugoslovanski predlog, ki se je odrekel Porabju, ostale zahteve pa so ostale enake: od razvodja med Krko in Rabo proti jugu, mimo vasi Krčica, do razvodja med Ledavo (Kobiljanskim potokom) in Krko ter v ravni črti do linije Ledava–Krka–Mura. Ta jugoslovanski predlog postane tudi vsebinska osnova za kasnejše besedilo Trianonske pogodbe in za delo delimitacijske komisije, ki je delovala od avgusta 1921 do 8. julija 1924 (Fischer idr. 2006, 226).

Trianonska pogodba iz leta 1920 ni povsem jasno definirala meje med Madžarsko in Kraljevino SHS v Prekmurju. V 2. točki 27. člena je določala ohlapno načelo razmejitev med povodjema Rabe na severu in Mure na jugu, nato pa v grobem našteva kraje, ki pripadejo Kraljevini SHS oziroma Madžarski. Naselji Jošavci, Szijártóháza, Zalasombatfa in številnih drugih sploh ne omenja. Pri vsakem odseku pa je pogodba vsebovala določilo, po katerem je bilo treba dokončno razmejitve opraviti na terenu. Še več, predsedujoči konference Georges Clemenceau je še pred zaključkom pariške konference izdal navodilo, po katerem je dovolil tudi večje odstopanje pri delimitaciji, če bi določilo pogodbe izrazilo nasprotovale oziroma močno odstopalo od razmer na terenu. To se je tudi zgodilo, kot bo razvidno v nadaljevanju, saj so se zgodile precejšnje korekcije v škodo Kraljevine SHS (izguba prvotno dodeljenih štirih naselij).

Neposredne učinke in vpliv na dokončno določitev meje so imeli Prleka Franc Kovačič in Matija Slavič ter tudi slovenski delegat na konferenci Ivan Žolger ob naklonjenosti ameriškega generala Johnsona. Slednji je tudi pripravil prvo različico dokončnega poteka meje na terenu. Pomembno vlogo je prav tako odigral nobelovec Mihajlo Pupin, ki je poznal takratnega ameriškega predsednika Wilsona in je najbrž imel odločilno vlogo v prepričevanju Wilsona ter prek njega francoske strani k pristanku na priključitev vsaj dela »Vendske krajine« (Lipušček, Wilson 2003; Kranjec 2009).

Pri razmejitvi so upoštevali načelo razvodnice med Rabo in Muro na zgornjem Goričkem, to pa je tudi vse, kar je pogodba v svojem osnovnem besedilu predvidevala. Treba je namreč poudariti, da je jugoslovanska stran sprva pripravila predlog take razmejitev, ki bi v novo Kraljevino SHS vključil tudi Porabje, še pred konferenco pa so nastajali zemljevidi, ki so predvidevali Medžimurje, Prekmurje in Gradiščansko kot slovanski most do Češko-Slovaške (Bjelovučić 1934). Z nastopom delimitacijske komisije av-

gusta 1921 se je začelo mukotrпно delo na terenu. Madžarska stran je prišla z izdelanim načrtom šele z nastopom delimitacijske komisije, saj je že pred tem poskušala z destabilizacijo meje in zasedbene uprave Kraljevine SHS omajati njen pogajalski položaj po podpisu pogodbe. Njen vpliv je kljub statusu poraženke povzročil, da so bili med pogajalce vneseni nekakšno nezaupanje in dvomi o etničnosti Prekmurcev. Z vključitvijo Sándorja Mikole, rojenega v Puconcih, in slavista Jánosa Melicha so namreč zagovarjali tezo o Prekmurcih kot Vendih – potomcih Vandalov.⁶ Seveda je bilo jasno, da gre za slovansko govoreče prebivalstvo, ki pa vendarle ni bilo popolnoma opredeljeno ne kot slovensko ne kot hrvaško, temveč prej kot etnična posebnost. Boj za prevlado nad Prekmurjem se je nadaljeval tudi še leta po priključitvi h Kraljevini SHS. Na eni strani so se za zvezo s Slovenijo zavzemali pripadniki Koroščeve SLS, na drugi strani pa so za avtonomijo navijali Prepeluhovi avtonomisti in njihova kmetska zveza, ki je odprto koalirala z Radičevo Hrvaško kmečko stranko (Peršak 2009). O tem, da je bila bitka za Prekmurje odprta tako za hrvaško kot za slovensko stran in da ni bilo samoumevno, da bodo Prekmurci pripadli Slovencem (oziroma slovenski entiteti v jugoslovanski državi), pričajo tako cerkveno-upravna razdelitev (Dolnje Prekmurje je spadalo v zagrebško škofijo do konca osemnajstega stoletja) kot vizitacije v győrski škofiji. Vašvarski arhidiakon Števan Kazó je namreč konec sedemnajstega stoletja (1698) v vizitacijskem poročilu o govornem jeziku Gornjega Prekmurja oziroma Slovenske krajine (Tótság) in dela Stražne krajine (Őrség) zapisal: »Quarta demum vocatur Totsag, sic dictam ab indigenis linguam slavonico-croaticam terentibus« (cit. po Zelko 1996), kar pomeni, da se območje tako imenuje zato, ker ljudstvo od nekdaj govori slavansko-hrvaško.

V luči zgoraj zapisanega ne čudi, da so o Prekmurju in Prekmurcih na konferenci razpravljali kot o Slovanih. To z drugimi besedami pomeni, da zanje niso uporabili enakih kriterijev za določitev meje. Da je končna različica predloga mejnega poteka postala enaka, kot je danes, je najodgovornejši general Johnson, ki je na Prekmurje gledal v luči nove Kraljevine SHS, ne pa kot na teritorij, na katerega se širi slovenstvo. Prav to je eden izmed ključnih razlogov, da je bilo v okvir Kraljevine SHS vključeno madžarizirano območje okoli Lendave, ne pa tudi Monošter s porabsko-prekmursko okolico. Pogled na relief in fizično-geografsko osnovo za potek meje na Dolinskem namreč razkriva niz nedoslednosti in slabih rešitev.

V luči zmagovalne (jugoslovanske) strani izstopa zlasti inkluzivni tip meje pri Kobilju (prim. Josipovič 1998), celotna nekdanja gravitacijska okolica pa z izjemo Motvarjevcev ostaja popolnoma odrezana od Kobilja. Vasi Sv. Jurij v Dolu (Szentgyörgyvölgy), Jakopaba (Lendvajakabfa), Velemer (Velemér), Nemešnep (Nemesnép) in Jošavci (Szentistvánlak) so pripadli

Madžarski. Izjema pri tem so Jošavci (tudi Jošec), ki so bili po prvotnem predlogu vključeni v Kraljevino SHS in tudi zasedeni z njeno vojsko (Vengust, 1919). Podoben problem izključitve sprva Kraljevini SHS namenjenih naselij (po Johnsonovem predlogu) so tudi Somorovci (Szomorócz), ki so jih kasneje priključili k Madžarski, in sicer v okviru naselja Kercaszomor (Krčica – Somorovci). Do leta 1924 je bila celotna trasa meje natančno demarkirana (zemljevid 4).

Taka mejna korekcija se je zgodila tudi na kasnejšem skrajnem jugu Gradiščanske, ki je pripadla Avstriji. Vasi Budišina (Boniszfalva/Bonisdorf) in Kalh (Mészvölgy/Kalch) sta namreč bili kot del murskosoboškega sodnega okraja sprva priključeni Kraljevini SHS in tudi zasedeni s strani kraljevske vojske, leta 1922 pa prepuščeni Avstriji oziroma Gradiščanski v okviru nove Republike Avstrije (zemljevid 4).

4 Posledice razmejitve na vprašanje verske pripadnosti naselij ob državni meji

Posledice nove razmejitve so bile velike. Nastala je nova madžarska manjšina v Prekmurju, oblikovali pa so se tudi nekateri prebivalstveni žepi. Tak žep je predstavljal tudi »izolat kalvinov«, kakor ga je neustrezno poimenovala tako imenovana fizično-antropološka in multidisciplinarna raziskovalna ekipa pod vodstvom Boža Škerlja pred petdesetimi leti (Janko Spreizer 2002; Josipovič 2009). Podrobnejša analiza je pokazala, da ne gre za nikarkršen izolat, temveč za poselitveni kontinuum, katerega osrednje območje je na današnjem Madžarskem ter je zaradi spleta okoliščin, izida prve svetovne vojne in razpleta na mirovni konferenci v Parizu ostal zunaj širšega sklenjenega ozemlja Heteša.

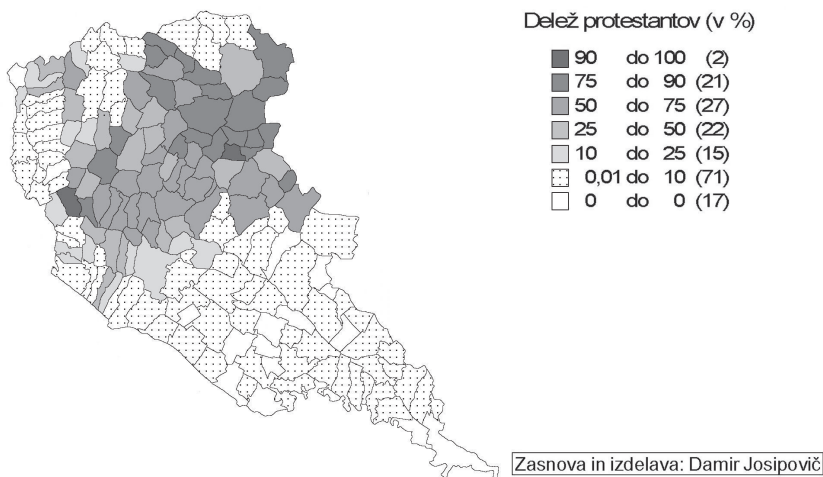
Nekaj podatkov o verski strukturi naselij Motvarjevci, Pordašinci, Čikečka vas, Središče in Prosenjakovci je zbral v recentni študiji Attila Kovács (2015). Generalni problem podatkov o veroizpovedi je v tem, da je popisna metodologija zasnovana tako, da odvrta od opredelitve za kalviniste. Najprej zaradi tega, ker so kalvinisti neredko v skupini evangeličanov, kar povzroča zmedo prebivalstva. Poleg tega je velik vzrok za nižje ravni tovrstnega opredeljevanja tudi kategorija protestanti, ki ne omogoča ločevanja po specifičnih protestantskih veroizpovedih (augsburška, helvetska itd.). Tretji in morda najpomembnejši razlog pa je v tem, da imajo slabša mrežna organiziranost kalvinske cerkve na Madžarskem, primanjkljaj duhovnikov in depopulacija za posledico prehajanje v evangeličanstvo, ki ima boljše prostorsko organizacijo. Historično krčenje območja kalvinske večinske populacije

se je nekoliko upočasnilo po padcu železne zavese ter širitvi Evropske unije in schengenskega območja, ki pa je na veliki preizkušnji zaradi aktualnih migracijskih razmer.

Treba je tudi dodati, da se kalvinsko območje historično razteza še po treh naseljih severnega Goričkega ob meji z Madžarsko (Domanjševci, Krplivnik in Hodoš), vendar pa danes obsega kalvinizma v teh naseljih ne poznamo zaradi odsotnosti klasičnih popisov in aktualnih raziskav.

V Prekmurju je po zadnjih dostopnih podatkih iz leta 1991 živelo 185 kalvinistov. 165 jih živi v pretežno madžarsko govorečih vaseh Motvarjevci, Čikečka vas, Središče, Pordašinci, Prosenjakovci, Krplivnik, Domanjševci in Hodoš. V prvih treh naseljih jih živi 150 ali 84 % od vseh prekmurskih kalvinistov. Takrat so kalvinisti znotraj protestantov (14.611 opredeljenih) predstavljali 1,27 % prebivalstva (vir: popis 1991). Po podatkih popisa 2002 je mogoče zbirno prikazati samo seštevke vseh protestantskih veroizpovedi, saj jih zadnji relevantni popis ne kategorizira ločeno po veroizpovedih (zemljevid 3). Madžarska statistika je pri tem veliko doslednejša in tudi v zadnjem popisu iz leta 2011 priobčuje podatke po večini protestantskih veroizpovedi (tabela 1; grafi 1–3).

Zemljevid 3: Protestantsko območje Prekmurja

Vir: Popis 2002.

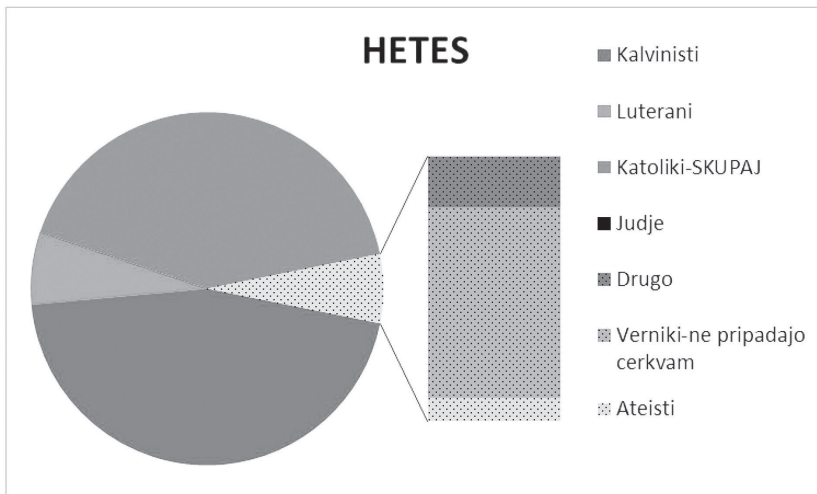
Tabela 1: Protestantsko območje madžarskega sosledstva

subregija	okrožje	naselje	delež Kalvinistov*
Hetes-Vas	Körmend	Szatta	68,8%
Hetes-Vas	Körmend	Szalfő	64,4%
Hetes-Vas	Körmend	Velemér	63,0%
Hetes-Vas	Körmend	Magyarszombatfa	62,3%
Hetes-Vas	Körmend	Szaknyér	60,4%
Hetes-Vas	Körmend	Nagyrákos	58,6%
Hetes-Vas	Körmend	Ispánk	56,3%
Hetes-Vas	Körmend	Kercaszomor	56,2%
Hetes-Vas	Körmend	Kerkáskápolna	54,7%
Hetes-Vas	Körmend	Bajánsenye	53,5%
Hetes-Vas	Körmend	Kisrákos	44,6%
Hetes-Vas	Körmend	Őriszentpéter	43,4%
Hetes-Vas	Körmend	Pankasz	33,1%
Hetes-Vas	Körmend	Viszák	21,4%
Hetes-Vas	Körmend	Hegyhátszentjakab	11,5%
Hetes-Zala	Lenti	Felsőszenterzsébet	30,0%
Hetes-Zala	Lenti	Alsószenterzsébet	82,4%
Hetes-Zala	Lenti	Márokföld	64,7%
Hetes-Zala	Lenti	Magyarföld	48,3%
Hetes-Zala	Lenti	Ramocsa	50,0%
Hetes-Zala	Lenti	Szentgyörgyvölgy	51,4%
Hetes-Zala	Lenti	Kerkafalva	48,2%
Hetes-Zala	Lenti	Csöde	28,4%
Hetes-Zala	Lenti	Nemesnép	25,5%
Göcse	Zalaegerszeg	Kustánszeg	53,4%
Göcse	Zalaegerszeg	Pálfiszeg	40,3%
Göcse	Zalaegerszeg	Csonkahegyhát	29,6%
Göcse	Zalaegerszeg	Becsvölgye	28,1%
Göcse	Zalaegerszeg	Milejszeg	14,7%
Göcse	Zalaegerszeg	Barlahida	13,3%

(* - od vseh izrecno opredeljenih)

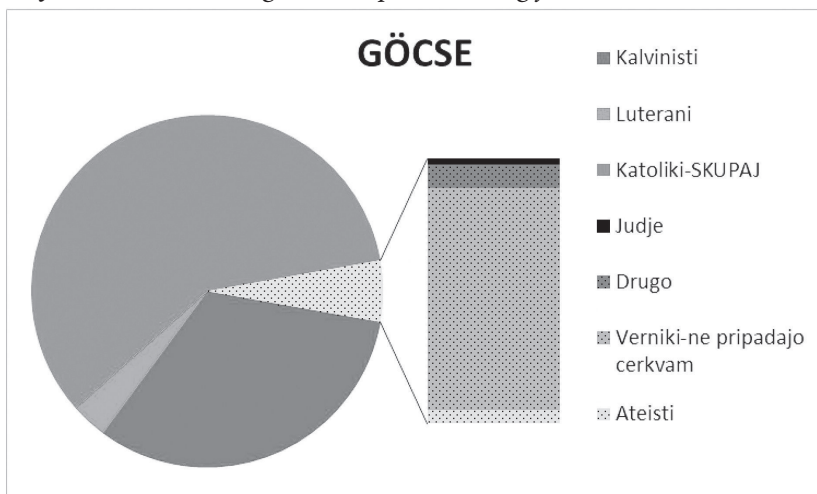
Vir: Népszámlálás 2011.

Graf 1: Kalvinisti in druge verske opredelitve, regija Hetes/Heteš, Madžarska

Vir: Népszámlálás 2011.

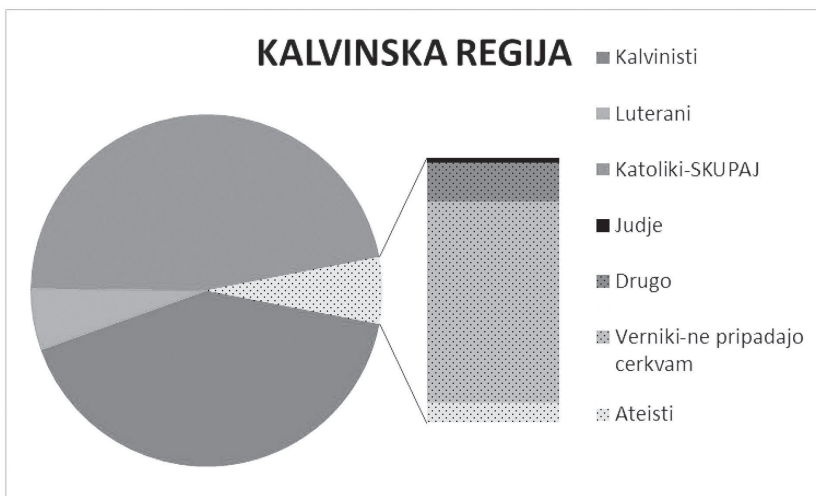
Graf 2: Kalvinisti in druge verske opredelitve, regija Göcse, Madžarska

Vir: Népszámlálás 2011.

Graf 3: Kalvinska regija (Hetes/Heteš in Göcse) po verskih opredelitvah, Madžarska

Vir: Népszámlálás 2011.

V kalvinski obmejni regiji Heteš/Göcse⁷ je 2492 kalvinov in 339 opredeljenih kot luterani. Protestanti (46,8 %) imajo praktično enak delež kot rimo- in grkokatoliki skupaj (46,5 %). Znotraj protestantov pa z 88 % močno prevladujejo prav kalvinisti (vir: popis 2011). Zanimivo je, da če k temu prištejemo še ocenjenih 150 kalvinistov iz krajev na slovenski strani meje, dobimo populacijo z več kot 2600 prebivalci; vključno s 14.000 preostalimi protestanti Prekmurja pa gre za populacijo z več kot 16.500 pripadniki, kar vsekakor zagotavlja dovolj širok bazen v pogojih prekomejnega sodelovanja.

5 Potek slovensko-madžarske meje, kriteriji za njeno določitev in mejne korekcije

Štiri kalvinska (reformatorska) naselja v Sloveniji (Motvarjevci, Čikečka vas, Pordašinci in Središče) so se na jugoslovanski strani meje znašla najprej zaradi hitenja pri določanju meje v Pomurju, saj je bil čas na mirovni konferenci omejen. Lokalni projugoslovanski izvedenci so vztrajali z vključitvijo Kobilja kot *via facti* velikega slovenskega kraja (1100 prebivalcev), ne glede na popisne rezultate, ki so bili izmenoma bolj naklonjeni madžarstvu, kraj pa je bil dvojezičen.⁸ Pritisk po vključitvi Kobilja in njegova prometna dostopnost sta narekovala tako imenovani »inkluzivni« pristop k formiranju

meje (Josipovič 2001). To je pomenilo vključitev tudi drugih, manjših, takrat že pretežno madžarsko govorečih okoliških vasi. Izhodiščni položaj pri definiranju meje v Prekmurju sta najprej narekovala dva osnovna kriterija, uporabljena na tej konferenci. Prvi je bil geomorfološki kriterij, ki je zahteval približevanje poteku meja po »naravnogeografskih« mejah (razvodnja, slemena, gorovja, grebeni, obsežni gozdovi, neposeljena območja, puščave in polpuščave ter močvirja in reke), drugi pa kulturno-geografski, ki je izpostavljala zlasti etnično mejo, le delno pa tudi upravno ter prometno in gravitacijsko navezanost krajev na centralna naselja v regiji (Josipovič 2001).

Prvi, torej geomorfološki kriterij, je predvideval več elementov: najprej uporabo črte razvodnice med Rabo in Muro, ki pa ga razen nekaj kilometrov vzhodno od izhodišča (Tromejnik pri Srebrnem bregu, 404 m nadmorske višine) sploh niso upoštevali. Naslednji element v sklopu naravnogeografskega kriterija je bila rečna mreža v ravninskih predelih. Tudi ta element je bil pomanjkljivo in zlasti nedosledno upoštevan, uporabnejši pa se je zdel načrtovalcem meje v vzhodnem delu Prekmurja (sotočje Mure in Krke). Tukaj »jugoslovansko-ogrsko« meja zapusti tok Mure in se nekaj kilometrov nadaljuje po Krki in nato po Ledavi, ki je v tem delu že bila regulirana (tako imenovani Ardovanski prekop). Nadalje se z reke umakne prek ravnine na sever proti Lendavskim goricam, ki jih prečka proti severozahodu tako, da približno tri četrtine gričevnatega zaledja Lendave pripade (ostane) Madžarski. Od območja severno od Dolge vasi meja spet išče jarke, kanale, prekope in potoke, da bi se čim bolj približala očitnim mejam v prostoru, a je njen potek v celoti nedosleden: namesto naslonitve na Krko ali vsaj na Kobiljanski potok meja slednjega preči na zahod in se nasloni na neznamenit Jošavski potok, ki izvira v Kobiljanski šumi južno od Kobilja. Meja je po jugoslovanskem predlogu tu idejno sprva potekala tako, da so naselja Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza in Zalasombatfa zahodno od Kobiljanskega potoka pripadla jugoslovanski kraljevini, nakar je kasneje na konferenci prišlo do korekcije, tako da se je te vasi odrezalo od Jošavcev, Žitkovcev, Kamovcev, Genterovcev, Radmožancev, Mostja in Banute, s katerimi so sestavljali južni del heteške mezoregije. Predlog razmejčitvene komisije še pred sklepom iz St. Germaina o zasedbi Prekmurja s strani sil Kraljevine SHS je predvideval doslednejše upoštevanje »etničnega ravnotežja« v prostoru (zemljevid 4).

Seveda pa so bili podatki o jezikovni in etnični ter mestoma tudi verski pripadnosti prebivalstva naselij pogosto vprašljivi, saj se od popisa leta 1880 do popisa leta 1910 v nekaterih naseljih prebivalstvo docela drugače opredeli. Ta naselja so: Selo, Tešanovci, Pordašinci, Ivanjševci, Kobilje, Šalovci, Murska Sobota, Turnišče (Kocsis 2005). Prav zato je ta predlog Društvo narodov zavrnilo.

Zemljevid 4: Razvoj meje v Prekmurju, mejne korekcije po aneksiji h Kraljevini SHS

Vir: Josipovič, rekonstrukcija raznovrstnega kartografskega gradiva

Leta 1922 je prišlo do še ene korekcije na tem območju, in sicer je mejna komisija Jošavce (Szentistvánlak/Jósecz) priključila k Madžarski, z reformo lokalne samouprave leta 1935 pa so madžarske oblasti naselje preprosto ukinile in priključile Bödeházi. Ta mejna sprememba je dodatno zapletla potek meje s Kraljevino SHS, saj so bili bližnji Žitkovci odrezani od najbližjega zaledja, hkrati pa se je zmanjšalo tudi kobiljansko katastrsko ozemlje pri Riganovcih in pri marofu Golica. Meja je zato Kobilje od zaledja odrezala na treh straneh. Najprej v smeri proti jugu (Jošavci, pušča Riganovci, cesta do Žitkovec), na vzhodu proti Jakobabi (Lendvajakabfa) in Nemesnépu, na severu pa proti Sv. Juriju v Dolu (Szentgyörgyvölgy), Márókföldu in Veleméru. Meja je namreč z Riganovcev zavila ostro na vzhod do marofa Golica, nato pa proti severu prečkala Kobiljanski potok v smeri vzhodno od pušče Fadjaš (Fagyas) pri Kobilju.

Nadalje je meja zavila na zahod po nizkem ravninskem pomolu Malega Vreja (218 m) in Čertega (220 m) med Kobiljanskim in Šentjurijskim potokom proti Motvarjevce (202 m). Šele severno od Motvarjevcev in vzhodno od Pordašincev (217 m) se potek meje vzpne na nizke gozdnate Velemerske gorice (248 m). Manjša mejna korekcija zemljišč in usklajevanja katastra je bila opravljena pri Motvarjevcih, kjer je 2,25 km² motvarjevskega katastra mejna komisija prenesla pod Kraljevino SHS.

Od tod se mejna črta nadaljuje proti severozahodu po slemenu do bližine kote 301 med Prosenjakovci in vasjo Magyarszombatfa. Kalvinski vasi Velemér in Gödörháza ostaneta na madžarski strani, Pordašinci in Motvarjevci pa na jugoslovanski. Tu potek meje spremeni smer in vse do vzhodno od Hodoša poteka proti severu tako, da na madžarski strani ostanejo Magyarszombatfa, Kercza, Harič-marof in Bajánsenye z zaselkoma Felsőkotormány in Dávidháza, na jugoslovanski strani pa Prosenjakovci, kalvinski Somorovci in Središče ter Krplivnik in Hodoš, slednja prav tako z znatno kalvinsko populacijo.⁹

Prav tu je demarkacijska komisija izvedla najodmevnejšo mejno korekcijo. Kalvinski Somorovci med Domanjševci in Krčico so po prvotnem načrtu antantnih sil pripadli Kraljevini SHS, vanje pa je 12. avgusta 1919 vkorakala jugoslovanska vojska in v vasi nastavila graničarsko posadko, medtem ko je bila orožarska postaja formirana v Križevcih.¹⁰ Kalvinska vas ni dobro sprejela okupacije in je 1. avgusta 1920 pripravila oborožen upor, ki ga je vojska Kraljevine SHS zatrla, zajete pa odpeljala v murskosoboške zapore, kjer so bili najverjetneje izpostavljeni hudemu maltretiranju.¹¹ Mejna komisija je zaradi vztrajnega pritiska madžarske strani, da se zaradi konfliktov in varnosti prebivalstva Somorovce priključi k Madžarski, popustila in 9. februarja 1922 vas prepustila Madžarski. Dan pred tem je Somorovce zapustila jugoslovanska vojska, kmalu po tem pa je madžarska stran Somorovce in Krčico preprosto ukinila ter oblikovala novo naselje Kerczaszomor (vir: Občina Kercaszomor). S tem je želela preprečiti pretenzije na revidiranje meje.

Severno od Somorovcev meja poteka vzhodno od Krplivnika in Hodoša, tako da zaselka Kotormány in Dávidháza ostajata na Madžarskem. Vzhodno od Velikih Dolencev zajema povirje reke Zale, pri čemer gre za edini endoreični del slovenskega ozemlja – vse ostale vode, razen tega območja, ki hidrografsko spada v povodje Blatnega jezera, se izlivajo bodisi v jadranski bodisi v črnomorski vodni sistem. Meja nad Gyöngyösi patakem poteka proti zahodu tako, da se v glavnem drži slemena proti Tromejniku (388 m). Zaselki in vasi Mali Dolenci, Budinci (najsevernejše naselje v Sloveniji), Čepinci, Neradnovci, Martinje in Trdkova so pripadli Kraljevini SHS in s tem

današnji Sloveniji. Zunaj nje so ostale porabske prekmurske vasi (Maučec in Novak 1945).

Tako imenovano etnično ravnotežje oziroma približno ravnovesje v številu prebivalstva, ki ostane onkraj svoje »matice«, je bilo za razmejitev v Prekmurju toliko pomembnejše, ker je imelo prvenstvo pred geomorfološkim kriterijem. Prekmurje je bilo namreč edino območje Madžarske, kjer so upoštevali etnično ravnovesje (čeprav nekoliko v škodo madžarski etnični pripadnosti). To dokazujejo tudi mejne korekcije, ki se drugje brez plebiscita (npr. Šopron) niso zgodile. Prekmurje je torej prostor, v katerem ni bilo upoštevano, da gre za prebivalstvo, ki spada k nosilnim trem vejam nove Kraljevine SHS. Hkrati pa ni bilo upoštevano, da gre za »zmagovalno« stran, saj je Prekmurje zaznamoval močan avtonomizem tako v odnosu do Madžarov kot v odnosu do Jugoslovanov. Temu pritrjujejo tudi postanek in razglasitev kratkotrajne boljševiške Murske republike Vilmoša Tkalca ali pa vrsta pobud, na osnovi katerih bi za »vendsko« Prekmurje s »staroslovenskim« jezikom v tej ali oni državni tvorbi veljali avtonomija in regionalna posebnost (Josipovič 2012).

Zaključek

Pri rekatolizaciji Medžimurja in Dolnjega Prekmurja (Districtus Transmuranus) s strani zagrebške škofije v sedemnajstem in na začetku osemnajstega stoletja je prišlo do nepopolne ponovne vzpostavitve bekšinskega arhidiakonata. Ta se je razširil na vzhod in po porazu Turkov leta 1693 obsegal tudi mesto Kanižo (Nagykanizsa). Rimskokatoliški vizitatorji so na severozahodu arhidiakonata dosegli Kobilje in Sv. Jurij v Dolu šele leta 1717. Na zahodu pa vizitatorji niso imeli dostopa do Motvarjevcev in tako tam ni bila ponovno vzpostavljena katoliška cerkev, kot v časih pred reformacijo. Medtem ko je kalvinska skupnost na Kobilju ugasnila oziroma bila vključena v sistem rimskokatoliške cerkve, se je kalvinska skupnost v Sv. Juriju obdržala, tja pa so cerkveno-upravno spadali Motvarjevci (Koren, 1976). Ker je zahodna meja bekšinskega arhidiakonata sovpadala z mejo med Železno in Zalsko županijo, so Motvarjevci posledično ostali edino kalvinsko naselje na območju nekdanje Zalske županije v Prekmurju. Zatorej o kakem »izolatu kalvinov« v slovenskem delu Prekmurja ne moremo govoriti. Zaključimo lahko le, da je zlasti čas železne zavese za skoraj pol stoletja onemogočil običajno prekomejno cerkveno življenje prekmurskega dela kalvinske skupnosti. Skupnost, ki je danes demografsko zdesetkana, nima najboljših možnosti za prihodnjo demografsko rast.

Iz zapisanega je razvidno, da razmejitve v Prekmurju ni potekala v skladu s takrat veljavnimi načeli določanja meddržavnih meja na konferencah. Kriterij naravnogeografske meje je bil le deloma izpolnjen, kriterij samoopredelitve lokalnega prebivalstva pa je bil v veliki meri preslišan. Po drugi strani je bil deloma upoštevan kriterij gravitacijske in upravne navezanosti krajev (območji Dolnje Lendave in Monoštra). Ugotavljamo, da je v primerjavi z zasedbeno shemo antantnih sil prišlo do ozemeljskih korekcij na območju štirih naselij v škodo jugoslovanske strani (Somorovci in Jošavci so pripadli Madžarski, Budišina in Kalh pa Avstriji). Ozemeljske kompenzacije so obsegale nenaseljena območja v spodnjem toku Krke in Ledave ter deloma katastrske izravnave (npr. ledina Turško groblje pri Motvarjevcih).

Pomen priključitve Prekmurja takratni Kraljevini SHS je z današnje perspektive za Slovenijo usodnega pomena. Prav lahko bi se namreč zgodilo, da bi Prekmurje pripadlo Hrvaški, saj so ga zasedli oddelki njenih čet. Če bi se odvil tak scenarij, Slovenija ne bi mejila z Madžarsko, Hrvaška pa bi pridobila mejo z Avstrijo. S tem bi bili spodkopani geostrateški temelji za osamosvojitve Slovenije leta 1991, saj Slovenija ne bi bila edina nekdanja jugoslovanska republika z mejo proti kapitalističnim državam.

Opombe

- 1 Glede na zgodovinske vire se tukaj ne bi mogli povsem strinjati s Pavlom Berdenom (1968), ki trdi, da je Kobilje zaradi turškega uničenja naselja za 150 let izginilo iz zgodovine, kar povzema po njem tudi Franc Halas (1995), drugi kobiljanski kronist. Arhivski cerkveni podatki, ki jih je celovito obdeloval zlasti Ivan Zelko, kažejo, da se v katoliških cerkvenih knjigah Kobilje ne pojavlja zaradi reformacije in priključitvi h kalvinističnemu gibanju.
- 2 Nekateri viri zemljepisno ime Győr slovenijo kot Jura ali Gjura, medtem ko za Veszprém najdemo osnovo v moravsko-slovanskem imenu Bezprym/Bezprém in je slovenjeno kot Vesprim.
- 3 Bekšinski ali tudi beksinski arhidiakonata se imenuje po kraju Bekcsény, danes Becsehely (lat. Bexin, Bexchen), kar naj bi v turščini po Józsefu Holubu pomenilo mejnega stražnika, graničarja (bekçi [bekči] = straža). Pri Bekšinu se je nahajala takrat osrednja cerkev arhidiakonata Gerecze (1249: in *Grehcha*, »v Griči«/»v Gričah«). Še pred turško zasedbo ji je primat na ravni arhidiakonata prevzela Marijina cerkev v pražupniji Turnišče (madž. Bántornya) in ga ohranila do modernih časov (Zelko 1996, 101).
- 4 Čardak – utrjena vojaška postojanka ob reki (Kalšan 2006, 83).
- 5 Komisija je poleg historične Slavonije do reke Drave in Donave predvidela priključitev Medimurja, zahodnega Banata in jugovzhodne Bačke, odprta pa so ostala vprašanja Radgone, Prekmurja, Gornjesavske doline, Baranje itd. Nerešeno je ostalo tudi vprašanje »nevtralne cone« med Posočjem in Ljubljano, zato pa so zavezniki

- predvideli koridor pri Solunu kot izhod Srbije na Egejsko morje (vir: kartografsko gradivo London Geographical Institute 1919).
- 6 Vendsko teorijo nekateri imenujejo tudi teorija o keltskem poreklu Prekmurcev, ki so bili najprej jezikovno slovanizirani, nato pa kulturno madžarizirani.
  - 7 Izmed kalvinskih vasi v današnjem slovenskem Prekmurju so le Motvarjevci deloma nastali kot posledica kasnejšega priseljevanja, in sicer iz pokrajine Göcse v neposredni madžarski soseščini. Na to opozarjajo specifične poteze v lokalni narodni noši in drugih etnografskih elementih (Koren, 1976). Zanimivo pri tem je, da je, da je še na avstrijskih vojaških zemljevidih prve geodetske izmere (1763–1787) kraj označen kot slovenski (Tót Szalaszfa).
  - 8 Znotraj naselja je meja med promadžarskim in projugoslovanskim prebivalstvom potekala po Kobiljanskem potoku. Po pričevanjih starejšega prebivalstva so se na severni strani potoka imeli bolj za Madžare (ustni vir: Pali Seršen).
  - 9 Popis prebivalstva 1921 ni razločeval med kalvinisti, evangeličani in drugimi protestanti Prekmurja, zato pa je zasedbena jugoslovanska oblast dodatno pridobila podatke na terenu, kjer so protestanti ločeni na luterane in kalvine (vir: Lipovšek 1921).
  - 10 Podatki v fondu Okrajnega glavarstva Murska Sobota, Pokrajinski arhiv Maribor.
  - 11 Lokalni viri v Krčici-Somorovcih trdijo, da so bili preživeli zajeti uporniki hudo pretepeni in odgnani v zapor, kjer so jim odtegovali hrano (vir: Občina Kercas-zomor).

Literatura in viri

- Berden, P., 1968. *Kobilje nekdaj in danes*. Samozaložba, Kobilje.
- Bjelovučić, N. Z., 1934. *Etnografske granice Hrvata i Slovenaca*. Štamparija »Jadran«, Dubrovnik.
- Damjanović, S., 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Fischer, J. idr. (ur.), 2006. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*. Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Fujs, M., 1997. Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. *Ferenčev zbornik (Prispevki za novejšo zgodovino 37, 2)*, 175–186.
- Grivec, F., 1938. *Slovenski knez Kocelj*. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- Halas, F., 1995. *Kobilje od nekdaj do danes*. Salve, Ljubljana.
- Janko Spreizer, A., 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom, znanstveni razisem v raziskovanju Romov*. ISH Publikacije, Ljubljana.
- Jesenšek, M., 2005. Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 53, 1, 1–12.
- Jesenšek, M., 2013. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Zora, Maribor.
- Josipovič, D., 1998. Regionalna analiza občine Kobilje. Tipkopis, Filozofska fakulteta, Ljubljana.

- Josipovič, D., 2001. Prekomejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Pokolpja. *Annales* 11, 2, 301–308.
- Josipovič, D., 2005. Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. V: M. Bufon (ur.) *Slovenija po letu 2004 – mostišče med EU in Jugovzhodno Evropo?* Založba Annales, Koper, 347–370.
- Josipovič, D., 2009. Mesto Romov v strukturi recentnih etno-demografskih sprememb v Prekmurju. V: T. Kikec (ur.) *Pomurje: geografski pogledi na pokrajino ob Muri*. Zveza geografov Slovenije, Ljubljana; Društvo geografov Prekmurja, Murska Sobota, 168–182.
- Josipovič, D., 2012. Prekmurje in prekmurščina. *Anali PAZU* 2, 2, 92–102.
- Kalšan, V., 2006. *Međimurska povijest*. [V. Kalšan], Zagreb.
- Kartografsko gradivo o razmejitvi med Kraljevino SHS in Madžarsko v Prekmurju (1919). London Geographical Institute, London.
- Kocsis, K., 2005. A muravidék mai területének etnikai térképe. Kartografsko gradivo. Budimpešta.
- Koren, V., 1976. Nekaj značilnosti ljudske kulture v madžarski vasi Motvarjevci (Szent László) v Prekmurju. *Gradivo* 29, 125–144.
- Kos, M., 1933. *Zgodovina Slovencev: od naselitve do reformacije*. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- Kovács, A., 2015. Številčni razvoj, jezikovna in narodnostna sestava ter verska pripadnost prebivalstva v Čikečki vasi, Pordašincih, Prosenjakovcih, Motvarjevcih in Središču od konca 18. stoletja do začetka 21. stoletja. Madžarska samoupravna skupnost občine Moravske Toplice.
- Kranjec, J., 2009. Priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS v luči izbranih časnikov – diplomsko delo. Univerza v Mariboru, Maribor
- Kyovsky, R., 1981. Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja. V: J. Liška (ur.) *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918-1920 - zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Lipovšek, G., 1921. Seznam občin. Okrajno glavarstvo, Murska Sobota.
- Lipušček, U., Wilson, A., 2003. *ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Založba Sophia, Ljubljana.
- Lončarič, M., 1990. *Kaj jučer i danas*. Zrinski, Čakovec.
- Mauček, J., Novak, V., 1945. *Slovensko Porabje*. Prekmurska tiskarna, Murska Sobota.
- Népszámlálás 2011. A népesség vallás, felekezeti és fontosabb demográfiai ismérvek szerint, KCH, Budapest.
- Občina Kercaszomor. Učna pot in informativne table v okviru prekomejnega projekta Slovenija-Madžarska-Hrvaška.
- Peršak, K., 2009. Anton Korošec in slovensko-hrvaška nasprotja v Prekmurju. *PI-LAR - Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* IV, 7(1)-8(2), 133–150. Pokrajinski arhiv Maribor. Fond Okrajnega glavarstva Murska Sobota.
- Popis prebivalstva 1991: Popisna metodologija, rezultati, Statistični urad RS, Ljubljana.
- Popis prebivalstva 2002: Popisna metodologija, rezultati, Statistični urad RS, Ljubljana.

- Seršen, P., 2015. Intervju, Kobilje, Dolnji kraj.
- Štefanec, N., 2001. *Heretik njegova veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovom rodu*. Barbat, Zagreb.
- Titl, J., 1970. *Murska republika*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Vengust, J., 1919. Seznamek prekmurskih občin (krajev). Pošta, Radgona.
- Zelko, I., 1996. *Zgodovina Prekmurja – izbrane razprave in članki*. Pomurska založba, Murska Sobota.

Miran Komac

Priseljenci: večni *tujek* ali *konstitutivni* del slovenske države?

Izvleček

Slovenska država je nastala kot *mehanizem za ohranitev in obrambo slovenskega naroda* v vsej njegovi državno-bivanjski večplastnosti: »matični« Slovinci, pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah in izseljenci. O pripadnikih ostalih narodov najdemo le omejene zapise. Takšno zasnovo slovenske države podpira *primordialistična* interpretacija nastanka slovenskega naroda. Zasnove (slovenskega) naroda, (slovenske) nacije in slovenske države so zaradi vsajene izključevalnosti do etnično različnih podlaga (vir) za nastajanje, ohranjanje (latentnih) etničnih napetosti in etnične odbojnosti v slovenski družbi, pa tudi za procese asimilacije narodnih skupnosti Neslovencev.

Ključne besede: priseljenci, asimilacija, slovenska nacija, etnične napetosti

Immigrants: eternal »foreigners« or a constituent part of the Slovenian nation-state?

Abstract

The Slovenian nation-state emerged as a *mechanism to preserve and defend the Slovenian ethnic nation* in all its existential diversity: »native« Slovenians, members of Slovenian minorities in the neighbouring countries, and expatriates. Any reference to members of other nation has been largely omitted. Such a concept of the Slovenian nation-state follows the *primordialist* interpretation of the formation of the Slovenian nation. Given the instilled exclusiveness toward those that are ethnically different, the notion of (the Slovenian) ethnic nation, the notion of (the Slovenian) nation-state, and the concept of the Slovenian state provide grounds for the manifestation and persistence of (latent) ethnic tensions and ethnic rejection in the Slovenian society, as well as for the processes of assimilation of non-Slovenians.

Key words: immigrants, assimilation, Slovene ethnic-nation, ethnic tensions

1 Uvod

V življenju se pogosto dogaja, da je tisto, kar je v javnosti *kristalno jasno*, zgolj rezultat različnih stereotipov, zgolj metoda izključevanja posameznikov in/ali družbenih skupin iz procesov (so)odločanja. S pojmom narod in narodno vprašanje ni nič drugače. Če torej zapisano prevedemo v pojem (slovenskega) naroda, velja ugotovitev, da je *primordialistični pristop/model* v takšni ali drugačni obliki v središču vseh »javnosti vsečnih teorij« o nastanku »slovenskega naroda«.

Janez Evangelist Krek (1925, 130) opredeljuje narod takole:

Narod ima pač vsled skupnega izvora nekaj svojih telesnih znakov, poglavitno pa je skupno duševno življenje: omika, zlasti pa jezik. V en narod ali k eni narodnosti štejemo potemtakem tiste rodbine in posameznike, ki imajo po skupnem izvoru in vzajemnem življenju enake telesne, zlasti pa duševne lastnosti in en jezik. Vse te lastnosti se imenujejo s skupnim imenom narodnost.

Peter Kovačič Peršin (1993, 36) pa ugotavlja:

Geneziološko gledano se narod začne konstituirati tedaj, ko se sorodni rodovi prepoznajo kot enaki po svoji govorici, običajih, zgodovinski usodi in geografski poselitvi. To, kar jih združuje v narod, kar pomeni v tako organizirano ljudstvo, da hoče oblikovati svoje življenje po enotnih normah in deliti isto zgodovinsko usodo, to združujoče dejstvo je kultura, se pravi nadgradnja že obstoječih danosti, kot so jezik, običaji, poselitev, zgodovinska usoda ipd.

Empirično dejstvo, da je slovenski narod v veliki meri sestavljen iz posameznikov, katerih predniki so prihajali z *vseh vetrov* (Vakar 2009), je za nosilce in pristaše bioloških teorij le postranskega pomena. Ohranjanje biološkega modela tvorbe naroda pa po drugi strani pomeni, glede na slovenske in evropske demografske trende, da smo pristali na prostovoljno izumiranje tvorbe, ki jo imenujemo slovenski narod. Toda pojavljajo se tudi *rešitelji*, ki pa ostajajo, žal, znotraj *biološkega* okvirja. Tvorci, sopotniki in poustvarjalci *biološkega modela* radi navajajo dve glavni metodi ohranjanja in rasti slovenskega naroda: višjo nataliteto ter povratek – integracijo v slovensko družbo – slovenskih izseljencev in njihovih potomcev. Ker sta obe metodi

v obtoku že nekaj desetletij in nista dali omembe vrednih rezultatov, ju pri ohranjanju slovenstva ne velja jemati povsem resno. Naj se sliši še tako *tuje*, je vredna razmisleka hipoteza, ki pravi: za ohranjanje slovenstva kot jezikovne in kulturne vrednote bosta ključnega pomena imigracija in ustrezna politika integracije. Morda pa bi bilo bolje govoriti o ustvarjanju *slovenske nacije* in ne o ustvarjanju slovenskega naroda. Iz rezultatov projekta Percepcije slovenske integracijske politike (v nadaljevanju PSIP) lahko namreč jasno razberemo željo in potrebo po ohranjanju posebne etnične identitete pripadnikov priseljenih populacij in njihovih potomcev, hkrati pa pridobljeni podatki kažejo tudi željo po vključevanju v slovensko družbo. Prispevek je v pretežni meri pripravljen na podlagi rezultatov projekta Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP).¹ Uporabljeni so bili tudi podatki, pridobljeni pri raziskovanju slovenskega javnega mnenja (v nadaljevanju SJM).²

Razmislili bomo o vprašanju, ali lahko *primordialistična* zasnova naroda in nacije predstavlja razvojni hendikep slovenske države.

2 Narodna podoba Slovenije

Ozemlje Republike Slovenije je bilo stoletja domovina pripadnikov večinskega naroda in pripadnikov mnogih narodnih manjšin. Poleg Italijanov, Madžarov in Romov velja omeniti tudi Nemce, Jude, Srbe, Hrvate, Muslimane, Bošnjake, Albance, Črnogorce, Makedonce itd. Njihovo število in njihova gospodarska, socialna in politična moč so se v dvajsetem stoletju spreminjali. Vojne vihre, spreminjanje nosilcev suverenosti, migracije različnih tipov in vrst so zmanjševale število pripadnikov narodnih manjšin, pogosto do *narodno življenjskega minimuma*. Od poznih šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje so narodno podobo Slovenije začeli spreminjati procesi priseljevanja, ki so se v pretežni meri odvijali z območij skupne jugoslovanske države. Danilo Dolenc ugotavlja, da so bili v obdobju pred osamosvojitvijo Slovenije pomembni naslednji migracijski procesi:

- tipično ekonomsko priseljevanje brezposelnega ruralnega prebivalstva, ki je bilo ob priselitvi precej mlajše (modalni razred 15–19 let), kot so nakazovale prejšnje raziskave (modalni razred 20–24 let), zato je do procesov oblikovanja družinskih skupnosti večinoma prihajalo šele v novem okolju;

- priseljevanje je največkrat potekalo po zasnovi migracijskih verig, tako da so se v Sloveniji priseljenci posamezne narodnosti iz istih izvornih območij naseljevali strnjeno;
- organizirano iskanje delovne sile, ki so ga izvajala nekatera največja slovenska industrijska in gradbena podjetja, je bilo neposredno (navadno organizirano skupaj z lokalnimi zavodi za zaposlovanje) ali posredno (preko šolanja v Sloveniji) in najznačilnejše za sedemdeseta leta in prvo polovico osemdesetih let;
- razporejanje na delo v Slovenijo (JLA, carina, drugi državni organi nekdanje skupne države) je bilo v dosedanjih raziskavah migracij zapostavljeno, čeprav je pomembno prispevalo k demografskim spremembam in splošnemu družbenemu razvoju, še zlasti v manjših lokalnih skupnostih;
- sekundarno priseljevanje (z zamikom) vzdrževanih družinskih članov oziroma zakoncev (združitve družin, poročna migracija), ki nima tipičnih ekonomskih vzrokov in je bilo značilno predvsem za ženske;
- priseljevanje Slovencev po rodu (več kot polovica je danes starejših od 50 let) predstavlja skoraj 20 % priselitev iz nekdanje Jugoslavije in je bilo značilno za obdobje pred drugo svetovno vojno in takoj po njej (Dolenc 2007, 97).

Po letu 1991 imigracijski procesi niso usahnili. Danilo Dolenc pravi, da se je Slovenija v prvem desetletju po osamosvojitvi soočila z nekaterimi novimi oblikami priseljevanja. Celotnemu obdobju so dajali pečat naslednji migracijski in z njimi povezani procesi:

- odselitev in ponovno vračanje vojaških oseb in njihovih družinskih članov, ki so iz Slovenije odšli v trimesečnem obdobju po sklenitvi Brionskega dogovora o odhodu Jugoslovanske ljudske armade (JLA) iz Slovenije;
- pridobivanje državljanstva Republike Slovenije;
- legalizacija prebivanja državljanov nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), ki so ob osamosvojitvi v Sloveniji dejansko že prebivali, vendar prebivanja niso imeli administrativno urejenega;

- vračanje državljanov Republike Slovenije (pretežno slovenske narodnosti) po razpadu nekdanje skupne države (na primer častniki nekdanje Jugoslavije in člani njihovih družin);
- prisilne migracije z območij nekdanje Jugoslavije, kjer je prišlo do vojnih spopadov (Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Kosovo);
- ilegalne migracije, ki imajo običajno ekonomske korenine, državljanov Zvezne republike Jugoslavije, Bosne in Hercegovine in Makedonije ter številnih azijskih držav, ki jim je Slovenija služila kot prehodno območje na poti v države Evropske unije, zato so pogosto zlorabljali liberalno slovensko azilno politiko in ob prijettu vložili prošnjo za azil;
- povečano število nedovoljenih prestopov državne meje, povečano število zavrženih oseb, ki niso izpolnjevale pogojev za vstop v Slovenijo, ter kaznivih dejanj vodenja in pomoči pri prepovedanem prehodu čez državno mejo (Poročevalec DZ RS št. 84, 2002, str. 5);
- sodobna tujska ekonomska migracija »gastarbajterskega« tipa z najmanj razvitih območij nekdanje Jugoslavije (Kosovo, Makedonija);
- združevanje družin oziroma formiranje družinskih skupnosti po koncu vojne in normalizaciji razmer v BiH ter drugih delih nekdanje Jugoslavije – leta 2000 je skoraj četrtnina tujcev, ki so se prvič priselili v Slovenijo, dovoljenje za prebivanje dobila prav na tej podlagi (Poročevalec DZ RS št. 84, 2002, str. 4), medtem ko je bilo leta 1999 takih samo 10 %;
- vračanje avtohtonega slovenskega prebivalstva (prve generacije »zdomcev« in »izseljencev«) ter njihovih družinskih članov, ki so bili rojeni v tuji državi (druga generacija).

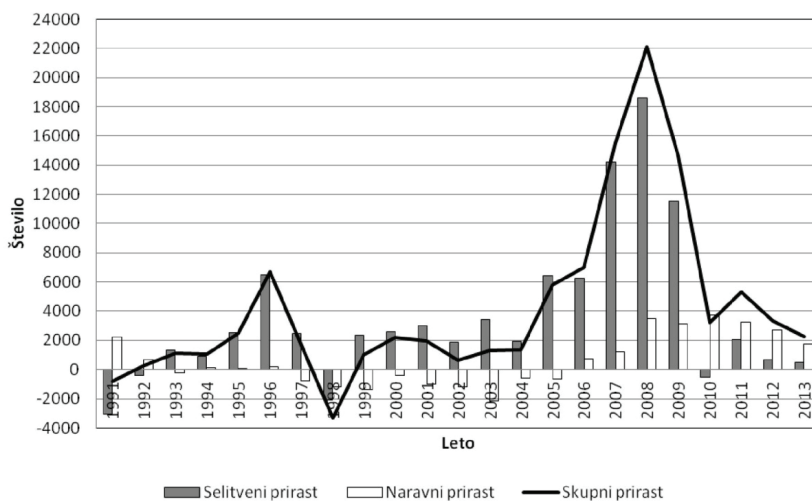
Najštevilčnejši selitveni tok v Slovenijo v tem desetletju, ki je tudi pomembno vplival na sestavo selitvenega prirasta, so predstavljali prebežniki iz Bosne in Hercegovine (Dolenc 2007, 89).

Milena Bevc ugotavlja, da v obdobju 1995–2013 naraščata oba selitvena tokova, priselitve in odselitve, »zlasti po priključitvi Slovenije k EU – vse do zadnjih nekaj let tega obdobja. Zaradi gospodarske krize ob koncu preteklega desetletja je prišlo do stagnacije priseljavanja in nadaljnega povečevanja odseljavanja (za državljanse RS zelo skokovitega), selitveni saldo (prirast) pa se je naglo zmanjšal, a je z izjemo leta 2010 ostal pozitiven« (Bevc 2014, 18).

O vplivih priseljavanja na spreminjanje narodne podobe Slovenije so pisali mnogi: Malačič 1989, Dolenc 2007, Šircelj 2003, Josipovič 2007, Josipovič 2006.

Procesi priseljevanja se nadaljujejo tudi po letu 1991. Skupni prirast prebivalstva Slovenije v zadnjih dvajsetih letih *gre na račun selitvenega prirasta*. Statistični podatki za obdobje 1991–2013 kažejo, da beležimo tudi nekaj naravnega prirastka; toda pretežni del populacijskega prirasta je treba pripisati procesom priseljevanja. Priseljenci prihajajo večinoma iz držav, ki so nastale iz republik bivše skupne južnoslovanske države. Med priseljenci jih je večina iz Bosne in Hercegovine. Velja posebej poudariti, da je »tudi med priseljenci prve generacije (in posledično naslednjih generacij) verjetno precejšnje število ‚Slovencev‘, ki so bili iz različnih zgodovinskih razlogov rojeni v tujini (kamor štejemo tudi bivšo Jugoslavijo), tako da bi bili ti deleži ob upoštevanju kriterija etničnosti lahko precej drugačni« (Dolenc 2007, 98).

Graf 1: Naravno in selitveno gibanje prebivalstva Slovenije, 1991–2013

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (17.10.2013)

3 Priseljevanje v percepcijah večinskega naroda

Poleg socialne in ekonomske podobe so priseljenci v Slovenijo prinašali tudi narodno, jezikovno in versko različnost (Dolenc 2007; Komac 2007; Malačič 1989; Širčelj 2003; Josipovič 2006; Bevc 2014).

Vdor *tujerodnega* je puščal v slovenski večinski družbi prej negativne kot pozitivne sledi. Odnos do priseljenih iz jugoslovanskih republik je bil (po-

udarjeno) zadržan, tudi odbojen. Slovenija je namreč vse od nastanka leta 1918 bila država Slovencev in *ostalih*. Posebej natančno je bilo navedeno *lastništvo* zapisano v ustavah Socialistične republike Slovenije v obdobju 1945–1990 (Komac 2007, 38–43). Konflikt, latenten, pogosto pa odkrit, je bil tako rekoč neizogiben.

Kaj se je od priseljencev pričakovalo? Od prišlekov, ti so skoraj v celoti bili pripadniki drugih južnoslovanskih narodov, se je pričakovalo, da se bodo življenju v Sloveniji čim prej prilagodili, naučili naj bi se slovenščine in naj bi jo v javnosti tudi uporabljali.

Tabela 1: *Kako naj ravnaajo Neslovenci (»iz drugih republik«), ki že dalj časa živijo v Sloveniji? (SJM 87) (Omerzu 2001, 154)*

1 – opustijo naj svojo kulturo in jezik ter sprejmejo slovensko	12,9
2 – ohranijo naj svojo kulturo in jezik ter živijo sami zase	2,2
3 – po obdobju bivanja v Sloveniji naj se vrnejo domov	7,8
4 – naučijo naj se slovenskega jezika in naj se prilagodijo tukajšnjim razmeram, med seboj naj uporabljajo svoj jezik in gojijo svojo kulturo	60,0
5 – omogočiti jim je treba, da se šolajo v svojem jeziku in razvijajo svojo kulturo, hkrati pa naj se prilagodijo razmeram v Sloveniji	8,9
6 – ne vem, neodločen	8,1

80
81

Drugačno nastopanje/obnašanje v javnosti je bilo obravnavano kot *južnjaško mačistično nastopaštvo*, morda celo izzivanje.

Izsledki empiričnih raziskav (SJM), ki so bile opravljene v sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja jasno nakazujejo *odklonilen odnos Slovencev do priseljavanja* delavcev iz drugih republik.

Priseljevanje delavcev iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo je bilo v očeh večinske narodne populacije sprejeto kot slaba razvojna odločitev. Branje rezultatov prvih raziskav SJM nam zapisano v celoti potrjuje. V raziskavi Slovensko javno mnenje, ki je bila *opravljena v letih 1970–1971*, torej pred začetkom velikega imigracijskega vala, so bili na vprašanje o tem, ali je priseljevanje iz drugih jugoslovanskih republik v Slovenijo dobro ali slabo, pridobljeni odgovori, prikazani v preglednici 2.

Tabela 2: V zadnjih letih prihaja vse več ljudi iz drugih republik na delo v Slovenijo.

Ali se vam zdi to v glavnem dobro ali slabo? (Omerzu 2001, 1)

	število	delež (%)	% odgovorov
v glavnem dobro	600	28,6	28,7
kakor kdaj	411	19,6	19,7
v glavnem slabo	892	42,5	42,7
ne vem	188	9	9
skupaj	2091	99,6	100
m. v. brez odgovora	9	0,4	
skupaj	2100	100	

Množično priseljevanje v sedemdesetih letih je bil pojav, s katerim se je slovensko okolje srečalo prvič v zgodovini. Priseljenci so bili za *to okolje tujci, pogosto tujek v narodnem telesu*. V slovenski percepciji južnoslovanskih narodov je (bila) trdno zasidrana Cankarjeva opredelitev južnoslovanskih narodov: »Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratrance, po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu« (Cankar 1913, 15).

Vse tuje, tudi tisto, kar je prihajalo iz *bratskih* republik, je bilo v slovenskem prostoru sprejeto z določeno distanco. Ni bil prav nizek odstotek tistih, ki so menili, da priseljenci celo ogrožajo Slovence. Ta občutek je bil prisoten v celotnem obdobju intenzivnega priseljevanja, posebno poudarjen pa je bil na vrhuncu jugoslovanske krize in ob pripravah na osamosvajanje Slovenije, kot nam kažejo izsledki raziskovanj SJM, prikazani v preglednici 3.

Poleg *delovnih mest* naj bi bile ogrožene tudi nekatere prvine narodne identitete – *v prvi vrsti slovenski jezik*. Stališča anketirancev nosijo v sebi tudi obilo hipokrizije – imigranti so zasedli delovna mesta zato, ker jih lokalno prebivalstvo ni želelo opravljati! Ogroženost jezika je odvisna od doslednosti njegove rabe v zasebnem in javnem življenju – tudi v komunikaciji z imigrantskimi populacijami. Če so se pripadniki večinskega naroda sami prilagajali jeziku prihajajočih populacij, za to ni mogoče kriviti imigrantskih skupnosti.

Tabela 3: »Nekateri pravijo, da priseljevanje delavcev iz drugih republik ogroža Slovence.

Ali se s tem strinjate ali ne?»

odgovori	leto raziskave					
	SJM 80		SJM 83		SJM 90	
	N	%	N	%	N	%
ne	999	49,2	822	39,8	584	28,5
da	718	35,4	791	38,3	1086	53
ne vem	310	15,3	454	22	380	18,5
brez odgovora	4	0,1				
skupaj	100	100	100	100	100	100

Raziskovalci medetničnih odnosov v Sloveniji pred letom 1991 so ugotavljali, da kaj dlje kot do začetkov procesa adaptacije in razvitega kulturnega pluralizma medetnični odnosi niso prišli.

Procesi kulturnega pluralizma so povezani s procesi razvitejše, popolnejše adaptacije. Gre za ohranjanje in razvijanje etničnih posebnosti, etnične identitete, kulture, ob zagotavljanju avtonomije kultur in tolerance do različnega. Procese kulturnega pluralizma štejemo med konjunktivne procese, ki pospešujejo participacijo in samoupravo etničnih skupin. So v izrazitem nasprotju s pojavi etnične stratifikacije in prisilnih asimilacij ter s teoretičnimi pogledi, ki predvidevajo preraščanje in zginevanje etničnih skupin. Kulturni pluralizem temelji na razvitih, popolnejših procesih adaptacije in drugih konjunktivnih procesov, povezan pa je tudi z integrativnimi konflikti (Klinar 1986, 48–49).

4 Odnos večinske populacije do priseljencev v Republiki Sloveniji

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je zgodila velika shizma. Republika Slovenija je odšla *na svoje*. Odnos večinske populacije do priseljencev in njihovih potomcev se v samostojni državi Sloveniji ni bistveno spremenil v primerjavi z obdobjem pred letom 1991. Rezultati SJM (2002, 2003) razkrivajo, »da stališča večinske populacije do priseljencev niso več tako zaostrena, kot so bila v obdobju jugoslovanske krize ter osamosvajanja Slovenije. Stališča večinske populacije o priseljencih v letih 2002/2003 so se približala

stališčem, ki so jih izražali v zgodnjih osemdesetih letih – njihov odnos do priseljencev in njihovih potomcev je zadržan» (Komac in Medvešek 2005, 15–16).

Hafner-Fink ugotavlja, da je Slovenijo v pogledu ksenofobije in etnične odbojnosti mogoče uvrstiti »med nekdanje socialistične države, v katerih so ksenofobna stališča in nasploh etnična distanca bolj izraziti kot v zahodnoevropskih državah. Podatki *Evropske raziskave vrednot* (EVS) za leto 1999/2000 (glej ZA 1999) kažejo, da so deleži anketirancev, ki ne želijo priseljencev za sosede, najvišji prav v nekdanjih socialističnih državah (med njimi so štiri, ki so se na novo oblikovale: poleg Slovenije še Hrvaška, Češka in Slovaška)« (Hafner-Fink 2005, 436).

Rezultati projekta PSIP kažejo, da je v percepcijah priseljenih in njihovih potomcev nestrpnosti med ljudmi v Sloveniji danes več, kot je bilo pred osamosvojitvijo. V raziskavi je kar 70 % anketiranih odgovorilo, da nestrpnost med ljudmi obstaja. 40 % anketiranih je menilo, da je danes med prebivalstvom več nestrpnosti kot pred osamosvojitvijo, približno 30 % jih je menilo, da je nestrpnosti enako kot prej, le 13 % anketiranih pa je menilo, da je nestrpnosti manj kot prej. Več nestrpnosti občutijo predvsem etnične skupnosti Srbov, Bošnjakov in Muslimanov, moški v nekoliko večjem deležu zaznavajo porast nestrpnosti kot ženske, med izobrazbenimi kategorijami pa anketiranci s srednjo stopnjo izobrazbe v nekoliko večjem številu kot ostali menijo, da je nestrpnosti več kot prej (Komac in Medvešek 2005, 16).

Posebej zanimiva so opažanja anketirancev, ki so jih zapisali ob rob vprašalnika. Nekaj primerov (Medvešek 2007, 200–201):

Menim, da bi Slovenci lahko bili bolj strpni do drugih narodnih skupnosti. Mislim, da še vedno prihaja do velikih nesoglasij, sploh kar se tiče pripadnikov, ki so bivali na ozemlju bivše Jugoslavije. Slovencem bi se druge narodne/etnične skupnosti morale bolj približati, ampak še sama ne vem, na kakšen način. Konec koncev smo včasih vsi bili eno.

Po mojem mnenju bo preteklo precej časa, dokler bo slovensko prebivalstvo (ne pa vsi) začelo obravnavati ostale »etnične skupine« kot sebi enake. Sploh mi ni niti približno jasno, zakaj se ima slovensko prebivalstvo za nekaj »več vrednega«!!! Ali je to mogoče kompleks malega naroda!

Če dam na tehtnico pozitivne in negativne karakteristike omejenega prebivalstva, mislim, da bi negativna stran prevladala!

Poudarjam, da sploh ne mislim, da so druge »etnične skupine« brez napak! Ne, zares! Sožitje, kje si!
Toliko, pa lep pozdrav!
P.S. Ne mislim pa, da ste me »slučajno« izbrali pri tej anketi!

Ne vem. Jaz še zaenkrat nisem imela problemov s tem. Imela sem jih šele pri sklepanju prijateljstva, ko me ljudje niso hoteli sprejeti takšno, kot sem, ampak so me obsojali po tem, od kod moji starši prihajajo. Zaradi tega sem se počutila manj vredno, poleg tega sem še po nepotrebnem trpela. Po mojem mnenju je veliko kriva politika. O tem bi se dalo veliko govoriti in napisati. Bila sem celo presenečena, ko sem dobila vaš vprašalnik. Porodila so se nova in stara vprašanja, na katera si nisem znala odgovoriti. Z veseljem sem rešila vprašalnik, saj ste vložili vanj veliko dela. Lepo, da se skušajo še bolj izboljšati stvari, zaradi katerih se nekateri počutijo nezaželeni.

Bila bi vesela, da narodi drugih etničnih/narodnih skupnosti ne bi bili drugorazredni.

Lahko bi bili bolj enakopravni s Slovenci, ni pošteno, da nas ponižujejo, svoje plače zaslužimo in ničesar ne dobimo zastonj. Slovenija se je izgradila s pomočjo doseljencev. Saj so sami prišli v druge države in iskali delavce, ki bodo garali v Sloveniji. Danes, ko je že vse dokončano, pa jih pošiljajo nazaj.

V Sloveniji sem se rodila in tukaj bi želela živeti do konca dni, s tem da sem vedno manj prepričana, da bo to večna želja. Standard je vedno manjši, pa tudi zaposlitev je vedno manj. Povrh pa se vsak dan soočam z ljudmi, ki sovražijo vse ljudi, ki niso Slovenci. Jaz mislim, da ljudi ne smemo obsojati, še manj pa ločevati po veri, temveč po njihovem obnašanju. Malo bi se morali zgledovati po Evropi, če že želimo biti del le-te. Tam je pomembna izobrazba, ne vera. Mislim, da je vsak človek enakovreden, ne glede, od kod prihaja in kje se je rodil.

Menim, da je položaj različnih narodnih skupnosti v Sloveniji zapostavljen. Prihaja do diskriminacije na različnih področjih družbenega udejstvovanja, ker ima večinska narodna skupnost precej predsodkov o pripadnikih Neslovenske skupnosti. Le-ti bi morali imeti boljšo zastopanost v državnih organih, ki bi potem pripomogli k boljšemu položaju oz. življ. standardu Neslovenskih skupnosti. Seveda to ne bo odpravilo stereotipov, ki

so se izoblikovali skozi zgodovino. Različne narodne skupnosti morajo krepiti svojo narodno zavest in se ne smejo asimilirati z večino. Ohranjati morajo stike z domovino, čeprav obstaja geografska oddaljenost. Vsaka država bi morala ustvariti možnosti za razvoj različnih narodnih skupnosti znotraj njenega ozemlja.

Posamezniki se z nestrpnostjo srečujejo na različne načine, nekateri si pozitivno obravnavo večinske populacije želijo zagotoviti tudi z zakrivanjem etničnih znakov, kot je na primer *sprememba imena in priimka*. V raziskavi PSIP delež anketirancev, ki razmišljajo o spremembi imena v bolj slovensko zvenečega (o tem razmišlja 15 % anketiranih), in še posebej delež tistih, ki so ime spremenili (5,5 %), nista posebno velika. Velik pa je delež anketirancev, ki poznajo posameznike, ki so spremenili ime v bolj slovensko zvenečega (38 % anketirancev). Razkorak med obema izidoma daje slutiti, da je število anketirancev, ki so že spremenili ime v bolj slovensko zvenečega, dejansko večje, kot so bili pripravljeni to izraziti v raziskavi. Pokazalo se je, da kar precejšnje število priseljencev uporablja prikrivanje etnične pripadnosti kot *strategijo preživetja*. To pogosteje kot ženske počno moški, glede na starostno strukturo pa pripadniki mlajše generacije (Komac in Medvešek 2005, 16-17).

Nekateri anketiranci v raziskavi PSIP so komentirali pomen spreminjanja priimkov (Medvešek 2007, 202–203).

Na zaposlitev posameznika pri določeni organizaciji ne bi smel vplivati njegov priimek ali ime, temveč njegova izobrazba, izkušnje, znanje itd.

Živimo v družbi, kjer se dobra služba lahko dobi le s pomočjo dobrega poznanstva, zato je toliko težje za tiste, ki nimajo »pravega« priimka ali imena. Upam in mislim, da se bo to s priključitvijo v Evropsko unijo spremenilo, kajti v EU »veljaš toliko, kolikor znaš«, in ni pomemben tvoj priimek, tvoja veroizpoved, barva tvoje kože itd.

Spomnim se nedavne izjave dr. Bajuka na TV, ko je rekel, da bo Slovenija postala demokratična država, ko bo svoje Slovence iz izseljenišтва sprejela kot sebi enake. Tudi v mojem primeru je prva beseda in pesem (dekle je po vodo šlo ...), ki sem se je naučil, bila slovenska. Celo življenje sem bil »otrok od tiste Slovenke«, kjerkoli sem živel v bivši državi. Z velikim veseljem sem se vrnil domov v Slovenijo. Tu sem ugotovil, tudi na nagovor

moje slovenske žlahte, da bi bilo zame in otroke dobro spreminiti priimek ... v bolj slovensko zvenečega – maminega, – kar na žalost nisem naredil. Kot prvo me vi ne bi pozvali, da sodelujem v tej anketi in tudi moj sin bi bil verjetno izbran za ... Takrat, ko priimki ne bodo odločali o nacionalni pripadnosti, ampak bo pomembna nacionalna opredelitev, bo Slovenija demokratična in evropska država.

Hotela bi vam povedati, da bi bilo pametno še v šolah biti bolj spoštljiv do drugačnih, ker moj otrok sploh noče priznati, da je po, ona se počuti prava Slovenka. Imam občutek, da me se včasih sramuje, ker nisem jaz tudi Slovenka. V šoli se seveda otroci drugače obnašajo do drugačnih, pa tudi učitelji, ker moj otrok mora znati veliko več kot zna ena Špela, Mojca ali pa Metka. Mene osebno moti to, da otroci v vrtcu že začnejo zmerjati in se grdo obnašati do tistih otrok, kateri niso Slovenci. Jaz osebno se nikoli nisem počutila manj vredno od ostalih mojih sodelavcev. Pač sem se mogla veliko več truditi, sem se dokazala in marsičesa sem se naučila. Vzgojitelji in učitelji veliko naredijo, da se otroci ne zmerjajo. Važno je, da se učijo vsi govoriti, pisati itd. slovensko. Kako je komu ime in kako se piše, to pa bi moglo biti najmanj važno – a je na ič ali pa na č. (Komac, Medvešek 2005, 279).

86
87

Izsledki raziskave niso pokazali samo obstoja nestrpnosti in distance med priseljenci, njihovimi potomci in večinsko populacijo, razvidna je tudi prisotnost družbene distance med posameznimi etničnimi skupnostmi znotraj populacije priseljencev. Pokaže se, da imajo anketiranci največjo distanco do Romov, Albancev in Muslimanov, najmanjšo distanco pa so anketiranci izrazili do Slovencev in Hrvatov. Podatki kažejo manjšo distanco do pripadnikov drugih etničnih skupnosti med mlajšo generacijo in višje izobraženimi anketiranci.

Anketirance smo v raziskavi PSIP spraševali tudi o tem, v *kakšnih oblikah* doživljajo nestrpnost večinske populacije. Na podlagi opredelitev anketirancev do posameznih trditev, ki kažejo različne oblike nestrpnosti, lahko potrdimo tezo o novih oblikah etnične nestrpnosti v postmoderni. *Anketiranci bolj kot »očitno nestrpnost« in sovraštvo v svojih percepcijah zaznavajo posredno in prikrito etnično nestrpnost.* Iz podrobnejše analize podatkov je še mogoče razbrati, da vse navedene oblike etnične nestrpnosti (od bolj očitnih do bolj prikritih) v svojih percepcijah bolj občutijo Bošnjaki, Muslimani in Srbi, pripadniki mlajše generacije ter višje izobraženi anketiranci (Komac in Medvešek 2005, 17).

Razvrstitev posameznih življenjskih področij oziroma situacij glede na to, v kolikšni meri se anketiranci v zvezi z njimi spopadajo z neenakopravno obravnavo, je pokazala, da je *področje zaposlovanja oziroma odnosov na delovnem mestu najbolj pereče področje*. Najmanj neenakopravnosti pa anketiranci občutijo na področju politične participacije (Komac in Medvešek 2005, 18).

Tabela 4: Razvrstitev posameznih življenjskih situacij glede na aritmetično sredino odgovorov anketirancev

	arit. sredina
neenaka obravnava s strani sodelavcev ali nadrejenih na delovnem mestu	1,56
neenaka obravnava pri iskanju zaposlitve	1,49
strah, da izgubite delovno mesto	1,42
problemi pri navezovanju stikov s pripadniki večinskega naroda	1,42
neenaka obravnava otroka v vrtcu oziroma šoli	1,41
težave pri reševanju stanovanjskega problema (nakup ali najem stanovanja)	1,39
težave pri urejanju zadev v javni upravi	1,35
neenakopravno obravnavanje s strani policije	1,30
neenakopravne možnosti pri politični participaciji	1,27

Opomba: 1 – nikoli, 2 – redko, 3 – pogosto

Mogoče pa *krivde* za življenje enih poleg drugih le ni mogoče naprtiti samo pripadnikom večinskega naroda. Admir Baltić je v članku *Predsodki Neslovencev do Slovencev* zapisal naslednjo zanimivo razmišljanje:

»Tema, ki se ji posvečam, utegne biti zanimiva vsaj iz dveh razlogov. Prvič, kar precej se govori o predsodkih večinskega prebivalstva do manjšinskega (v Sloveniji), doslej pa še nisem imel priložnosti zaslediti raziskave, ki bi zadevo obrnila in bi pod drobnogled vzela predsodke manjšine do večine.

Drugič, med nami (»Neslovenci«) je razširjeno prepričanje o tem, kako nas Slovenci ne prenašajo in celo sovražijo, manj pa je govora o tem, kaj mi sami menimo o Slovencih ali čutimo do njih, čeprav gre tudi v tem primeru velikokrat za negativna mnenja in čustva. Zdi se mi, da se tovrstnega »pometanja pred

lastnim pragom« ne lotevamo prav pogosto. Pričujočo raziskavo lahko zato jemljete tudi kot svojevrstno samokritiko.

Na naše videnje Slovencev se veže tudi moja hipoteza, trdim namreč, da »Neslovenci« o Slovencih na splošno nimamo pozitivnega mnenja. Še več, menim, da nam negativni predsodki do Slovencev niso prav nič tuji.

Razloge za zgoraj omenjeno lahko metaforično pojasnim tudi z jezikom fizike: tretji Newtonov zakon pravi, da če neko telo deluje na drugo telo z neko silo, deluje tudi drugo telo na prvo z nasprotno enako silo. Se pravi, da zato, ker »oni ne vole nas, ne volimo ni mi njih«. Vendar zgolj izpostavljenost predsodkom s strani večine ni edini vzrok za predsodke s strani manjšine. Človekova in družbena dejavnost nista nikoli le reakcija, ampak tudi akcija. Torej pri predsodkih »Neslovencev« do Slovencev ne gre samo za odzive na »sovražno« okolico, gre tudi za lasten proizvod, ki je nastal ob sobivanju s slovensko večino, katerega del pa je verjetno že prinešen iz matičnega okolja in se je kot tak oblikoval še pred dejanskim stikom s stereotipiziranim objektom (Baltić 2002, 161–162).

5 Zasnova slovenske države

Z državo na plečih, janzenističnim duhom čistunstva in miselnostjo pripadnikov narodnih manjšin, smo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja začeli graditi slovensko državo.

Slovenska država je bila ustvarjena kot *mehanizem za ohranitev in obrambo slovenskega naroda* v vsej njegovi državno-bivanjski večplastnosti: »matični« Slovenci, pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah in izseljenci. O pripadnikih ostalih narodov najdemo le omejene zapise. Temeljni osamosvojitveni dokumenti potrjujejo zapisano:

Izjava o dobrih namenih (6. december 1990):

(...) S plebiscitno izraženo voljo **slovenskega naroda** (poudaril M. K.), italijanske in madžarske narodnosti ter vseh drugih volilcev v Republiki Sloveniji naj Slovenija končno in dejansko postane suverena, demokratična, pravna in socialna država. (...)

Slovenska država zagotavlja **italijanski in madžarski narodnosti** tudi v samostojni Republiki Sloveniji vse pravice, kakor so

določene z ustavo in zakoni ter mednarodnimi akti, ki jih je sklenila in jih priznava SFRJ. Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim bivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo.

Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (25. junij 1991):

Republika Slovenija zagotavlja varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije skladno z ustavo Republike Slovenije in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami.

Italijanski in madžarski narodni skupnosti (poudaril M. K.) v Republiki Sloveniji in njunim pripadnikom so zagotovljene vse pravice iz ustave Republike Slovenije in veljavnih mednarodnih pogodb.

Deklaracija ob neodvisnosti (25. junij 1991):

Republika Slovenija je pravna in socialna država z zmogljivostim okolja prilagojenim tržnim gospodarstvom, v kateri bodo spoštovani človekove pravice in državljanske svoboščine, posebne pravice avtohtonih narodnih skupnosti **Italijanov in Madžarov v Republiki Sloveniji** (poudaril M. K.) (...).

Ustava Republike Slovenije je v pravno normo prelila dobršen del narodnostne obrambne ideologije, ki jo srečujemo ob sintagmi *slovensko narodno vprašanje*. V preambuli med drugim piše:

Izhajajoč iz (...) temeljnih človekovih pravic in svoboščin, **temeljne in trajne pravice slovenskega naroda** (poudaril M. K.) do samoodločbe, in iz zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci v več stoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost, sprejema Skupščina Republike Slovenije Ustavo Republike Slovenije.

Pomembno določilo je zapisano tudi v prvem odstavku 3. člena, ki govori o tem, da je Slovenija »država vseh svojih državljanek in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici **slovenskega naroda** (poudaril M. K.) do samoodločbe«.

Velja omeniti še 5. člen Ustave:

Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice **avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti** (poudaril M. K.), **Skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah** (poudaril M. K.), **za slovenske izseljence in zdomce** (poudaril M. K.), ter pospešuje njihove stike z domovino. Skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.

Slovinci brez slovenskega državljanstva (poudaril M. K.) lahko uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti. Vrsto in obseg teh pravic in ugodnosti določa zakon.

Pogoji za pridobitev statusa Slovenca brez državljanstva Republike Slovenije so zapisani v Zakonu o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (Zakon 2006, člen 59).

Velja dodati, da opisani odnos ni osamosvojiteljska *novotarija*. Ustavna ureditev po letu 1990 je zgolj nadaljevanje ustavne ureditve v obdobju 1945–1974 (Komac 2007, 38–46). V ureditvi po letu 1990 ni bilo nikomur nič odvzetega, res pa je, da ni bilo tudi nikomur nič dodanega. Žal.

Kako se je zamisel slovenske države kot mehanizma za ohrambo slovenskega naroda v luči ohranjanja narodnih posebnosti neslovenskih populacij uresničila v praksi, vemo: bogat nabor posebnih pravic pripada pripadnikom italijanske in madžarske narodne manjšine (skupnosti). Romi se le počasi otepajo drugokategornosti. Tisti, ki neprestano poudarjamo, da so Romi in Sinti preprosto narodna manjšina (oziroma narodni manjšini) ter jim zato pripada podoben družbeni status, kot ga imajo Italijani in Madžari, smo še vedno v manjšini. Zajeten korpus prebivalstva slovenske države, ki se po narodni pripadnosti opredeljuje drugače kot Slovenci ter so v veliki meri po izvoru priseljenci in njihovi potomci, pa še vedno čaka na ureditev pravnega statusa. Kako zajetna je ta populacija?

Tabela 5: Prebivalstvo Republike Slovenije po tako imenovanih generacijah ob upoštevanju prvega prebivališča in prvega prebivališča staršev, popis 2011³

generacija	število	%
prva generacija (priseljenci)	228.588	11,1
druga generacija, oba starša priseljenca prve generacije	59.817	2,9
druga generacija, samo oče priseljenec prve generacije	72.633	3,5
druga generacija, samo mati priseljenka prve generacije	56.585	2,8
tretja generacija, oba starša priseljenca druge generacije	12.696	0,6
tretja generacija, samo oče priseljenec druge generacije	52.836	2,6
tretja generacija, samo mati priseljenka druge generacije	59.338	2,9
ni priseljenec, oče in mati nista priseljenca	984.000	48,1
ni priseljenec, oče ni priseljenec, ni podatka o materi	41.369	2,0
ni priseljenec, mati ni priseljenka, ni podatka o očetu	178.490	8,7
generacija ni določljiva, ni podatkov o starših	303.837	14,8
skupaj	2.050.189	100

Seštevek pripadnikov vseh treh generacij pokaže, da je priseljenega prebivalstva (in njihovih potomcev) kar 26,4 %. Od tistih, ki so se ob popisu prebivalstva leta 2011 (Komac 2007) narodno opredelili (brez pripadnikov tradicionalnih narodnih manjšin), pa je samo 6,7 % prebivalcev Slovenije. Kje bi lahko iskali vzroke za ta veliki razkorak? Mogoče so prav pojavi etnične distance pojav, da prihaja do neizražanja etnične opredelitve v javnosti, kamor popis gotovo sodi.

V slovenski strokovni literaturi so bili različni vidiki medetničnih odnosov pogosto predmet obravnave (Mežnarič 1986; Kuzmanič 1999; Klinar 1992; Toš in drugi 1970; Toš in drugi 1980; Toš in drugi 1986; Toš in drugi 1988; Toš in drugi 1990; Vezovnik 2015; Kos 2012; Bernik 1996; Komac 2014).

Branje del raziskovalcev medetničnih odnosov v Sloveniji razkrije, da so predmet analitične obravnave predvsem posledice imigracijskih procesov, etnična odbojnost, oblike etnične odbojnosti, etnična diskriminacija (Brezigar 2007), netolerantnost itd. Malo pa je razmislekov o vzrokih za zadržanost do tujerodnega v slovenski družbi (Kovačič, Kuzmanič 2004). Kje bi lahko bili vzroki za takšno obnašanje?

V nadaljevanju bomo predstavili tezo, ki se ne pojavlja niti v strokovnem niti laičnem diskurzu. Teza pravi, da so eden izmed generatorjev etnične odbojnosti na Slovenskem zasnove (slovenskega) naroda, (slovenske) na-

cije in slovenske države. Branje del različnih avtorjev (Krek 1925; Kardelj - Sperans 1970; Kocbek 1986; Grafenauer 1990; Kovačič - Peršin 1993; Ošlak 2001; Pirjevec 1970; Virk 1993; Hribar 1995; Urbančič 2002; Musek 1997; Rizman 1995) pokaže, da je na slovenskem močno prisotna *primordialistična* zasnova naroda. V *trdi* ali *mehkejši* izpeljanki. In to ne glede na to, kateri teoriji o nastanku slovenskega naroda *pripadamo*. Poleg obče sprejete slovanske teorije poznamo še teorijo *čiste* avtohtonosti (Tuma 1923), teorijo o venetskem izvoru (Bor, Šavli in Tomažič 1986), teorijo o skandinavskem izvoru Slovencev (Jeza 1967) in teorijo o etruščanskem izvoru Slovencev (Rebec in Berlot 1984). »Najkrajše rečeno, primordialisti govorijo o etnosu kot univerzalnem, »od vedno« obstoječem okviru človeških skupin, ki naj bi bil odgovoren tudi za vse medskupinske različnosti, instrumentalisti pa etničnost – aktersko zamišljanje nepremostljivih različnosti in upravljanje z njimi – gledajo kot izrazit kulturni konstrukt in pojav modernosti« (Šumi 2000, 26).

K zapisanemu velja dodati še, da je (slovenski) narod pojmovan *kot organizem, torej kot živo bitje in ne kot oblika organiziranja (različnih) posameznikov*. Narod je zamišljen kot *rodovna skupnost*. Ima svojo kulturo, jezik, zgodovinski spomin in zavest, kar so vse značilnosti posameznika. Ker gre za *oplajanje naroda po krvni liniji*, je takšna zasnova naroda izključevalna do sorodnih oblik organiziranja posameznikov (narodov), do *tujerodcev*.

Da je različnost edina skupna točka človeške vrste, vemo že iz antropologije. »V tem smislu je možen pomemben sklep: med ljudmi in med populacijami ni enakosti, temveč je predvsem različnost. »Mešanje« teh različnosti je človeška prokreacijska usmeritev, ki je pozitivna. Različnosti pomenijo tudi bogastvo možnosti. Prav to pa utemeljuje dosežke človeštva kot celote« (Južnič 1987, 190).

Nič drugače ne more biti tudi s socialnimi organizacijami, ki jim pravimo narod. Opozorila raziskovalcev, da smo Slovenci sestavljeni z *vseh vetrov*, ne zaležejo kaj dosti. Marjeta Vakar (2009) navaja, da smo Slovenci:

zelo pisana družčina ljudi, ki si bolj ali manj daljne ali bližnje prednike delimo tako rekoč s prebivalci vsega sveta, vendar znotraj I2 ter R1a prevladujejo severovzhodne genetske vezi, predvsem s Poljaki iz okolice Bydgoszca, Gdanska, Wrocława, Nemci iz okolice Chemnitza, Berlina, Brandenburga, z Rusi iz Vladivostoka ter Novgoroda, s Slovaki iz Bratislave ter Čehi iz Prage. V Nemčiji delno izstopajo še Stuttgart, Baden z okolico, Švabska Jura ter Bavarska (v R1a in R1b). V R1a in I1 smo si sorodni s Skandinavci, v R1a predvsem z Norvežani, v I1 bolj s Švedi ter Nemci. Skupina I1 ima dve podskupini. Prva je vezana na anglosaški

krog (ta pri Slovencih izrazito prevladuje) druga pa na že omenjeni nordijski krog. Z našimi zahodnimi sosedi Italijani smo si z izrazito zahodnoevropskim R1b sorodni predvsem s prebivalci Lombardije, največ skupnih R1b haplotipov pa si delimo s prebivalci severne in osrednje Portugalske ter že omenjenih mejnih področij Poljske in Nemčije. Z Makedonci smo si sorodni v nekaterih R1a haplotipih ter predvsem v vzhodnoafriško južnobalkanskem E3b-V13, v katerem se jim pridruži Sarajevo. S prebivalci Mostarja, Zagreba, Novega Sada si delimo veliko I2 haplotipov, z Makedonci, Italijani, Čehi, Nemci in Britanci si delimo neolitske in postneolitske severno anatolske J2 haplotipe. Z Makedonci, Italijani, Nemci in Britanci, Romuni, Madžari in Poljaki si delimo E3b, ki je skupaj z J2b z juga Balkana dosegel ostalo Evropo šele v bronasti dobi ... Neolitske G haplotipe si delimo z Italijani, Nemci, Britanci, Čehi, prebivalci Kavkaza ter Portugalci. Edini trije slovenski L haplotipi so unikatni, dva T haplotipa pa sta do zdaj najdena še v Avstriji, Nemčiji, Italiji ter Argentini in Kolumbiji.

Glede na splošno sprejeto *primordialistično* zasnovo slovenskega naroda je naravno, da je duh primordializma vsajen že v osnovnošolske učbenike. Indoktrinacija v procesu zgodnje socializacije pušča sledove, ki jih kasneje težko odpravljamo. Poglejmo primer: učbenik Državljanska vzgoja in etika za 7. razred osnovne šole na straneh 11–12 opredeli nastanek naroda, vključno z nastankom slovenskega naroda, takole:

V preteklosti so na strnjenih ozemljih bivale mnoge človeške skupnosti, ki niso bile **narodi**, temveč **ljudstva** ali **etnične skupine** («ethnos» v grščini pomeni »ljudstvo«). Narod je več od ljudstva. Pripadniki naroda se **zavedajo**, da pripadajo isti jezikovni, kulturni in gospodarski skupnosti; zavedajo se, da se s svojim jezikom, kulturo in zgodovino ločijo od drugih narodov. Zavedajo se torej svoje narodne **istovetnosti (identitete)**. Pripadniki naroda imajo skupno voljo, da se ohranjajo kot posebna, nezamenljiva skupnost svoje **kulture** (Černič Istenič in drugi 2003, 69).

Nič neobičajnega torej ni, da je etničnim Slovencem *rod* pomemben temelj narodne pripadnosti. Zanimivo je, da se priseljencem ta vidik zdi skorajda zanemarljiv. Podatek si je mogoče razlagati tudi tako, da si priseljenci želijo sodelovati pri tvorbi slovenske nacije! Žal je želja priseljencev v dominantni in večinski populaciji preslišana (Hafner-Fink 2005, 431–432).

6 Zaključek

Kako bi lahko odgovorili na vprašanje, postavljeno v naslovu pričujočega prispevka: Priseljenci: večni *tujek* ali konstitutivni del slovenske države? Vsi mediji socializacije (šola, mediji, kulturne ustanove itd.) so vpeti v opisani ideološki okvir tvorbe slovenske države. Na opisano zasnovo slovenske države se sklicujejo državni uradniki (javni uslužbenci) pri kreiranju ali izvrševanju imigracijskih in integracijskih politik.

Glede na zasnovo slovenskega naroda, ki je tudi ekskluzivni nosilec suverenosti v državi Sloveniji, je mogoče zaključiti, da so priseljenci tujek v slovenski državi. Njen konstitutivni del lahko postanejo samo kot asimilirani posamezniki, sedaj že stopljeni v slovenski narod. Koliko stapljanja še zdrži slovensko okolje, bo pokazal čas.

V nasprotju s tistimi, ki izražajo dolžno skrb do ohranjanja slovenskega naroda s prepričanjem, da imigranti prispevajo k izumrtju slovenskega naroda, imamo drugačno razlago o vlogi in pomenu priseljencev. Če je ideološka zamisel o ohranjanju in rasti slovenstva s povečanjem števila rojstev utopično dejanje, če so teorije o povratništvu slovenskih izseljencev in njihovih potomcev škodljivo početje, je rešitev slovenstva mogoče iskati samo v imigraciji tujerodcev in ustrezni integracijski politiki oziroma politikah.

Opombe

- 1 Projekt Percepcije slovenske integracijske politike (PSIP) je potekal v okviru CRP Konkurenčnost Slovenije 2001–2006. Projekt je bil izveden s sodelovanjem Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana, Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani in Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Gradivo projekta je shranjeno v Arhivu družboslovnih podatkov FDV.
- 2 Podatke je zbrala in uredila Mojca Omerzu: Novodobne narodnostne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998. Arhiv družboslovnih podatkov, FDV, Ljubljana, 2001.
- 3 Pojasnilo Danila Dolenca (SURS) z dne 6. 6. 2014: Je pa tudi med priseljenci prve generacije (in posledično naslednjih generacij) verjetno precejšnje število »Slovencev«, ki so bili iz različnih zgodovinskih razlogov rojeni v tujini (kamor štejejo tudi bivšo Jugoslavijo), tako da bi bili ti deleži ob upoštevanju kriterija etničnosti lahko precej drugačni.

Literatura in viri

- Baltič, A., 2002. Predsodki »Neslovencev« do Slovencev. *Časopis za kritiko znanosti*, 30, 209–210.
- Bernik, I., 1996. *Nastajanje novih nacionalnih držav v postsocialističnem obdobju – spremembe socialne in etnične strukture, konflikti, vojne in begunstvo: zaključno poročilo o rezultatih opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela na področju temeljnega raziskovanja*. Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Ljubljana.
- Bevc, M., 2014. Meddržavne selitve prebivalcev Slovenije in njihov vpliv na demografska gibanja v državi. *IB revija*, 2. UMAR, Ljubljana, 5–20.
- Bor, M., Šavli, J., Tomažič, I., 1986. *Veneti, naši davni predniki*. Editiones Veneti, Ljubljana.
- Brezigar, S., 2007. Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji. V: M. Komac (ur.) *Priseljenci : študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. 1. natis. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 257–299.
- Cankar, I., 1913. *Slovenci in Jugoslovani*. Predavanje v Mestnem domu v Ljubljani, 12. 5. 1913.
- Črnič Istenič, M., et al., 2003. *Državljska vzgoja in etika. Učbenik za 7. razred* (učbeniška gradiva). 1. izd. I2, Ljubljana.
- Deklaracija ob neodvisnosti. *Uradni list RS*, 1/1991.
- Dolenc, D., 2007. Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V: M. Komac (ur.) *Priseljenci. Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 69–102.
- Grafenauer, B., 1990. Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti. V: A. Vratuša (ur.) *Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989*, (Narodne manjšine). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 17–30.
- Hafner-Fink, M., 2005. Državljanstvo, (nacionalna) identiteta ter integracija »priseljencev«. V: M. Komac, M. Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. 2. natis. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 423–451.
- Hribar, T., 1995. *Slovenci kot nacija: soočanja s sodobniki*. Enotnost. Ljubljana.
- Izjava o dobrih namenih. *Uradni list RS*, 44/90-I.
- Jeza, F., 1967. *Skandinavski izvor Slovencev: etnografsko-jezikoslovna in zgodovinska študija*. Samozaložba, Trst.
- Josipovič, D., 2006. *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2007. Spremembe etnične strukture prebivalstva v Sloveniji po letu 1991. *Razprave in gradivo* 53-54, 98–115.
- Južnič, S., 1987. *Antropologija*. DZS, Ljubljana.
- Kardelj, E., 1970. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. DZS, Ljubljana.
- Klinar, P., 1986. *Etnične avtohtone in imigrantske manjšine: projekt Vpliv migracij na družbeni razvoj SRS* (Migracije, Bilten 36). Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana.

- Klinar, P., 1992. 'O mednacionalnih odnosih v Sloveniji (Avtohtoni in imigranti)'. V: N. Toš (ur.) *Slovenski izziv: rezultati raziskav javnega mnenja 1990-1991* (Dokumenti SJM, 2). Fakulteta za družbene vede, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana, 69–83.
- Kocbek, E., 1986. *O narodu*. 2000, Ljubljana.
- Komac, M. (ur.), 2007. *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. 1. natis. INV, Ljubljana.
- Komac, M., 2014. Varstvo »novih« narodnih manjšin (skupnosti) V: V. Kržišnik Bukič (ur.) *Kdo so narodne manjšine v Sloveniji: zbornik skupine avtorjev*. 1. izd. Zveza zvez kulturnih društev narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, Ljubljana, 103–127.
- Komac, M., Bešter, R., Medved, F., Medvešek, M., Pirc, J., Roter, P., Vrečer, N., 2014. *Srbi v Beli krajini: Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593*. INV, Ljubljana.
- Komac, M., Medvešek, M. (ur.), 2005. *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. 2. natis. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Komac, M., Medvešek, M., 2005. Kakšna naj bi bila integracijska politika?: o rezultatih projekta Percepcije slovenske integracijske politike. *Razprave in gradivo* 46, 6–46.
- Kos, D., 2012. »Avtohtona« evropska džamija? *Dve domovini* 36, 89–100.
- Kovačič, G., Kuzmanič, T., 2004. Pojmovanje države in nacije pri novorevijaših v osemdesetih letih. *Časopis za kritiko znanosti* 32, 215/216, 245–265.
- Kovačič, P. P., 1993. *Zaveza slovenstvu*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Krek, J. E., 1925. *Izbrani spisi. III. zvezek. Socializem*. Druga, nespremenjena izdaja. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana.
- Kuzmanič, T., 1999. *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem* (MediaWatch). Open Society Institute – Slovenia, Ljubljana.
- Malačič, J., 1989. Medžurepubličke i vanjske migracije u Sloveniji od sredine 1950-ih godina – ekonomski uzroci i posledice. *Migracijske teme* 4–5, 325–339.
- Medvešek, M., 2007. Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi. V: M. Komac (ur.) *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. 1. natis. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 188–217.
- Mežnarič, S., 1986. »Bosanci«, A kuda idu Slovenci nedeljom? Krt, Ljubljana.
- Musek, J., 1997. Psihološke prvine narodne identite in analiza slovenske samopodobe. V: D. Nečak (ur.) *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas = Österreich, Jugoslawien, Slowenien, Die Slowenische nationale Identität im Wandel*: Lipica, 29. Mai - 1. Juni 1996 (Historia). Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 174–203.
- Omerzu, M., 2001. Novodobne narodnostne skupnosti. Pregled vprašanj, ki so bila postavljena v raziskavi SJM v letih 1970–1998. Arhiv družboslovnih podatkov, FDV, Ljubljana.
- Ošlak, V., 2001. *Bodi, kar si! : o verskih in filozofskih nagibih za rast in vztrajanje v svoji narodnosti in jeziku*. Mohorjeva družba Celovec, Ljubljana, Dunaj.

- Pirjevec, D., 1970. Vprašanje naroda. *Problemi* 8, 91/92, 1–19.
- Rebec, I., Berlot, A., 1984. *So bili Etruščani Slovani? : branje etruščanskih napisov na slovanski jezikovni podlagi*. Lipa, Koper.
- Rizman, R., 1995. Nacionalna država, nacionalne manjšine in združena Evropa. V: D. Štrajn (ur.) *Meje demokracije: zbornik : [refleksije prehoda v demokracijo]*. Liberalna akademija, Ljubljana, str. 111–131.
- Šircelj, M., 2003. *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije. Popisi 1921–2002*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Šumi, I., 2000. *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. *Uradni list RS*, 1/1991.
- Toš, N. in drugi (1970), 1999. Slovensko javno mnenje 1970/71. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1971. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Toš, N. in drugi (1980), 1999. Slovensko javno mnenje 1980. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Toš, N. in drugi (1986), 1999. Slovensko javno mnenje 1986. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Toš, N. in drugi (1988), 2000. Slovensko javno mnenje 1988. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Toš, N. in drugi (1990), 1999. Slovensko javno mnenje 1990. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Tuma, H., 1923. Krajevni imenoslovje. *Jadranski almanah za leto 1923*. Naša založba, Trst, 127–159.
- Urbančič, I., 2002. Veliki prehod: teze o naciji, nacionalnem interesu, državi, državnih oblasti in slovenstvu, *Nova Revija* 239–240, str. 1–15.
- Vakar, M. M., 2009. Zgodovino imamo shranjeno v genih. *Delo*, 5. 9. 2009, <http://www.delo.si/clanek/75593> (15. 7. 2015).
- Vezovnik, A., 2015. Ex-Yugoslavian immigrant workers in Slovenia: between Balkanization and victimization. *Dve domovini* 41, 11–22.
- Virk, T., 1993. Slovenska nacija in slovenska literatura. *Nova Revija* 134–135, 254–260.
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. *Uradni list RS*, 43/2006.

Attila Kovács

Demografsko praznjenje obmejnega, narodnostno mešanega območja v Prekmurju v dvajsetem stoletju – primer dvojezičnih naselij v občini Moravske Toplice

Izvleček

Predmet študije je s pomočjo popisnih podatkov predstaviti vzroke demografskega praznjenja obmejnega, narodnostno mešanega območja Prekmurja v dvajsetem stoletju s posebnim poudarkom na narodnostno mešanih ali dvojezičnih naseljih v občini Moravske Toplice. Številčni razvoj prebivalstva obmejnega, narodnostno mešanega (madžarsko-slovenskega) območja v dvajsetem stoletju se je razlikoval od številčnega razvoja prebivalstva ostalega dela Prekmurja, opazne pa so tudi razlike v številčnem razvoju prebivalstva znotraj narodnostno mešanega območja. Podatki za Prekmurje namreč kažejo, da je število prebivalstva konstantno naraščalo do preloma devetnajstega in dvajsetega stoletja. Nato je sledilo dolgo obdobje »stagniranja«, ko se je število prebivalstva pokrajine na levem bregu Mure ustalilo pri 90.000 oseb. Šele od leta 1991 smo priča upadanju prebivalstva Prekmurja. Demografska slika madžarsko-slovenskega obmejnega območja v Prekmurju se razlikuje od prekmurskega v tem, da se je upad števila prebivalstva začel že leta 1961, na narodnostno mešanem območju Goričkega oziroma v naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče pa že takoj po prvi svetovni vojni.

Ključne besede: demografski razvoj, narodnostno mešano območje v Prekmurju, dvojezično mešano območje v Prekmurju, občina Moravske Toplice, dvajseto stoletje

Demographic decline of the ethnically mixed border region of Prekmurje in the 20th century – the case of bilingual settlements in the Motavske Toplice municipality

100
101

Abstract

The research study, based on the population censuses data, presents reasons of demographic decline of the border, ethnically mixed region of Prekmurje in the 20th century, with special focus on ethnically mixed and bilingual settlements in the municipality of Moravske Toplice. The demographic history of the population of the border, ethnically mixed (Hungarian-Slovene) region in the 20th century differed from the demographic history of the population of other parts of Prekmurje, with noticeable differences in demographic history within the ethnically mixed region itself. The data for Prekmurje namely indicate constant population growth until the turn of the 19/20th century. Then it followed a long period of “stagnation”, when the population of the region on left bank of the Mura River stabilized at 90.000 persons. Only since 1991 we have been witnessing population decrease in Prekmurje. The demographic picture of the Hungarian-Slovene border region in Prekmurje differs from the Prekmurje one in the fact that the population decline there began as early as 1961, and in the ethnically mixed region of Goričko (in settlements Čikečka vas, Motvarjevci, Pordasinci, Prosenjakovci, and Središče) right after the World War I.

Key words: demographic history, ethnically mixed region of Prekmurje, bilingual territory of Prekmurje, Moravske Toplice, 20th century

1 Uvod

V študiji *Demografsko praznjenje obmejnega, narodnostno mešanega območja v Prekmurju v dvajsetem stoletju – primer dvojezičnih naselij v občini Moravske Toplice* želimo s pomočjo popisnih podatkov od leta 1910 do leta 2002 predstaviti vzroke, zaradi katerih se je število prebivalstva naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče v dvajsetem stoletju zmanjšalo za skoraj dve tretjini. Leta 1910 so namreč v omenjenih petih naseljih popisali 1.518 oseb, sto let kasneje, leta 2002, pa le še 581 (–61,7 %). V istem obdobju se je število prebivalstva Prekmurja zmanjšalo »le« za 9 %. Tako so leta 1910 v Prekmurju popisali 90.513 oseb, leta 2002 pa 82.359 oseb. Razlike v gibanju števila prebivalstva se pokažejo tudi, če primerjamo številčni razvoj prebivalstva na narodnostno mešanem območju Prekmurja. Na lendavskem območju, kjer živi približno 90 % vseh popisanih oseb na narodnostno mešanem območju Prekmurja, se je v obravnavanem obdobju število prebivalstva zmanjšalo »le« za 10,8 %. Na Goričkem, kjer živi 10 % vsega prebivalstva narodnostno mešanega območja, pa za 57,7 %.¹ Nadaljnja analiza popisnih podatkov pokaže, da so razlike v številčnem razvoju prebivalstva tudi znotraj narodnostno mešanega območja Goričko. Od skupaj osmih naselij (med njimi tudi pet naselij, ki so predmet raziskave), ki tvorijo narodnostno mešano območje Goričkega, se je v naseljih Hodoš, Krplivnik in Domanjševci delež prebivalstva zmanjšal v bistveno manjši meri kot v naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče. V naseljih Hodoš, Krplivnik in Domanjševci se je od leta 1910 do leta 2002 delež prebivalstva zmanjšal za 48,4 %, v naseljih, ki so predmet študije, pa za 61,7 %. Iz navedenih podatkov je razvidno, da naselja Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče sodijo med demografsko najbolj ogrožena naselja, in to ne samo v Prekmurju oziroma na obmejnem območju Prekmurja, temveč tudi na njegovem narodnostno mešanem območju.

2 Geografska lega in kratka predstavitev upravnih razmer v dvajsetem stoletju

Narodnostno mešano območje (tudi dvojezično območje) v Prekmurju se nahaja v severovzhodnem delu Slovenije ob slovensko-madžarski državni meji. Izraza *narodnostno mešano območje* oziroma *dvojezično območje* sta nastala v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je slovenska manjšinska politika začela z izoblikovanjem pravne zaščite manjšin, ki je temeljila na načelu tako imenovane pozitivne diskriminacije. Pravice, ki so bile zago-

tovljene madžarski manjšini, so bile omejene na *narodnostno mešano območje* oziroma *dvojezično območje*. *Narodnostno mešano območje* oziroma *dvojezično območje* delimo na dve manjši območji. Večje območje sestavlja triindvajset naselij med Dobrovnikom in Pincami s središčem v Lendavi.² Severno od lendavskega območja je *narodnostno mešano območje na Goričkem* (glej zemljevid 1).³

K temu območju prištevamo naslednja naselja (od severa proti jugu – v oklepaju so madžarska imena): Hodoš (Hodos), Krplivnik (Kapornak), Domanjševci (Domonkosfa), Središče (Szerdahely), Prosenjakovci (Pártosfalva), Pordašinci (Kisfalu), Čikečka vas (Csekefa) in Motvarjevci (Szentlászló).⁴ Prvi dve in polovica naselja Domanjševci (nekdanje samostojno naselje Bükkalja) spadajo k zgodovinski Stražni krajini (Őrség), ostala pa so mejila na Stražno krajino in pokrajino Göcse (Kovács 2006, 7–8).

Pripadnost in položaj obravnavanih petih vasi sta se v dvajsetem stoletju glede javne uprave in lokalne samouprave pogosto spreminjala. Večino časa v obdobju med obema vojnama so naselja Prosenjakovci, Čikečka vas, Pordašinci in Središče spadali pod eno upravno enoto (murskosoboški srez oziroma občino Prosenjakovci). Naselje Motvarjevci pa je vse do leta 1952 pripadalo dolnjelendavskemu⁵ srezu ali okraju oziroma občini Bogojina. Leta 1952 so Motvarjevce priključili k občini Prosenjakovci, kamor so že spadala naselja Pordašinci, Čikečka vas in Središče, leta 1964 pa je bilo pet obravnavanih naselij priključenih k veliki občini Murska Sobota (Göncz 2015, 318–320, 337–350). Drobljenje omenjenih prekmurskih občin v sredini devetdesetih let prejšnjega stoletja je privedlo do tega, da so naselja na narodnostno mešanem območju danes razdeljena na pet občin (Komac 2015, 64–69).

Po osamosvojitvi Slovenije in ustanovitvi novih občin so naselja Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče pripadla občini Moravske Toplice, ostala tri naselja pa občini Šalovci–Hodoš. Iz te občine sta leta 1998 izstopili naselji Hodoš in Krplivnik ter ustanovili občino Hodoš–Hodos Község. Naselje Domanjševci je ostalo v občini Šalovci (Komac 2015, 64–69).

Zemljevid 1: Narodnostno mešano območje v Prekmurju

Število in delež Madžarov v občinah na narodnostno mešanem območju, 1971-2002

občina		1971	1981	1991	2002
Dobrovnik Dobronak	skup. št. preb.	1.790	1.690	1.561	1.301
	št. Madžarov	1.104	1.019	931	616
	% Madžarov	61,47	60,30	59,64	47,35
Hodoš Hodos	skup. št. preb.	601	495	459	356
	št. Madžarov	479	360	248	159
	% Madžarov	79,70	72,73	54,03	44,66
Lendava Lendva	skup. št. preb.	12.328	12.613	12.322	11.151
	št. Madžarov	6.209	6.026	5.323	3.917
	% Madžarov	50,37	47,78	43,20	35,13
Mor. Toplice	skup. št. preb.	7.709	7.236	6.798	6.151
	št. Madžarov	646	691	514	351
	% Madžarov	8,38	9,55	7,56	5,71
Šalovci	skup. št. preb.	2.877	2.584	2.147	1.718
	št. Madžarov	366	318	244	169
	% Madžarov	12,72	12,30	11,38	9,83

Viri:

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. Prebivalstvo po narodni pripadnosti - naselja in občine. Ljubljana, SURS, 2002, <http://www.stat.si/popis2002>.

Statut Občine Hodoš, Uradni list RS, št. 84/11.

Statut Občine Šalovci, Uradni list RS, št. 38/06.

Statut Občine Moravske Toplice, Uradni list RS, št. 35/14

Statut Občine Dobrovnik, Uradni list RS, št. 35/07.

Statut Občine Lendava, Uradni list RS, št. 75/10.

Vsebina: MIRAN KOMAC
Zemljevid: ZMAGO DROLE
© INV Ljubljana, SI, 2003

3 Številčni razvoj prebivalstva naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče med letoma 1910 in 2002

3.1 Uvod

Izhodišče analize je popis prebivalstva leta 1910. Zaradi lažjega razumevanja demografskih procesov v dvajsetem stoletju in zaradi dojemanja razsežnosti demografskega praznjenja prostora bomo na kratko predstavili številčni razvoj naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče od konca osemnajstega do začetka dvajsetega stoletja.

O številčnem razvoju prebivalstva naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče imamo od konca osemnajstega stoletja razmeroma podrobne podatke. Iz tabele 1 je razvidno, da je prebivalstvo v petih obravnavanih naseljih od popisa Jožefa II. v letih 1784–1787 do leta 1910 konstantno naraščalo. K permanentni rasti prebivalstva je poleg priselitve v prvi vrsti pripomogel začetek »demografskega prehoda« v drugi polovici devetnajstega stoletja, ki je z visokih stopenj smrtnosti in rodnosti prešel v fazo znižane smrtnosti in povišane rodnosti (Josipovič 2004, 50–53). Zaradi visoke rodnosti in zmanjševanja smrtnosti se je kljub sorazmerno visokemu izseljevanju ob koncu devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja število prebivalstva v naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče povečevalo vse do leta 1910. Kot je razvidno iz tabele 1, se je število prebivalstva v petih vaseh od obdobja 1784–1787 do leta 1910 več kot podvojilo.

104
105

Tabela 1: Število prebivalcev Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča v letih 1784–1787, 1857, 1869, 1890 in 1910

naselje	leto				
	1793	1857	1869	1890	1910
Čikečka vas	110	207	195	241	251
Motvarjevci	273	229	412	483	501
Pordašinci	37	79	57	93	103
Prosenjakovci	199	250	211	393	438
Središče	123	146	171	190	225
skupaj	727	911	1.046	1.400	1.518

Viri: Szily Joannes: Catalogus Cleri Diocesis Sabariensis Pro Anno M. DCC. XCIII.; Magyarország helységnévtára. A különféle kormányzati ágak szerinti besosztás kimutatásával mint az 1863. év elején fennállott; Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Budapest, KSH; A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Budapest, KSH, 1892; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek szerint. Budapest, KSH, 1912.

3.2 Podatki popisov prebivalstva iz prve polovice dvajsetega stoletja

Kot smo že omenili, je število prebivalstva v naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče konstantno naraščalo od konca osemnajstega stoletja (v letih 1784–1787 so popisali 791 oseb) do leta 1910, ko so v omenjenih petih naseljih popisali 1.518 oseb. Popis leta 1910 je bil zadnji popis prebivalstva v Avstro-Ogrski, saj je po prvi svetovni vojni habsburška monarhija razpadla in so se obravnavana naselja znašla v še bolj perifernem položaju v novi jugoslovanski državi, kot so bila že sicer v okviru Kraljevine Madžarske.

Prvi popis prebivalstva po prvi svetovni vojni je bil izveden v okviru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (v nadaljevanju Kraljevina SHS). Jugoslovanski popisovalci so v naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče leta 1921 popisali 1.453 oseb, kar je za 65 oseb manj kot leta 1910. Z izjemo Pordašincev, kjer so v obravnavanem obdobju popisali 7 oseb več, se je število prebivalstva zmanjšalo v vseh štirih naseljih. Najbolj je število prebivalcev upadlo v Motvarjevcih, kjer se je število 501 iz popisa leta 1910 leta 1921 zmanjšalo na 461 oseb (−8 %). Prav tako je precej upadlo število prebivalcev v Središču (−7,11 %) in Čikečki vasi (−5,18 %), medtem ko se je število prebivalstva v Prosenjakovcih zmanjšalo le minimalno (−0,7 %).

Tabela 2: Število prebivalcev naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče v prvi polovici dvajsetega stoletja (1910, 1921, 1931, 1941)

naselje	leto			
	1910	1921	1931	1941
Čikečka vas	251	238	215	*
Motvarjevci	501	461	415	357
Pordašinci	103	110	89	*
Prosenjakovci	438	435	401	654*
Središče	225	209	191	168
skupaj	1.518	1.453	1.311	1.179

Opomba: * Prišteto k Prosenjakovcem.

Viri: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek szerint. Budapest, KSH, 1912. Prekmurje. Seznam občin po abecednem redu, razvrščenih po sodnih okrajih z navedbo raznovrstnih podatkov. Murska Sobota, 1921; Popis stanovništva: 1931. Dravska Banovina. Beograd, 1945; Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, KSH, 1947.

Pri iskanju razlogov za upad števila prebivalstva je potrebno poudariti tri dejavnike. Na prvem mestu so vojne izgube in posledično manjše število rojstev. Po dostopnih podatkih je v obravnavanih naseljih v prvi svetovni vojni umrlo 40 oseb.⁶ Na drugem mestu je treba navesti osebe, ki so po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS prebegnile na Madžarsko ali pa so se tja preselile zaradi odpusta z delovnega mesta. To so bili v glavnem funkcionarji, orožniki, učitelji itd., torej državni uradniki, predvsem madžarskega porekla. Na tretjem mestu pa je treba omeniti mlade vojaške obveznike, ki v vojski nove države niso hoteli služiti vojaškega roka in so raje pobegnili na Madžarsko (Göncz 2001, 100–101). Navedeno izgubo ljudi so delno nadomestili novi uradniki slovenskega porekla.

Naslednji popis prebivalstva je bil izveden leta 1931. V naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče so popisali 142 oseb manj kot leta 1921, kar je pomenilo okoli 10-odstotni upad. Število prebivalcev se je zmanjšalo v vseh petih naseljih. Največji upad deleža prebivalstva so registrirali v Pordašincih (–19,1 %), medtem ko so največji upad v številkah (46 oseb) zabeležili v Motvarjevcih. Glavni razlog za ta sorazmerno velik upad števila prebivalstva je treba iskati v izseljevanju. Takoj po prvi svetovni vojni oziroma v letih okoli 1920 je bila glavni cilj izselitve Južna Amerika, v njej pa Brazilija, Urugvaj in Paragvaj. Proti koncu dvajsetih let so izseljenci delo iskali v Franciji, od druge polovice tridesetih let pa tudi v Nemčiji (Kerecsényi 1994, 25–26). Tudi intervjuji, opravljeni v petih naseljih, ki so predmet raziskave, potrjujejo smeri izseljevanja.⁷

Območje ob reki Muri in tako tudi vasi Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče so bile aprila 1941 priključene k Madžarski. Že poleti 1941 so popisali prebivalstvo, in sicer so v obravnavanih petih naseljih popisali 1.179 oseb, kar v primerjavi s podatki iz leta 1931 pomeni upad za 132 oseb (–10,07 %). Pri precejšnjem zmanjšanju števila prebivalstva je imelo zanesljivo pomembno vlogo dejstvo, da je bil popis opravljen v času, ko je bilo veliko ljudi na sezonskem delu na veleposestvih v osrednji Madžarski in na delu v Nemčiji. Ker so pri popisu prebivalstva leta 1941 združili več vasi in tako objavili skupne podatke popisa, v primeru treh naselij (Prosenjakovcev, Pordašincev in Čikečke vasi) ne poznamo natančnega gibanja števila prebivalstva. Tako se število 654 oseb, ki je navedeno pri naselju Prosenjakovci, pravzaprav nanaša na tri naselja: Prosenjakovce, Čikečko vas in Pordašince. Le v primeru Središča in Motvarjevcev lahko natančno izkažemo spremembe števila prebivalcev v obravnavanem času. Popisovalci so v obeh naseljih zabeležili več kot 10-odstotni upad v primerjavi s stanjem leta 1931. V Motvarjevcih se je delež prebivalstva zmanjšal za 14 % (za 58 oseb), medtem ko je bil v Središču nekoliko manjši, in sicer 12 % (za 23 oseb).

3.3 Številčni razvoj prebivalstva v obdobju med letoma 1953 in 2002

Drugi popis prebivalstva v novi državi, v Titovi Jugoslaviji, so izvedli leta 1953.⁸ Ob popisu so v naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče našeli 1.175 oseb. Ta podatek se od podatka iz leta 1941 le minimalno razlikuje, predstavlja 0,34-odstotni upad oziroma 4 osebe manj. Upad prebivalstva v obravnavanih petih naseljih je v primerjavi s številom prebivalstva iz prejšnjih popisov nekoliko presenetljiv, kajti v tem obdobju se je število prebivalcev v drugih pomursko-madžarskih oziroma dvojezičnih naseljih povečalo (Kovács 2006, 19–21). Iz analize posameznih naselij lahko ugotovimo, da je skupno število prebivalcev Prosenjakovcev, Pordašincev in Čikečke vasi leta 1953 za 8 oseb preseгло skupno število iz leta 1941. Vendar je zmanjšanje števila v Motvarjevcih za 1 osebo in v Središču za 11 oseb število prebivalcev petih naselij potisnilo v negativno smer. Proces upadanja števila prebivalstva, ki ga po prvi svetovni vojni beležimo v naseljih Čikečka vas, Pordašinci, Prosenjakovci, Motvarjevci in Središče, se je po drugi svetovni vojni nadaljeval. Razloge za to je treba iskati v številu padlih v drugi svetovni vojni, v brutalnosti do madžarskega življa neposredno po vojni (Göncz 2006a, 159–164), v prvi vrsti pa v informbirojskem sporu, ki je leta 1948 izbruhnil med Jugoslavijo in državami vzhodnega bloka.⁹ Zaradi konflikta je bila jugoslovansko-madžarska meja vse do Stalinove smrti nekakšna vojna cona, zato so jo tudi »hermetično« zaprli, za gibanje v obmejnem pasu pa so morali imeti prebivalci tako na madžarski kot na jugoslovanski strani posebno dovoljenje (Kovács 2011, 126–128). Zaradi tega so se mnogi odločili, da bodo boljše življenje zase in svoje družinske člane poiskali drugje.

V Jugoslaviji je bil naslednji popis prebivalstva izveden leta 1961. Popisovalci so v naseljih Čikečka vas, Pordašinci, Prosenjakovci, Motvarjevci in Središče popisali 1.127 oseb, kar je bilo za 48 oseb manj kot leta 1953. V odstotkih je prebivalstvo v osmih letih upadlo za 4,08 %. Od petih naselij je število prebivalcev v primerjavi z rezultati iz predhodnega popisa ostalo enako v Motvarjevcih, v drugih naseljih pa se je znižalo. Tako v odstotkih kot v številkah so največji upad beležili v Prosenjakovcih (–8 %), v drugih naseljih pa se je zmanjšanje gibalo v povprečju okoli 4 %. Glavni razlog za zmanjšanje števila prebivalstva je treba iskati v izseljevanju. Izseljence lahko razdelimo na dve večji skupini. V prvi skupini so bili tisti, ki so se odselili v tujino, v drugi pa notranji migranti oziroma osebe, ki so se odselile v druge pokrajine in mesta v državi.

V letih po drugi svetovni vojni so Madžari v Prekmurju¹⁰ doživljali velik politični in gospodarski pritisk. Pod pritiskom so bili predvsem tisti, ki so v letih sicer kratke madžarske oblasti (1941–1945) bolj ali manj javno izražali

svojo narodno pripadnost. Fizični in duševni pritisk ter občutek manjvrednosti je številne mlade – predvsem med letoma 1950 in 1960 – prisilil v to, da so prek zelene meje pobegnili v Avstrijo, od tod pa naprej čez ocean predvsem v Avstralijo (Kerecsényi 1994, 35).¹¹ V drugi skupini izseljencev so bili ljudje, ki so boljšo eksistenco iskali v drugih krajih države (Bence 1994, 35).

Tabela 3: Število prebivalcev naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče v času Titove Jugoslavije (1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002)

naselje	leto					
	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Čikečka vas	196	190	165	131	112	93
Motvarjevci	356	356	320	274	230	187
Pordašinci	91	86	79	77	68	50
Prosenjakovci	375	345	263	257	222	186
Središče	157	150	124	118	87	65
skupaj	1.175	1.127	951	857	719	581

Viri: Varga Sándor: A szlovénia magyarok I. Honismeret. 1995/2; Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama. Beograd, 1972; Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1981. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 1982; Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1991. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 1992; Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 2002.

Na podlagi podatkov iz popisa prebivalstva leta 1971 so v naseljih Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče popisali skupaj 951 oseb. Po popisu prebivalstva leta 1857 se je prvič zgodilo, da skupno število prebivalcev petih obravnavanih naselij ni doseglo niti številke 1.000. Število prebivalcev je v obdobju dobrih sto let najprej preseгло številko 1.000 (maksimum je doseglo leta 1910 s številom prebivalcev 1.518), nato pa v obdobju petdesetih let padlo pod 1.000 oziroma se je zmanjšalo za eno tretjino. Število prebivalstva naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče je po popisu prebivalstva leta 1910 permanentno upadalo, vendar pa tako velikega upada, kot smo mu bili priča pri popisu leta 1971, ko je upad znašal 15 %, še nismo beležili. V primerjavi z demografskimi podatki popisa prebivalstva leta 1961 je bilo pri popisu leta

1971 v petih naseljih 176 oseb manj, kar je za pet naselij v povprečju pomenilo 15,61-odstotni upad. Največji upad števila prebivalcev so zabeležili v Prosenjakovcih, kjer se je zmanjšalo za okoli četrtno (za 82 oseb). Tako velik upad je presenetljiv tudi zato, ker je od druge polovice tridesetih let dvajsetega stoletja v naselju brez prekinitve obratovalo pletilstvo,¹² ki je po eni strani zagotavljalo delovna mesta prebivalstvu okoliških vasi, po drugi strani pa je naselje Prosenjakovci delovalo kot središče mikroregije. Poleg Prosenjakovcev je bil večji upad od povprečja zabeležen tudi v Središču. Tu so popisali 17,33 % manj oseb kot leta 1961, kar je v številkah znašalo 26 oseb. Najmanjši upad prebivalstva v številkah in deležu je bil ugotovljen v Pordašincih, kjer je bilo 7 prebivalcev manj, to pa je znašalo 8,13 %. K drastičnemu zmanjšanju števila prebivalstva naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče je prispevalo več dejavnikov. Vse občutnejši je bil vpliv naravnega upada, čeprav je bilo razmerje med živorojenimi in mrtvorojenimi otroki v murskosoboškem okraju, kamor so v obravnavanem obdobju spadala tudi omenjena naselja, še pozitivno (Malačič 2000, 238–239). Glavni razlog za številčni upad prebivalstva je treba iskati v izseljevanju, katerega glavna spodbujevalca sta bila slab gospodarski položaj in želja po boljših življenjskih razmerah. Med glavnimi cilji obsežne migracije je bila Murska Sobota, gospodarsko in politično središče širšega območja. Mnogi so se preselili v Mursko Soboto, ki se je hitro industrializirala, in v naselja okoli nje, saj so živeli daleč od delovnega mesta, prometne povezave pa so bile slabe (Olas 1973, 58–59). Na to kažejo tudi spomini Elze Károlyi iz Središča: »Od šestdesetih let so se mladi začeli izseljevati iz vasi zaradi boljšega življenja«. (Göncz 2006b, 139). Poleg notranjih migracij je kot razlog za številčni upad prebivalstva treba omeniti tudi v tujino usmerjeno emigracijo. Članek v prekmurskem madžarskem tedniku *Népújság* poroča, da je leta 1971 v tujini, predvsem v Avstriji in Nemčiji, delalo 45 mladih iz Motvarjevcev. Hkrati je doma na združenem posestvu dobilo delo 5 oseb, prav toliko jih je delalo tudi v pletilskem obratu v Prosenjakovcih. Po pisanju novinarja časnika *Népújság* se je leta 1971 iz Motvarjevcev vozil na delo v Mursko Soboto le 1 delavec.¹³ Niso bili redki primeri, da so se v tujini zaposleni domačini vrnili domov, ko jim je uspelo prihraniti nekaj finančnih sredstev, vendar se niso naselili v svojem domačem kraju, temveč v bližnjih industrijskih centrih, predvsem v Murški Soboti (Olas 1973, 58–59).

Po podatkih popisa prebivalstva deset let pozneje (1981) je bilo skupno število prebivalcev naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče 857 oseb, kar je 9,88-odstotni upad v primerjavi s podatki iz leta 1971. Ta odstotek je okoli tretjino nižji kot med letoma 1961 in 1971. Pri popisu prebivalstva leta 1981 je bilo že čutiti vpliv pozitivnih prizadevanj, usmerjenih v izboljšanje življenjskih razmer tamkajšnjih prebivalcev.

Najprej je treba omeniti širitev tovarne pletenin, ki je sredi sedemdesetih let zaposlovala okoli 100 delavcev.¹⁴ Zaposleni so prihajali predvsem iz Prosenjakovcev in okoliških naselij. Izboljšala se je tudi kakovost cest, čeprav je območje dobilo svojo prvo asfaltirano cesto šele leta 1978. Novembra tega leta je bila namenu predana asfaltirana cesta, ki je povezovala tovarno v Prosenjakovcih z občinskim središčem.¹⁵ Napredek je bil dosežen tudi v zdravstveni oskrbi, saj je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja zdravnik v prosenjakovsko ambulanto prihajal dvakrat tedensko.¹⁶ Vpliv navedenih dejavnikov je bilo čutiti predvsem v treh naseljih, v Prosenjakovcih (-2,3 %), Pordašincih (-2,5 %) in Središču (-4,8 %). V navedenih treh naseljih se je upad števila prebivalstva bistveno zmanjšal v primerjavi z upadom, ki so ga zabeležili v prejšnjem desetletju. Pozitivne podatke je zaznal tudi pomursko-madžarski časnik *Népszerűség*. Tri leta pred popisom prebivalstva leta 1981 so o malem obmejnem naselju v članku zapisali: »Pred leti so vsi mislili, da bo vas izumrla, a zdaj, po desetih letih lahko povemo, da Središče ne bo izginilo z zemljevidov. Nasprotno, stopilo je na pot razvoja«. ¹⁷ Res pa je omenjeni članek opozarjal tudi na težave: »V vasi je precej gospodarskih strojev. Tudi mladi ostajajo doma, vendar pa smo majhna vas, daleč od centra. Že leta nam obljublajo avtobus, tudi trgovine nimamo. Prosenjakovci so oddaljeni tri kilometre, in ko je slabo, deževno vreme in blato, težko pridemo do naselja. Pred leti je bila naša cesta neprehodna, zdaj je nekoliko bolje – pripovedujejo vaščani o težavah«. ¹⁸ V drugih dveh naseljih se je število prebivalcev še naprej močno zmanjševalo. V Motvarjevcih za 14,4 %, medtem ko je v Čikečki vasi ta odstotek znašal kar 20,6 %. Podobno kot prejšnja leta gre velik upad števila prebivalstva tudi zdaj na rovaš odseljevanja. Na to nakaže tudi reportaža iz Čikečke vasi, objavljena v časniku *Népszerűség*: »Delovne sile ni, mladi so se umaknili v mesta. Sin je poslovodja, snaha pa trgovka. Kaj pa naj bi sploh počela v vasi, saj nimamo trgovine«. ¹⁹

Zadnji popis prebivalstva v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji je bil leta 1991 izveden v precej zaostrenem notranjepolitičnem ozračju. V Čikečki vasi, Motvarjevcih, Pordašincih, Prosenjakovcih in Središču so popisali 719 oseb, kar pomeni 16,1-odstotno zmanjšanje v primerjavi s popisom prebivalstva leta 1981. V vseh petih naseljih je upad števila prebivalstva znašal več kot 10 %, posebno velik pa je bil v Središču. Tukaj so popisali za več kot četrtino oziroma za 26,3 % (za 31 oseb) manj kot pred desetimi leti. V Motvarjevcih so popisovalci popisali 44 oseb (-16,1 %), v Prosenjakovcih 35 oseb (-13,6 %), v Čikečki vasi 19 oseb (-14,5 %) in v Pordašincih 9 oseb (-11,7 %) manj kot leta 1981. Razloge za upad števila prebivalstva je lepo opisal prebivalec Pordašincev, Aladár Grabar, ki je novinarju na vprašanje o odseljevanju povedal naslednje:

Zdaj se mladina ne zadovolji več z našimi majhnimi polji. Kupovati stroje ni rentabilno zaradi razdrobljenosti parcel, v bližini pa razen pletilstva v Prosenjakovcih ni nobenega industrijskega objekta, kjer bi se lahko zaposlili in bi po službi pomagali doma v kmetijstvu. Avtobusne povezave so slabe, zato se jim ne izplača, da bi se vozili vsak dan domov. Potem pa, ko enkrat okusijo življenje v mestu, jih nič več ne vleče nazaj.²⁰

Ker pa je bila vsakodnevna vožnja iz kraja bivanja v pogosto 20–30 kilometrov oddaljene industrijske centre – Mursko Soboto ali Lendavo – zaradi slabih prometnih razmer težavna, je tudi to prispevalo k odseljivanju iz obmejnih vasi s slabo razvito infrastrukturo.²¹ Ljudje, ki so se odselili, so za kraj svojega bivanja pogosto izbirali industrijske centre oziroma njihovo neposredno okolico, kot smo nakazali že v primeru Murske Sobote (Olas 1973, 58–59). Velikemu industrijskemu razvoju oziroma odpiranju novih delovnih mest v drugi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja lahko pripišemo dejstvo, da so se številni zdomci na začasnem delu v tujini vrnil domov (Bence 1994, 36). Del izmed njih pa se ni naselil v svojem rojstnem kraju, temveč v bližnjih industrijskih središčih – predvsem v Murski Soboti. Tudi povečanje zmogljivosti prosenjakovskega pletilskega obrata, ki so ga v tem času povečali in je število zaposlenih do srede leta 1980 že doseglo 210 oseb, ni bilo zadostna protiutež velikemu izseljevanju.²² Poleg tovarne je bil velik razvojni korak leta 1981 narejen z dograditvijo in odprtjem osemletne dvojezične osnovne šole v Prosenjakovcih. Pred tem popolnoma razdrobljena dvojezična šolska mreža na Goričkem je dobila osrednjo zgradbo, ki so jo začeli obiskovati otroci narodnostno mešanih dvojezičnih vasi od Hodoša do Motvarjevcev.²³

Prvi popis prebivalstva v samostojni Republiki Sloveniji je bil izveden leta 2002. Po objavljenih podatkih je v Čikečki vasi, Pordašincih, Prosenjakovcih, Motvarjevcih in Središču prebivalo 138 oseb manj kot leta 1991, kar pomeni 19,2-odstotni upad števila prebivalcev. V raziskovanih naseljih se je število prebivalstva po prvi svetovni vojni permanentno zniževalo, vendar tako velikega upada ni bilo še nikoli. Popisovalci so največji upad števila prebivalcev zabeležili v Pordašincih (–26,5 %) in Središču (–25,3 %). Tudi v Motvarjevcih (–18,7 %) in Čikečki vasi (–17,0 %) je bil upad števila prebivalstva precejšen. Tudi v središču mikroregije, v Prosenjakovcih, se je število prebivalcev močno znižalo; tu so jih popisali 16,2 % manj kot pred enajstimi leti. Največji razlog za velik upad je treba iskati v gospodarski krizi, povezani s tranzicijo, ki je verjetno najmočneje prizadela prav obmejna območja Prekmurja, ki so se že tako in tako soočala z velikimi gospodarskimi težavami. Pet obravnavanih naselij, Čikečka vas, Motvarjevci,

Pordašinci, Prosenjakovci in Središče, je bilo v času tranzicije še v posebno težkem položaju, saj je bilo kmetijstvo, ki je bilo že samo po sebi v krizi, tako rekoč edina možnost za zaslužek. Prosenjakovsko pletilstvo oziroma enota tekstilne industrije, ki je okoli leta 1990 zagotavljala preživetje več kot 200 delavcem v regiji, se je leta 2002 znašla v stečajju.²⁴ Druga velika težava mikroregije je bila infrastrukturna zaprtost,²⁵ ki ji ni posebno pomagalo niti odprtje meddržavnega mejnega prehoda Prosenjakovci–Magyarszombatfa poleti 1997.²⁶

4 Zaključek

Kot je že bilo nekajkrat poudarjeno, je število prebivalstva naselij Čikečka vas, Pordašinci, Prosenjakovci, Motvarjevci in Središče od popisa Jožefa II. v letih 1784–1787 do leta 1910 konstantno naraščalo kljub sorazmerno visokemu izseljevanju ob koncu devetnajstega in na začetku dvajsetega stoletja. V petih naseljih je število prebivalstva doseglo maksimalno število leta 1910. Po prvi svetovni vojni se je število prebivalstva permanentno zniževalo, razlog za to pa je treba iskati predvsem v izseljevanju. Izseljevanje je pospešilo več dejavnikov. Že ob koncu devetnajstega stoletja so se ljudje začeli izseljevati zaradi prenaseljenosti. Prenaseljenost območja je bila povezana s slabim gospodarskim položajem oziroma s slabo kakovostjo obdelovalne zemlje²⁷ in odsotnostjo industrije. Edini večji industrijski obrat je bila tovarna pletilstva v Prosenjakovcih, ki pa ni mogla zaposliti vseh dela sposobnih ljudi v pokrajini. Izredno negativne posledice na demografsko podobo obmejnega območja v Prekmurju in v povezavi s tem tudi na obravnavana naselja so imele določbe Trianonske mirovne pogodbe. Naselja Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče so bili na podlagi te pogodbe iz leta 1920 potisnjena na rob države, na jugoslovansko-madžarsko državno mejo. Na novo označena meja je omenjena naselja odrezala od njihovega gospodarskega in delno tudi upravnega zaledja ter cerkvenih središč. Nova politična meja je imela hude posledice predvsem za gospodarstvo. Naselij, ki so postala del nove južnoslovanske države, ni odrezala zgolj od madžarskega, temveč tudi od avstrijskega trga (Olas 1990, 590). Omenjena naselja so se znašla tudi v težkem prometnem položaju (kar je vplivalo tudi na gospodarstvo), saj je meja presekala in hkrati prekinila železniško povezavo z Madžarsko (pri Hodošu), pa tudi cestno povezavo pri Prosenjakovcih (Olas 1990, 589–590). Težave je še dodatno poslabšala svetovna gospodarska kriza leta 1929, nato pa še informbirojski spor (1948–1953) in spor zaradi madžarske revolucije (1956). Vsi ti dejavniki so prispevali k množičnemu izseljevanju iz Prekmurja oziroma iz obravnavanih naselij.

Takoj po prvi svetovni vojni, v prvi polovici dvajsetih let dvajsetega stoletja, je bil glavni cilj izseljevanj Južna Amerika, v njej pa Brazilija, Urugvaj in Paragvaj. Proti koncu dvajsetih let so izseljenci delo iskali v Franciji, od druge polovice tridesetih let pa tudi v Nemčiji. Po drugi svetovni vojni, ob koncu štiridesetih in v petdesetih letih, se je zaradi slabega gospodarskega položaja, političnega pritiska in želje po boljšem življenju sprožil val izseljevanja. Ljudje so najprej nelegalno prečkali mejo z Avstrijo in se naselili na Zahodu, predvsem v ZDA in Avstraliji. V šestdesetih letih pa so se že tudi legalno zaposlovali v tujini, predvsem v Avstriji in Nemčiji. Proces demografskega praznjenja obmejnega prostora se je okrepil tudi zaradi notranjih migracij, ko so se ljudje odselili v druge pokrajine in mesta v državi. K temu procesu je zelo pripomogla industrializacija Murske Sobotne v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, zaradi česar se je precej mladih odločilo za naselitev v gospodarsko in industrijsko središče Prekmurja (Kovács 2006, 19–30). Tudi intervjuji, opravljene v petih naseljih, ki so predmet raziskave, potrjujejo zgoraj navedene smeri izseljevanja.²⁸ Od druge polovice dvajsetega stoletja dalje je bil vse občutnejši tudi vpliv naravnega upada. Vsi naštetih dejavniki so prispevali k temu, da obdobje dvajsetega stoletja, kar zadeva številčni razvoj prebivalstva Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča, označujemo kot fazo demografskega praznjenja obmejnega območja.

Tabela 4: Število prebivalstva naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče v letih 1784–1787, 1910 in 2002

naselje	leto		
	1784–1787	1910	2002
Čikečka vas	100	251	93
Motvarjevci	294	501	187
Pordašinci	42	103	50
Prosenjakovci	232	438	186
Središče	123	225	65
skupaj	791	1.518	581

Viri: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, 1960; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek szerint, Budapest, KSH, 1912; Registrski popis 2011. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 2011.

Opombe

- 1 Naselja občin Moravske Toplice, Šalovci in Hodoš, ki ležijo na narodnostno mešanem območju, tvorijo narodnostno mešano območje Goričko.
- 2 K lendavskemu območju prištevamo naselja, ki ležijo na narodnostno mešanem območju občin Lendava in Dobrovnik.
- 3 Za zemljevid se lepo zahvaljujem Miranu Komacu.
- 4 Naselja občin Moravske Toplice, Šalovci in Hodoš, ki ležijo na narodnostno mešanem območju, tvorijo narodnostno mešano območje Goričko.
- 5 Lendava se je do petdesetih let dvajsetega stoletja imenovala Dolnja Lendava.
- 6 Na podlagi podatkov, ki jih je zbrala Gordana Šovegeš Lipovšek v sklopu projekta »Prišo je glas« v organizaciji Pomurskega muzeja Murska Sobota, je naselje Čikečka vas med vojno izgubilo 5 oseb, Motvarjevci 21, Pordašinci 1, Prosenjakovci 9 in Središče 4 osebe. Za podatke se zahvaljujemo Gordani Šovegeš Lipovšek.
- 7 Intervjuji z Lászlóm Szabotinom (Prosenjakovci), Márto Koltai (Prosenjakovci), Vilmošem Malacsicsem (Prosenjakovci), Gézo Dora ml. (Motvarjevci). Treba je omeniti, da so informacije o izseljevanju v Južno Ameriko zelo skope.
- 8 V novi oziroma Titovi Jugoslaviji je bil prvi popis prebivalstva izveden leta 1948, vendar ga zaradi pomanjkljivih podatkov nismo analizirali.
- 9 Poleti leta 1945 so iz vasi Motvarjevci partizanske oblasti internirale 28 oseb v koncentracijsko taborišče Hrastovec. Del internirancev so kasneje premestili v Sterntal (danes Strnišče pri Ptuju). V internaciji oziroma taborišču je umrla 1 oseba iz Motvarjevcev, za posledicami internacije pa so kmalu po vrnitvi iz taborišča umrle 3 osebe.
- 10 Narodnostna struktura naselij Čikečka vas, Motvarjevci, Pordašinci, Prosenjakovci in Središče je v celotnem obravnavanem obdobju izkazovala madžarsko večino. O tem glej podrobneje v Kovács (2006).
- 11 Čeprav se delo Edit Kerecsényi osredotoča predvsem na območje (Dolnje) Lendave in okoliških vasi, so se podobni procesi odvijali tudi v obravnavanih petih naseljih, na kar nakazujejo globinski intervjuji, opravljeni v obravnavanih naseljih (intervjuji z Lászlóm Szabotin (Prosenjakovci), Gézo Dora ml. (Motvarjevci) in Ibolyko Prelec (Središče).
- 12 Pletilnico je leta 1937 ustanovil Károly Koltai iz Prosenjakovcev.
- 13 Lassan változik a világ Szentlászlón. *Népújság*, 22. oktober 1971, 6.
- 14 A pártosfalvi kérdésekről – női szemmel. *Népújság*, 31. oktober 1975, 4.
- 15 Határkő a falunk fejlődésében. *Népújság*, 24. november 1978, 6.
- 16 Vidékünk gyorsabb fejlődéséért küzdenek a pártosfalviak. *Népújság*, 2. marec 1973, 2.
- 17 Szerdahelyi hétköznapi. *Népújság*, 19. oktober 1978, 6.
- 18 Szerdahelyi hétköznapi. *Népújság*, 19. oktober 1978, 6.
- 19 Egy zivatar utáni csekefai hétköznapi. *Népújság*, 15. avgust 1975, 4.
- 20 Beszélgetésünk: Kisfalu perspektívája. *Népújság*, 14. november 1975, 4.

- 21 Središče je bilo na primer z asfaltirano cesto povezano z drugimi naselji šele leta 1992 oziroma v samostojni Sloveniji. *Az ország szélén – Szerdahelyen. Népszerűség*, 3. julij 1992, 11.
- 22 Bővül, korszerűsödik a pártosfalvi kötöde. *Népszerűség*, 31. avgust 1984, 1.
- 23 Sok falu iskolája. *Népszerűség*, 8. oktober 1981, 4.
- 24 Folytatódik a termelés a Textilben. *Népszerűség*, 9. maj 2002, 7.
- 25 Središče je na primer leta 2000 ostalo brez avtobusne povezave. Szerdahely buszjárat nélkül. *Népszerűség*, 9. september 2000, 6.
- 26 Megoldódik a pártosfalvi határátkelő problémája. *Népszerűség*, 29. maj 1997, 5.
- 27 Iz Središča izvira rek »Središka zemlja je dobra le žgana«, torej je primerna le za glinene izdelke oziroma lončarstvo.
- 28 Intervjuji z Lászlóm Szabotinom (Prosenjakovci), Márto Koltai (Prosenjakovci), Vilmosem Malacsicsem (Prosenjakovci), Gézo Dora ml. (Motvarjevci) in Iboľyko Prelec (Središče).

Literatura in viri

- Bence, L., 1994. *Írott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 70 éve*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Göncz, L., 2001. *A Muravidéki magyarság 1918–1941*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Göncz, L., 2006a. *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Göncz, L., 2006b. Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből, A Magyar nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia. Budapest.
- Göncz, L., 2015. Območji Prosenjakovcev in Motvarjevcev od srede 19. do zadnje četrtine 20. stoletja. V: A. Kovács (ur.) *Határok mentén – Obmejna stikanja*. MMSS Občine Moravske Toplice; INV, Ljubljana; ZKMN, Lendava, 279–367.
- Josipovič, D., 2004. *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji* (Geografija Slovenije 9). Založba ZRC, Ljubljana.
- Kerecsényi, E., 1994. *Távol a hazától ... Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Komac, M., 2015. Poselitveni prostor avtohtonih narodnih manjšin. *Razprave in gradivo* 74, 61–91.
- Kovács, A., 2006. Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju. *Razprave in gradivo* 48–49, 6–36.
- Kovács, A., 2011. Jugoszlávia Kominformból való kizárásának (ki)hatásai a jugoszláviai magyar és a magyarországi szlovén kisebbségre. Muravidéki és Rába-vidéki példák. V: L. Kupa (ur.) *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben*. Virágmandula Kft., Pécs, 125–136.
- Malačič, J., 2000. Demografski razvoj v Prekmurju v drugi polovici dvajsetega stoletja. V: J. Balažič, M. Fujs (ur.) *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evrop-*

skih komunikacij. Zbornik referatov z znanstvene konference ob 80. obletnici priključitve Prekmurja k Sloveniji. Zbornik soboškega muzeja, Posebna izdaja, Pokrajinski muzej, Murska Sobota, 237–254.

Olas, L., 1973. Vpliv migracij na socialni in prostorski razvoj Prekmurja. V: V. Bračič (ur.) *Geografski simpozij o severovzhodni Sloveniji* (Geographica Slovenica 2). Obzorja, Maribor, 52–62.

Olas, L., 1990. Izselsjevanje iz Prekmurja. *Zgodovinski časopis* 44, 4, 589–594.

Varga, S., 1995. A szlovéniai magyarok I. *Honismeret* 49, 2, 20–24.

Popisi prebivalstva

Szily Joannes, *Catalogus Cleri Diocesis Sabariensis Pro Anno M. DCC. XCIII.*

Magyarország helységnévtára. A különféle kormányzati ágak szerinti beosztás ki-mutatásával mint az 1863. év elején fennállott.

Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Budapest, KSH, 2005.

A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Budapest, KSH, 1892.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népes-ség főbb adatai községek szerint. Budapest, KSH, 1912.

Prekmurje. Seznam občin v abecednem redu, razvrščenih po sodnih okrajih z na-vedbo raznovrstnih podatkov. Murska Sobota, 1921.

Popis stanovništva 1931 (1945) = Prebivalstvo po veri in materinem jeziku po po-pisu od 31-III-1931. leta. Slovenija: pregled po občinah (Demografska statistika, serija II, zv. 4). Državni statistični urad Demokratske federativne Jugoslavije, Beograd.

Az 1941.évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, Köz-ponti Statisztikai Hivatal, 1947.

Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i opštinama. Beograd, 1972.

Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1981. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 1982.

Neobjavljeni podatki po naseljih za leto 1991. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 1992.

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. Ljubljana, Statistični urad Re-publike Slovenije, 2002.

Časopisi

Népújság, 22. oktober 1971.

Népújság, 2. marec 1973.

Népújság, 15. avgust 1975.

Népújság, 31. oktober 1975.
Népújság, 14. november 1975.
Népújság, 19. oktober 1978.
Népújság, 24. november 1978.
Népújság, 8. oktober 1981.
Népújság, 31. avgust 1984.
Népújság, 3. julij 1992.
Népújság, 29. maj 1997.
Népújság, 9. september 2000.
Népújság, 9. maj 2002.

Samo Kristen

Nekatere značilnosti pravnega varstva manjšin v Državi SHS, Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji (1918–1941)

Izvleček

V prispevku so obravnavane poglobitve manjšinske varstvene določbe, ki so veljale na območju jugoslovanske kraljevine Karađorđevićev v obdobju med obema vojnoma. Po podpisu Konvencije o zaščiti manjšin, s katerim se je na podlagi člena 51 Saintgermainске pogodbe neposredno zavezala k zaščiti nemške, madžarske in bolgarske manjšine ter v tem pogledu priznala primat mednarodnega prava nad internim, je vlada Kraljevine SHS 10. maja 1920 proglasila Saintgermainsko pogodbo z Avstrijo za »začasni zakon«, ki je tako postal glavni interni pravni vir manjšinske zaščite vse do sprejetja Vidovdanske ustave 28. junija 1921, po njenem sprejetju pa je postal stalni zakon in je kot takšen predstavljal temeljni pozitivnopravni vir manjšinske zaščite v Jugoslaviji med obema vojnoma. S členom 11 Konvencije o zaščiti manjšin so bile vse naštete pravice in obveznosti postavljene pod garancijo Društva narodov v Ženevi, njihova sprememba pa ni bila mogoča brez soglasja večine v svetu Društva narodov. Obseg s Konvencijo o zaščiti manjšin zagotovljenih manjšinskih pravic je bil razmeroma ozek, kljub temu pa je tudi ta minimum manjšinskih pravic predstavljal napredek v primerjavi s predhodnim stanjem manjšinske zaščite, ko o kakem mednarodno zagotovljenem standardu manjšinskih pravic ni bilo mogoče govoriti. V skoraj enakem časovnem okviru (1919–1939) je tudi sistem manjšinskega varstva Društva narodov, čigar članica je bila versajska Jugoslavija, nastal, se konsolidiral, nato pa hkrati z vzponom fašističnih in ozemeljsko revizionističnih držav zašel v krizo in razpadel.

Ključne besede: Kraljevina Jugoslavija, manjšinsko varstvo, manjšine, mirovne pogodbe, ustavna ureditev, manjšinskovarstveni sistem Društva narodov, prva in druga svetovna vojna

Characteristics of legal protection of minorities in the state SHS State, in the Kingdom of SHS, and in the Kingdom of Yugoslavia (1918-1941)

Abstract

The article deals with the main minority protection stipulations, in force in the Kingdom of Yugoslavia in the period 1919-1941. After having signed the Convention on minority protection and obligating itself on the basis of Article 51 of the Saint-Germain Treaty to protection of the German, Hungarian and Bulgarian minority, as well as recognizing the rule of international over internal law, the SHS Kingdom government proclaimed on May 10, 1920 the Treaty of Saint-Germain with Austria a »provisional law«. The latter became the main internal legal source of minority protection until the adoption of the Vidovdan Constitution on June 28, 1921. After its ratification it turned into a permanent law, representing as such the primary legal source of minority protection in Yugoslavia between the two world wars. With the Article 11 of the Minority Protection Convention all the listed rights and obligations were set under the guarantee of the League of Nations in Geneva and their change was not possible without the majority consent within the League. The level of minority rights, based on the Convention, was relatively low; however, even this minimum of minority rights meant progress as compared with the past situation in the field of minority protection, when no internationally guaranteed standards have yet been set. In almost the same time frame (1919-39) the League of Nations minority protection system (the Versailles Yugoslavia having been its member) was set, consolidated, but unfortunately also fell asunder with the ascent of the fascist and revisionist states.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, minority protection, minorities, peace treaties, constitutional regulation, League of Nations, World War I, World War II

1 Manjšinskovarstvena pravna ureditev na območju Države SHS in Kraljevine SHS do sprejetja Vidovdanske ustave dne 28. junija 1921

Nerešeno narodnostno vprašanje je zaznamovalo razmerja med njenimi narodi tako v prvi kot drugi Jugoslaviji in je v sedmih desetletjih obstoja obeh držav predstavljalo poglavitni problem njunega preživetja. Zelo pomemben del nikoli zadovoljivo rešenega jugoslovanskega nacionalnega vprašanja so v obeh državah predstavljale tudi številne in številčne narodne manjšine. V tem pogledu je bila prva Jugoslavija prava dedinja dveh razpadlih multinacionalnih imperijev, habsburškega in otomanskega, le da so se v njej nekdanji vodilni »državni narodi« obeh cesarstev tako rekoč čez noč znašli v nezavidljivi vlogi bolj ali manj zatirane narodne manjšine.

V Kraljevini Jugoslaviji, vse do leta 1929 imenovani Kraljevina Srbov Hrvatov in Slovencev (dalje Kraljevina SHS), je bila vloga treh konstitutivnih »plemen« enega »troimenega naroda« namenjena le Srbom, Hrvatom in Slovincem, skoraj vsak peti prebivalec pa je pripadal eni izmed bolj ali manj številnih narodnih manjšin. Med »neslovanskimi« manjšinami so po številu zdaleč prednjačile tri največje: nemška, madžarska in albanska.¹ Makedoncem, Črnogorcem in bosanskim muslimanom v skladu s koncepcijo troimenega naroda ni bila priznana separatna entiteta, saj so prvi in drugi obveljali za Srbe, muslimane v Bosni pa so si prilaščali tako Hrvati kot Srbi.

Kraljevina SHS, po zmagi antantnih nad centralnimi silami nastala država, je že od same ustanovitve dalje pripadala protiboljševističnemu sanitarnemu kordonu, ki so ga zmagovalke prve svetovne vojne, velike liberalne demokracije Zahoda (Francija, ZDA, Velika Britanija), vzpostavile v celotnem geografskem pasu tako imenovane »vmesne Evrope«, vse od Baltika do Turčije. Ta versajski *antemurale* je bil vpričo etnične heterogenosti dobesedno nabit s potencialnim manjšinskim »eksplozivom«, ki ga je bilo treba napraviti nenevarnega s pomočjo nove oblike manjšinske zaščite. Tako so zahodne velesile novonastalim državam na tem območju oktroirale sistem manjšinskega varstva Društva narodov, ki je med obema vojnama postal bistven sestavni del sistema evropske kolektivne varnosti.² Velike sile, ki so imele tudi same manjšine, niso bile z ničimer zavezane k njihovemu pravnemu varstvu, čeprav so bile nosilke kontrole nad manjšinskim varstvom v omenjenih državah. Tvorec zamisli o Društvu narodov, ameriški predsednik Woodrow Wilson, je sicer predlagal, da se odredbe o zaščiti narodnostnih manjšin vnesejo v sam Pakt Društva narodov, vendar zaradi nasprotovanja zaveznikov, zlasti Velike Britanije, do tega nikoli ni prišlo (Mitić 1998, 14). Hkrati je bilo prav dejstvo, da je bil manjšinskovarstveni sistem Društva narodov tem državam vsiljen, vzrok njegovi inherentni šibkosti. V tej zvezi velja omeniti zlasti srdit odpor Kraljevine SHS in Romunije, ki

sta obe nastopali s podobnimi argumenti – da podpis Konvencije o zaščiti manjšin, določene s členom 51 Saintgermainske pogodbe z Avstrijo z dne 10. septembra 1919, omejuje njuno državno suverenost, saj v principu suverene države izpostavlja nadzoru od zunaj.

Jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci v Parizu je 31. maja 1919 prejela načrt Konvencije o zaščiti manjšin, ki ga je izdelala komisija za nove države in manjšine, in ga takoj zavrnila z obrazložitvijo, da bi njegovo sprejetje pomenilo tiho priznanje, da Srbija ni izpolnila Berlinskega sporazuma iz leta 1878. S tem se je začel odpor jugoslovanske delegacije, ki je trajal vse do decembra 1919 (Janjetović 2005, 139).³ Delegacija je nadalje zahtevala, naj se odredbe versajske mirovne pogodbe ne nanašajo na Srbijo in njena ozemlja, pripojena po 1. januarju 1913.⁴ Vlada Ljube Davidovića je prestolonasledniku, regentu Aleksandru Karađorđeviću, 12. oktobra 1919 podala celo odstop in ga obrazložila kot znak protesta nad »kršenjem državne in narodne suverenosti« (Pržić 1928, 424),⁵ nato pa je 5. decembra 1919 s posebno deklaracijo vendarle pristopila k izvedbi obveznosti po obeh mednarodnih sporazumih, torej po Saintgermainski pogodbi z Avstrijo in priloženi Konvenciji o zaščiti manjšin.

Država SHS se je torej s členom 51 Saintgermainske pogodbe z Avstrijo zavezala, da bo z glavnimi zavezniki silami zaključila še posebno pogodbo o zaščiti tako imenovanih »rasnih, jezikovnih in verskih manjšin«. Na osnovi tega pristanka je bila mirovni pogodbi priložena Konvencija o zaščiti manjšin z dne 10. septembra 1919. Po podpisu mirovne pogodbe je bila s posebnim »začasnim zakonom« leta 1920 izvedena preliminarna mednarodna obveznost uskladitve notranje zakonodaje z obstoječimi mednarodnopravnimi standardi Konvencije o zaščiti manjšin. Toda te obveznosti so se nanašale le na vsega nekaj izmed jugoslovanskih manjšin. V Konvenciji o zaščiti manjšin, ki so jo velike sile antante sklenile s Kraljevino SHS, so bile izrecno navedene samo nemška, madžarska in bolgarska manjšina, albanska, čeprav zelo številna, pa ne (Borožan 2001, 327).

Člen 70. in členi 76–80 saintgermainske pogodbe, ki so s podpisom neposredno obvezovali Kraljevino SHS, so urejali vprašanja državljanstva in opcije. Določali so, da vsi prebivalci z domovinsko pravico na določenem območju lahko dobijo državljanstvo države, v kateri je bila locirana njihova domovinska pravica. V Jugoslaviji in na Češkoslovaškem prebivalci, ki so se tam naselili po 1. januarju 1910, državljanstva niso dobili avtomatično, temveč so morali zanj zaprositi. Člen 78 mirovne pogodbe je nadalje predvideval pravico enoletne opcije za prebivalce, ki so po tej pogodbi izgubili avstrijsko državljanstvo, člen 80 pa opsijsko pravico pripadnikov narodnih manjšin za Avstrijo ali eno izmed držav naslednic (Ugovor o miru sa Avstrijom 1927, 60). Trianonska pogodba z Madžarsko iz leta 1920 je

vsebovala analogne odredbe z zgolj drugačnim naštevanjem: členu 51 saintgermainske pogodbe z Avstrijo je ustrežal člen 44 Trianonske pogodbe, členu 70 in členom 76–80 Mirovne pogodbe z Avstrijo (vprašanje državljanstva in opcij) pa členu 61–66 Trianonske pogodbe (Ugovor o miru sa Ugarskom, 36, 42–44).

V skladu z določili o opciji je bila v času volitev v prvo Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS (1920) pripadnikom nemške, madžarske in romunske manjšine, a tudi Italijanom in Judom, s posebnim volilnim zakonom odzeta aktivna volilna pravica z utemeljitvijo, da se pravica do opcije še ni iztekla, kot potencialni tuji državljani pa ne morejo odločati o najvišjem pravnem aktu države (Janjetović 2005, 171).

Omejitev aktivne volilne pravice se je torej nanašala – tako Nena Engelsfeld v svojem delu o prvem parlamentu Kraljevine SHS – »na pripadnike tistih nacionalnih manjšin, ki so imeli po mednarodnih sporazumih pravico opcije v države svoje narodnosti. Izjemo predstavljajo tisti, ki so po narodnosti Srbi, Hrvati ali Slovenci. Od pripadnikov drugih narodov pridejo v poštev Slovani, Albanci in Turki, volilna pravica pa ni bila priznana Nemcem, Madžarom, Romunom, Italijanom in Judom. Motivi te odredbe so bili, da ni mogoče dati pravice odločanja o ustavi sovražnikom države, tistim, ki bodo postali državljani druge države, in tistim, ki so državljani, na preklic. O ustavi lahko odločajo samo Srbi, Hrvati in Slovenci.« (Engelsfeld 1989, 257)

V Konvenciji o zaščiti manjšin, ki jo je Država SHS po členu 51 saintgermainske pogodbe z Avstrijo na koncu vendarle podpisala («Ugovor između glavnih Sila Savezničkih i Udruženih i Države Srba, Hrvata i Slovenaca o zaštiti manjina»), je bilo v uvodnem delu konstatirano, da je Kraljevina SHS popolnoma prosta obveznosti, ki jih vsebuje člen 35 Berlinskega sporazuma z dne 13. junija 1878. Toda že v prvem poglavju (členi 1–11) so bile odredbe glede zaščite manjšin docela identične odredbam, ki so jih morale sprejeti tudi druge države naslednice habsburške monarhije (Privremeni zakon o Ugovoru između glavnih sila savezničkih i udruženih i Države Srba-Hrvata-Slovenaca sa Prilozima potpisanim u gradu Sen-Žermen an-Le. Službene novine Kraljevine SHS, br. 133a, 19. 6. 1920).

Njen člen 1 je določal, da naj bodo členu 2–8 Konvencije o zaščiti manjšin priznani kot temeljni zakon države podpisnice, s katerim njeni drugi zakonski akti ne smejo biti v nasprotju. Člen 2 je jamčil zaščito življenja in svobode pripadnikom manjšin in svobodo veroizpovedi.⁶ Členi 3–6 so regulirali vprašanja državljanstva in opcije v roku dveh let z ohranjanjem nepremičnin. Člen 3 je bil posebno pomemben tudi zaradi tega, ker so bili v

njem izrecno navedeni pripadniki avstrijske, madžarske in bolgarske manjšine.⁷

Člen 7 Konvencije o zaščiti manjšin je jamčil enakost pred zakonom, ne glede na narodnost ali vero, ter pravico svobodne uporabe jezika v zasebnih in trgovskih odnosih, v pogledu vere, tiska in na javnih zborovanjih, v četrti alineji pa je bilo tudi navedeno, da se bo jugoslovanskim državljanom drugih jezikov in ne uradnega («drugih jezika, a ne zvaničnog») olajšala uporaba njihovega jezika »bodisi ustmeno, bodisi pismeno, pred sodišči«. Člen 8 je omogočal osnovanje dobredelnih, verskih in socialnih ustanov, šol in vzgojnih zavodov.⁸ Člen 9 je nadalje obvezoval podpisnico, torej Kraljevino SHS, da v mestih in okrajih, v katerih prebivajo »v znatni meri« pripadniki manjšin, izdvaja sorazmeren delež iz proračuna za vzgojne, verske in dobrodelne namene. Pouk naj bi potekal v osnovnih šolah v njihovem jeziku, »vendar z obveznim poukom v uradnem (državnem) jeziku«. V členu 10 so bili določeni reguliranje družinskega in osebnega statusa pripadnikov muslimanske vere v skladu z njihovimi običaji, zaščita islamskih verskih zgradb in ustanov ter ustanavljanje novih.

Od devetih členov, ki so se urejali varstvo manjšin (členi 2–10), so torej štirje (členi 2, 6, 7, 8) veljali za vse državljane Kraljevine SHS in so potemtakem spadali v kategorijo splošnih manjšinskih pravic, vsi preostali pa v kategorijo posebnih manjšinskih pravic. V kategoriji splošnih manjšinskih pravic navedeni štirje členi niso zagotavljali le temeljnih človekovih pravic (člen 2: pravica do življenja, svobode in svobode veroizpovedi; člen 7: splošno nediskriminacijsko načelo; člena 7 in 8: enakost pred zakonom), temveč tudi izrazito manjšinske pravice, namenjene etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam.

Konvencija o zaščiti manjšin je zagotavljala državljanstvo »vsem osebam«, rojenim na ozemlju države, ki niso bile državljani druge države (člen 6), nadalje svobodno uporabo jezika v zasebnem in javnem prostoru ter v tisku, prav tako pravico »na lastne stroške« ustanavljati in vzdrževati verske, društvene in vzgojne ustanove. Vsebovala pa je tudi posebne manjšinske pravice, vključene glede na poseben kontekst, etnično sestavo in geografski položaj države v času njenega sprejema. Nekateri izmed teh členov so namreč veljali samo za osebe, ki so bile pred letom 1919 državljani tistih ozemelj, ki so jih »sovražne sile« morale prepustiti Kraljevini SHS z mirovnimi pogodbami. Tem je Konvencija o zaščiti manjšin zagotavljala pravico do opcije za bodisi »slovensko-hrvaško-srbsko« državljanstvo bodisi državljanstvo njihove matične države.

Na ozemljih, ki jih je Kraljevina Srbija oziroma Kraljevina SHS pridobila po 1. januarju 1913, je Konvencija o zaščiti manjšin določala, da v mestih

in okrajih, kjer manjšina predstavlja ustrezno velik delež prebivalstva, država sama poskrbi za pravico do šolanja v jeziku manjšine v osnovnih šolah (člen 9). Tem manjšinam naj bi tudi pripadal ustrezno velik delež finančnih sredstev za vzgojne, verske in dobrodelne namene.⁹ Člen 10 je nadalje določal, da muslimansko prebivalstvo uživa posebne verske privilegije (pravica do reguliranja osebnega statusa in družinskega prava v skladu z njihovimi verskimi pravili, pravica do imenovanja verskega voditelja, varstvo religioznih ustanov s strani države), ki jih štiti država.¹⁰

S členom 11 Konvencije o zaščiti manjšin so bile vse naštetе pravice in obveznosti postavljene pod garancijo Društva narodov v Ženevi, njihova sprememba pa ni bila mogoča brez soglasja večine v svetu Društva narodov. S podpisom Konvencije je Kraljevina SHS pristala tudi na to, da lahko sleherni član sveta Društva narodov opozori na kršitev teh obvez, svet pa nato sprejme ustrezne ukrepe. Strinjala se je nadalje s tem, da morebitne spore v tem vprašanju s katerokoli državo obravnava kot spor mednarodnega karakterja po členu 14 Pakta o Društvu narodov, v primeru, če nasprotna stran preda spor stalnemu mednarodnemu sodišču, pa odločbo tega sodišča prizna kot dokončno.¹¹

Obseg s Konvencijo o zaščiti manjšin zagotovljenih pravic je bil torej razmeroma ozek. Uporaba maternega jezika v občevanju z organi oblasti oziroma sodišči ali na ravni srednješolskega pouka ni bila zagotovljena. O kaki kulturni ali celo teritorialni avtonomiji manjšin ni bilo govora. Manjšine niso dobile statusa pravnih oseb, zaščita pa je veljala le za posameznike. Kljub temu je tudi ta minimum manjšinskih pravic predstavljal napredek v primerjavi s predhodnim stanjem manjšinske zaščite. Pred Konvencijo o zaščiti manjšin o kakem mednarodno zagotovljenem standardu manjšinskih pravic namreč ni bilo mogoče niti govoriti.

Kot že omenjeno, je člen 9 Konvencije o zaščiti manjšin veljal le za »ozemlja, dodeljena Srbiji ali Državi SHS po 1. januarju 1913«. Po jugoslovanskem pravnem tolmačenju, dosledno uveljavljenem v celotnem razdobju med obema vojnama (Janjetović 2005, 142), naj bi to pomenilo, da so manjšine v južnih delih države izvzete iz manjšinske zaščite, vendar naj bi tovrstno tolmačenje, ki je sledilo politični volji jugoslovanskih političnih elit, ne imelo opore v sami konvenciji, ki je izrecno določala, da člen 9 ne bo veljal na ozemljih, pridobljenih pred 1. januarjem 1913 – torej samo na srbskih ozemljih pred teritorialnimi pridobitvami balkanskih vojn. Zoran Janjetović v zvezi s tem opozarja, da v skladu s takšno interpretacijo le Vlasi naj ne bi bili deležni manjšinske zaščite, v literaturi pogosto izražena konstatacija, po kateri tudi Albancem v skladu s konvencijo ni pripadla nikakršna manjšinska zaščita, pa naj ne bi bila pravilna; po njegovem »so jo imeli, vendar se v praksi ni izvajala« (Janjetović 2005, 140).¹²

Kraljevina SHS je že na samem začetku dokaj upravičeno protestirala tudi zaradi neustrezne recipročnosti. Kot država, ki je iz konkurzne mase heterogenega in heteroklitnega habsburškega cesarstva izmed vseh držav naslednic podedovala najpeštrejšo narodnostno sestavo, hkrati pa je velik del njenega etničnega ozemlja in prebivalstva ostal izven državnih meja, se je zavzemala za razširitev manjšinskega varstva Društva narodov na celotno ozemlje bivše habsburške monarhije. Seveda je tovrstna zahteva šla zlasti na italijanski naslov. Kraljevini Italiji kot »veliki« in zmagoviti sili antante namreč ni bilo treba sprejeti nikakršnih manjšinskovarstvenih obveznosti, in to kljub njenemu »avstrijskemu nasledstvu«, pridobljenemu s tajnim Londonskim paktom – številni nemški manjšini na južnem Tirolskem in še številnejšim Slovencem in Hrvatom v nekdanjem »avstrijskem Primorju« in Istri.

Nasprotno je Kraljevina SHS v skladu z Rapalsko pogodbo (12. november 1920), sklenjeno s Kraljevino Italijo, morala nase prevzeti tudi skrb za usodo maloštevilne italijanske manjšine v Dalmaciji. Osnovna značilnost teh odredb je bila v tem, da so se pravice pripadnikom manjšine podelile na temelju njihovega italijanskega državljanstva; »še več, omogočilo se jim je, da so ravno na podlagi tega sporazuma dobili italijansko državljanstvo. Dana jim je bila namreč pravica opcije za italijansko državljanstvo, tistim, ki so to pravico izkoristili, pa ni bilo potrebno prenesti domicila izven Kraljevine SHS.« (Vukas 1978, 138)

S konvencijami iz Santa Margherite (23. oktober 1922), sklenjenimi med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, je bila nadalje dogovorjena uporaba splošnih odredb iz Konvencije o zaščiti manjšin (Saint Germain, 10. september 1919) za tiste osebe, ki so pridobile italijansko državljanstvo na temelju pogodbe, sklenjene z Italijo v Rapallu, a so še naprej prebivale na ozemlju Kraljevine SHS. S temi konvencijami so se odredbe versajskega sistema o zaščiti manjšin na italijansko manjšino v Kraljevini SHS aplicirale širše kot na druge manjšine v Kraljevini SHS in tudi širše kot na manjšine v drugih državah, vključenih v ta sistem zaščite (Vukas 1978, 138). Medtem ko je bila maloštevilnim pripadnikom italijanske manjšine v Kraljevini SHS priznana pravica do uporabe svojega jezika, kulturnih in šolskih ustanov, te pravice pa so uživali celo tisti pripadniki italijanske manjšine, ki so optirali za italijansko državljanstvo, a ostali še naprej na ozemlju Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije, je bila večstotisočglava slovenska in hrvaška manjšina že v liberalni Italiji, še bolj pa pod fašističnim režimom Benita Mussolinija brez slehernega manjšinskega varstva in izpostavljena najbolj grobim oblikam denacionalizacije.

Po podpisu Konvencije o zaščiti manjšin, s katerim se je na podlagi člena 51 Saintgermainske pogodbe neposredno zavezala k zaščiti nemške, madžarske

in bolgarske manjšine ter v tem pogledu priznala primat mednarodnega prava nad internim, je vlada Kraljevine SHS 10. maja 1920 proglasila Saintgermainsko pogodbo z Avstrijo za »začasni zakon« (Privremeni zakon o Ugovoru o miru zaključenom u Versaju. Službene novine Kraljevine SHS, br. 119a, 2. 7. 1920), ki je tako postal glavni interni pravni vir manjšinske zaščite vse do sprejetja Vidovdanske ustave (28. junija 1921), po njenem sprejetju pa je postal stalni zakon in je kot takšen predstavljal temeljni pozitivnopravni vir manjšinske zaščite v Jugoslaviji med obema vojnoma (Stojković in Martić 1953, 8).

2 Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 28. junija 1921 (Vidovdanska ustava) in temeljne manjšinskovarstvene določbe, sprejete v obdobju po odpravi Vidovdanske ustave in uvedbi »šestojanuarske diktature« kralja Aleksandra I. Karađorđevića

Šele z unitaristično Vidovdansko ustavo, ki je bila sicer liberalna, a se je zgledovala po francoski centralistični ureditvi in dejansko sankcionirala srbsko hegemonijo v večnacionalni državi, je bil ustvarjen tudi temeljni konstitucionalni okvir za pravno reguliranje položaja narodnih manjšin v Kraljevini SHS. Vse do Vidovdanske ustave so namreč kot neke vrste konstitutivni akt osnovo državnopravnega provizorija tvorile tako imenovane »Prvodecemberske izjave«, to je Adresa Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov, in Odgovor prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića z dne 1. decembra 1918, v njih pa ni bilo nikakršne omenbe narodnih manjšin.

V skladu z določili Vidovdanske ustave je bila Kraljevina SHS definirana kot ustavna, parlamentarna in nasledstvena monarhija, kot uradni jezik v njej pa je bil v skladu z državotvorno fikcijo o troimenem jugoslovanskem narodu določen »srbsko-hrvatsko-slovenski jezik«. Njeni državljani so bili v skladu z dikcijo ustave »srbsko-hrvatsko-slovenske narodnosti«. ¹³ S tem temeljnim konstitutivnim aktom je, kot je duhovito ugotavljal nemški zgodovinar Holm Sundhaussen, sicer »neobstoječi narod« dobil tudi svoj »neobstoječi jezik« (Sundhaussen 2007, 259).

Narodne manjšine so bile v Vidovdanski ustavi omenjene v členu 16 oziroma njegovi trinajsti alineji. Alineja, ki je nedvomno spadala na področje tako imenovane absolutne zaščite manjšin (odredbe o posebnih pravicah narodnih manjšin kot celote oziroma posameznih narodnih manjšin), je odredila, da se »manjšinam drugega plemena in jezika« omogoči »pouk v njihovem materinem jeziku po določilih, ki jih bo predpisal zakon«. ¹⁴ Na

odredbe Saintgermainске pogodbe se je nanašala tudi tretja alineja člana 109, ki je določal, da muslimanom v družinskih in nasledstvenih vprašanjih sodijo državni šeriatski sodniki (Vukas 1978, 37).

V literaturi občasno izražene trditve, po katerih Vidovdanska ustava naj ne bi omenjala manjšin (Shoup 1963, 65; Sundhaussen 2007, 259),¹⁵ nimajo podlage v samem besedilu Vidovdanske ustave, vsekakor pa drži, da korpus manjšinskovarstvenih določb, ki jih je vlada SHS s sprejetjem Konvencije o zaščiti manjšin prevzela nase, ni bil integriran v ustavno ureditev Kraljevine SHS.

Ker so bili vsi državljani Kraljevine SHS z Vidovdansko ustavo v načelu izenačeni v pravicah, svoboščinah in zaščiti, se je v njej določena relativna zaščita seveda nanašala tudi na pripadnike narodnih manjšin. V kategoriji splošnih manjšinskih pravic so bile vsem državljanom, vključno s pripadniki manjšin, zagotovljene temeljne človekove pravice (pravica do življenja, svobode in svobode veroizpovedi, enakost pred zakonom), in sicer s prvo alinejo člana 4 (»Državljanstvo je v celotni Kraljevini eno samo. Vsi so pred zakonom enaki. Vsi uživajo zaščito oblasti.«) ter prvo in drugo alinejo člana 12: »Jamči se svoboda veroizpovedi in vesti. Veroizpovedi so enakopravne pred zakonom in lahko svojo vero javno izpovedujejo./ Uživanje državljanskih in političnih pravic je neodvisno od veroizpovedi. Nihče se ne more izogniti svojim državljanskim in vojnim dolžnostim in obvezam s sklicevanjem na predpise svoje vere.« Prva alineja člana 13 je nadalje določala svobodo tiska (»Tisk je svoboden.«), člen 14 pa pravico zbiranja na javnih mestih, ustanavljanja društev ipd.: »Državljeni imajo pravico združevanja, zborovanja in dogovarjanja /.../ Državljeni imajo pravico združevanja za cilje, ki niso z zakonom prepovedani.«

Na ustrezno šolsko zakonodajo, ki ga je »manjšinam drugega plemena in jezika« v členu 16 napovedovala Vidovdanska ustava, je bilo treba počakati vse do konca leta 1929, ki je bilo tudi sicer izjemno pomembno leto v zgodovini predvojne Jugoslavije. Na začetku istega leta, 6. januarja 1929, je namreč kralj Aleksander I. Karađorđević po uboju hrvaškega voditelja Stjepana Radića v beograjski skupščini odpravil Vidovdansko ustavo, razpustil parlament in uvedel osebno diktaturo, v skladu s tem pa prevzel tudi zakonodajno oblast.

Država je z »Zakonom o nazivu i podjeli države« 3. oktobra 1929 tudi formalno dobila ime Kraljevina Jugoslavija. Z omenjenim zakonom je bil uveljavljen koncept integralnega jugoslovanstva oziroma »jugoslovanskega naroda«. Novo državno geslo se je glasilo »jedan kralj, jedan narod, jedna zemlja«, vse »plemenske« oznake in vse politične stranke, nastale na tej osnovi, pa so bile ukinjene. Hkrati je bila uvedena nova administrativna

razdelitev ozemlja – dotodanjih triintrideset administrativnih enot je zamenjalo devet banovin, z izjemo »Primorske« poimenovanih po rekah. Značilno za novo, »šestojanuarsko« teritorialno ureditev je bilo, da – zopet z izjemo »Dravske banovine« – ni upoštevala etničnih meja in je razbijala vse ustaljene nacionalne in zgodovinske enote.

Zakon o narodnih in srednjih šolah je bil po številnih predhodnih predlogih in načrtih sprejet konec istega leta (5. decembra 1929), vse do tedaj pa je področje manjšinskega šolstva bolj ali manj restriktivno urejala cela vrsta odlokov in odločb ministra za prosveto.¹⁶

Z omenjenim zakonom, ki je v enem izmed svojih členov reguliral vprašanje paralelnih oddelkov z manjšinskim učnim jezikom, so manjšine izgubile pravico ustanavljati zasebne osnovne šole, že obstoječe šole pa so ostale pod pogojem, da v roku štirih mesecev uskladijo svoje delovanje z zakonom. Pouk v jeziku manjšin je bil nadalje predstavljen kot izjema od osnovnega pravila, po katerem pouk v »narodnih« šolah poteka v »državnem« jeziku, organizirati pa ga je bilo mogoče v krajih, kjer je bil delež državljanov z drugim jezikom znaten. Za njihove otroke je bilo mogoče odpreti posebne oddelke v osnovnih šolah, v njih pa ni smelo biti manj kot trideset učencev. Otroci ene manjšine niso smeli obiskovati šole druge narodne manjšine.

Kot je v svojem poročilu pripomnil britanski poslanik v Beogradu, je edino spremembo v odnosu do manjšin predstavljala določba, da se narodna pripadnost otroka »sedaj ugotavlja po jeziku, prej pa se je ugotavljala po priimku« (Avramovski 1986, 619).

Zaradi določb Zakona o narodnih in srednjih šolah, nad katerim nista skrivali razočaranja niti nemška niti madžarska manjšina, je bila s strani predstavnikov madžarske manjšine vložena peticija na Društvo narodov v Ženevi, nezadovoljstvo v zvezi z njimi pa sta izražali tudi avstrijska in nemška diplomacija (Janjetović 2005, 234).

3. septembra 1931 je Aleksander I. Karađorđević zlasti pod pritiskom zavezniške Francije sprejel novo, tako imenovano Oktroirano ali Septembrsko ustavo, ki pa je zgolj konsolidirala obstoječi nacionalni unitarizem in povečala moč monarha na račun zdaj znova obnovljene Narodne skupščine. Prepovedovala je sleherno politično združevanje na »verski, plemenski ali regionalni« osnovi in s tem v imenu enega samega »jugoslovanskega naroda« poskušala odpraviti vse obstoječe etnične partikularizme.

Edina sled jezikovnega ali etničnega pluralizma, ki je ostala v njej, je bila opredelitev uradnega »srbsko-hrvaškega-slovenskega« jezika in s tem posredno priznanje treh različnih jezikov (Žagar 2000, 77). Etničnih manjšin,

navedenih v členu 16 Vidovdanske ustave (»manjšine drugega plemena in jezika«) Oktroirana ustava iz leta 1931 ni omenila niti z besedico.

Kraljevina Jugoslavija je leta 1932 sklenila tudi šolsko konvencijo s Kraljevino Romunijo, državo, ki je pripadala mali antanti in bila za razliko od Mussolinijeve fašistične Italije ali Horthyjeve revizionistične Madžarske z jugoslovanskega vidika vsekakor percipirana kot politična zaveznica. Poskus urediti pravni položaj romunskih šol v srbskem delu in srbskih šol v romunskem delu Banata je sicer že leta 1927 privedel do sporazuma, sklenjenega na Bledu, ki pa ga jugoslovanska stran kasneje ni ratificirala. Šele nekaj let zatem je bila sklenjena podobna konvencija z Romunijo, ki sta jo obe strani 10. marca 1933 ratificirali in ju uveljavili tudi v praksi (Gligorijević 1973, 82–85).

Glede na uredniško omejen obseg prispevka na tem mestu in omejitvev na pozitivno manjšinskovarstveno zakonodajo ne moremo obravnavati vseh tistih predpisov in pravnih določb, ki so sicer zgolj posredno lahko še kako pomembno vplivali na položaj manjšin in poslabševali njihov položaj ter spodbujali njihovo asimilacijo in tudi ne dejanske prakse postopanja z njimi. Omenimo le, da je bila uporaba jezikov narodnih manjšin v javnem življenju in pred organi oblasti ves čas predvojne Jugoslavije močno omejevana, njihovi pripadniki pa tudi na številne druge načine diskriminirani. Sem je vsekakor spadalo pretirano obdavčevanje in finančno obremenjevanje krajev, kjer so v večjem številu živeli pripadniki manjšin, spodbujanje izseljevanja manjšinskega prebivalstva, nadalje naseljevanje kolonistov na ozemljih, odvzetih z zakonom o agrarni reformi, in drugi ukrepi, sprejeti z namenom spremeniti demografsko sliko. Teritorialno-administrativna organizacija državnega ozemlja in zakonodaja v zvezi z njo je sledila centralističnim in unitarističnim principom ter slabila etnično koherenco manjšin.

Na splošno je bilo število pravnih aktov, s katerimi je bil neposredno urejan položaj predvojnih narodnih manjšin – tako v pogledu obveznega prevzemanja mednarodnopravnih obveznosti (manjšinsko varstvo Društva narodov) kot glede interne zakonodaje – razmeroma pičlo. Značilno je bilo tudi reševanje manjšinskih vprašanj od primera do primera, in sicer z nižjimi predpisi, torej z uredbami, odloki in navodili, kar je imelo po drugi strani – tako Janjetović

z državnega vidika to dobro lastnost, da je lahko služilo tudi kot sredstvo izsiljevanja, pritiska in rezerve v političnem barantanju. Poleg tega je ta vrsta aktov omogočala, da se v določenem trenutku neki manjšini dodeli ustrezne privilegije brez zakonske obveze, da se jih odobri tudi drugim manjšinam. To je vladi

omogočalo taktiziranje med zahtevami različnih manjšin. Zaradi tega je število zakonov, ki so regulirali (tudi) manjšinska vprašanja ostal majhno, njihove odredbe pa običajno zoženega obsega, kar je omogočalo restriktivno politiko ob občasnih ad hoc popuščanjih (Janjetović 2005, 142–143).

Položaj ekonomsko močnejših manjšin – nemške, madžarske in italijanske – v severozahodni polovici države, torej na ozemlju nekdanje habsburške monarhije, je bil sicer daleč boljši od položaja manjšin v južnem delu, a ne le zaradi dosežene veliko višje stopnje ekonomskega in siceršnjega razvoja, temveč tudi zaradi učinkovitejše podpore matičnih držav zaščitnic, odnos jugoslovanskih oblasti do njih pa je v različnih obdobjih nihal v skladu z meddržavnimi odnosi, ki so med obema vojnama doživljali različne vzpone in padce. Ena in ista manjšina, denimo nemška, je bila lahko v enem delu države (Slovenija oziroma Dravska banovina) obravnavana slabše kot v drugem (Vojvodina, Slavonija).¹⁷

3 Prva Jugoslavija kot članica manjšinskovarstvenega sistema Društva narodov v Ženevi

V dveh desetletjih med obema vojnama je pretežno balkanska država, ki je po letu 1929 tudi uradno nosila naziv Kraljevina Jugoslavija, zasedala svoje, vsaj nekaj časa na videz trdno mesto na političnem zemljevidu predvojne Evrope, s koncem versajske ureditve, ki sta ga junija 1940 naznanila francoski poraz in nemško vkorakanje v Pariz, pa je bila v kratki aprilski vojni leta 1941 tudi sama izbrisana s tega zemljevida. Med letoma 1918–1941, med rojstvom prve Jugoslavije in njenim propadom, je monarhija Karađorđevićev notranjepolitično prešla skozi dve obdobji, ki sta vplivali tudi na položaj njenih manjšin, ves čas obstoja pa jo je kot glavni eksistencialni problem notranje in zunanjepolitično slabil srbsko-hrvaški antagonizem, dodatno razpihovan s strani njenih ozemeljsko revizionističnih sosed, zlasti Italije, Madžarske in Bolgarije.

Šele po kraljevi nasilni smrti v Marseillu 3. oktobra 1934, ko je državo krmilo do polnoletnosti prestolonaslednika prevzel regent knez Pavle Karađorđević, je z zaostritvijo mednarodnega položaja konec tridesetih let prišlo do zakasnelega poskusa premoščanja srbsko-hrvaškega spora z ustanovitvijo Banovine Hrvaške, začeti proces konfederalizacije države pa bi – seveda, če bi se kraljevina uspešno izognila vojnim čerem – najverjetneje privedel tudi do ustanovitve Banovine Slovenije. Hrvaška kmečka stranka

z dr. Vladkom Mačkom na čelu je na začetku pogajanj sicer še nastopila z zamisljivo o ustanovitvi sedmih konfederalnih enot (Slovenija, Hrvaška-Dalmacija, Bosna-Hercegovina, Srbija, Črna gora, Makedonija, Vojvodina), vendar je bila srbska stran pripravljena akceptirati kvečjemu prve štiri, Črna gora, Makedonija in Vojvodina pa bi še naprej pripadale Srbiji (Sundhaussen 1993, 61).

V skoraj enakem časovnem okviru (1919–1939) je tudi sistem manjšinskega varstva Društva narodov, čigar članica je bila tudi Kraljevina Jugoslavija že od samega začetka, nastal, se konsolidiral, nato pa hkrati z vzponom fašističnih in ozemeljsko revizionističnih držav zašel v krizo in razpadel. Njegove poglobitve značilnosti so bile, da je bil regionalen, političen in temporalen. V strukturi in delovanju manjšinskovarstvenega postopka je centralno vlogo igrala peticija. Njena vložitev je pomenila hkrati prvo fazo postopka. O njeni sprejemljivosti je v drugi fazi postopka odločal generalni sekretar Društva narodov, v tretjem stadiju pa je peticijo obravnaval tričlanski manjšinski komite, ki so ga sestavljali izključno člani sveta Društva narodov.¹⁸ Manjšinski komite je poskušal doseči sporazum. Če to ni bilo mogoče, zadeva pa je bila dovolj pomembna, jo je v četrti fazi postopka prevzel svet Društva narodov, ki je zadevo zaključil z resolucijo. Prizadeta država je bila pozvana, naj jo izvede. Svet Društva narodov države k temu ni mogel prisiliti: na razpolago sta mu bili le metodi conciliacije in kompromisa.

Posebnost postopka je bila tudi v tem, da je kot prvi v zgodovini omogočil pošiljanje peticij tudi zasebnim osebam in društvom. Zoper Kraljevino SHS je bilo do leta 1929 vloženi petindvajset peticij, medtem ko se je do leta 1939 število peticij zoper Kraljevino Jugoslavijo pri Društvu narodov povzpelo že na sedeminštirideset. Približno polovico peticij so vložili »makedonstvujušči« Bolgari – v dvajsetih letih je bila večina peticij njihova, a jih je Društvo narodov povečini obravnavalo kot neprimerne za obravnavo (*not receivable*) – preostanek pa tri »velike« manjšine: Albanci, Nemci in Madžari, slednji zlasti po uvedbi šestojanuarske diktature (Janjetović 2005, 397–389). Nemška manjšina je bila v tem pogledu vsaj v prvem desetletju zadržana, delno tudi zaradi tega, ker je bila vsaj v Vojvodini in Slavoniji, manj pa v Sloveniji, relativno zadovoljna s svojim položajem. Njihova prva peticija je bila na Društvo narodov vložena šele v juniju 1930, torej tri leta pred izstopom Nemčije iz te organizacije. Šlo je za peticijo, ki jo je ob predhodno zagotovljeni podpori nemške in avstrijske diplomacije vložil odvetnik Walter Riebl, neposredni vzrok zanjo pa je bil odvzem »Nemške hiše« (*Deutsches Haus*) v Celju (Suppan 1996, 806). Med razpravo je jugoslovanski predstavnik v Društvu narodov Konstantin Fotić zatrjeval, da je bil odvzem s strani jugoslovanskih oblasti upravičen, saj naj bi bil objekt

namenjen »germanizaciji« tamkajšnjega slovenskega prebivalstva, proces pa se je zavlekel vse do začetka leta 1935, ko je jugoslovanska vlada sklenila, da bo nemški manjšini oziroma njeni šolski ustanovi izplačala pol milijona dinarjev odškodnine za odvzeto zgradbo (Janjetović 2005, 404–405).

Že omenjeni postopek je s čisto tehničnega vidika deloval razmeroma uspešno (uspešno sodelovanje manjšinskih komitejev z manjšinsko sekcijo sekretariata Društva narodov, uspešna informativna dejavnost), težje pa je odgovoriti na vprašanje, ali je bil sistem manjšinskega varstva Društva narodov tudi politično uspešen. Nesporno je bilo z njim preprečeno mnogo zatiranja narodnostnih manjšin, vsaj nekaj časa pa je prispeval tudi k ohranitvi svetovnega miru. Vsekakor je na koncu politično odpovedal, razlogi za to pa so bili v veliki meri izven samega sistema: med drugim v njegovi regionalni omejenosti (ZDA niso bile včlanjene v Društvo narodov), posebni vlogi Nemčije v Društvu narodov, takratnem pojmovanju državne suverenosti, politični radikalizaciji manjšin – zlasti nemških po vzponu Adolfa Hitlerja na oblast, ko so bile instrumentalizirane v okviru ekspanzionistične zunanje politike Tretjega Reicha – in tudi nasploh v splošnem poslabšanju evropske politične klime v času krize sistema liberalne demokracije in vzpona evropske fašistične konstelacije. »Smrtni udarec« – tako J. B. Duroselle – je Društvo narodov doživelo že »na samem začetku«, namreč z odklonitvijo ameriškega senata, da potrdi mirovne pogodbe (Duroselle 1990, 358). Izmed sedmih takratnih velikih svetovnih sil kar tri večji del časa sploh niso bile članice (ZDA, ZSSR, Nemčija). ZSSR je bila sprejeta šele leta 1934 in je bila iz Društva narodov izključena decembra 1940, Nemčija leta 1926, a je izstopila po nacionalsocialističnem prevzemu oblasti leta 1933, ZDA pa se v Društvo narodov sploh niso nikoli včlanile. Japonska in Italija s svojo agresivno agendo ozemeljskih osvajanj prav tako nista ostali dolgo v Društvu narodov, izključitev Sovjetske zveze zaradi napada na Finsko pa je sploh predstavljala poslednji ukrep Društva narodov pred popolnim prenehanjem delovanja.

Ko se je na predvečer vojne, spomladi 1939, z začetkom srbsko-hrvaških pogajanj o hrvaški avtonomiji na pobudo Londona in Pariza začel proces konfederalizacije jugoslovanske monarhije, je poslanec Radivoj Lungulov v beograjski skupščini podal predlog, naj se v slehernem izmed prihodnjih parlamentov osnuje posebno delovno telo za proučevanje manjšinskih vprašanj. Poslanec je med drugim ugotovil, da so se ta vprašanja dotlej reševala zgolj na podlagi ekspertiz policijskih organov, ti pa so o tem vprašanju predložili običajno takšna poročila, kakršna so bila pogodu šefom posameznih strank. Zaradi tega naj bi se v vsakem izmed teh parlamentov formiral poseben odbor za manjšinska vprašanja, ki bi jih moral proučevati »na znanstveni osnovi« in »sufilirati Kraljevski vladi, kako naj jih rešuje, da bo

to skladno z našimi najvišjimi nacionalnimi interesi, pri tem pa imeti pred očmi tudi zaščito naših manjšin v sosednjih državah» (Biber 1966, 413).

Predlog je bil podan 10. marca 1939, časa za njegovo morebitno uresničenje pa je zmanjkalo. 26. avgusta 1941, tri dni po sklenitvi pakta Ribbentrop–Molotov, je bil na Brdu pri Kranju v navzočnosti Kraljevega nameštništva javno razglašen sporazum Cvetković–Maček, že teden dni po ustanovitvi Banovine Hrvaške pa se je z nemškimi napadom na Poljsko in iztekom francosko-britanskega ultimata Nemčiji začela nova, druga svetovna vojna. Društvo narodov v Ženevi, ki očitno ni moglo preprečiti njenega izbruha, je s tem izgubilo svoj *raison d'être* in je do konca leta zaprlo svoja vrata, čeprav je formalno obstajalo vse do ustanovitve Združenih narodov leta 1946.

Leta 1940, ko je sistem mednarodno zagotovljene zaščite manjšin že postal mrtva črka na papirju, je jugoslovanska vlada v okviru prilagajanja novi »geopolitični stvarnosti« po zaslugi notranjega ministra dr. Antona Korošca sprejela še dve uredbi, ki sta prizadeli v Jugoslaviji živečo judovsko manjšino: uredbo notranjega ministrstva št. 1323, ki je Judom prepovedovala udejstvovanje v trgovini z jestvinami, v prehrabnih podjetjih v judovski lasti pa naj bi bili postavljeni komisarji, in uredbo 1323, ki je predpisovala, da mora biti odstotek Judov, vpisanih na srednje šole, univerze in druge višje šole, sorazmeren njihovi procentualni udeležbi v globalu prebivalstva (*numerus clausus*). Obe uredbi, objavljeni 5. oktobra 1940 v Službenem listu Kraljevine Jugoslavije,¹⁹ sta bili naperjeni zoper jugoslovanske državljane, pripadajoče tisti verski in etnični skupnosti, ki je bila ob koncu prve svetovne vojne v izredno veliki meri zaslužna za vzpostavitev sistema mednarodnega manjšinskega varstva Društva narodov.²⁰ Čeprav se po zatrjevanju jugoslovanskih oblasti tujim diplomatskim predstavnikom v praksi nista izvajali, sta vendarle predstavljali žalosten precedens. Naslednje protijudovske zakone je namreč po vzoru na nemško antisemitsko zakonodajo v letu 1941 že sprejela fašistična in genocidna totalitarna državna tvorba, ki je ob nemški in italijanski asistenci 10. aprila 1941 nastala na ruševinah Jugoslavije Karadžorđevićev – namreč »Nezavisna država Hrvatska« pod vodstvom ustaškega »poglavnika« dr. Anteja Pavelića.

4 Namesto zaključka

Število pravnih aktov, s katerimi je bil neposredno urejan položaj narodnih manjšin v predvojni Jugoslaviji, je bilo razmeroma majhno – tako v pogledu obveznega prevzemanja mednarodnopravnih obveznosti (manjšinsko

varstvo Društva narodov) kot glede interne zakonodaje. Ta je bila v skladu z unitaristično oziroma integralistično državno ideologijo izrazito nenaklonjena priznavanju etničnih razlik, oblasti pa so skrbno pazile na to, da si v tem pogledu ne bi vezale rok s sprejemanjem predpisov višjega zakonskega ranga. Obseg specifičnih pravic je bil največkrat zožen tudi v primerjavi z mednarodno sprejetimi obveznostmi. Zakon o narodnih šolah iz leta 1929 je bil pravzaprav edini notranji pravni akt, s katerim je bil podrobneje konkretiziran način uresničevanja ustavnih in mednarodnih garancij, toda tudi ta zakon je bil v veliki meri zasnovan na načelih diskriminacije, asimilacije in neenakosti narodnih manjšin.²¹

Ne le, da je bila državna ideologija »troimenega naroda« in kasneje »jugoslovanske nacije« že sama po sebi nenaklonjena »manjšinam drugega plemena in jezika«, jugoslovanske vlade so zelo nerade prevzemale kakršnekoli mednarodnopravne obveznosti, povezane z varstvom manjšin, saj so v tem videle krnjenje suverenosti in inherentno nevarnost, da bi sprejem takšnih obveznosti lahko pomenil povod za vmešavanje sosednjih držav v notranje zadeve Jugoslavije. Vlade so čim večje število tovrstnih vprašanj poskušale regulirati s pravnimi predpisi nižjega ranga, ki jih je bilo mogoče po potrebi hitro umakniti, prekiniti ali spremeniti, in to pogosto v skladu z načelom *divide et impera*, ki je že predhodno tako dobro služilo tudi »tuji« in »protinarodni« dinastiji Habsburžanov. Seveda pa se predvojna jugoslovanska država tudi v tem pogledu ni kaj dosti ločila od drugih držav naslednic habsburške monarhije, ki so skladno s členom 51 saintgermainске pogodbe z Avstrijo z dne 10. septembra 1919 podpisale Konvencijo o zaščiti manjšin in bile v skladu s tem prav tako dolžne spoštovati njena določila.

Opombe

- 1 Po tabeli *Nacionalna struktura Jugoslavije 1918*, objavljeni v delu Iva Banca, rekonstrukcija nacionalne strukture Jugoslavije neposredno po ustanovitvi kraljevine navaja naslednje podatke za omenjene tri manjšine: v državi, ki je štela slabih dvanajst milijonov prebivalcev, so Nemci kot največja narodna manjšina (513.472 prebivalcev) predstavljali 4,27 % v strukturi celotnega prebivalstva, Madžari (472.409 prebivalcev) 3,93 % in Albanci (441.740 prebivalcev) 3,68 %. V kategoriji »Makedonci ali Bolgari« (sic!) je bilo navedeno število 585.558 (4,87 %), v kategoriji »ostali slovanski prebivalci« (torej Čehi, Slovaki, Rusini, Poljaki itd.) 174.466 (1,45 %), medtem ko vse preostale manjšine neslovanskega izvora (Romuni, Vlahi, Cincarji, Turki, Judi, Italijani) posamično niso presegle 2 % v strukturi celotnega prebivalstva (Banac 1988, 64). Glede prostora poselitve teh manjšin ter njihovo številčnost po popisih prebivalstva v letih 1921 in 1931 glej na primer v Klemenčič 2000; Klemenčič in Žagar 2004.

- 2 O manjšinskem varstvu Društva narodov in njegovi genezi prim. na primer Azcárate 1945; Rosting 1923; Viefhaus 1960; Mazower 1997; Weitz 2008.
- 3 Tako delegacija kot vlada Države SHS sta se zlasti upirali razširitvi manjšinskega varstva Društva narodov na področje Kraljevine Srbije iz leta 1914. Vodja delegacije Države SHS na pariški mirovni konferenci, srbski državnik Nikola Pašić, je v zvezi s tem dejal, da Države SHS ni mogoče primerjati s propadlim habsburškim in otomanskim cesarstvom: njeno prebivalstvo je »en sam narod s tremi imeni«, tremi religijami in dvema abecedama. Nujnost manjšinske zaščite naj bi bila v primeru nove države odveč. Zanikal je, da bi obstajala kaka »makedonska etnična manjšina«. Tamkajšnji prebivalci – tako Pašić – naj bi bili Srbi, ki glede na to, da uživajo polno državljansko in politično enakopravnost, ne potrebujejo nikakršne manjšinske zaščite. Po drugi strani je versko in kulturno življenje muslimanov urejeno s srbsko-turškim sporazumom iz marca 1914, velika večina bosanskih muslimanov – tako zopet Pašić – pa naj bi bila »srbske narodnosti«. Velikosrbski politik tudi ni bil pripravljen zagotoviti albanskemu prebivalstvu pravice do manjšinske zaščite po členu 2 saintgermainske pogodbe z Avstrijo – ta je namreč določal, da se Država SHS obvezuje, da vsem prebivalcem zagotavlja polno in popolno zaščito življenja in svobode, ne glede na poreklo, narodnost, jezik, raso ali vero. 5. novembra 1919 je Pašić v zvezi s tem Georgesu Clemenceauju poslal pismo, v katerem je izrecno zahteval, da se v mirovni sporazum vnese dodatek, da je Kraljevina Srbija »častno izpolnila obveznosti, ki jih je prevzela nase z Berlinskim sporazumom« in »prebivalstvu, naseljenem na njenem ozemlju, zagotovila pravno enakost ne glede na poreklo« (Rajović 1985, 344).
- 4 Dejansko je bilo v členu 9 Konvencije o zaščiti manjšin rečeno, da odredbe veljajo samo »za ozemlja, dodeljena Srbiji ali Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev po 1. januarju 1913«. Da je bila v ozadju Pašičeva diplomatska spretnost, je bilo očitno mnenje avtorjev zbornika *Srbija in Albanci*, ki je izšel leta 1989 v Ljubljani. Glede na to, da si je Kraljevina Srbija Kosovo in Metohijo, Makedonijo in Sandžak pripojila že leta 1912, »albanska, turška in bolgarska manjšina niso bile zajete z mednarodno zaščito kot madžarska, italijanska, nemška ipd. (...) In v resnici Albanci nikjer v saintgermainskem sporazumu niso omenjeni. Kajti stari »lisjak« Pašić (ali njegovi sodelavci) so vnesli le ,klavzulo', da se sporazum ne nanaša na ozemlje, ki je prišlo v Srbijo do 1. januarja 1913. To pa so bila ozemlja, na katerih žive (tudi) Albanci in jih je Srbija zavzela v prvi balkanski vojni leta 1912 ...« (Prim.: Anić 1989, 47–48).
- 5 Člen 51 saintgermainske pogodbe z Avstrijo, ki je vzbudil toliko hude krvi in zaradi katerega je bil v Beogradu insceniran celo padec vlade, se je v izvorni dikciji v srbskem prevodu glasil takole: »Država SHS prima sve propise, usvajajući da se i oni unesu u jedan ugovor sa glavnim silama savezničkim i udruženim, koje te sile budu smatrale kao potrebne radi zaštite u Državi SHS interesa onih stanovnika koji se od većine stanovništva razlikuju po rasi, po jeziku ili po veri.« (Ugovor o miru sa Avstrijom 1927, 49–50).
- 6 V izvorni dikciji se je glasil takole: »Država Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje da svima stanovnicima da punu i potpunu zaštitu života i slobode bez obzira na poreklo, narodnost, jezik, rasu ili veru«.
- 7 Slednja sicer kasneje v Kraljevini SHS oziroma Kraljevini Jugoslaviji ni bila priznana. V izvirnem tekstu se je člen 3 glasil takole: »Država Srba, Hrvata i Slovenaca priznaje kao srpsko-hrvatsko-slovenačke pripadnike, punopravno i bez ikakvih formalnosti, austrijske, ugarske ili bugarske pripadnike koji na dan stupanja u važnost ovog Ugovora imaju prema danom slučaju, bilo svoj domicil

bilo svoje zavičajno pravo (pertinenca, hajmatsrecht) na teritoriji, koja je priznata ili će biti priznata kao sastavni dio Države Srba, Hrvata i Slovenaca na osnovu ugovora sa Austrijom, Ugarskom i Bugarskom ili na osnovu svakog drugog ugovora zaključenog u cilju regulisanja sadašnjih pitanja».

- 8 »Srpsko - hrvatsko - slovenački pripadnici [tj. državljani Države oziroma Kraljevine SHS, op. S. K.] koji obrazuju etničke, verske ili jezičke manjine, uživace isto postupanje i iste garantije pravno i faktički kao i ostali srpsko-hrvatsko-slovenački pripadnici. Oni će, naime, imati ista prava kao i drugi da o svome trošku podižu, upravljaju i nadziravaju dobrotvorne, verske i socijalne ustanove, škole i druge vaspitne zavode, s pravom da se tu služe slobodno svojim jezikom i slobodno ispovedaju svoju veru«.
- 9 Omenjena določba, ki govori o finančni pomoči države, je še posebej pomembna zaradi tega, ker jo predvideva le malo kasneje sprejetih mednarodnih sporazumov.
- 10 Ureditev pravne zaščite islamske verske skupnosti je bila šele z zakonom, sprejetim 9. 8. 1930 (Ustav Islamske verske zajednice Kraljevine Jugoslavije), organizacijsko poenotena za celotno državo (cf.: Zakonodavstvo o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1932). Medtem ko sta evangeličanska in reformistična cerkev imeli vernike, ki so v veliki večini pripadali narodnim manjšinam, to ni veljalo za islamsko versko skupnost, ki je bila le deloma sestavljena iz pripadnikov albanske in turške manjšine. Položaj prvih dveh krščanskih cerkva je urejal Zakon o evangeličanskih krščanskih cerkvah in reformistični krščanski cerkvi v Kraljevini Jugoslaviji, prav tako sprejet leta 1930 (Janjetović 2005, 142).
- 11 Tekst Konvencije o zaščiti manjšin objavljen v: Stojković, 1988, 34–38.
- 12 Podobno mnenje je s sklicevanjem na Bartoševo *Medjunarodno javno pravo* (Beograd 1951) zastopal tudi Bogdanović 1986, 267, nasprotno pa Ali Hadri 1967, 72. Dimitrije Bogdanović se je izrecno skliceval na Bartoša (ibid.), ko je na primer zatrdil: »Ako bi se i prihvatilo tumačenje da su Kosovo, Metohija i Makedonija u smislu međunarodnog prava stečeni pre 1. januara 1913. godine, te da su izuzeti iz specijalnih odredaba člana 9. Senžermenskog ugovora, oni nisu izuzeti iz odredaba čl. 2–8, 10 i 11«.
- 13 Uradni list deželne vlade za Slovenijo, letnik III, št. 87, 27. 7. 1921, 233, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, člani 3, 19, 72.
- 14 »Manjinama druge rase i jezika daje se osnovna nastava na njihovom materinjskom jeziku pod pogodbama koje će propisati zakon«.
- 15 Shoup: »The Yugoslav constitution of 1921, while not mentioning the minorities directly, provided, in Article 4., that all citizens were ‚equal.‘« (Kurziv S. K.) Podobno tudi ugledni nemški zgodovinar Holm Sundhaussen v svoji nedavno izdani zgodovini Srbije trdi, da »narodne in verske manjšine« v Vidovdanski ustavi niso bile omenjene niti v enem samem členu: »Weder religioese noch nationale Minderheiten fanden darin Erwaehnung.« S tem naj bi Vidovdanska ustava iz leta 1921 ostala daleč za manjšinskoarstvenimi določbami avstrijskega »Staatsgrundsgesetz« iz leta 1867 (člen 19), ta »korak nazaj« pa je bil »v naslednjih letih drago plačan« (Sundhaussen 2007, 259).
- 16 Zakon o narodnim školama. Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 9. 12. 1929, št. 289-CXIX. Natančneje o tem Borozan, 2001, 374; Sobolevski, 2000, 407–408. Glej tudi poglavje »Školstvo nacionalnih manjina u Kraljevini SHS/Jugoslaviji« (Janjetović 2005), zlasti str. 233–235, kjer je posebej govora o šolski zakonodaji.

- Leta 1930 je bil sprejet še Zakon o univerzah, leta dni kasneje Zakon o meščanskih šolah.
- 17 Tudi sicer je bila med položajem vojvodinskih Nemcev in nemške manjšine v Sloveniji precejšnja razlika; prvi so bili že v ogrski polovici habsburške monarhije izpostavljeni brezobzirni madžarizaciji, tako da je manjšinski status v jugoslovanskem državnem okviru zanje v določenih pogledih pomenil celo objektiven napredek. Albanska manjšina v južnem delu monarhije je bila po drugi strani brez slehernih manjšinskih pravic oziroma se te »v praksi niso izvrševale« (Janjetović 2005, 140), vsaj delno pa so jo v času vlade Milana Stojadinovića poskušali izseliti v Turčijo. Transfer prebivalstva naj bi omogočila »Jugoslovansko-turška konvencija«, ki je bila podpisana 11. julija 1938, operativna pa naj bi postala z ratifikacijo v obeh parlamentih, do česar pa kasneje iz različnih razlogov ni prišlo.
- 18 V svetu Društva narodov so bili stalni člani — velike sile in enajst nestalnih.
- 19 Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učnike univerzitet, visokih škola u rangu univerzitet, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola in Uredba o mjerama koje se odnose na Židove u pogledu obavljenja radnja sa predmetima ljudske ishrane. (Službene novine Kraljevine Jugoslavije, št. 229, št. LXXX-A, str. 1858–1859).
- 20 Judje so bili kljub temu, da je bil pravno njihov status izenačen s položajem drugih manjšin, politično edini »brezdomci«, edini narod, ki ni v nobeni nacionalni državi predstavljal večine. Klavzule o manjšinski zaščiti, ki jih jim je izbral Komite židovskih delegacij v Versaillesu, so ostale po večini le na papirju in sta se jih od držav naslednic držali pravzaprav le Jugoslavija in Češkoslovaška. Položaj judovske skupnosti kot verske skupnosti v Kraljevini Jugoslaviji je bil pred tem sicer urejen z zakonom, ki ga je kralj Aleksander I. Karađorđević podpisal 19. decembra 1929 (Zakon o verski zajednici Židov u Kraljevini Jugoslaviji. Službeni list banske uprave Dravske banovine, 1, 30, 14. 2. 1930). V njem je med drugim izenačil vrhovnega rabina z najvišjimi dostojanstveniki drugih veroizpovedi »z izjemo« – kot je poročalo britansko poslaništvo – »srbskega patriarha« (Prim.: Avramovski 1986, 617–618).
- 21 Poleg šolstva je bilo »edino rešeno vprašanje uporaba jezika v sodstvu, toda na osnovi načela materialne resnice in le v ustmenem postopku« (Jončić 1975, 605).

Literatura in viri

- Anić, J., 1989. *Srbija i Albanci. Pregled politike Srbije prema Albancima od 1913. do 1945. godine. Knjiga druga*. Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana.
- Avramovski, Ž., 1986. *Britanci o kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938. Knjiga prva (1921–1930)*. Arhiv Jugoslavije, Globus, Zagreb.
- Azcárate, de P., 1945. *League of Nations and National Minorities: an Experiment*. Carnegie Endowment for International Peace. Washington, D. C.
- Banac, I., 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*. Globus, Zagreb.

- Biber, D., 1966. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Bogdanović, D., 1986. *Knjiga o Kosovu*. Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
- Borozan, D., 2000. Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1921. Albanci u Kraljevini Jugoslaviji. V: H. G. Fleck, I. Graovac (ur.) *Dijalog povjesničara – sveska 2*. Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, str. 361–378.
- Duroselle, J. B., 1990. *L'Europe. Histoire des ses peuples*. Perrin, Paris.
- Engelsfeld, N., 1989. *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca - privremeno narodno predstavništvo*. Globus, Zagreb.
- Gligorijević, B., 1973. *Jugoslovensko-rumunjska konvencija o uvodjenju manjinskih škola Rumuna u Banatu 1933 godine*. Zbornik Matice srbske za istoriju, 7, Beograd.
- Hadri, A., 1967. Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji. *Istorijski glasnik*, 1–2, 51–84.
- Janjetović, Z., 2005. *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji*. INIS, Beograd.
- Jončić, K., 1975. *Narodne manjine. Politička enciklopedija*. Savremena administracija, Beograd.
- Klemenčić, M., 2000. Prostovoljne in prisilne migracije kot orodje spreminjanja etnične strukture na območju držav naslednic nekdanje Jugoslavije. *Razprave in gradivo* 36–37, 145–172.
- Klemenčić, M., Žagar, M., 2004. *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook. Ethnic Diversity Series. Ethnic diversity within nations*. ABC-CLIO.
- Mazower, M., 1997. Minorities and the League of Nations in Interwar Europe. *Daedalus* 126, 2, 47–63, <http://www.scribd.com/doc/83043803/Minorities-and-the-League-of-Nations-in-Interwar-Europe>.
- Mitić, M., 1998. *Nacionalne manjine – Prava pripadnika manjina i zaštita teritorijalnog integriteta država*. Službeni list, Beograd.
- Pržić, I., 1928. Zaštita manjina prema odredbama Ugovora o miru 1919–1920 i suverena prema državi. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 12, 4, 281–288.
- Rajović, R., 1985. *Autonomija Kosova: istorijsko-pravna studija*. Ekonomika, Beograd.
- Rosting, H., 1923. Protection of Minorities by the League of Nations, *American Journal of International Law* 17, 4, 641–640.
- Shoup, P., 1963. Yugoslavia's national minorities under Communism. *Slavic Review* 22, 1, 64–81.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije* 229, št. LXXX-A.
- Sobolevski, M., 2000. Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji. *Dijalog povjesničara-istoričara, sveska 2*. Zaklada Friedrich Neumann, Zagreb, 396–410.
- Stojković, Lj., Martić, M., 1953. *Nacionalne manjine u Jugoslaviji*. Rad, Beograd.
- Stojković, M. (ur.), 1988. *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996: Dvostrani i višestranici međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, poli-*

- tičkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama. Vol. 2 (1919–1945). JP Službeni list SFRJ, Beograd.*
- Sundhaussen, H., 1993. *Experiment Jugoslawien: von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall*. B.I.-Taschenbuchverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zuerich.
- Sundhaussen H., 2007. *Geschichte Serbiens: 19.–21. Jahrhundert*. Boehlau Verlag, Wien, Koeln, Weimar.
- Suppan, A., 1996. *Jugoslawien und Österreich 1918–1938: Bilaterale Aussenpolitik im europaischen Umfeld*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien; Verlag Oldenbourg, Muenchen.
- Ugovor o miru sa Austrijom : San Žermenski ugovor (Zbirka zakona protumačenih i objašnjenih sudskom i administrativnom praksom; sv. 61)*. Izdavačka knjižara Gece Kona, Beograd 1927.
- Ugovor o miru sa Ugarskom : Tvijanonski ugovor (Zbirka zakona protumačenih i objašnjenih sudskom i administrativnom praksom; sv. 64)*. Izdavačka knjižara Gece Kona, Beograd 1927.
- Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* 87/1921, 233.
- Viefhaus, E., 1960. *Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzvertraege auf der Pariser Friedenskonferenz 1919: Eine Studie zur Geschichte des Nationalitaetenproblems im 19. und 20. Jahrhundert*. Holzer, Wuerzburg.
- Vukas, B., 1978. *Etničke manjine i medjunarodni odnosi*. Školska knjiga, Zagreb.
- Weitz, E., D., 2008. From the Vienna to the Paris System: International Politics and the Entangled Histories of Human Rights, Forced Deportations, and Civilizing Missions. *American Historical Review* 113, 5, 2–58, http://lapa.princeton.edu/uploads/weitz_lapa_seminar.pdf.
- Zakon o narodnim školama. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 289/1929, 2159–2176.
- Žagar, M., 2000. Yugoslavia: what went wrong? Constitutional aspects of the Yugoslav crisis from the perspective of ethnic conflict. V: M. Spencer (ur.) *The Lessons of Yugoslavia (Research on Russia and Eastern Europe, 3)*. An Imprint of Elsevier Science JAI, 2000, Amsterdam et al., 65–96.

Vera Kržišnik - Bukič

Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem

Povzetek

V prispevku sta obravnavani dve temeljni ravni narodnega vprašanja. Na teoretično-metodološkem nivoju so prikazane splošno prisotne dileme v sodobnem tujem in domačem družboslovju glede samega razumevanja in obravnavanja pojmov narod in narodna manjšina, pri čemer je poudarek na aktu in procesu narodotvorja. Predstavljena sta slovensko narodno manjšinstvo in zgodovinsko najmlajša slovenska manjšina na Hrvaškem, ki je najprej kontekstualizirana znotraj slovenstva nasploh, nato pa prek posameznih narodotvornih dejavnikov, ki jo ohranjajo. V prispevku se poskuša pojasniti družbeni paradoks že skozi desetletja stalnega in razmeroma naglega zmanjševanja narodnostno opredeljujočih se Slovencev na Hrvaškem in hkrati današnje stabilne vitalnosti te manjšine. Odgovori se iščejo med več vplivnimi dejavniki, glavni in odločilni pa izhaja iz izkazane privrženosti samih Slovencev na Hrvaškem kot posameznikov. Slovenke in Slovenci na Hrvaškem so ob podpori institucij slovenske države in v ugodnem večinskem hrvaškem okolju skozi zadnjih petnajst let slovensko narodnostno zavest udejanjali in utrjevali po vseh predelih Republike Hrvaške skozi dvanajst novih slovenskih kulturnih društev, ki so se pridružila štirim, ustanovljenim v dvajsetem stoletju.

Ključne besede: (slovenski) narod, slovenstvo, narodotvorje, slovenske narodne manjšine, Slovenci na Hrvaškem, slovenska kulturna društva, vloga subjektivnega dejavnika

Contemporary Slovenian Nation-building and the Slovenian National-Minority Case in Croatia

The ethnic question has been treated at two basic levels. At theoretical-methodological level the author confronts the generally present dilemmas in contemporary foreign scientific literature and domestic social studies, concerning understanding and treatment of notions like ethnic nation, ethnic/people/national minority, and focuses on the act and the process of ethnic national building/formation. She presents the situation of the contemporary Slovene national minorities on the whole and within them she contextualises the Slovene national minority in Croatia as the youngest one. The author then deals with individual national minority forming factors, preserving the Slovene minority. She tries to explain the social paradox of decades long lasting permanent and relatively fast decrease of the number of the self-determined Slovenes as individuals, having been registered by all people censuses in the former half of century, on the one hand, and the stable vitality of the Slovenes in Croatia nowadays, on the other hand. Among the influential factors, contributing to this situation, she detects devotion of the Slovenes as individuals in Croatia to the Slovenianhood and awareness as the most important and decisive reason. The Slovenes in Croatia with the support of the institutions of the Slovene state and in the social context of the relatively comfortable Croatian national majority's environment have fully realised their national awareness and have fortified it all over the regions of the Republic of Croatia through twelve new Slovene cultural associations, having been founded in last fifteen years and joined to the four already established ones in the 20th century.

Keywords: (Slovene) ethnic nation, Slovenianhood, nation-building, national minority, Slovenes in Croatia, Slovenian cultural associations, individual subject role

1 Uvod

S pričujočim razmišljanjem se lotevamo (slovenskega) narodnega vprašanja nasploh in enega izmed njegovih pomembnih vidikov – narodnomanjšinskega. V središču bodo razprava o narodotvorni funkciji kot taki v sodobnih globalnih družbenih okoliščinah ter v tem kontekstu predstavitev in poskus razlage in vrednotenja vloge in pomena, ki ju ima za slovenstvo v sodobnem času posameznik oziroma posameznica med slovensko narodnostno (samo)opredeljenimi manjšinci v enem izmed štirih slovenskih zamejstev – hrvaškem. Motiva, da se tej temi in izbranemu primeru posveti posebna pozornost, sta dva. Prvi se nanaša na sodobno teoretsko odprtost pojmovanja slovenstva. Drugi leži v na videz kontradiktorni aktualni situaciji, ki jo v dinamičnem družbenorazvojnem kontekstu temeljno označuje neskladje med večdesetletnim naglim trendom upadanja prebivalstvenopopisnega števila na Hrvaškem živečih Slovencev ter njihovo tamkajšnjo dejansko narodnoskupnostno vitalnostjo in družbeno uveljavljenostjo.

2 Pojmovanje (slovenskega) naroda, (slovenskega) narodnega manjšinstva in narodotvorja skozi prizmo različnega strokovnega percipiranja

Družboslovci, zlasti zgodovinarji, večinoma pojmujejo besedo narod kot oznako za prepoznavni globalno razširjeni pojav, ki ga pojmujejo kot dinamično in spreminjajočo se družbeno danost, ki jo v evropskem kontekstu živimo in spremljamo v nekaj zadnjih stoletjih. V vsebinskem strukturnem pogledu je beseda narod splošno sprejet termin za označevanje take skupnosti ljudi, ki jih na navadno določenem znanem ozemlju povezujejo skupne etnične značilnosti, kot so jezik, kultura, zgodovinski spomin in zavest o pripadnosti tej skupnosti. Ta splošna opredelitev velja tudi za narod Slovencev, čeprav se med slovenskimi strokovnjaki še lomijo kopja, kdaj naj bi slovenski narod kot pojav zaživel. Po navedbah enih naj bi se to zgodilo že s Trubarjem in reformatorji v šestnajstem in sedemnajstem stoletju. Po navedbah drugih pa naj bi v skladu z drugačnim metodološkim izhodiščem, temelječim na širšem samopromocijskem gibanju, Slovenci kot narod, torej kot družbena skupnost s tem vsebinskim pomenom, na zgodovinsko sceno stopili šele v prvi polovici devetnajstega stoletja, odkar je moč dokazljivo opazovati intenzivno in kontinuirano narodnostno rast. Ta narodnostna skupnost se je v vseh ozirih razvijala in dosegla vrhunec pred koncem dvajsetega stoletja z ustanovitvijo lastne samostojne države. Spet po tretji, širše družboslovni različici, ki se razvija med slovenskimi družboslovci in v

zadnjem času tudi med sociološko usmerjenimi zgodovinarji (Kosi 2013), pa naj bi bil vsak narod, prav tako slovenski, proizvod človeške miselne konstrukcije oziroma je »zamišljena skupnost«, kar se sicer že desetletja vztrajno promovira in pojasnjuje v svetovno priznani sociološki vedi. Prav to metodološko izhodišče poleg same pojmovne definicije odpira tudi za zgodovinarje še dodatna vprašanja, na primer zlasti vprašanje obstojnosti in minevanja tega fenomena.

Kakorkoli pojem naroda tolmačimo, bodisi kot zunanjo oziroma objektivno pojmovnost in deloma materialno razsežnost bodisi kot samo kolektivno subjektivno zaznavo, sta njegova vsebina in struktura tako v preteklosti kot sedanjosti v tej meri večplastni, raznoliki in dejansko dnevno prisotni, da bo ta družbena substanca/danost kljub neredkim drugačnim napovedovanjem vsekakor še nadalje bistveno zaznamovala evropsko in svetovno stvarnost. Skupaj z narodi kot dejanskimi družbenimi fenomeni ali kot le miselnimi konstrukti so bile, so in bodo, v vsakem primeru, ontološko prisotne tudi narodne manjšine kot njihove neločljive pojmovno podredne (subsidiarne) entitete. Vendar so narodne manjšine glede na matični narod geopolitični družbeni proizvod novejših časovnih obdobij in prav ta temporalna, razvojna dimenzija nas tu nekoliko bolj zanima.

In če ali ker je narod zgodovinski družbeni pojav in s tem usojen na minevanje, se ni mogoče izogniti vprašanju o življenjskem roku tudi narodnih manjšin. Tako se ponovno znajdemo pred vprašanjem obstojnosti pojava, sedaj še narodnih manjšin. Glede na življenjsko dobo matičnega naroda je gotovo logično pričakovati razmeroma hitrejšo »odmiranje« narodnih manjšin kot načeloma ranljivejših oblik narodove prisotnosti v kontekstu drugačnega narodnostno večinskega družbenega okolja, v katerem se te lažje asimilirajo. Seveda če se o pojavu narodov, ki naj bi zgodovinsko zakonito odmirali, razmišlja leninistično, »levičarsko«, a vendar ne samo po tej razvežani in že stoletje globalno razširjeni teoriji, ki je izrazito močno utemeljena le na socialnem prapočelu (Hribar 2010, 16–32).

Vpogled v torišče stališč sodobnih svetovno znanih sociologov razkriva njihovo neenotnost v zvezi z vprašanjem perspektivnega obstanka oziroma perspektivne družbene funkcije fenomena narod. To, da gre za pojav in proces dolgega trajanja kot splošno sprejetega koncepta francoske analovske zgodovinarske šole,¹ sicer ni sporno, se pa stališča razhajajo glede časovne determinacije kot take ali vsaj glede njegovega pomena zlasti v evropskem kontekstu enaindvajsetega stoletja. Eno smer personificira Eric J. Hobsbawm s somišljeniki, drugo, močnejšo pa Anthony D. Smith. Prvi na primer skupaj s kolegom Johnom Breuillyjem (1985, 73) v svojih delih in tudi razmišljanjih, ki datirajo v čas po evropskem prelomu 1989–1991, vztraja ob oceni, da je koncept naroda (in nacionalizma) v zatonu (Hobsbawm 1993).

Po drugi strani pa se takšni oceni čudi Smith, ki v brstenju in razraščanju etničnih in teritorialnih nacionalizmov tako v Evropi kot po drugih kontinentih vidi prav nasprotno smer v družbenoprostorskem gibanju fenomena narod, nasprotno smer procesnega toka nacionalizmov (Smith 2005, 151–180). A je vendar dokaj očitno, da so ne samo na globalni sceni, temveč znotraj že izoblikovanih narodov in tudi tistih, ki se še (le) oblikujejo, omenjeni trendi dinamično prisotni v obeh smereh. Sam termin nacionalizem v njegovem nespornem neideološkem sestavnem segmentu pa avtorica pričujočega prispevka sloveni kot narodotvorne aktivnosti oziroma kot narodotvorje.

Ker se v tem besedilu želimo pretežno ukvarjati s konceptom slovenstva, ki lahko služi kot okvirni orodni mehanizem za razmišljanje o slovenskem narodu, slovenskih narodnih manjšinah, slovenskem narodotvorju, se je treba z obravnavanega ožjega vidika dotakniti tudi raziskovalnega ali znanstvenega pogleda na to tematiko sodobnih slovenskih avtorjev. Velja ugotovitev, da se slovenske stroke pri tem sklicujejo na že omenjena imena in imena številnih drugih, zlasti tujih znanstvenikov (Gellner 1983, Barth 1969 itd.), pri čemer večinoma povzemajo in prevzemajo njihova stališča tudi v podporo obravnavi fenomena slovenstva. Vendar imamo tudi tu opravka z neenotnim pojmovanjem. V procesu umikanja so konservativni statični pogledi, ki narod in narodne manjšine vidijo kot predvsem nekakšne fiksne, narojene, tako imenovane avtohtone družbene skupnosti, vse bolj pa prevladujejo modernistična razumevanja fenomena narod, kot ga je najbolj eksplicitno razvil Benedict Anderson v svojem glavnem delu o zamišljenih skupnostih.² Povsem eksplicitno se nanj opira slovenski zgodovinar mlajše generacije Jernej Kosi v knjigi *Kako je nastal slovenski narod*, medtem ko se zdi, da je starejši in že znatno uveljavljeni zgodovinar Igor Grdina nad opredelitvijo naroda kot le »zamišljene skupnosti« manj navdušen, saj v pojmu narod in besedni zvezi narodna identiteta vidi tudi opredmeteno strukturirane vsebine. »Med različnimi identitetami, ki zaznamujejo sodobnega človeka, je narodna nekaj posebnega po tem, da se v precej uravnoteženi meri razteza tako v duhovne kot stvarne dimenzije. Njena dejanskost je hkrati zamišljena in oprijemljiva«, pojasnjuje Grdina (2003, 97).

Takšno razumevanje je mogoče oceniti kot realistično in plodno ter ga ovrednotiti kot še posebej primerno za male narode, med katere spada slovenski, saj se z njim širi krog tako preteklih kot sedanjih in prihodnjih narodotvornih dejavnikov, ki so v primeru malih narodov relativno pomembnejši, ker v celotni družini narodov praviloma, razen z močjo argumentov kulture, ne razpolagajo z drugimi odločilnimi vzvodi družbene moči.

Sicer pa je konkretnih primerov tudi materialnih komponent pojma narod in njegove funkcionalne instrumentalizacije, izražene v sintagmi

narodna identiteta, uzreti vsepovsod v vsakdanjem družbenem življenju. Umeščene, vkomponirane so vanj, mu neločljivo pripadajo, predstavljajo njegovo pozunanjeno vsebino, ki se obče zaznava s človekovimi fizikalnimi čutili, vidom, sluhom, oprijemom (na primer knjiga *Slovenski pravopis*, table z nazivi institucij s slovenskim prilastkom (slovenski, slovenska, slovensko, Slovenija) na poslopijih, kjer te institucije domujejo, znane slovenske (zlasti tako imenovane narodne) pesmi, materializirani simboli slovenstva, kot sta zastava in grb). Pri vseh teh in takih pojmihi ne gre le za neke zamišljene, namišljene, nestvarne vsebine.

In kako je z ljudmi? Odkar je v zadnjih stoletjih na globalni sceni človeštva in prav tako na Slovenskem prisotno ljudi razločujoče narodnostno pojmovanje, imamo, denimo, posebna celo pokopališča. Kot ločeno od ostalih je nastalo v Ljubljani židovsko pokopališče, na ljubljanskih Žalah pa je unificirano urejeno in ograjeno pokopališče italijanskih vojakov. Gre torej nedvomno za materialne, objektivno zaznavne elemente narodnostne pripadnosti, ne glede na to, ali so se konkretno narodnostno opredeljevali umrli sami ali so jih kot take opredeljevali drugi dejavniki širšega družbenega okolja.

Predaleč seveda lahko zanese nadaljnje problematiziranje pojma narod tudi med slovenskimi zgodovinarji, kaj šele, če bi se jim priključili še ostali družboslovci. Strinjati se je mogoče z oceno, ki je na primer plod tudi neke nedavne večletne projektne raziskave narodne/nacionalne identitete v slovenskem prostoru: »Predvsem je treba ugotoviti, da je kolikor toliko teoretski ali znanstveni spoprijem s tem obče rabljenim izrazom zelo težaven in pravzaprav nedoločljiv kot kategorija, kaj šele kot koncept« (Pagon 2003, 10).

Temporalno pa naj bi šlo načeloma tako v primeru fenomena narodov kot fenomena narodnih manjšin za v sedanosti dokaj vzporedno in prepleteno potekajoča procesa. Sodobni narodi, ki so v Evropi v glavnem državno institucionalno organizirani, namreč formalnopravno in stvarno skrbijo za svoje praviloma »zamejske« manjšinske dele in tudi za izseljenske segmente.³ Tak narod je od leta 1991 dalje tudi slovenski (5. člen Ustave Republike Slovenije 1991). Poleg tega so v evropskem kontekstu narodne manjšine deležne posebnega varstva, tako da kljub globalizacijskim vplivom, ki načelno delujejo narodno razkrojevalno, te manjšinske skupnosti nadaljujejo z eksistiranjem v nekem konkretnem družbenem prostoru kot kolektivni družbeni subjekti posebnega lastnega razvoja. In ker velikanske etnične spremembe, kar naj bi »izumiranje narodov« kot množičen pojav vsekakor bilo, kljub kakim posamičnim drugačnim znakom praktično vendarle niti na vidiku, se tudi fenomenu narodnih manjšin obeta verjetno še kar

dolgotrajna realnost znotraj evropskega družbenega razvoja (če se omejimo samo na evropski kontinent).

3 Slovensko manjšinstvo v enaindvajsetem stoletju

Republika Slovenija od konca dvajsetega stoletja med manjšine slovenskega naroda uradno šteje »avtohtone narodne skupnosti« v vseh sosednjih državah: Avstriji, Italiji, Madžarski in Hrvaški. Čeprav gre za geopolitičen prostor, v katerem med Slovenijo in temi državami, ker so vse vključene v Evropsko unijo, ni več klasičnih meddržavnih meja, še nadalje razmišljamo o slovenskih narodnih manjšinah v zamejstvu, ki je dejanski označevalni atribut sedaj pravzaprav že preteklosti.⁴ S slovenskim zamejstvom opredeljujemo sklenjen namišljen, neviden, izmuzljiv, v mnogočem neenak pasovni obroč, ki v geografskem smislu obkroža historično večinsko slovensko poselitveno ozemlje današnje Republike Slovenije, v človeškem smislu pa zajema ljudi kot (domnevne) pripadnike slovenske narodne skupnosti. Zaradi že zapisanega je »slovensko zamejstvo« sicer upravičeno deležno opredelitvenih zadržkov, vendar je ta sintagma, ko gre za slovenske manjšine, vsaj v raziskovalno-operativnem smislu metodološko-konceptualno še primerna. Temeljne splošne in mnogotere posebne značilnosti, okoliščine in pogoji družbenega življenja v obravnavanem geopolitičnem prostoru za vsako izmed štirih zamejskih območij, ki zgodovinsko in aktualno pripadajo štirim državam, namreč ostajajo kljub določenim izenačevalnim vplivom, ki jih vnaša vanj dejstvo vključenosti vseh petih držav v Evropsko unijo. »Padec meja« ohranja v vsakem izmed zamejstev še nadalje cel kup sklopov takih specifičnih družbenih okoliščin, ki jih ni mogoče kar čez noč predrugačiti, razlike izničiti in te prostore dejansko preprosto poenotiti.

4 Slovensko narodotvorje in slovensko manjšinsko narodotvorje: primer Hrvaške

V nadaljevanju bo govora o najmlajšem, slovenskem zamejstvu na Hrvaškem in o vprašanih identifikacije silnic, ki ga proizvajajo, oblikujejo, negujejo, ohranjajo. S tem, kdo in kaj te silnice so, kako delujejo, se vsebinsko dotikamo tematskega področja narodotvorja.

Beseda narodotvorje je v slovenskem besedišču nov izraz, če sklepamo po *Slovenskem pravopisu*, ki pojem narod funkcijsko vklaplja le v zloženki narodopisje in narodoslovje. Glagolska oblika besedne zloženke narodo-

tvorje niti pojmovno niti vsebinsko ni inovativna, v uporabi sta pridevnik narodotvoren in samostalnik narodotvornost (Slovenski pravopis 2003, 919). Oblikoslovno prav tako ne gre za kak novum, saj je kar pogosta uporaba na primer izraza besedotvorje. Čemu skovanka narodotvorje? Glavni razlog je splošno nepoenotena aplikacija vsebinskega pomena zelo razširjene tujke nacionalizem v strokovnem diskursu slovenskih govorcev in piscev ter bi lahko bila slovenska beseda v pomembno razjasnjevalno pomoč. In kako jo vsebinsko definirati? Narodotvorje je tisti segment pojma nacionalizem, ki izraža kolektivno zavestno (samo)ustvarjalno gibanje neke deloma že izoblikovane etnične družbene skupnosti k njenim navadno višjim in kakovostno bogatejšim razvojnim pojavnim oblikam, ki si jih zamišljamo ob terminih narod in/ali nacija,⁵ ali pa vsaj takrat, ko gre za aktivno ohranjanje značilnih spoznanih/občutenih dosežkov te skupnosti. Lahko se strinjamo tudi s Smithovo definicijo obravnavanega segmenta nacionalizma, v katerem vidi naslednje štiri od petih sodobnih pomenov: proces formiranja ali rasti narodov, občutek ali zavest o pripadnosti narodu, nacionalni jezik in simbolika, družbeno in politično nacionalno gibanje (Smith 2005, 15–20). Tukajšnji termin narodotvorje pa je za analitske potrebe pravzaprav najbližje delovni definiciji Hobsbawma (1990, 12), ki nacionalizem časovno in v vsebinskem pogledu predpostavi naciji: »Narodi/Nacije ne ustvarjajo nacionalizmov, ampak nasprotno.«

Izbrana posebna naslovna (manjšinska) tematika se zdi po eni strani ozka in specifična, a je hkrati zelo splošna in vsaj takrat, ko gre za slovenske narodne manjšine, verjetno tudi reprezentativna. Zato je toliko bolj smiselno raziskovati in ponujati odgovore na vprašanja v zvezi s tematiko sodobnega narodotvorja že v tem enem slovenskem manjšinskem narodnostnem okolju. Še več, utemeljeno je mogoče predpostaviti, da je model individualno-kolektivnega odnosa, ki ga lahko zasledimo v hrvaškem zamejstvu, primerljiv in indikativen tudi za slovensko izseljenstvo, manjšince ali izseljence nasploh, torej za take posameznike, ki se ne prištevajo k slovenskemu, temveč h kateremu drugemu narodu, in je ne nazadnje karakterističen tudi za slovensko (večinsko) narodno matico, zlasti če jo analiziramo v njeni historični dimenziji. Seveda je obravnavani odnos vzajemen in kompleksen proces. Manjšinska skupnost kot taka, kakršnakoli kdaj in kje že je, večstransko in na različne načine vpliva na posameznika, posameznike, ki so domnevno njeni pripadniki. Hkrati vplivajo nanje družbeni in kulturni kontekst slovenstva kot celote, zatem družbene okoliščine v dani državi ter ne nazadnje evropski in še širše zamišljeni družbeni prostor. Togo ločevanje ali neupoštevanje delovanja obravnavanih silnic v obeh smereh lahko upravičeno obvisi nekje v zraku, kakršno usodo pač doživi vsakršna enostranska obravnava katerekoli teme. Tukajšnje navajanje vseh teh in še kakšnih

križnih možnih vplivov je opozorilo na razvejano kompleksnost narodno-manjšinskega družbenega fenomena, ki ga je mogoče verodostojno spoznavati torej le z ustreznimi metodološkimi prijemi ob stalnem spoštovanju inherentne časovne dimenzije oziroma razvojne dinamike. Tak pristop pa je za raziskovalca zelo zahteven, zato se je spoznavanju in razumevanju določene manjšinske realnosti težko približati, to miselno podobo pa še težje ustrezno strnjeno ubesediti.

V opisanih danih okoliščinah se raziskovalci zatekamo k obravnavi posameznih vidikov manjšinske tematike, večinoma z namenom, da lahko mozaik parcialnih spoznanj v nekem kasnejšem kumulativnem presečišču le ponudi približno sliko tematike, ki jo sicer želimo predstaviti ob vsaki priložnosti čim celoviteje, čeprav obravnavamo kak sicer poseben vidik. Bitveno je še dodati, da dolgoletne raziskave iste in sorodne tematike seveda omogočajo raziskovalcu tudi globlji vpogled in vsekakor realnejšo sliko. Kateri so konkretni vzvodi vitalnega (samo)ohranjanja manjšinskega fenomena v sodobnih družbenih razmerah? Številni so med seboj prepleteni, zato enostavnih, a hkrati relevantnih odgovorov ni.

V skladu z raziskovalnim vpogledom avtorice tega prispevka med mnogoterimi silnicami en njihov sklop po pomenu vendarle izstopa. To je segment dolgotrajnih individualnih prizadevanj in aktivnosti konkretnih posameznic in posameznikov, narodnih graditeljic in graditeljev slovenstva. V primeru hrvaškega zamejstva gre za Slovenke in Slovence, ki vsaj že dobri dve desetletji nedvomno odločilno prispevajo k temu, da je danes slovenstvo na Hrvaškem prepoznavna družbena stalnica in kulturno stičišče, ki ju brez zadržka priznava in razvojno spodbuja večinsko hrvaško etnično okolje ter seveda načelno in dejansko prek svojih strukturnih mehanizmov država slovenskega naroda. Metodološke prijeme, ki naj omogočijo spoznavanje konkretne vloge protagonistov sodobnega narodnega graditeljstva slovenstva na Hrvaškem, v nadaljevanju razdeljujemo na neposredne in posredne pristope. V prve uvrščamo vidne ali zaznavne aktivnosti, ki pretežno izvirajo iz dodeljene družbenostatusne pozicije, v druge pa ostale pretežno samostojne aktivnosti obravnavanih individualnih subjektov. Seveda je in bo vedno zelo težko natančno razločevati obe vrsti aktivnosti, predvsem pa se tudi prepletata, skozi čas celo v istih osebah, poleg tega pa statusna pozicija sama po sebi še ni nek brezpogojen argument za vrednotenje in ocenjevanje vloge njenih protagonistov.

5 Hrvaška: paradoks ali narodnomanjšinska zakonitost?

»Biti/postati narodna manjšina« je besedna zveza za oznako družbene situacije, ki je posledica določenih, navadno geopolitičnih sprememb v nekem družbenogeografskem kontekstu.

Z eksplicitnim narodnostnim samoopredeljevanjem se je začelo v »novi« Jugoslaviji leta 1948 s popisom prebivalstva (38.734 Slovencev na Hrvaškem) in se izpraševalo neposredno do razpada Jugoslavije (1953: 43.010, 1961: 39.101, 1971: 32.497, 1981: 25.136, 1991: 23.803) ter se potem nadaljevalo tudi v Republiki Hrvaški (2001: 13.173, 2011: 10.517). Vsi ti podatki so nedvomno zanesljivejši kot tisti za starejša obdobja. Res pa je, da smo bili raziskovalci vedno tudi nasploh skeptični in kritični do vseh štetij in preštevanj pripadnikov narodov in narodnih manjšin z uradnimi popisi prebivalstva, a vendar je imel ta vir spoznavanja narodnostnih entitet, navadno ob pomanjkanju drugih kazalcev količinskih etničnih dejstev in razmerij, v številnih raziskavah pomembno vlogo.

Posledica razpada dotedanje skupne države pa je bil tudi pričakovani in uresničeni vznik novih narodnomanjšinskih segmentov znotraj obeh (in ostalih novonastalih držav). Socialistično obdobje pretežno druge polovice dvajsetega stoletja je v pogledu slovenstva na Hrvaškem opravilo drugačno vlogo, kot ga je imelo glede manjšinskih segmentov drugih narodov jugoslovanske države v Sloveniji. Zgornji številčni niz nakazuje nenehen in skokovit upad števila Slovencev na Hrvaškem v zadnjih desetletjih po drugi svetovni vojni. Temu primerna naj bi bila slika slovenstva, ki da tam torej usiha.⁶ Če bi se ta proces igre števil iz popisov prebivalstva nadaljeval z ugotovljenim tempom, naj Slovencev na Hrvaškem že čez kakih trideset let, torej sredi enaindvajsetega stoletja, sploh več ne bi bilo.

Toda poglejmo na sodoben pojav slovenstva na Hrvaškem še mimo popisnih števil. Ta pogled razkriva drugačno sliko. Vzporedno s procesom zmanjševanja števila ljudi, ki so se narodnopripadnostno opredeljevali kot Slovenci, se je namreč leta 1991 začel odvijati proces krepitev slovenskega kulturnodruštvenega samoorganiziranja. In če je praktično največji del druge polovice dvajsetega stoletja zaznamovalo delovanje le dveh slovenskih kulturnih društev, predvsem tistega vedno najmočnejšega v Zagrebu in številčno nekoliko manjše, a vendar redno delujoče reške »Bazovice«, ter so bila ob osamosvojitvi obeh držav, Slovenije in Hrvaške, leta 1991 uradno registrirana le tri slovenska kulturna društva: Slovenski dom Zagreb, »Bazovica« na Reki in društvo »Triglav« v Karlovcu, prinese nadaljnji čas velike spremembe. Ko nove geopolitične okoliščine in svetovni globalizacijski trendi vplivajo na zmanjševanje števila pripadnostno čutečih Slovencev na Hrvaškem, se sočasno povečuje število slovenskih društev, ki z začetkom

enaindvajsetega stoletja iz leta v leto raste po večjih hrvaških mestih in na območjih tradicionalne slovenske poselitve, zlasti v Istri in Gorskem Kotarju. Prav vsem društvom je bila skupna nenadomestljiva subjektivna zagnanost konkretnih posameznic in posameznikov, brez katerih tudi ustanavljanja teh novih slovenskih društev ne bi bilo. Njihov nastanek je odločilno povezan z duhovno substanco privrženosti slovenskemu narodu, karkoli že je kdo med njimi čutil glede pojma narod: od lastnega krajevnega, pokrajinskega ali geopolitičnega izvora ter takega izvora staršev in prednikov, prek posameznih vidikov ali celotnega znanega korpusa slovenske kulture in umetnosti, kompleksnega segmenta zgodovinskega spomina, teh ali onih slovenskih geografskih danosti, kakih konkretnih običajev in tradicij do seveda v večini primerov slovenskega maternega jezika kot individualno-kolektivnega identitetnega prasadrišča na prvem mestu. Slovenski jezik je namreč združeval in združuje kot materni jezik, kot pogovorni jezik, kot jezik bogate slovenske literature, kot jezik globoko priljubljenih slovenskih pesmi, kot vez z zaželenim negovanjem odnosa do slovenstva v celoti.

Je obratno sorazmeren trend med količino in kakovostjo, karakterističen za sodobno narodnostno oziroma domačijsko situacijo slovenstva na Hrvaškem, paradoks? Primerjanje z drugimi sferami družbenega življenja privede do spoznanja, da je dimenzija narodnega pripadanja tisto področje čustvenih silnic v človeku, ljudeh, ki podlega svojim posebnim zakonitostim. V narodnostno ozaveščeni človeški osebi vznikne strah pred in žal zaradi pretečega potencialnega izgubljanja kolektivne samosvojesti, ki posameznika duhovno oplaja in krepi, mu daje občutek samozavesti in je pri njem visoko uvrščena vrednota.

Bolj ali manj ozaveščena psihološka potreba po pripadanju določeni lastni širši skupnosti, ki jo posameznik doživlja kot narod, če živi v svojem večinskem narodnostnem okolju, ali skozi prizmo narodne manjšine (ali izseljenstva, zdomstva), če ne živi v narodnostno matičnem večinskem okolju, spremlja posameznika kot bistvena, praviloma konstruktivna življenjska okoliščina v enaindvajsetem stoletju še naprej. A se je treba zavedati, da gre v sedanjem stoletju za izjemno dinamično socialnopsihološko spremenljivko, podvrženo neštevilnim vplivom. Poleg tega so zanjo značilne medgeneracijske razlike, bodisi da govorimo o (slovenskem) narodu bodisi o (slovenskih) narodnih manjšinah. Višja starostna doba človeka načeloma korespondira z višjo stopnjo njegovega oziroma njenega konservativnega pogleda na svet, vrednota narodnostne pripadnosti pa v sodobnem zelo hitro in skokovito spreminjajočem se družbenem okolju ostaja vpeta med konservativne vrednote. Mlade generacije rangirajo narodnostno pripadnost znatno nižje kot starejše. V primeru slovenskega manjšinstva na Hrvaškem je to vrednostno razlikovanje med generacijami izrazito opazno,

potrjuje ga tudi empirična raziskovalna izkušnja avtorice tega prispevka na aktualnem večinštitutskem znanstvenoraziskovalnem projektu *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti in sodobni izzivi*.

Kljub temu bi bilo napačno in nesprejemljivo trditi ali celo že presoјati o nakazani smeri zanesljivo pričakovanega procesa minevanja pomena tistega segmenta družbenih odnosov, ki ga pojmuјemo s kompleksno vsebino narodne pripadnosti. Za perpetuiranje slednje pa lahko obstajajo še posebni drugi razlogi, povezani z možno družbeno zlorabo kolektivnega atributa, s katerim istovetimo pojem narodne pripadnosti. Dejstvo o vseprisotni eksplicitni politični instrumentalizaciji medetničnih razlik stalno opozarja na zelo usodne nevarnosti, ki jih pojem etničnosti potencialno vsebuje.

6 Družbeni vzvodi slovenskega narodotvorja na Hrvaškem

Čeprav smo okvirno že vpeljali trditev, da gre na Hrvaškem med vzvodi ohranjanja slovenstva osrednjo vlogo uzreti v individualnih prizadevanjih narodnostno motiviranih posameznic in posameznikov, ki naj bi jih v nadaljevanju malce pobliže spoznali, bi bila brez sinhroniziranega delovanja drugih podpornih mehanizmov in okoliščin ta prizadevanja verjetno brezplodna. Zato se je nujno v pričujočem kontekstu najprej vsaj dotakniti teh drugih pomembnih dejavnikov. Strnjeno jih je mogoče opredeliti kot institucionalne vzvode države slovenskega matičnega naroda in Republike Hrvaške kot države slovenskega manjšinskega matičnega bivanja. Delno je mogoče v ta korpus prišteti zadevno znanstvenoraziskovalno dejavnost kot določen v obravnavanem kontekstu zelo pomemben dejavnik obeh držav; pretres narodotvornega mesta in vloge raziskav slovenstva na Hrvaškem bi bil v tukajšnjem kontekstu prezahtevno početje, a ga je treba vsaj načelno posebej omeniti in izpostaviti.

Že omenjeno splošno javno vzdušje je postalo z letom 1991 tudi uradno radikalno prepoјeno z narodnostnimi vsebinami v obeh državah, ki sta se tudi ustavno samoopredelili kot državi slovenskega oziroma hrvaškega naroda in zaščitnici svojih narodnih manjšin. Toda načelni in dejanski naklonjenosti slovenstvu na Hrvaškem tudi s strani Republike Hrvaške in njenih institucij ni mogoče oporekati. Po eni strani gre pri tem za že omenjeno splošno narodnostnosenzibilno politiko, ki se kot taka izraža tudi na narodno manjšinskem področju, po drugi strani pa gre za dejansko zgodovinsko večstoletno dobro sosedstvo in sodelovanje dveh narodov, ki kljub nekaterim parcialnim odklonom in še posebej z državno osamosvojitvijo

povezanim problemom ostaja še nadalje občutena prevladujoča stalnica znotraj hrvaškega večinskega družbenega vsakdanjika.

Analiza ustreznih hrvaških normativov in kasnejše kontinuirano spremljanje dejanskega dogajanja sta omogočila sklepanje, da politika Republike Hrvaške nudi slovenski manjšini pravzaprav celo več, kot je zmožna ali usposobljena v praksi izkoristiti (Josipovič in Kržišnik Bukić 2010, 142–146). Organi in institucije hrvaške države idejno in materialno podpirajo uporabo in učenje slovenščine v predšolskem in šolskem sistemu, kjer je za to izkazan primeren interes, obstoj in v nekem (finančno-materialnem) obsegu delovanje slovenskih kulturnih društev na celotnem ozemlju Republike Hrvaške, slovenski manjšini je omogočena politična participacija na lokalni (občine in mesta) in regionalni ravni (županije) ter v odvisnosti od vsakokratnih manjšinskih predstavniških volitev na vsake štiri leta politična participacija na državni ravni.⁷

Podpiranju svoje manjšine pri obstoju in razvoju na Hrvaškem pa je formalno in dejansko še bolj v marsičem zavezana predvsem slovenska država.⁸ Ustanovljeni so bili posebni organi in institucije, namenjeni tej skrbi. Med njimi je najpomembnejši Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu. Sorodno funkcijo, a brez konkretnih materialnih pristojnosti, naj bi imela Komisija Državnega zbora za Slovence v sosednjih državah in po svetu, katere ena izmed glavnih nalog je organizacija vsakoletnega tradicionalnega vseslovenskega srečanja, ko se v veliki dvorani Državnega zbora Republike Slovenije v razpravi ob vseh za »manjšince in izseljence« aktualnih temah zbere vedno tudi po več sto predstavnikov Slovencev iz tujine. Od splošnejših institucij sta prisotna v svoji starostni obstojnosti že častitljiva Slovenska izseljenska matica in veliko mlajši Slovenski svetovni kongres. Nedvomno uspešna je institucionalizirana zelo močna narodotvorna skrb za slovenski jezik, ki jo opravljajo za slovenske manjšince poletne jezikovne šole v Sloveniji, zlasti najbolj znana osrednja na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Prek Zavoda za šolstvo Republike Slovenije poteka več dejavnosti, odprta je spletna stran Slovenščina za Slovence po svetu, pomembni so lektorati slovenskega jezika, za katere skrbi Slovenija že po sedemdesetih državah, itd.⁹ Navesti je treba še številne posebne knjižnice ali/in njihove manjšinske oddelke, znanstvenoraziskovalne organizacije v Sloveniji in zamejstvu, na čelu z že devetdesetletnim ljubljanskim Inštitutom za narodnostna vprašanja, in še številne kulturno-umetniške ustanove v Sloveniji in zamejstvih – večina informacij o njih je dostopna na spletni strani Urada.

Posebno podpoglavje narodotvorja pripada medijski krajini. Med javnimi mediji sta seveda v ospredju »nacionalna« televizija in radio kot sicer tradicionalna, (tudi) posebej za slovenske manjšine narodotvorna kanala, televizijske in radijske postaje po zamejstvih, kjer pač so – na Hrvaškem ju

ni. Poleg elektronskih narodotvorno vlogo uresničujejo še nadalje tiskani mediji, nekateri med njimi, kot sta Rodna gruda in Moja Slovenija, pa so slovenstvu zunaj Republike Slovenije tudi prvotno namenjeni.¹⁰ Drugačna sta mesto in vloga tiskanih medijev v samem slovenskem zamejstvu, kjer sta povsod med glavnimi stebri aktivnega slovenstva in nepogrešljiv informator tako o aktualnem dogajanju v konkretnem zamejstvu kot tisti socialni prostor, prek katerega naj bi se ob vsebinah o slovenstvu v preteklosti in sedanjosti napajali predvsem sami manjšinci; poleg tega pa predstavljajo zelo pomembno vez navzven, s slovenstvom v Sloveniji in drugod.

Teh in drugih tu neomenjenih narodotvornih vsebinskih vzvodov je deležno oziroma ga soustvarja tudi sodobno slovensko zamejstvo na Hrvaškem. Med vsemi njimi pa po narodotvornem pomenu kot dejavnik izstopajo ljudje, konkretne osebe, ki so slovenski narodnostni aktivisti. Njim pripisujem vlogo osrednjega agensa za obstoj, delovanje in prepoznavnost slovenske manjšine na Hrvaškem danes.

7 Subjektivni dejavnik kot osrednji agens slovenskega narodotvorja na Hrvaškem

Vrnimo se k slovenskim kulturnim društvom na Hrvaškem kot tistemu kadorskem gojišču in zbirališču, ki je ob zgodovinski prelomnici okrog leta 1991 te posameznike praviloma ustvarilo. Spomniti se velja na situacijo, ko so tedaj že obstajala tri slovenska kulturna društva. Imena nekaj posameznikov, povezanih z društveno aktivnostjo, lahko spremljamo ves ali večji del tega časa do danes. V Slovenskem domu v Zagrebu: po dolgoletnem predsedniku iz jugoslovanskega obdobja Vladimirju Jugoviču in v prelomnem času Bogdanu Rupniku je novi dolgoletni predsednik postal Darko Šonc. Drugi znani slovenski aktivisti: Martina Koman, Franc Strašek, Miroslava Maria Bahun, Cvetka Matko (pokojna), Silvin Jerman, Ivica Kunej, Polona Jurinić, Ivanka Nikčević, Olga Tkalčec, Stanka Novković, Slavica Horjak, Ilinka Todorovska idr. V »Bazovici« na Reki: leta 1991 je bil predsednik Drago Rizman, od 1992 dalje pa Vinko Žibert, tudi prvi predsednik Zveze Slovencev na Hrvaškem (pokojni), Marjana Mirković, Franjo Bravdica (pokojni, dolgoletni dirigent zborov – Hrvat), Alojz Usenik, Slavko Arbiter, Sonja Kern Svoboda, Irena Margan, dr. Marija Riman, Vitomir Vitaz, mag. Marija Donadić, Milan Grlica, Dušanka Gržeta, Boris Rejec, Darko Mohar, Zvonimir Stipetić, sedanji predsednik, idr. V »Triglavu« v Splitu: leta 1992 je bil predsednik Boštjan Kordiš (pokojni), Gustav Zupan (pokojni), Vera Hrga, Ivan Kosmos, Tatjana Kurajica, Ana Matusinović, Katica Kaštelan, sedanji predsednik mag. Cveto Šušmelj idr. In če so se v Zagrebu in na Reki

posamezniki vključili v dotedanje že kontinuirano delovanje društev, je bil splitski Triglav novoustanovljeno društvo, ki mu je do konca devetdesetih let sledilo le še eno – »France Prešeren« v Šibeniku (1997, prva predsednica Gabrijela Mikulandra, sedanja predsednica Karmen Dondivić). Že v Splitu in potem Šibeniku so omenjeni posamezniki pravzaprav orali ledino od začetka, tako da je njihov pomen treba gledati še v tej posebni, ustanoviteljski funkciji, kar je bila s stališča slovenskega narodotvorja nova dodana vrednost. In ta ocena velja še za vsa ostala nova društva, ki so sledila.

Na začetku enaindvajsetega stoletja se sproži val ustanavljanja slovenskih kulturnih društev v Istri in v desetih letih jih nastane kar šest: SKD Istra Pulj (2001, prva predsednica Alojzija Slivar, dolgoletna aktivistka Klavdija Velimirović, sedanja predsednica Danica Avbelj), SKD Snežnik Lovran (2005, predsednik Vasja Simonič), SKD Lipa Buzet (2007, prva predsednica Dragica Klarić, sedanji predsednik Boris Grželj), SKD Oljka Poreč (2007, predsednica Miriam Pran), Društvo Slovencev Labin (2006, prvi predsednik Kristian Stepčić Reisman, sedanja predsednica Silva Šutar Vujičić) SKD Ajda Umag (2011, prva predsednica Vlasta Grgić, sedanja predsednica Danica Bojković idr.).

Vmes so se oblikovala slovenska društva še v drugih delih Hrvaške: SKD Lipa Dubrovnik (2001, prva predsednica Barbara Njirić, sedanja predsednica Tanja Baletić), SKD Lipa Zadar (2004, predsednica Darja Jusup), kulturno društvo Slovenski dom Karlovec (2006, prvi predsednik Silvin Jerman, sedanja predsednica Marina Delač Tepšić), SKD Stanko Vraz Osijek (2006, predsednica Sabina Koželj Horvat), SKD Gorski Kotar, Čabar (2007, prvi predsednik Berni Godeša, sedanji predsednik Damjan Malnar), SKD Nagelj Varaždin (2008, prvi predsednik Marijan Husak, sedanja predsednica Martina Lesjak, pa Barbara Antolić Vupora, o kateri je gotovo treba še kaj dodati). Barbara Antolić Vupora je bila ob številnih drugih družbenopolitičnih funkcijah v mestu Varaždin in občini Cestica pobudnica in vodja projekta učenja slovenščine v trinajstih osnovnih šolah Varaždinske županije, ki teče od leta 2011 dalje in je za ta pouk na začetku interes izkazalo več kot 500 učencev. Od tedaj je letno v učenje slovenskega jezika dejansko vključenih okrog 170 učencev, prek 50 pa še v Drugi varaždinski gimnaziji. Tudi sicer je zelo prizadevna pri slovenskem društvenem in kulturnem samoorganiziranju in delovanju v teh krajih, za kar je prejela tudi že niz priznanj in nagrad.¹¹

V tem trenutku naj bi bilo na Hrvaškem osemnajst slovenskih narodotvornih društev (Registar udruga u Republici Hrvatskoj, 2015), od katerih jih je šestnajst vključenih še v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem, kot se imenuje od leta 1996, ko se je preimenovala iz Zveze Slovencev na Hrvaškem, ustanovljene leta 1992. Lastništvo hiše v Slovenskem domu »Ba-

zovica« je bilo gotovo pomemben razlog, da je imela Zveza Slovencev na Hrvaškem svoj prvi sedež na Reki. Res je tudi, da je bila Bazovica leta 1992 edino stabilno slovensko društvo (Riman B. in Riman K. 2008). V Zagrebu se je namreč med tamkajšnjimi Slovenci kar nekaj let odvijalo rivalstvo za vodstvo društva. Karlovec pa le ni bil tako slovensko središče, kot sta bila Zagreb in Reka, poleg tega so bile tam vojne razmere in hud nacionalistični pritisk. Po preimenovanju v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem je bil sedež Zveze premeščen v Zagreb, v Slovenski dom v centru mesta. Od tedaj dalje do danes je predsednik tudi te Zveze Darko Šonc.

V osebi Darka Šonca so se sčasoma združile še nekatere druge predstavniške narodotvorne funkcije slovenske manjšine na Hrvaškem in celo v več mandatih. V štirih mandatih je bil član Sveta za narodne manjšine Republike Hrvaške, do leta 2015 Pododbora za pravice narodnih manjšin znotraj Odbora za človekove pravice in pravice narodnih manjšin Hrvaškega sabora, predstavnik slovenske manjšine na Hrvaškem v Slovenski manjšinski koordinaciji SLOMAK in član Sveta za Slovence v zamejstvu pri Vladi Republike Slovenije. Neuspešno se je Šonc potegoval le za mesto poslanca v Saboru. Njegova osebna prizadevanja so izrazito slovensko narodotvorna, kjerkoli že deluje. Z avtorico pričujočega prispevka kot raziskovalko slovenstva na Hrvaškem neprekinjeno sodeluje že več kot dve desetletji. V najnovejšem času sva v delovnem stiku zaradi projekta o mladih v slovenskem zamejstvu.¹² Ta tema bremeni Šonca pravzaprav že dolgo, pa ne samo zato, ker, kot pravi, nekako ne najde pravega naslednika. Ob zadnjem srečanju z avtorico je iskreno potožil: »Glej, Vera, ne vidim zanimanja in pripravljenosti pri mladih, da se vključijo v kake potrebne aktivnosti po kulturnih društvih in za slovenstvo na Hrvaškem nasploh. Bojim se, da so naša prizadevanja namenjena pravzaprav le še za zgodovino. Da se sedaj lahko napiše ali se v prihodnje lahko še bo le o tem, kar je ali kar je bilo.«¹³

Z navajanjem Šoncevih politično participativnih funkcij smo se dotaknili tistih posameznikov in posameznic, ki so v skladu z Ustavnim zakonom o pravicah narodnih manjšin (2002) maja 2015 že četrtič sprejeli predstavniške funkcije za slovensko manjšino na Hrvaškem, bodisi da gre za svete bodisi za individualne predstavnike manjšine po županijah, mestih in občinah. Rezultati zadnjih volitev kar nekaj povedo o izbranih slovenskih predstavnikih (Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina 2015). Za mandat 2015–2019 je bilo izvoljenih 9 svetov (skupno 168 članov) in 14 predstavnikov slovenske manjšine, neizrabljena pa je ostala možnost izvolitve še 2 svetov in 6 predstavnikov (Informacija o rezultatima izbora za članove vijeća i za predstavnike narodnih manjina, 2015). Nadalje se Slovenci kot še iz bližnje in bolj oddaljene preteklosti izrazito apolitična narodna manjšina v to novo manjšinsko samoupravo za

sedaj niso ustrezno vživali, močnejše se identificirajo s slovenskimi kulturnimi društvi. Ker večjega interesa za omenjene predstavniške funkcije ni bilo, lahko opazimo med izvoljenimi precej oseb, ki so kot aktivisti znani po društvih in imajo zadolžitve tudi tam. Med slednjimi zato omenimo naslednje, ki so hkrati postali še predsedniki svetov slovenske narodne manjšine: Darko Šonc (Zagreb), Dušan Žerovnik (Istrska županija), Vasja Simonič (Primorsko-goranska), Barbara Antolić Vupora (Varaždinska), ki je zdaj predstavnica županije, ker zaradi upada števila vpisanih manjšinskih volivcev Slovenci v Varaždinski županiji nimajo več svojega sveta, Cveto Šušmelj (Splitsko-dalmatinska), Boris Rejec (Reka), Marija Langer (Pulj), Nadežda Eterović (Split) in Vida Ferlin (Umag). Po enega predstavnika so dobile še županije: Osiješko-baranjska, Karlovska, Šibeniško-kninska in Zadarska, medtem ko je Dubrovniško-neretvanska prej enega in edinega sedaj izgubila, ter mesta: Samobor, Osijek (v devetnajstem stoletju slovensko Osek), Karlovec, Zadar, Varaždin, Opatija, Poreč, Štrigova in mala obmejna občina Cestica. Vemo sicer, da se je sedaj, po zadnjem popisu iz leta 2011, število Slovencev na Hrvaškem spet drastično zmanjšalo, a jih je teh nekaj več kot 10.000, če upoštevamo pravkar predstavljeno zgornjo geografijo, kar precej razpršenih po celi Hrvaški. In od konkretnih posameznikov, zlasti ko se združijo v slovenska društva, je in bo odvisno, kako bo s tamkajšnjim slovenstvom.

Posamezniki lahko narodotvorno delujejo tudi še kako drugače, pri čemer vseh specifičnih situacij ni mogoče zajeti. Naj tu izpostavimo nek zelo poseben primer, ki ga ob vprašanju slovenskega narodotvorja na Hrvaškem nikakor ne bi smeli zaobiti. Gre za velikega navdušenca, na začetku le z družinskimi predniki, sčasoma pa se je njegov poglobljeni interes za proučevanje in promocijo domačijskih tradicij razširil na kraj in regijo. Mag. Marko Smole je uradno (poklicno) tehnični izobraženec z delovnim mestom, rojen in z ožjo družino bivajoč v Ljubljani, »z dušo in srcem« pa v preteklih dveh desetletjih doma v Pleščih, obmejni vasi občine Čabar na Hrvaškem, kjer je iz rodbinske hiše Čopovih ustvaril pravcati etnološki muzej, že evropsko znan kot Palčava šiša, in je neutrudljiv organizator, predavatelj, vodič, skratka človek, brez katerega si v sodobnem zgodovinskem trenutku skorajda ni mogoče predstavljati kulturne dinamike v tem delu slovenskega zamejstva.¹⁴ Kot humanističnega intelektualca ga je po vzpostavljanju oddeljujoče (nenaravne) državne meje med Slovenijo in Hrvaško več kot petstoletna znana prisotnost njegovih prednikov v teh geografsko odročnih krajih Gorskega Kotarja gotovo dodatno spodbudila k raziskavam lokalne zgodovine, objavam in predvsem k njegovemu »živemu« organiziranemu prenosu znanja številnim obiskovalcem območja, kjer sta dolini Čabranke

in Kolpe skozi vso zgodovino prebivalce obeh rečnih bregov napotovali k druženju in sodelovanju.

Ob omembi Marka Smoleta nikakor ne smemo prezreti vsaj še dveh ljubiteljskih raziskovalcev in publicistov. Prvi je Slavko Malnar, domačin iz Trstja/Tršča,¹⁵ ki je avtor več pomembnih historiografskih strokovnih knjig o Gorskem Kotarju v povezavi s Kranjsko, pri čemer je zanimiva njegova razlaga, da prebivalci teh krajev niso čutili pripadnosti ne Kranjski ne Hrvaški. Dragocene so njegove raziskave krajevnega imenoslovja, objavil pa je tudi slovar domačega narečja. Druga pomembna osebnost je Jože Primc, ki pa ni bil domačin, a je vseeno ogromno energije vložil v krajevno zgodovino, v zgodbo o Petru Klepcu, mitskem junaku te dežele, in še v stotine drugih ljudskih zgodb s terena. »Čast« slovenstva v notranjosti hrvaške Istre je gotovo reševal akademski slikar Rok Zelenko, ki je v času vojne na Hrvaškem povezoval rojake v Grožnjanu, kjer so bili leta 1994 pregnani iz svojih hiš, po tej vojni pa je bil zaslužen za organizacijo številnih umetniških razstav Slovencev po Istri in za dokumentiranje polstoletnega delovanja slovenskih umetnikov v Istri, o čemer je letos izšla tudi njegova monografija. Sam jug Istre, mesto Pulj, so gotovo močno zaznamovali organizator filmskega festivala in publicist Martin Bizjak, režiser Lojze Štandeker, fotograf Alojz Orel in kulturnik Marijan Rotar (Medica, 1995). Poleg še nekaterih drugih »domačih« imen teh in drugih krajev, zlasti z obmejnega območja, ki marsikje nazorno izpričujejo takšno ali drugačno slovenskost onkraj današnje slovenske državne meje, počasi ob tem prehajamo v poklicno zgodovinopisno, etnološko, antropološko, jezikoslovno, socialnogeografsko in še kakšno znanstveno literaturo, avtorji katere pa ostajajo zunaj tokratne obravnave.

Gotovo si mnogi izmed omenjenih sodobnikov zaslužijo večjo pozornost, prav tako je gotovo, da so nekateri pomembni narodotvorni aktivisti bolj ali manj, vsekakor le slučajno in ne s kakršnimkoli namenom, v tukajšnji obravnavi izpadli. To je usoda vsake sorodne obdelave subjektivnega dejavnika. Pri predstavljanju tega vidika se je treba metodološko ograjevati z določanjem čim bolj objektivnih kriterijev. Kot ena izmed glavnih omejevalnih ovir pa se vedno izkaže preozek razpoložljiv prostor publicističnega predstavljanja.

8 Opus Marjane Mirkovič

Izdvajanje konkretnega posameznika v proučevanju nekega kompleksnega družbenega konteksta je nedvomno lahko pristransko početje. Po četrstoletnih lastnih raziskavah avtorice pričujejočega prispevka in njenem

spremljanju slovenskih narodotvornih procesov znotraj slovenske manjšine na Hrvaškem velja eno osebnost posebej izpostaviti. A ne gre za kakšno osebno konkurenčno predstavljanje, temveč za malce podrobnejši opis nekega sodobnega individualnega slovenskega narodotvornega delovanja določene posameznice kot take.

Kateri kriteriji so opredelili ta izbor? Prvi je ta, da je Marjana Mirković zaslužna aktivistka na več pomembnih in raznovrstnih področjih slovenskega narodotvorja. Drugi je ta, da je od osamosvojitve obeh držav, torej v obdobju, ki ga tu periodiziramo s sodobnim slovenskim narodotvorjem na Hrvaškem, do danes prisotna in intenzivno delujoča znotraj procesov oblikovanja in vzdrževanja slovenske manjšine na Hrvaškem. Tretji kriterij pa naj bo reprezentančno žensko svojstvo, saj ženske vendarle precej jasno prednjačijo v večini društvenih aktivnosti in je prav, da izpostavimo eno izmed njih.

Marjana Mirković je več kot tri desetletja Rečanka in »priseljena« Slovenka. Po izobrazbi je diplomirana novinarka, ki je začela poročati o Slovencih na Hrvaškem že sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja, občasno za oddajo Radia Slovenija o Slovencih v zamejstvu in po svetu ter Sotočja, saj je ugotovila, da je ta tematika na Reki živa in si zasluži poročanje. V družbenem okolju, ki je bilo etnično tradicionalno tudi slovensko, se je po prelomnem letu 1991 kmalu aktivno vključila v aktualne tokove slovenstva na Reki v vsaj dvojni vlogi. Predvsem zaradi izkazane tekoče slovenščine jo je tedanji predsednik »Bazovice« povabil k tajniškemu delu, na hitro je vstopila v vsakodnevno komunikacijo z reškimi rojaki, ki se potem nikoli ni več pretrgala. V času večletne vojne na Hrvaškem so bile njene aktivnosti večinoma povezane s problemi pridobivanja hrvaškega državljanstva in drugimi v glavnem neprijetnimi zgodbami tamkajšnjih Slovencev, ki so se nenadoma znašli v statusno neurejenem položaju. Od samega začetka je Mirkovićeva v Bazovici predlagala izdajanje informativnega glasila in tudi profesionalizacijo svojega delovnega mesta, kar pa se oboje tedaj ni moglo uresničiti. Tematika slovenstva na Hrvaškem pa je bila in ostaja poglobljena vsebina njenega dela v sodelovanju z nekdanjimi revijami Rodna gruda, Naša Slovenija in Slovenija.svet, pozneje pa z izdajanjem mesečnika Kažipot, danes glasila Sopotja, in rednim poročanjem za oddajo Sotočja na Radiu Slovenija 1. Tako je morala veliko sama raziskovati, predvsem pa je vsa ta leta vestno spremljala vse, kar se med Slovenci na Hrvaškem dogaja, in hkrati nadaljevala svoje razvejano prostovoljno delo, od leta 2006 v okviru projekta Slovenska informativna točka Si-T. Tudi po uradni upokojitvi (2010) je zagnano nadaljevala z vsemi svojimi aktivnostmi, ki so predstavljene v nadaljevanju.

Najprej gre za njeno novinarsko pokrivanje vseh dogodkov, povezanih s slovenstvom na Hrvaškem, ne glede na obliko poročanja. To je pomenilo, da mora praktično osebno prisostvovati čim večjemu številu dogodkov, kar je postalo glede na razvoj dogajanja po društvih, v Zvezi in drugje tudi teoretično neobvladljivo, čeprav je začuda vedno našla kanale tudi za svoje posredne informacije, ki jih je potem oblikovala in razpošiljala. Drugi segment njenega dela je (bil) v tesni povezavi s prvim in se izraža v njenem izredno uspešnem urednikovanju. Pred desetletjem je začela z mesečnim biltenom Kažipot, ki je v priročni obliki doživel osemdeset števil in v katerem se je sama predstavila tudi kot praktično glavna avtorica številnih prispevkov. Ti so dejansko iz dneva v dan legitimirali slovenstvo na celotnem območju Republike Hrvaške. Kažipot je leta 2011 nasledil trimesečnik Sopotja, v katerih Mirkovičeva nadaljuje svojo osrednjo uredniško-novinarsko vlogo.¹⁶ Kot tretji segment slovenskega narodotvornega prizadevanja velja prepoznati njeno delovanje v funkciji predsednice Sveta Primorsko-Goranske županije v dveh zaporednih mandatih (2004–2012), ko je razen omenjenih novinarsko-uredniških obveznosti organizirala vrsto drugih dogodkov na področju kulture v ožjem smislu (javni pogovori o knjigah, prizadevanje za tehnično ureditev TV-signalov iz Slovenije, ki je na Reki in na območju Istre oviran s planino Učko), zlasti s ciljem depolitizacije napetosti v javnosti, ki so bile posledica nerešenih problemov med Slovenijo in Hrvaško. A je bila do tega svojega dela Mirkovičeva tudi samokritična, ko je v nekem intervjuju izjavila: »Lahko bi kot predsednica v prejšnjih dveh mandatih rekla, da pač nisem oziroma nismo delali dobro. Ti samoupravni organi manjšine enostavno niso prepoznavni v javnosti, čeprav smo pripravili kar veliko dogodkov.«¹⁷ Naslednji segment narodotvornega delovanja Marjane Mirković bi lahko povezali z njenim prevajalskim delom in skrbjo za izdajanje manjših promocijskih brošur o zaslužnih reških Slovencih. Ponosna je, da je Svet SNM PGŽ uspel izdati njen slovenski prevod knjige o Slovencih na Hrvaškem reškega zgodovinarja dr. Irvina Lukežiča, še posebej ker je s tem spet vzpostavljen nek sodobni most med narodoma. Ne le v zadnjih letih, temveč tudi poprej je Mirkovičeva zaslužna za še za kak drugačen most. Ker se reško-kvarnersko-gorskokotarski družbeni prostor glede študija mlade generacije tradicionalno usmerja proti Ljubljani, Marjana Mirković izvaja različne informativne aktivnosti na Reki v zvezi z vpisom na ljubljansko univerzo, pri čemer pomaga vsem zainteresiranim potencialnim študentom, tako tistim s slovenskim kot tistim s hrvaškim ali kakim drugim narodnostnim ozadjem.

Med vsemi vidiki njenega delovanja pa bi bilo treba, čeprav pri koncu tega naštevanja, v ospredje postaviti nekaj, kar je pravzaprav njena osebna značilnost, namreč njena pripravljenost pomagati vsakomur, ki

se zaradi česar koli že v zvezi s tematiko slovenstva na Hrvaškem nanjo obrne, ji postavi kako vprašanje (podatki o konkretnih posameznikih ali dogodkih, postopki pridobivanja državljanstva, študij v Sloveniji itd.). Zelo redki so ljudje, ki se potrudijo tako kot ona. Tudi marsikatera družboslovna raziskava je bila opravljena ob njeni nesebični pomoči.

9 Zaključek: perspektive slovenstva kot naroda in kot narodne manjšine ob primeru zamejstva na Hrvaškem

Sodoben zgodovinski trenutek je primerjalno razmeroma ugoden tako za družbeni pojav slovenskega naroda kot za njegove štiri narodne manjšine v zamejstvu oziroma sosednjih državah. Ta ocena izhaja zlasti iz dejstva, da je obravnavana regija od začetka stoletja deležna razvoja v miru, in dejstva vpetosti vseh petih držav v Evropsko unijo. Ta načeloma podpira enakopravnost velikih in malih narodov, kar je v tukajšnjem kontekstu bistvenega pomena za slovenski narod, hkrati pa, formalno in deloma dejansko, ščiti tudi narodne manjšine.¹⁸

Slovenski narod, ki je šele četrto stoletja slovenska nacija, narod z lastno državo, doživlja, skupaj z drugimi evropskimi nacijami, in podobno kot to velja za manjše narode, v sodobnem naglo razvijajočem se globalnem družbenem okolju številne izzive in preizkušnje. Vznikajo vprašanja novega vrednotenja in potencialnega prevrednotenja obstoječega sistema družbenih in človekovih identitet, med njimi narodne pripadnosti, ki je v evropskem prostoru in svetovnem merilu še nadalje pomembna in ena izmed temeljnih hkratnih identitet in vrednot. V primerjavi z matičnim narodom so njegove manjšine podvržene lažjim in hitrejšim spremembam, navadno v smeri »tipe« asimilacije v večinsko etnično okolje.

Tak sodobni trend zaznavamo kljub opisanim za manjšino ugodnim okoliščinam tudi v primeru slovenske manjšine na Hrvaškem.¹⁹ Je pa ta trend na Hrvaškem hkrati kontradiktoren. Manjšina kvantitativno usiha, kvalitativno raste. Lahko nove in pomnožene poti duhovnega razvoja ali celo kulturnega preporeda upočasnijo, zaustavijo polstoletni proces kontinuiranega zmanjševanja števila tistih, ki so na Hrvaškem zavestno in čustveno vezani na slovenstvo? Preobrniti ta znani trend ni nemogoče; celo mali narod, kot je slovenski, pozna v sodobnem času nek tak preobrat v svojem manjšinskem teritorialnem okolju – v primeru sedanje nepričakovane revitalizacije slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem.

Poleg seveda lastnega samostojnega smisla v določenem družbenem okolju in sotvorjenja družbenega fenomena slovenskega naroda kot takega

imajo manjšinski in izseljenski vidiki slovenstva tudi pomembno specifično moč in funkcijo v odnosu do osrednjega in osnovnega matičnega segmenta. Predvsem zaradi že opisanega občutenja in zavedanja relativno večje eksistencialne ogroženosti v drugoetničnem večinskem okolju izkazujejo manjšinci zelo pogosto močnejšo navezanost na slovenstvo, kot je marsikdaj opazna pri Slovencih v Sloveniji. Ta manjšinska značilnost, ki verjetno ni le slovenska in zaznamuje tudi druge narode, je gotovo dragocena lastnost fenomena narodnega manjšinstva. Zdi se, da je kot taka prepoznana in priznana tudi v družbenem kontekstu slovenskega naroda v Sloveniji. Po drugi strani pa se ta ne zaveda dovolj lastne odgovornosti za perspektivo slovenstva v celoti. Tudi če upravičeno razmišljamo o katerikoli slovenski manjšini kot o subjektu lastnega razvoja, smo poskušali pokazati, da je ta razvoj bistveno odvisen od situacije in kondicije tako imenovanega matičnega slovenstva, slovenstva kot naroda v določenem zgodovinskem presečišču. Iz več tudi tu predstavljenih razlogov bi bilo mogoče napovedati, da je slovenstvo na Hrvaškem tista slovenska narodna manjšina, ki potrebuje za svoje »preživetje« največ spodbudnih signalov iz slovenske narodnostne matice.

Opombe

Opombe

- 1 Gre za analovsko šolo, ki je dobila ime po časopisu *Annales d'histoire économique et sociale*, katerega ustanovitelja sta bila leta 1929 znana francoska zgodovinarja Marc Bloch in Lucien Febvre.
- 2 Se pa pogosto spregleda, da je Anderson ta svoj koncept razvil na temelju predhodnih znanstvenih izsledkov, sklicujoč se na znanega antropologa Hughja Seton-Watsona (1977, 5), ki je sicer relativiziral znanstveno definicijo pojma narod, a sklenil, da je »pojem naroda pač fenomen, ki je eksistiral in eksistira«, ob pojasnilu, da »narod obstaja, ko znatno število ljudi v skupnosti misli/smatra (consider), da tvorijo narod ali se obnašajo, kot da ga tvorijo«. V tem kontekstu Anderson (1990, 17) ocenjuje, da lahko besedo »smatra« prevedemo v besedo »zamišlja«.
- 3 In prav tak konkretni družbeni razvoj, posebej v Evropi proti koncu dvajsetega in v enaindvajsetem stoletju, temeljno negira leninistično tezo. Očitno je za globalno družbeno polpreteklost, ki ni eksperimentalni družbeni laboratorij, temveč edinstveno zgodovinsko obdobje, že mogoče utemeljevati historiografsko oceno o polni dejanski superiornosti narodnostnega načela nad klasnim.
- 4 V zadnjih letih se za ta prostor namesto sintagme slovenskega zamejstva počasi uradno uveljavlja širša besedna zveza »Slovenci v sosednjih državah«, ki pa je s stališča pojmovnega razumevanja in opredeljevanja sedanje slovenske ustavne ureditve nenatančna in pomanjkljiva oziroma delno kontradiktorna, saj takšna

dikcija, ne spuščajoč se v njeno vsebinsko vrednotenje, formalno opušta bistvo ustavnega manjšinskega koncepta.

- 5 Tu spet naletimo na velik epistemološki problem, kar zadeva miselno razlikovalne obravnave slovenske besede narod in francoske *la nation*. Na primer, že omenjeni zgodovinar Kosi ne vidi razloga, da se ne bi v slovenskem strokovnem diskurzu oba izraza uporabljala sinonimno. Avtorica pričujočega prispevka pa misli nasprotno, pri čemer kot argument posebej poudarja prednost bogatega slovenskega jezika, ki omogoča, za razliko od drugih jezikov, bistveno natančnejšo strokovno artikulacijo (prim. Kržišnik-Bukić 2007, posebej str. 208–215).
- 6 Ali je bilo že število samo 13.173 popisno ugotovljenih narodnostno samoopredeljenih Slovencev na Hrvaškem leta 2001 vendarle tudi nekoliko vprašljivo? Če namreč vzamemo v obzir volilne imenike slovenske narodne skupnosti, je bilo tedaj vpisanih več kot 14.000 polnoletnih državljanov, kar bi pomenilo, da je Slovencev dejansko vsaj za kako četrtino več kot popisanih (Josipovič in Kržišnik-Bukić 2010, 57). Gotovo so bili ti imeniki deloma neažurirani, a bi bilo mogoče oceniti, da je odstopanje, ki bi ga lahko pojasnila le posebna, a (še) neopravljena raziskava, le preveliko. Toda zadnji popis, ko je leta 2011 naštetih le 10.517 Slovencev na Hrvaškem, v vsakem primeru potrjuje trend njihovega dejanskega skokovitega številčnega zmanjševanja.
- 7 Ena izmed redkeje občutenih bolečih točk slovenstva na Hrvaškem po letu 1991 je dejstvo, da v Sabor Republike Hrvaške še nikoli ni bil izvoljen slovenski predstavnik; relativno majhno število manjšincev slovenske narodnosti je bil tudi glavni razlog, da kandidatka slovenske narodne skupnosti za saborsko poslanko ni imela pravih možnosti na volitvah maja 2015.
- 8 Po nekem splošnem, nepisanem pravilu država matičnega naroda namenja več skrbi »svojim« manjšinam, kot so je deležne manjšine v sami državi svojega stalnega bivanja, katere državljani pripadniki manjšin navadno sicer so. A je Slovenija tudi v politiki do lastnih manjšin kontradiktorna. Za razliko od Republike Hrvaške, ki slovensko manjšino obravnava enotno na celotnem državnem ozemlju, Republika Slovenija Slovence na Hrvaškem deli na »avtohtone« in izseljenske.
- 9 Primerjaj na primer referat dr. Mojce Nidorfer Šiškovič, predstavljen na XV. vseslovenskem srečanju v Državnem zboru 2. julija 2015.
- 10 Financiranje raznih narodotvornih vsebin postaja včasih vprašljivo, tako da je v zadnjih letih v tiskani obliki občasno prenehala izhajati revija *Moja Slovenija, Rodna gruda* kot dolgoletni časopis Slovenske izseljenske matice pa izhaja od leta 2015 le še elektronsko.
- 11 <http://europass.cedefop.europa.eu>; tudi pričevanje Barbare Antolić Vupora v pogovoru z avtorico tega prispevka 9. aprila 2015. Najpodrobneje so njene aktivnosti opisane v publikaciji, ki je izšla konec leta 2015 (F. Škiljan).
- 12 Gre za triletni projekt *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi*, ki ga ob financiranju ARRS od leta 2013 izvaja INV skupaj z raziskovalci slovenskih zamejskih inštitutov v Avstriji in Italiji.
- 13 Dogovorjeni pogovor je avtorica pričujočega prispevka vodila s Šoncem v Zagrebu 20. februarja 2015.

- 14 Prav v teku zaključevanja tega prispevka je široko »odmeval« s svojo novo večstransko celotedensko prireditvijo s številnimi udeleženci, o kateri je pripravljen poseben TV-prispevek v osrednjem večernem terminu oddaje Kulturni kolodvor na HTV 1 (4. septembra 2015).
- 15 Zdi se, da pojav tega, sedaj upokojenega, a še zelo delavnega raziskovalca v tem kraju ni ravno slučajen. Pred dvema desetletjema je avtorica pričujočega prispevka objavila sicer že pred tem ugotovljena zgodovinska dejstva, da sta bili v Čadeževi hiši v Tršču leta 1889 ustanovljeni vaška knjižnica in čitalnica, da sta tam delovala tedaj dva slovenska učitelja, Telišman in Černe, ki je ustanovil tudi tamburaško društvo (več v Kržišnik-Bukić 1995, 143–144). Gre torej za zanimivo neprekinjeno slovensko kulturno kontinuiteto od devetnajstega do enainvajsetega stoletja v domačijskem ruralnem okolju.
- 16 Brez pretiravanja je mogoče zatrditi, da bodo *Kažipot* in *Sopotja*, podobno kot *Novi odmev*, ki ga izdaja Slovenski dom v Zagrebu od leta 1996, ter glasilo splitskih Slovencev *Planika*, ki izhaja od leta 1992, glavni viri seznanjanja s sodobnim slovenstvom na Hrvaškem še v daljni prihodnosti.
- 17 Veliko rojakov je čez noč ostalo brez državljanstva, intervju z Marjano Mirković pripravil Tomo Šajn, 21. januar 2012, www.primorske.si (28. 8. 2015).
- 18 Jeseni 2015 je sicer Slovenijo in sosednje države ter velik del Evrope zajelo etnično preseljevanje zelo obsežnih segmentov mnogih narodov iz Azije in Afrike, ki se bo v prihodnje gotovo odražalo tudi na slovenstvu, a gre za fluidni pojav, ki ga v tukajšnjem kontekstu še ni mogoče ustrezno obravnavati.
- 19 Asimilacijski trend je gotovo močno prisoten v primeru slovenske manjšine na Hrvaškem, a hkrati ne tako močno v primerih slovenskih manjšin v Avstriji in Italiji.

Literatura in viri

- Andersson, B., 1990. *Nacija - Zamisljena zajednica: razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*. Školska knjiga, Zagreb.
- Barth, F. (ur.), 1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* (The Little, Brown Series in Anthropology). Little Brown and Company, Boston.
- Bizjak, M., 2006. *Orel, Štandeker in Rotar v Pulju – Moji trije izbranci iz časa po drugi svetovni vojni*. Slovensko kulturno društvo »Istra«, Pulj.
- Breuilly, J., 1985. Reflections on Nationalism. *Philosophy of the Social Sciences* 15, 65–75.
- Gellner, E., 1983. *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford.
- Grdina, I., 2003. Bo kdaj anahronizem biti, kar si? V: N. Pagon, M. Čepič (ur.) *Nacionalna identiteta in kultura*. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana, 97–108.
- Hobsbawm, E. J., 1993. *Nacije i nacionalizam: program, mit, stvarnost*. Novi Liber, Zagreb.
- Hribar, T., 2010. *Preživetje naroda: avtonomnost duha in suverenost države*. Društvo 2000, Ljubljana.

- Informacija o rezultatima izbora za članove vijeća i za predstavnike narodnih manjina (2015), <http://www.izbori.hr/ws/index.html?documentId=626A9E0DBB-3C752DC1257E4B0026A526> (27. 8. 2015).
- Josipovič, D., Kržišnik-Bukić, V., 2010. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Kažipot*. Mesečnik slovenske skupnosti na Reki in v PGŽ. 2005–2011.
- Kosi, J., 2013. *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Sophia, Ljubljana.
- Kržišnik-Bukić, V., 1995. O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju. V: V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1995, 133–188.
- Kržišnik-Bukić, V., 2007. Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta. *Anthropos* 39, 3–4, 205–221.
- Medica, K., 1995. Sodobno organizacijsko povezovanje Slovencev v hrvaški Istri: prispevek k raziskovanju. V: V. Kržišnik-Bukić (ur.) *Slovenci v Hrvaški: zbornik skupine avtorjev*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1995.
- Pagon, N., 2003. Predgovor – o orodjih in orožjih. V: N. Pagon, M. Čepić (ur.) *Nacionalna identiteta in kultura*. Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana, 7–16.
- Novi odmev*. Glasilo Kulturno prosvetnega društva Slovenski dom Zagreb. 1996–
- Planika*. Glasilo Slovenskega kulturnega društva Triglav Split. 1995–
- Registar udruga u Republici Hrvatskoj, www.uprava.hr/RegistarUdruga (28. 8. 2015).
- Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina (stanje na dan 17.07.2015), www.uprava.hr/RegistarUdruga in <https://uprava.gov.hr/dokumenti/10> (28. 8. 2015).
- RePASM, 1991 – Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnika Republike Slovenije. *Uradni list Republike Slovenije* 6/1996.
- Riman, B., Riman, K., 2008. *Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica*. Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica, Rijeka.
- Seton-Watson, H., 1977. *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. Methuen, London.
- Slovenski pravopis*, 2003. SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana.
- Smith, A. D., 2005. *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Krtina, Ljubljana.
- Sopotja*. Glasilo slovenske skupnosti na Reki in v PGŽ. 2012–
- Škiljan, F., 2015. *Slovenci v Varaždinu i Varaždinskoj Županiji*. SKD Nagelj, Varaždin.
- Ustava Republike Slovenije*. *Uradni list Republike Slovenije* 33/1991.
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina – prečišćeni tekst (2002), <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (28. 8. 2015).

Mojca Medvešek in Romana Bešter

Institucionalna dvojezičnost v Prekmurju

Izvleček

Namen prispevka je predstaviti situacijo v zvezi z rabo jezika v stikih prebivalcev z uradnimi organi in javnimi ustanovami na narodno mešanem območju v Prekmurju. Prispevek skuša podati odgovor na vprašanje, ali in v kolikšni meri institucionalna dvojezičnost na narodno mešanem območju živi v praksi, v kolikšni meri ljudje uporabljajo oba uradna jezika ter kje in v zvezi s čim zaznavajo največ težav glede tega. Prispevek je nastal na podlagi analize podatkov iz raziskave *Študija primera o narodni (etnični), kulturni in jezikovni raznolikosti prebivalstva na narodno mešanem območju v Prekmurju*, primerjave z nekaterimi starejšimi raziskavami o rabi jezika na obravnavanem območju ter analize poročil občin, upravnih enot in madžarskih samoupravnih narodnih skupnosti na narodno mešanem območju o uresničevanju dvojezičnega poslovanja. Ugotovljeno je, da je institucionalna dvojezičnost na narodno mešanem ozemlju v Prekmurju formalno zagotovljena in da živi tudi v praksi, vendar pa večinski in manjšinski jezik nista enako uporabljena, temveč se pogostost rabe jezika nagiba v korist večinskega jezika.

Ključne besede: institucionalna dvojezičnost, madžarski jezik, narodno mešano območje, Prekmurje

Institutional bilingualism in the Prekmurje region

Abstract

The aim of the article is to present the language use situation of contacts between inhabitants of the ethnically mixed region of Prekmurje with official administration and public institutions. The article examines the practical use of institutional bilingualism in Prekmurje, the extent to which people use both the official languages, as well as related problems. The article is based on the data analysis of the research project *Case study of national (ethnic), cultural and language diversity of population of the ethnically mixed region of Prekmurje*, on comparison with some older research studies on the use of language in the region, as well as on the analyses of municipal and Hungarian self-managing ethnic communities reports concerning the implementation of bilingual administration. It has been found out that institutional bilingualism in ethnically mixed territory is formally guaranteed and applied in practice; however, majority and minority language are not used to the same extent, the frequency of the language use being in favour of the majority language.

Key words: institutional bilingualism, Hungarian language, ethnically mixed region, Prekmurje

1 Uvod

Različni teoretični modeli (Nelde, Strubell & Williams 1996; Fishman 1972, 1991; Giles H. et al. 1977; Grin & Moring 2002), s pomočjo katerih lahko proučujemo medgeneracijsko etnično oziroma jezikovno kontinuiteto v etnično heterogenih skupnostih, kot pomembne obravnavajo tako imenovane institucionalne dejavnike. Možnost ohranjanja in razvoja etničnih značilnosti (oziroma kazalnikov), zlasti jezika manjšinske skupnosti, je namreč v veliki meri povezana tudi z institucionalno podporo v širši skupnosti. Čeprav naj bi se pretežni del medgeneracijskega prenosa etničnih kazalnikov odvil v okviru primarne socializacije v družini, pa manjšinska skupnost za svoje ohranjanje in razvoj potrebuje podporo v razvejani institucionalni infrastrukturi (glej Baker 2011, 57–58), ki ji omogoča, da se tudi v manjšinskem jeziku in ob upoštevanju manjšinskih kulturnih prvin izvajajo raznovrstne dejavnosti, pomembne za posameznikovo življenje, kot so na primer: vzgoja in izobraževanje, kulturne dejavnosti, množični mediji, razvedrilo in rekreacija, zdravstvo in politična participacija.

Na narodno mešanem območju v Prekmurju obstaja oblika institucionalne organiziranosti, ki pripadnikom narodne manjšine omogoča, da delujejo v vsakdanjem življenju, na neformalni in formalni ravni, ne da bi pri tem morali opustiti izkazovanje specifičnih etničnih elementov, kot je na primer jezik. V zvezi s tem lahko govorimo o funkcionalni dvojezičnosti, ki je opredeljena kot družbeno zasnovana enakopravnost dveh jezikov v stiku. To pomeni, da se jezik manjšinske skupnosti uporablja za komuniciranje znotraj skupnosti, rabo zunaj skupnosti oziroma v javnosti pa mu zagotavljata dvojezičnost govorcev večinske skupnosti in razvita dvojezičnost na ravni upravnih institucij, organizacij, kulturnih ustanov, sredstev javnega obveščanja itd., vključno z dvojezičnimi topografskimi oznakami in drugimi dvojezičnimi napisi. Poleg formalnopravne opredeljenosti rabe manjšinskega jezika je za vzpostavljanje in vzdrževanje takšnega stanja potrebno tudi kontinuirano oblikovanje pozitivnih stališč in odnosa prebivalcev lokalnih skupnosti do manjšinskega jezika, k čemur lahko prispeva ustrezna jezikovna politika.

V Sloveniji je uresničevanje institucionalne dvojezičnosti na narodno mešanih območjih opredeljeno v vrsti zakonov¹ in občinskih statutov. Določila niso zgolj deklarativne narave, podprta so tudi z obveznostjo države, da zagotovi finančna sredstva za njihovo izvajanje v praksi. Ustavna ureditev² in zakonodaja zagotavljata, da sta na narodno mešanem območju oba jezika (večinski in manjšinski) opredeljena kot enakopravni sredstvi sporazumevanja v javni in zasebni sferi življenja. Institucionalna dvojezičnost v zakonodaji obsega vse kanale javne komunikacije, od zunanje simbolike

območja do vzgoje in izobraževanja, sredstev javnega obveščanja, sodnih in upravno-administrativnih ustanov, kulturnih, športnih dejavnosti, poslovanja podjetij itd.³

Normativna ureditev varstva manjšinskih jezikov na narodno mešanih ozemljih v Sloveniji je na visoki ravni, s čimer se v veliki meri strinjajo tako predstavniki manjšin kot zunanji opazovalci (na primer Odbor strokovnjakov Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih). Kljub temu obstajajo določene težave in nedoslednosti pri izvajanju omenjenih pravnih določb v praksi, in kot opozarjajo predstavniki manjšin, se razkorak med normativno ureditvijo in uresničevanjem v praksi z leti povečuje. Tudi Odbor ministrov Sveta Evrope je 16. 4. 2014 v priporočilih o uresničevanju Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih v Sloveniji zapisal, naj slovenski organi oblasti »učinkovito ukrepajo, da bi zmanjšali razkorak med pravnim okvirom in dejanskim izvajanjem pri uporabi madžarščine in italijanščine pri zagotavljanju javnih storitev, pri gospodarskih in družbenih dejavnostih ter pri sporazumevanju z lokalnimi organi državne uprave« (Recommendation CM/RecChL(2014)4).

Na podlagi vsega tega je problematiko uresničevanja dvojezičnosti obravnavala Komisija Državnega zbora za narodni skupnosti dne 25. 3. 2014, ki je med drugim ugotovila, »da so bile v zadnjih letih na načelni ravni odpravljene določene nedoslednosti v pristopu k uresničevanju uradne in javne rabe italijanskega oziroma madžarskega jezika na narodnostno mešanih območjih, vendar v praksi ni zaznati zadostnega napredka /.../« (Vlada Republike Slovenije 2015, 3). Na podlagi ugotovitev, da na določenih področjih še vedno obstaja razkorak med normativno ureditvijo in uresničevanjem v praksi, je komisija pozvala Vlado Republike Slovenije, »da v sodelovanju z obema avtohtonima narodnima skupnostma /.../ sprejme načrt ukrepov za dosledno sistemsko uresničevanje jezikovne zakonodaje v vsakodnevni praksi« (Vlada Republike Slovenije 2015, 3). Vlada je tako 23. 7. 2015 sprejela Načrt ukrepov Vlade Republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018.

Ali in v kolikšni meri bo to prispevalo k ohranjanju madžarskega in italijanskega jezika (ter madžarske in italijanske skupnosti) v Sloveniji, bo pokazal čas. Da pa bi lahko čez nekaj let ocenjevali učinke teh ukrepov, je treba narediti posnetek stanja glede rabe manjšinskih jezikov danes. Prav temu bo v veliki meri posvečen pričujoči prispevek, ki se bo osredotočil na narodno mešano ozemlje v Prekmurju in na institucionalno rabo madžarskega jezika na tem območju.⁴

V prispevku bo pozornost posvečena rabi jezika v stikih z uradnimi organi in javnimi ustanovami. Glavno raziskovalno vprašanje je, ali in v

kolikšni meri institucionalna dvojezičnost na narodno mešanem območju v Prekmurju zares živi v praksi. V kolikšni meri ljudje v izbranih krajih dejansko uporabljajo oba uradna jezika na tem območju, slovenščino in madžarščino? Podatki se bodo črpali iz novejše raziskave *Študija primera o narodni (etnični), kulturni in jezikovni raznolikosti prebivalstva na narodno mešanem območju v Prekmurju*, ki jo je Inštitut za narodnostna vprašanja izvedel skupaj s Pomursko madžarsko samoupravno narodno skupnostjo/ Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség. Za primerjavo s situacijo v preteklosti bomo omenjene podatke dopolnjevali in primerjali tudi s podatki nekaterih preteklih raziskav, ki smo jih izvedli na Inštitutu za narodnostna vprašanja v okviru projektov *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske (1991–1996)*,⁵ *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru – Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi (1996–2001)*,⁶ *Dvojezičnost v Sloveniji (2005–2007)*⁷ in *Best Practices of Minority Protection in Central Europe – MIMI (2008–2011)*.⁸

2 O študiji primera o narodni (etnični), kulturni in jezikovni raznolikosti prebivalstva na narodno mešanem območju v Prekmurju

Namen študije je bil zbrati podatke o etnični, jezikovni in kulturni raznolikosti v izbranih naseljih narodno mešanega območja v Prekmurju ter evidentirati percepcije prebivalstva o uresničevanju dvojezičnosti. Med prebivalci treh naselij, Hodoš/Hodos,⁹ Dolnji Lakoš/Alsólakos¹⁰ in Radmožanci/Radamos,¹¹ ki so imeli stalno prebivališče v Sloveniji in so bili na dan začetka terenske ankete stari od petnajst do sedemdeset let, smo maja 2014 izvedli anketo.

Glede na statistične podatke je skupaj v treh naseljih živel (na dan 1. 1. 2014) 744 prebivalcev (SURS 2015). Upoštevajoč starostno omejitev za sodelovanje v raziskavi je bilo v treh naseljih 546 prebivalcev, ki so ustrezali starostnemu kriteriju (od petnajst do sedemdeset let) za sodelovanje v anketi. Anketo je izpolnilo 339 prebivalcev treh naselij, kar predstavlja 62-odstotno realizacijo.¹² Spolna struktura prebivalcev, ki so sodelovali v anketi, ne odstopa veliko od spolne strukture prebivalcev omenjenih naselij, zavedene v aktualnih podatkih Statističnega urada Republike Slovenije. Podobno velja za starostno strukturo anketirancev, ki pokaže dokaj enakomerno zastopanost mlajše, srednje in starejše generacije v vzorcu.

Tabela 1: *Odgovori anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos na vprašanje, kakšna je njihova narodna oziroma etnična pripadnost (N = 339)*

narodna oziroma etnična pripadnost anketirancev	število	%
slovenska	100	29,5
madžarska	156	46,0
slovenska in madžarska oziroma madžarska in slovenska	72	21,2
drugo*	11	3,2
sem narodno/etnično neopredeljen	0	0
na to vprašanje ne želim odgovoriti	0	0
skupaj	339	100,0

* Drugo: avstrijska (1), hrvaška (4), slovenska in hrvaška (1), nemška (3), črnogorska (1), slovenska in romska (1)

V raziskavi,¹³ ki smo jo med prebivalci mesta Lendava/Lendva izvedli leta 1991 in na istem vzorcu ponovili še leta 1994, se nihče ni opredelil za slovensko in madžarsko narodno pripadnost – anketiranci so se opredeljevali kot Slovenci, Madžari ali pa so navedli kakšno drugo narodnost (Nečak Lük & Jesih 1998). Šele leta 1997, ko smo izvedli anketiranje na vzorcu posameznikov, ki smo jih identificirali kot oblikovalce in nosilce javnega mnenja, se je med šestindevetdesetimi anketiranci sedem anketiranih (7,3 %) opredelilo za slovensko in madžarsko narodnost¹⁴ (Medvešek 2000, 17).

V raziskavi, izvedeni leta 2014 med prebivalci treh naselij narodno mešanega območja, je 21 % anketiranih kot svojo narodno pripadnost navedlo slovensko in madžarsko, nekaj manj kot 30 % anketiranih se je opredelilo za slovensko narodno pripadnost, največ pa se jih je opredelilo za madžarsko narodno pripadnost (46 %). Veliki večini anketiranih, ki so se opredelili kot Madžari (kar 92 %), in veliki večini anketiranih, ki so se opredelili kot Slovenci in Madžari (90 %), je kraj njihovega prvega prebivališča po rojstvu znotraj narodno mešanega območja. Medtem ko so anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci, v 59 % navedli, da je kraj njihovega prvega prebivališča po rojstvu znotraj narodno mešanega območja, v 36 % pa, da je zunaj njega.

Večina anketiranih (64 %) je kot materni jezik navedla madžarščino, polovica manj (32 %) pa slovenščino. Samo šest anketiranih je za materni jezik navedlo dva jezika, slovenščino in madžarščino. Med anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci, jih je 12 % kot materni jezik navedlo madžarščino. Med anketiranci, ki so se opredelili kot Madžari, jih je 98 % kot materni

Tabela 2: *Odgovori anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos na vprašanje, kakšen je njihov materni jezik oziroma prvi jezik, ki so ga govorili v zgodnjem otroštvu (N = 339)*

materni jezik oziroma prvi jezik v anketirancev v zgodnjem otroštvu	število	%
slovenski	107	31,6
madžarski	217	64,0
slovenski in madžarski	6	1,8
drugo*	9	2,7
skupaj	339	100,0

* Drugo: hrvaški (5), nemški in madžarski (1), nemški (2), srbohrvaški (1)

jezik navedlo madžarščino, le en, ki predstavlja 0,6 %, pa je navedel kot materni jezik oba, slovenščino in madžarščino. Anketiranci, ki so se opredelili kot Slovenci in Madžari, so v 71 % za materni jezik navedli madžarščino, 25 % jih je kot materni jezik navedlo slovenščino.

Etnična struktura oziroma etnično opredeljevanje prebivalcev na narodno mešanem območju v Prekmurju se spreminja. Delno zaradi mobilnosti prebivalstva, delno zaradi etnično mešanih zakonov, delno zaradi sprememb v samoopredeljevanju posameznikov, ki odraža razumevanje etnične identitete, kot je opredeljena v sodobnih študijah (Barth 1981; Eriksen 1993; Isajiw 1993/94; May 2012), kjer ni več pojmovana le kot nekaj prirojenega in fiksnega, temveč je obravnavana kot večrazsežnost in dinamičen koncept, ki je predvsem odraz družbenih procesov itd. V tem smislu so etnične identitete v vsakdanjem življenju v nenehnem nastajanju, oblikujejo se v družbenem kontekstu, v odnosu do prostora, časa, meja in »drugih«. Tudi skladnost med narodno pripadnostjo in jezikom ni vedno nujna. Edwards (1994) na primer meni, da jezik ni vedno pomemben oziroma nujen dejavnik formiranja identitete, ne na individualni ne na kolektivni ravni. Razdvojenost jezika in etničnosti je povezana s konstruktivističnim konceptom etničnosti, ki poudarja hibridnost in fluidnost v procesu konstrukcije identitete (May 2012, 9). Če jezik ni nujen dejavnik identitete, pa še ne pomeni, da ni pomemben dejavnik identitete.

3 Analiza podatkov o institucionalni dvojezičnosti v Prekmurju in primerjava z rezultati preteklih raziskav

Preden se lotimo predstavitve novejših podatkov o percepcijah prebivalcev Prekmurja glede institucionalne dvojezičnosti, si pogledjmo, kakšno mnenje so imeli glede tega prebivalci Lendave pred slabimi dvajsetimi leti. Raziskava, ki je bila izvedena leta 1997 v okviru projekta *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, je pokazala, da večina anketiranih na območju Lendave podpira institucionalno dvojezičnost in v njej vidi številne prednosti, med katerimi so anketirani izpostavili (Nečak Lük 2000, 136–138):¹⁵

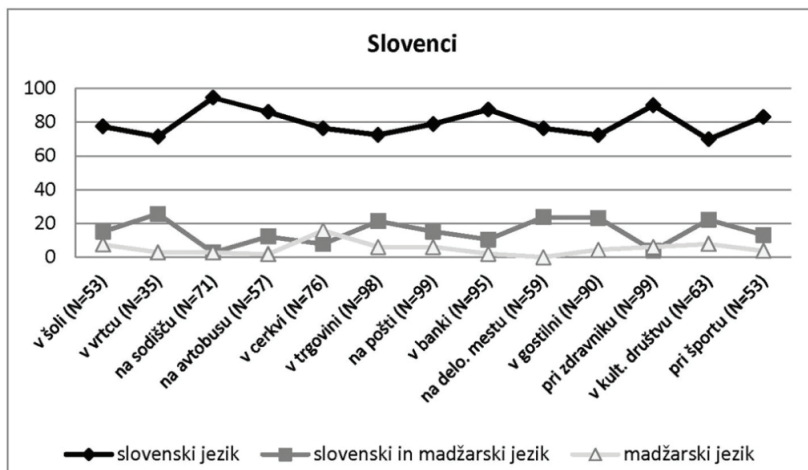
- možnost, da vsak občan lahko pri opravljanju zadev v javnosti uporablja svoj jezik,
- možnost, da se ljudje kljub različni stopnji znanja manjšinskega ali večinskega jezika lahko med seboj sporazumevajo,
- pomen institucionalne dvojezičnosti za ohranjanje etnične identitete in jezika madžarske narodne skupnosti in za dobro počutje njenih pripadnikov,
- pomen institucionalne dvojezičnosti za tvorno sožitje med sobivajočima skupnostma,
- pomen institucionalne dvojezičnosti za utrjevanje lojalnosti madžarske manjšine državi Sloveniji,
- pozitiven vpliv institucionalne dvojezičnosti na urejanje medetničnih razmerij v sosednih državah, kjer živijo Slovenci.

Kljub prevladujočim pozitivnim stališčem do institucionalne dvojezičnosti pa so mnogi anketiranci v raziskavi izrazili mnenje, da je institucionalna dvojezičnost na normativni ravni sicer dobro urejena, prihaja pa do razkoraka med deklariranimi možnostmi in njihovim uresničevanjem v praksi. V praksi dominira uporaba slovenskega jezika (Nečak Lük 2000, 139–141).

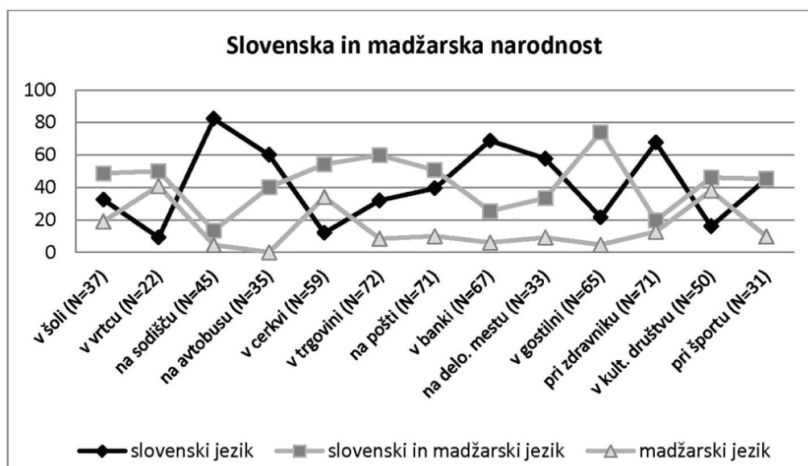
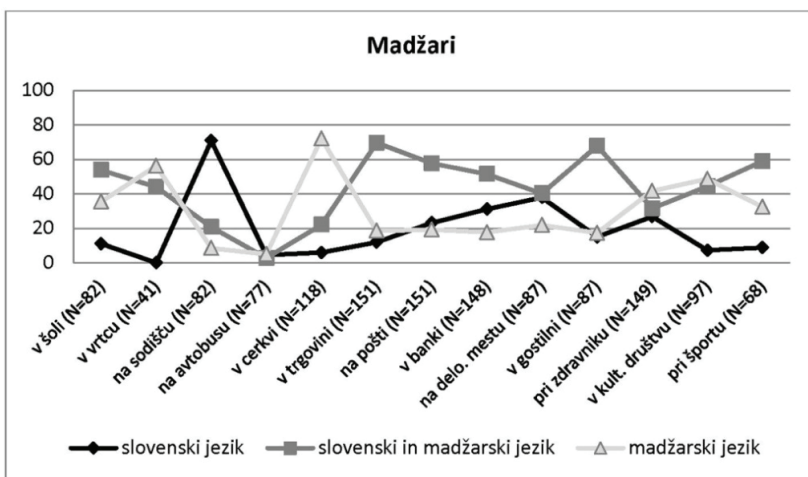
Tudi v intervjujih, ki so bili izvedeni v Lendavi in nekaterih manjših krajih v okolici Lendave v letu 2009 v okviru projekta *Best Practice of Minority Protection in Central Europe (MIMI)*, so intervjuvanci izražali podobna mnenja. »Mislim, da je deklarativno vse v redu, v praksi pa je velika razlika, kar je praksa in kar je zakonsko opredeljeno. To se mogoče najbolj čuti v šolstvu /.../« (odlomek iz enega od intervjujev v okviru projekta MIMI).

Da bi preverili, kakšna je situacija oziroma mnenje ljudi v zvezi s tem danes, smo v raziskavi *Študija primera o narodni (etnični), kulturni in jezikovni raznolikosti prebivalstva na narodno mešanem območju v Prekmurju* anketirane vprašali, kateri jezik uporabljajo v različnih situacijah zunaj doma. Odgovori anketirancev kažejo, da se raba posameznega jezika zunaj doma razlikuje in je odvisna od konkretne jezikovne situacije. Predvidevamo, da je raba jezika pogojena z različnimi dejavniki, kot na primer, ali gre za formalno ali neformalno, pisno ali ustno komunikacijo, kdo je sogovornik itd. V jezikovnih situacijah, kjer so stiki manj formalni in gre večinoma za ustno komunikacijo (na primer v trgovini, na pošti, v kulturnih društvih, v cerkvi, v vrtcu), anketiranci največkrat uporabljajo oba jezika, slovenskega in madžarskega. Podobno velja za šolo, kjer dvojezičnost predvideva že sam šolski program. V okoljih, kjer so stiki bolj formalni, bolj strokovni in je večkrat potrebna tudi pisna komunikacija, se pretežno uporablja samo slovenski jezik (na primer na sodišču, na banki, na delovnem mestu, pri zdravniku). Po navedbah anketirancev ti med ponujenimi situacijami še v največjem deležu madžarščino uporabljajo v cerkvi, kulturnih društvih in vrtcu.

Grafi 1-3: *Odgovori anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos na vprašanje, kateri jezik govorijo zunaj doma, glede na narodno pripadnost¹⁶*

Večina anketirancev slovenske narodne pripadnosti (vsaj 70 %) v vseh situacijah uporablja samo slovenski jezik, kar kaže na to, da se jezikovno prilagajajo predvsem pripadniki madžarske narodne skupnosti in tisti, ki so se opredelili za dvojno narodno pripadnost, slovensko in madžarsko, precej manj pa pripadniki slovenske narodnosti.

Podrobneje smo še preverili, kateri jezik anketiranci običajno govorijo na delovnem mestu.

Tabela 3: Običajen jezik na delovnem mestu glede na naselje zaposlitve anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos (N = 339)

naselje zaposlitve		V10 – Jezik, ki ga običajno govorite na delovnem mestu						skupaj
		slovenščina	madžarščina	slovenščina in madžarščina	nemščina	b. o.	drugo	
na narodno mešanem območju	število	35	9	39	0	3	2	88
	% naselje zaposlitve	39,8 %	10,2 %	44,3 %	0,0 %	3,4 %	2,3 %	100,0 %
	% v10	29,9 %	36,0 %	61,9 %	0,0 %	2,7 %	28,6 %	26,0 %
drugje v sloveniji	število	45	1	4	0	0	1	51
	% naselje zaposlitve	88,2 %	2,0 %	7,8 %	0,0 %	0,0 %	2,0 %	100,0 %
	% v 10	38,5 %	4,0 %	6,3 %	0,0 %	0,0 %	14,3 %	15,0 %
v tujini	število	1	0	1	6	0	2	10
	% naselje zaposlitve	10,0 %	0,0 %	10,0 %	60,0 %	0,0 %	20,0 %	100,0 %
	% v10	0,9 %	0,0 %	1,6 %	40,0 %	0,0 %	28,6 %	2,9 %
brez odgovora	število	36	15	19	9	109	2	190
	% naselje zaposlitve	18,9 %	7,9 %	10,0 %	4,7 %	57,4 %	1,1 %	100,0 %
	% v10	30,8 %	60,0 %	30,2 %	60,0 %	97,3 %	28,6 %	56,0 %
skupaj	število	117	25	63	15	112	7	339
	% naselje zaposlitve	34,5 %	7,4 %	18,6 %	4,4 %	33,0 %	2,1 %	100,0 %
	% v10	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Anketiranci, ki imajo delovno mesto znotraj narodno mešanega območja, so navedli, da na delovnem mestu v največjem deležu (44,3 %) govorijo v slovenskem in madžarskem jeziku, skoraj 40 % anketiranih na delovnem mestu običajno uporablja slovenščino in samo 10,2 % anketiranih na delovnem mestu običajno govori v madžarščini. Med anketiranci, ki imajo delovno mesto na narodno mešanem območju in so zaposleni v državni upravi (6), jih polovica običajno na delovnem mestu uporablja slovenščino, en anketiranec običajno uporablja madžarščino, dva anketiranca običajno uporabljata oba jezika. Med zaposlenimi v javni upravi (20) jih polovica običajno uporablja slovenščino, dva anketiranca (10 %) madžarščino in 40 % anketirancev oba jezika. Zaposleni v industriji (18) so glede rabe jezikov na delovnem mestu odgovorili podobno kot zaposleni v javni upravi, medtem ko zaposleni v storitveni dejavnosti (24) v večjem deležu (58,3 %) običajno uporabljajo oba jezika, 37,5 % anketirancev pa običajno uporablja slovenščino.

Iz prikazanih odgovorov o rabi jezika lahko po eni strani sklepamo, da prebivalci na narodno mešanem ozemlju obvladajo oba jezika v zadostni

meri za neformalno ustno komunikacijo, pri rabi pisnega, bolj zapletenega formalnega in zlasti strokovnega jezika pa je njihovo znanje manjšinskega (to je madžarskega) jezika pomanjkljivo in se zato raje zatekajo k slovenskemu jeziku (prim. Kolláth 2012, 94). Uporaba slovenskega jezika v takih primerih pogosto predstavlja enostavnejšo pot in pomeni tudi hitrejšo izvedbo posameznih postopkov.

/.../ na papirjih je vsaka pravica podana, ampak v vsakdanjem življenju je pa izvajanje vseh teh pravic včasih oteženo. Ni vedno kriv večinski narod, dostikrat je kriva tudi sama manjšina, zaradi tega, ker je bolj lagodno narediti nekaj v slovenščini, kot pa recimo izpolniti kak formular na občini v madžarskem jeziku. Zakaj, se lahko sprašujemo – zaradi tega, ker je nepoznavanje madžarskega jezika prisotno, zaradi tega, ker je bolj enostavno, zaradi tega, ker je lažje urediti, če se tisti papir odda v slovenskem jeziku ... (odlomek iz enega od intervjujev v okviru projekta MIMI).

Po drugi strani lahko odgovori anketirancev na vprašanje glede rabe jezika v različnih situacijah kažejo tudi na neustrezno urejenost oziroma pomanjkljive možnosti za uresničevanje dvojezičnosti v institucijah, za katere so navedli, da v njih uporabljajo samo slovenski jezik. Do določene mere slednjo tezo potrjujejo odgovori na vprašanje, na katerih uradih oziroma ustanovah anketiranci zaznavajo pomanjkljivosti pri dvojezičnem poslovanju (glej tabelo 4). To so zlasti uradi, upravne enote, občine, pošta in zdravstveni domovi. Sledijo jim banke in sodišča.

Tabela 4: Navedba ustanov, v katerih so anketiranci iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos zaznali pomanjkljivosti pri dvojezičnem poslovanju (N = 226)

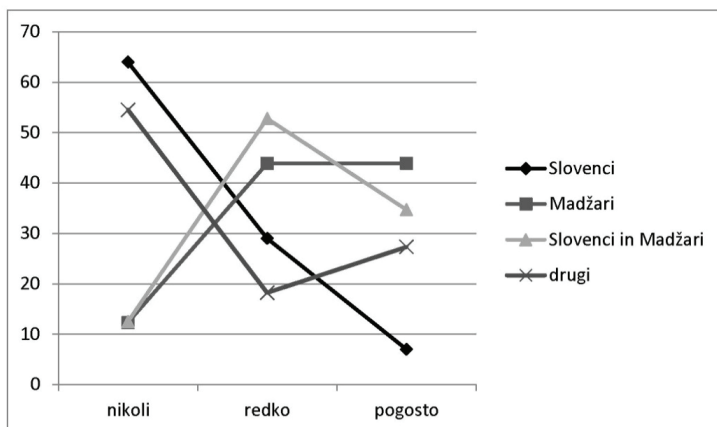
	ustanove	število	%
1.	uradi, upravne enote, občine	69	20,3
2.	pošta	45	13,3
3.	zdravstveni dom, zdravnik	29	8,5
4.	banka	19	5,6
5.	sodišče	16	4,7
6.	trgovina	16	4,7
7.	lekarna	8	2,4
8.	policija	8	2,4
9.	cerkev	7	2,1
10.	vrtec	3	0,9
11.	železniška postaja	2	0,6
12.	gostilna	2	0,6
13.	šola	2	0,6

Pri stiku oziroma urejanju zadev na javnih uradih in v ustanovah le slaba tretjina (30,4 %) anketiranih pogosto uporablja madžarski jezik, dobrih 40 % redko, 28,9 % anketiranih pa nikoli (glej tabelo 5). Najpogosteje madžarski jezik uporabljajo starejši anketiranci (nad šestinštirideset let), najredkeje pa mlajša generacija (od petnajst do trideset let). Po narodni pripadnosti so rezultati pričakovani: najpogosteje madžarski jezik uporabljajo pripadniki madžarske narodnosti, sledijo jim tisti, ki so svojo narodno pripadnost opredelili kot slovensko in madžarsko, najredkeje pa madžarski jezik uporabljajo pripadniki slovenske narodnosti.

Tabela 5: Odgovori anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos na vprašanje, ali uporabljajo madžarski jezik v stiku (pri urejanju zadev) z javnimi uradi in ustanovami

	število	%
nikoli	98	28,9
redko	137	40,4
pogosto	103	30,4
skupaj	338	99,7
brez odgovora	1	0,3
skupaj	339	100,0

Graf 4: Raba madžarskega jezika v stiku (pri urejanju zadev) z javnimi uradi in ustanovami glede na narodno pripadnost anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos (N = 338)

Ob prvem stiku z ustanovami na narodno mešanem ozemlju večina vprašanih (54,3 %) pogovor začne v slovenskem jeziku, nato šele uporabijo madžarščino (glej tabelo 6). Tudi pri tem je mlajša generacija tista, ki pogosteje začne pogovor v slovenskem jeziku ali celo uporablja samo slovenski jezik. Samo madžarščino uporablja le 2,7 % anketiranih in med njimi je več kot polovica starejših od enainšestdeset let.

Tabela 6: Odgovori anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos na vprašanje, kateri jezik uporabljajo, ko stopijo prvič v stik z ustanovami na narodno mešanem območju (N = 331)

	število	%
najprej slovenščina nato madžarščina	184	54,3
najprej madžarščina nato slovenščina	85	25,1
samo slovenščina	53	15,6
samo madžarščina	9	2,7
skupaj	331	97,6
brez odgovora	8	2,4
skupaj	339	100,0

Da pripadniki madžarske narodne skupnosti ob prvem stiku v javnih ustanovah največkrat najprej spregovorijo v slovenskem jeziku in šele nato v madžarskem, so pokazali že rezultati raziskav v preteklosti (na primer raziskava *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru* (glej Novak Lukanovič 2003, 47–50). Na jezikovno konvergenco – primikanje – oziroma na izbiro jezika vplivajo različni dejavniki, med njimi: stopnja znanja jezika, specifična situacija, ki jo zaznamuje sogovorec, in motiv posameznika. Sporočanje oziroma govor ni statičen proces in ljudje spreminjajo stil govorjenja samodejno, odvisno od okoliščin, teme in sogovornika. Teorija jezikovnega primikanja oziroma prilagajanja predpostavlja, da posameznik v komunikaciji z drugim neprestano modificira svoje govorno sporočanje, tako da zmanjšuje ali poudarja jezikovne (in s tem družbene) razlike, odvisno od njegove percepcije situacije (Giles 1977). Pripadnik madžarske narodne skupnosti slovenskega jezika ne uporablja zato, ker mu njegovega maternega jezika ni dovoljeno uporabljati, temveč predvsem zato, da se z drugim jezikom (slovenščino) približa sogovorniku.¹⁷ Po vsej verjetnosti največkrat nastane jezikovni primik zaradi sogovorca (uradnika), ki ne obvlada dovolj dobro manjšinskega jezika (Novak Lukanovič & Mulec 2014, 104–105). Ob tem se zastavlja vprašanje, kje in zakaj prihaja do luknje v okviru institucionalne ureditve dvojezičnosti na narodno mešanem ozemlju, ki pripadnikom večinskega naroda ne omogoča ali jih ne spodbuja dovolj k temu, da bi se naučili manjšinskega jezika do stopnje, ki bi zagotavljala funkcionalno dvojezičnost. Anketiranci iz raziskave v okviru projekta MIMI so pri tem iskali razloge v sistemu dvojezičnega izobraževanja v Prekmurju:

Zanimivo, ker tako da mora biti nekaj v glavah ali pa je model slab. Ampak to zdaj nobeden, se pravi redkokateri vam bodo to tako povedali, kot sem jaz. Jaz mislim, pravim, to je moje osebno subjektivno mnenje, ampak mislim da model mora biti slab, zaradi tega ker če se ti od 5. do 8. razreda si se lahko naučil angleškega ali pa nemškega jezika tako, da si ... verjetno sami veste, kako, pol če si ti od 1. pa do 8. razreda deležen še enega drugega jezika, potem bi se tistega moral tudi naučiti. To pomeni, da je potem nekaj narobe v tem sistemu (odlomek iz enega od intervjujev v okviru projekta MIMI).

Šolski zakoni so tako super in na papirju je to ena zgodba o uspehu, v praksi pa vsi vemo, tudi tisti, ki smo obiskovali dvojezično šolo ali pa ki imamo otroke v dvojezični šoli, da je to v bistvu

80 % slovenščine in 20 % madžarščine v najboljšem primeru (odlomek iz enega od intervjujev v okviru projekta MIMI).

Med vzroki za enosmerno jezikovno prilagajanje manjšine večinskemu jeziku so anketiranci navajali med drugim tudi prestiž jezika:

/.../ to mislim, da ni odvisno od tega, da je madžarščina tako težak jezik ali karkoli že, ampak ta pristop ljudi do tega jezika, se pravi prestiž madžarskega jezika, ni na tako visoki stopnji kot recimo italijanščine na Primorskem, kjer se tudi otroci slovenskih staršev vpisujejo v italijansko osnovno šolo, ker vidijo, da bodo imeli kako prihodnost, da bodo morda to lahko uporabili v prihodnosti kje, medtem ko pri madžarskem jeziku to ni v taki meri prisotno (odlomek iz enega od intervjujev v okviru projekta MIMI).

Ali pa ekonomsko vrednost jezika v poslovnem svetu:

/.../ ti naši jeziki malo že izgubljajo na veljavi v tem poslovnem svetu, in ko gre za multinacionalke, je angleščina tista, ki dominira, ne pa v tolikšni meri materni jeziki, ki bi lahko bili v pomoč in bi verjetno veliko lažje komunicirali v madžarščini ali v slovenščini kot pa recimo v angleščini ... (odlomek iz enega od intervjujev v okviru projekta MIMI).

/Madžarski jezik/ ni enakovreden. Tudi med Madžari nekako izgublja vrednost. Ne spleča se učiti madžarščine, bolje kak drug jezik (odlomek iz enega od intervjujev v okviru projekta MIMI).

Slabo znanje jezika manjšine med večinskim prebivalstvom je tudi odraz (prevladujočega) odnosa in pričakovanj posameznikov na nekem območju glede potrebe po tem, da se pripadniki večine učijo manjšinskega jezika. Kot je pokazala analiza rezultatov raziskave *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske (1991–1996)*, je bil v letih 1991–1996 med prebivalci Lendave prisoten relativno velik delež tistih, ki so menili, da slovenskim otrokom ni treba enako dobro znati obeh jezikov – slovenskega in madžarskega – in da je to pomembnejše za otroke madžarske narodnosti. Zanimivo je, da so takšno

mnenje izražali tako pripadniki večinskega naroda kot pripadniki manjšine. Anketiranci slovenske narodnosti so se tudi relativno močno strinjali s trditvijo, da za Slovence ni potrebno, da se učijo madžarski jezik. Takšen odnos do dvojezičnosti pa zmanjšuje možnost vzajemnega (dvosmernega) jezikovnega prilagajanja (Novak Lukanovič 2006, 44–45).

Tabela 7: *Odgovori anketirancev iz naselij Hodoš/Hodos, Dolnji Lakoš/Alsólakos, Radmožanci/Radamos na vprašanje, ali so zadovoljni z dvojezičnostjo v Prekmurju, ki jo zagotavljajo javni uradi in ustanove*

	število	%
nezadovoljen	67	19,8
niti zadovoljen niti nezadovoljen	86	25,4
zadovoljen	180	53,1
skupaj	333	98,2
brez odgovora	6	1,8
skupaj	339	100,0

Polovica anketiranih je izrazila zadovoljstvo z zagotavljanjem dvojezičnosti v javnih uradih in ustanovah. 25 % anketiranih ni z obstoječim stanjem niti zadovoljnih niti nezadovoljnih, 20 % anketiranih pa je nezadovoljnih z zagotavljanjem dvojezičnosti v Prekmurju. Med anketiranci, ki so izrazili nezadovoljstvo, in tistimi, ki so niti zadovoljni niti nezadovoljni z zagotavljanjem dvojezičnosti, prevladujejo Madžari. Med nezadovoljnimi prevladujejo anketiranci, stari od šestinštirideset do šestdeset let. Med anketiranci, ki so izrazili zadovoljstvo z zagotavljanjem dvojezičnosti v javnih ustanovah, pa je največji delež tistih, ki so starejši od enainšestdeset let.

O razlogih za nezadovoljstvo anketirancev nismo spraševali, predvidevamo pa, da so v precejšnji meri povezani z nedoslednim uresničevanjem pravnih določb glede institucionalne dvojezičnosti. V nadaljevanju prispevka si bomo ogledali, kakšno je stanje glede institucionalne dvojezičnosti oziroma dvojezičnega poslovanja v Prekmurju skozi ocene občin, upravnih enot in manjšinskih samoupravnih narodnih skupnosti. Uporabili bomo podatke iz poročil omenjenih institucij na narodno mešanem območju iz leta 2012.

4 Uresničevanje institucionalne dvojezičnosti z vidika občin, upravnih enot in manjšinskih samouprav narodnih skupnosti

Komisija za narodni skupnosti Državnega zbora Republike Slovenije je v sodelovanju s Poslansko skupino italijanske in madžarske narodne skupnosti leta 2012 zaprosila občine, upravne enote in manjšinske samouprave narodnih skupnosti na narodno mešanih območjih za oceno uresničevanja dvojezičnega poslovanja.¹⁸ Iz poslanih poročil so razvidna njihova stališča do uresničevanja dvojezičnega poslovanja in nekatere težave, s katerimi se srečujejo.

Madžarske samoupravne narodne skupnosti ter tudi občine in upravne enote poudarjajo dobro opredeljenost dvojezičnega poslovanja na ustavni in zakonodajni ravni, čeprav bi veljalo tudi na tem področju sprejeti določene modifikacije oziroma konkretizacije (na primer Zakon o notariatu, ki ne določa, da bi za notariat s sedežem na dvojezičnem območju bil pogoj tudi znanje jezika manjšine) kot odraz potreb iz vsakdanjega življenja. Hkrati madžarske samoupravne narodne skupnosti za razliko od občin in upravnih enot izpostavljajo problem doslednega izvajanja zakonodajnih obveznosti. Po njihovem mnenju malo organov oziroma ustanov dejansko posluje v madžarskem jeziku. Menijo, da velik del uslužbencev, kljub temu da zadoščajo formalnemu pogoju znanja madžarskega jezika, ne obvlada madžarskega jezika tako dobro, da bi dejansko lahko vodili postopke v tem jeziku. Zaradi tega se zavzemajo za dodatna usposabljanja uslužbencev v madžarskem jeziku. Po njihovem mnenju uslužbenci posameznih javnih služb ne seznanijo strank, da lahko postopek poteka v madžarskem jeziku. Moti jih, da tečejo postopki v jeziku manjšine le na izrecni predlog stranke. V primeru, da je za izvedbo postopka v jeziku manjšine treba zagotoviti tolmača, pa se stranke tega ne poslužujejo, saj se s tem podaljša čas trajanja postopka. Zavzemajo se za dvojezične obrazce, ne za obrazce v slovenskem in obrazce v madžarskem jeziku. Težavo vidijo tudi v tem, da nekatere službe nimajo predstavništva na dvojezičnem območju (na primer Zavod za invalidsko in pokojninsko zavarovanje).

Tako madžarske samoupravne narodne skupnosti kot občine oziroma upravne enote izpostavljajo, da v javnih ustanovah poteka veliko več ustne kot pisne komunikacije v madžarskem jeziku – to pripisujejo nizki ravni znanja madžarskega jezika pripadnikov manjšine in tudi uslužbencev. Delež postopkov, izpeljanih v madžarskem jeziku, in delež vlog v madžarskem jeziku na letni ravni sta zelo majhna.

Občine in upravne enote so izpostavile, da so njihove objave, gradiva, mesečna in letna glasila (če jih imajo) v obeh jezikih, prav tako to velja za prireditve, proslave in zборе občanov. Nekateri so celo omenili, da so deležni

kritik, saj so zaradi dvojezičnosti dogodki predolgi. Ponekod seje potekajo dvojezično, če pa ni tako, se po potrebi zagotovi tolmač. Potrdili so, da v posameznih primerih še vedno pride do tega, da konkretni obrazci niso prevedeni v madžarski jezik. Občine in upravne enote niso omenjale posebnih aktivnosti, ki bi jih izvajale za spodbujanje rabe jezika narodne skupnosti. Po njihovem mnenju je raba madžarskega jezika v upravnih postopkih odvisna od volje in interesa stranke. Poudarili so, da če stranka začne komunikacijo v madžarskem jeziku, javni uslužbenec nadaljuje razgovor v tem jeziku. V manjših občinah lahko nastane težava, kadar so osebe, ki znajo madžarski jezik, odsotne in jih nadomešča oseba brez ustreznega znanja madžarskega jezika. Občine in upravne enote so navedle, da niso deležne nobenih oblik nadzora glede uresničevanja dvojezičnega poslovanja, edini kazalnik uresničevanja dvojezičnega poslovanja so pritožbe strank, ki pa jih v povezavi s tem ni.

Različna mnenja so bila tudi glede dodatka za dvojezičnost: v nekaterih občinah menijo, da je dodatek premajhen. Madžarska samoupravna narodna skupnost pa je izrazila mnenje, da bi bilo treba v povezavi z izplačevanjem dodatka za dvojezičnost uvesti preverjanje znanja madžarskega jezika in s tem upravičenost do dodatka za dvojezičnost.

Kot je razbrati iz poročil občin in upravnih enot, te ne zaznavajo tolikšnih težav z uresničevanjem dvojezičnosti, kot jih zaznavajo madžarske samoupravne skupnosti in prebivalci narodno mešanega ozemlja (zlasti pripadniki manjšine). Prav tako iz poročil ni razvidno, da bi občine in upravne enote zaznavale posebno potrebo po tem, da bi (samoiniciativno) spodbujale uporabo madžarskega jezika, temveč se večinoma prilagajajo pobudam strank po komunikaciji v madžarskem jeziku v obsegu, ki ga zmorejo.

Zaključek

Slovenija je z ustavo in zakoni zavezana zagotavljati posebne pravice italijanski in madžarski narodni skupnosti na narodno mešanih območjih in izven njih. Nameni posebnih pravic so zagotavljanje možnosti za ohranitev manjšinskih skupnosti in njihovih posebnih identitet, varstvo pred asimilacijo ter zagotavljanje enakih možnosti, kot jih ima večinsko prebivalstvo. Ker pa narodne manjšine niso statična skupnost, temveč se tudi znotraj njih in v njihovih odnosih z drugimi skupnostmi odvijajo različni dinamični procesi, ki skupnost in njen položaj na določenem ozemlju s časom spreminjajo, je treba v luči prizadevanj za doseganje zgoraj omenjenih ciljev (ohranitve skupnosti itd.) razpolagati z relevantnimi podatki

o tem, kaj se s posamezno skupnostjo dogaja, kako nanjo in na njen položaj vplivajo politike in ukrepi na različnih področjih. Pomembno je raziskovati in zbirati podatke o percepcijah manjšinske skupnosti in večinskega prebivalstva, ki živi na narodno mešanem območju, do aktualnih tematik. V prispevku je bila obravnavana problematika uresničevanja institucionalne dvojezičnosti na narodno mešanem območju v Prekmurju. Iz rezultatov raziskave *Študija primera o narodni (etnični), kulturni in jezikovni raznolikosti prebivalstva na narodno mešanem območju v Prekmurju* in pregleda drugih obravnavanih virov je razvidno, da se institucionalna dvojezičnost na narodno mešanem ozemlju v Prekmurju uresničuje v praksi, hkrati pa bi veljalo odpraviti zaznane pomanjkljivosti, kar bi morda prispevalo k bolj uravnoteženi rabi obeh jezikov. Iz zbranih podatkov je tudi razvidno, da večinski in manjšinski jezik nista uporabljana v enaki meri, temveč se pogostost rabe jezika nagiba v korist večinskega jezika. Z vidika ohranjanja manjšinskega jezika je zaskrbljujoče predvsem to, da se zlasti mlajša generacija precej pogosteje poslužuje večinskega jezika. Takšen trend lahko postopno vodi v jezikovno asimilacijo madžarske narodne skupnosti. Čeprav ima institucionalna dvojezičnost pomembno simbolno vrednost in prispeva k dvigu statusa manjšinskega jezika, pa je vprašanje, v kolikšni meri lahko ta proces jezikovne asimilacije zaustavimo (samo) ukrepi za boljše uresničevanje institucionalne dvojezičnosti. Ti so sicer nujni, ne pa tudi zadostni. Problem je zagotovo širše narave, večplasten in povezan tudi z različnimi dejavniki, na katere ni moč vedno enostavno vplivati. Posamezniki, pripadniki manjšinske in večinske narodne skupnosti, morajo imeti ne le priložnost, temveč tudi možnost, željo in motivacijo za rabo manjšinskega jezika. Pri tem pa igrajo pomembno vlogo tudi dejavniki, kot so znanje jezika (narodno mešano območje ne razpolaga z zadostnim številom ustrezno izobraženih dvojezičnih posameznikov, ki bi zadostili raznovrstne kadrovske potrebe), ekonomska vrednost jezika, prestiž jezika, prestiž naroda oziroma države, iz katere izhajata manjšinska skupnost oziroma manjšinski jezik. Ti dejavniki v trenutnih razmerah madžarskemu jeziku niso pretirano naklonjeni, zato toliko večja odgovornost za ohranjanje in spodbujanje rabe madžarskega jezika v Prekmurju leži na sami madžarski skupnosti.

Opombe

- 1 Za pregled zakonodaje glej Načrt ukrepov vlade Republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018, http://www.un.gov.si/fileadmin/un.gov.si/pageuploads/Nacrt_ukrepov.pdf.

- 2 11. člen Ustave Republike Slovenije določa, da je uradni jezik v Sloveniji slovensčina, »na območjih občin, v katerih živi italijanska in madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina in madžarščina« (Ustava RS 1991).
- 3 Glej Medvešek 2003.
- 4 O rabi in položaju italijanskega jezika na Primorskem glej Burra & Debeljuh 2013.
- 5 Glej Nečak Lük, Jesih (ur.) 1998.
- 6 Glej Nečak Lük, Jesih (ur.) 2000.
- 7 Raziskava »Dvojezičnost v Sloveniji« (nosilka Sonja Novak Lukanovič) je potekala med letoma 2005 in 2007 na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Raziskavo je financiral Urad za narodnosti Vlade RS.
- 8 Glej Lantschner, Constantin, Marko (ur.) 2012 in spletno stran projekta: <http://www.eurac.edu/en/research/autonomies/minrig/projects/Pages/projectdetails.aspx?pid=4688>.
- 9 V Hodošu je anketo izpolnilo 38,5 % vseh prebivalcev oziroma 52 % prebivalcev Hodoša, ki so ustrezali starostnemu kriteriju.
- 10 V Dolnjem Lakošu je anketo izpolnilo 38,8 % vseh prebivalcev oziroma 54,1 % prebivalcev Dolnjega Lakoša, ki so ustrezali starostnemu kriteriju.
- 11 V Radmožancih je v anketi sodelovalo kar 62 % vseh prebivalcev oziroma 83,4 % prebivalcev Radmožancev, ki so ustrezali starostnemu kriteriju.
- 12 Anketarji so v terenski dokumentaciji zabeležili naslednje: petnajst oseb na terenu ni bilo dosegljivih, devetintrideset oseb je zavrnilo sodelovanje v anketi (med njimi jih osem ni navedlo razloga, šestnajst jih je povedalo, da jih sodelovanje v anketi ne zanima, dve sta menili, da gre za izgubo časa in denarja, devet jih je navedlo, da trenutek ni primeren, ena ni mogla sodelovati zaradi zdravstvenih razlogov, ena je povedala, da nikoli ne sodeluje v anketah, dve pa sta menili, da gre za poseg v njuno zasebnost).
- 13 *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske* (1991–1996).
- 14 *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru – Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi* (1996–2001).
- 15 Raziskava je bila leta 1997 izvedena na namenskem vzorcu 131 oblikovalcev in nosilcev javnega mnenja v Lendavi. Anketo je izpolnilo šestindevetdeset anketirancev. Več o izvedbi raziskave glej Medvešek 2000.
- 16 V grafičnem prikazu med vsemi anketiranci (N = 339) niso upoštevani tisti, ki so pri tem vprašanju kot jezik komunikacije navedli kak drug jezik, tisti, ki nimajo stikov v posameznih situacijah, in tisti, ki niso odgovorili na vprašanje.
- 17 Do podobnih situacij prihaja tudi v drugih narodno mešanih okoljih, ne le v Sloveniji, na primer v stikih med slovensko manjšino in krajevnimi javnimi upravami v Italiji (več o tem glej v Vidau 2015, 254).
- 18 Poročila o dvojezičnem poslovanju so iz Prekmurja poslali: Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost, Madžarska samoupravna narodna skupnost občine Dobrovnik, Madžarska narodna skupnost občine Moravske Toplice, Madžarska narodna skupnost občine Šalovci, Občina Dobrovnik, Občina Hodoš, Občina Lendava, Občina Šalovci, občina Moravske Toplice, Upravna

enota Lendava in Upravna enota Murska Sobota. Pridobljena poročila so bila obravnavana na 4. seji Komisije za narodni skupnosti Državnega zbora Republike Slovenije, ki je potekala 18. septembra 2012.

Literatura in viri

- Baker, C., 2011. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism (5th ed.)*. Multilingual Matters, Bristol.
- Barth, F., 1981. Ethnic groups and boundaries. V: *Selected essays of Fredrik Barth: Vol. Volume I: Process and form in social life*. Routledge & Kegan Paul, London, 198–227.
- Burra, A., Debeljuh, A., 2013. *L'italiano nelle aree di confine: analisi e proposte per la sua rivitalizzazione / Italijanščina na obmejnem območju: analiza in predlogi za njeno oživitev*. Centro Italiano di Promozione, Cultura, Formazione, Sviluppo Carlo Combi, Capodistria/Promocijsko, kulturno, izobraževalno in razvojno italijansko središče Carlo Combi, Koper.
- Edwards, J., 1994. *Multilingualism*. Routledge, London.
- Eriksen, H. T., 1993. *Ethnicity and nationalism. Anthropological perspectives*. Pluto Press, London.
- Fishman, J. A., 1972. *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science approach to Language and Society*. Newbury House, Rowley.
- Fishman, J. A., 1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundation of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
- Giles, H., Bourhis, R. Y., Taylor, D. M., 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. V: H. Giles (ur.) *Language, ethnicity and Intergroup Relations*. Academic Press, London, 307–348.
- Grin, F., Moring, T., 2002. *Support for Minority languages in Europe*. Final Report. Brussels: European Commission Contract No 2000-1288/001 – 001 EDU – ML-ČEV, http://www.poliglotti4.eu/docs/eu-policy-to-protect-and-promote-regional-and-minority-languages-support-report_en.pdf (14. 2. 2016).
- Isajiw, W. W., 1994. Definition of Ethnicity: New Approaches. *Ethnic Forum* 13/14, 1–2, 9–16.
- Kolláth, A., 2012. Language Skills of the Hungarian Minority in Slovenia. *Jezik in slovtvo*, 57, 3–4, 83–99.
- Lantschner, E., Constantin, S., Marko, J. (ur.), 2012. *Practice of minority protection in Central Europe*. Nomos, Baden-Baden.
- May, S., 2012. *Language and minority rights: ethnicity, nationalism and the politics of language*, 2nd ed. Routledge, New York, London.
- Medvešek, M., 2000. Metodološka izhodišča. V: A. Nečak Lük, B. Jesih (ur.) *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru 2: Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 13–22.

- Medvešek, M., 2003. *Trendi medgeneracijske etnične kontinuitete na narodno mešanih območjih ob slovenski meji*: doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Nečak Lük, A., Jesih, B. (ur.), 1998. *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. I: izsledki projekta*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Nečak Lük, A., 2000. Sociolingvistični položaj. V: A. Nečak Lük, Jesih, B. (ur.) *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru 2: Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 135–148.
- Nečak Lük, A., Jesih, B. (ur.), 2000. *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru 2: Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Nelde, P., Strubell, M., Williams, G., 1996. *Euromosaic. The production and reproduction of the minority language groups of the EU*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Novak Lukanovič, S., 2003. Jezikovno prilagajanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 42, 38–62.
- Novak Lukanovič, S., 2006. Percepcija učenja jezika večine in manjšine na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. *Sodobna pedagogika* 1, 36–55.
- Novak Lukanovič, S. & Mulec, B., 2014. Izvajanje dvojezičnosti v javni upravi v Sloveniji. *Mednarodna revija za javno upravo*, 12, 1, 95–108.
- Recommendation CM/RecChL(2014)4 of the Committee of Ministers on the application of the European Charter for Regional or Minority Languages by Slovenia (Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies), http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/Recommendations/SloveniaCMRec4_en.pdf (1. 10. 2015).
- SURS, 2015. Prebivalstvo po velikih in petletnih starostnih skupinah in spolu, naselja, Slovenija, letno. http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05C5002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_ste_vilo_preb/25_05C50_prebivalstvo_naselja/&lang=2 (17. 12. 2015).
- Ustava Republike Slovenije, 1991. *Uradni list RS* 33/91, 42/97, 66/2000, 24/03, 69/04, 68/06 in 47/13.
- Vidau, Z., 2015. *Upravljanje jezikovne različnosti v javni upravi. Primer slovenske, furlanske in nemške skupnosti v deželi Furlaniji Julijski krajini*. Univerzitetna založba Annales, Koper.
- Vlada Republike Slovenije, 2015. Načrt ukrepov Vlade Republike Slovenije za izvajanje predpisov na področju dvojezičnosti 2015–2018. http://www.un.gov.si/fileadmin/un.gov.si/pageuploads/Nacrt_ukrepov.pdf (1. 10. 2015).
- Williams, G., 1987. Bilingualism, class dialect, and social reproduction. *International Journal of the Sociology of Language* 66, 85–98.

Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanovič

Slovenščina v Porabju: stopnja vitalnosti¹

Izvleček

V prispevku je podan teoretični koncept vitalnosti jezika. Vitalnost jezika ni statična kategorija, temveč je rezultat prepletenosti različnih dimenzij – statusnih, demografskih, institucionalnih. Ocena vitalnosti slovenskega jezika v Porabju je podana na osnovi izbranih empiričnih podatkov, ki so predstavljeni v zaokroženih sklopih: možnost, zmožnost, stališča in raba jezika v različnih govornih situacijah. Predstavljena je analiza neformalnih razgovorov s posamezniki o rabi porabščine/slovenskega jezika v različnih domenah, katere cilj je možnost ocenitve ravni vitalnosti jezika in stopnje ogroženosti. Analiza razgovorov je potrdila, da se v krogu družine vedno manj uporablja porabščina, da jo govori predvsem starejša generacija in da jo mladi zelo malo uporabljajo. Prispevek se zaključuje z ugotovitvijo, da se na osnovi empiričnih podatkov, terenskega opazovanja in neformalnih razgovorov s posamezniki iz različnih družbenih slojev lahko predvideva, da je za slovenski jezik/porabščino stopnja ogroženosti razpadajoča, raven vitalnosti pa 3.

Ključne besede: vitalnost jezika, Porabje, slovenski jezik, stališča, raba slovenskega jezika, ogroženost jezika

Slovene language in the Porabje: vitality rate

Abstract

The article brings a theoretical concept of the language vitality. The latter is not a static category but rather a result of the intertwinement of different dimensions, based on status, demography and institutions. The evaluation of the vitality of the Slovene language in the Porabje region is based on selected empirical data, presented in rounded-up groups: possibility, ability, standpoints and use of language in different oral situations. Also presented is an analysis of informal interviews with individuals on the use of the Porabje dialect/Slovene language in different domains, the purpose of which is assessment of the level of language vitality and endangerment. The analysis of interviews confirmed a decreasing use of the Porabje dialect within family; the dialect is nowadays mostly used by the older generation and very little by the young one. The article therefore brings the following conclusion: based on empirical data, field monitoring and informal interviews with individuals from different social classes it can be claimed that Slovene language/the Porabje dialect faces a high level of endangerment, while its level of vitality corresponds to grade 3.

Key words: language vitality, Porabje, Slovene language, standpoints, use of Slovene language, endangerment

1 Uvod

Različne zgodovinske in politične okoliščine so zaznamovale prostor ob slovensko-madžarski meji ter vplivale na etnično (narodnostno) spremenjeno družbeno strukturo prebivalstva. Upoštevajoč ta dejstva lahko zapišemo, da sobivanje ljudi različnega maternega jezika in kulture ni nekaj naravnega, temveč je nekaj, česar se je treba naučiti, nekaj, kar je treba razumeti in sprejeti. Nesprejemanje drugega, zapiranje v lastni svet in vrednotenje izključno samega sebe je odraz ozkosti in zaprtosti, je nekaj, kar posameznika in družbo postavlja v preteklost ter jima preprečuje, da bi se odprla in sprejela vrednote in prednosti današnjega globalnega sveta, v katerem mobilnost in večjezičnost predstavljata dodano vrednost.

V obmejnem slovensko-madžarskem etničnem prostoru je jezik (slovenski in madžarski) brez dvoma eden izmed najpomembnejših kazalcev razlikovanja etnij in tudi kazalec sprejemanja drugega. V študiji se omejujemo samo na slovensko-madžarski prostor v Porabju. Študija izhaja iz hipoteze, da analiza stanja slovenskega jezika, ki je bila opravljena na osnovi rezultatov že opravljenih raziskav, nakazuje nizko vitalnost slovenskega jezika in narekuje potrebo po iskanju načinov za jezikovno revitalizacijo, zgrajeno na lokalnem narečju – porabščini.

2 Vitalnost jezika

Vitalnost jezika je kompleksen pojav, ki ga ne moremo obravnavati samo z vidika ene dimenzije jezika, saj je rezultat prepletenosti različnih dimenzij – statusnih, demografskih, institucionalnih. Prav tako vitalnost jezika ni statična kategorija, temveč se spreminja in jo je treba obravnavati v različnih časovnih obdobjih.

Obstajajo številni in različno zasnovani teoretični pristopi, ki so jih raziskovalci oblikovali za opredelitev vitalnosti jezika. Nekateri avtorji s postavitvijo teoretičnih modelov poskušajo odgovoriti, kateri dejavniki vplivajo na jezikovno vitalnost (na primer Giles, Bourhis in Taylor 1977), drugi izhajajo iz dejstva, da je jezik ogrožen, torej je vprašljiva njegova vitalnost in je zato treba uporabiti parametre, ki bodo jezik revitalizirali in tako preusmerili proces zamenjave jezika (Fishman 1991). Grin (Grin in Moring 2002, 72) vitalnost povezuje z jezikovnim obnašanjem. V modelu so poudarjeni parametri, ki so usmerjeni v izboljšanje položaja jezika, predvsem manjšinskega. Parametri so združeni v tri sklope, ki vključujejo zmožnost, priložnost in željo. V okviru Unesca (2003, 7) je skupina jezikoslovcev izdelala dokument, ki identificira šest dejavnikov, s katerimi se ocenjujeta vital-

nost jezika in položaj ogroženosti: 1) medgeneracijski jezikovni prenos; 2) absolutno število govorcev; 3) delež govorcev glede na celotno populacijo; 4) trendi obstoječih jezikovnih domen; 5) odgovori na nove situacije in medije; 6) gradivo za jezikovno izobraževanje in opismenjevanje. Poleg navedenih so jezikoslovci izpostavili še stališča do jezika z vidika dominantne in nedominantne skupnosti ter politiko, vključno z uradnim statusom jezika in rabe. Vse navedene dejavnike je treba obravnavati v medsebojni povezavi. V vsakem jezikovnem okolju ima posamezen dejavnik različno vlogo in pomen. Vitalnosti jezika nikoli ne moremo ocenjevati samo z enega vidika.

Izbrani empirični podatki preteklih raziskav,² ki so izhajale iz Gilesove teorije vitalnosti in modela učinkovitosti politike za podporo manjšinskega jezika, ki ga je postavil Grin (Grin in Moring 2002, 72), so nakazovali nizko stopnjo jezikovne vitalnosti slovenščine v Porabju in potrebo po ukrepih za revitalizacijo jezika. S ciljem aktualizirati in dodatno osvetliti empirične podatke opravljenih raziskav smo v letu 2014 (Munda Hirnök in Novak Lukanovič 2015) opravili neformalne razgovore z naključno izbranimi osebami o rabi in vlogi porabščine/slovenskega jezika v Porabju.

Za razumevanje empiričnih podatkov in njihovega pomena pri oceni stanja slovenskega jezika oziroma porabščine je potrebno na kratko predstaviti teoretična izhodišča oziroma modele, ki postavljajo okvir, na osnovi katerega je mogoče oceniti položaj jezika. Giles in sodelavci (1977) so postavili model etnolingvistične vitalnosti, ki vključuje oboje – skupino in jezik – ter sloni na tridelnem (trifaktorskem) objektivnem modelu, v katerem demografija, status in institucionalna podpora predstavljajo osnovne in najpomembnejše dejavnike, ki prispevajo k preživetju in razvoju etnolingvistične skupine. Avtorji so etnolingvistično vitalnost definirali kot »vitalnost, ki povzroča, da se skupina v medskupinskih položajih obnaša kot posebna in aktivna skupinska entiteta«. Koncept etnolingvistične vitalnosti je tako zgrajen na funkcijah in pomenu jezika etnične skupine. Vsak izmed omenjenih treh dejavnikov pa vsebuje številne spremenljivke. Tako status vsebuje ekonomsko, družbeno in jezikovno kategorijo, demografija odraža absolutno število, razvrstitev in koncentracijo prebivalstva, institucionalna podpora pa vsebuje formalne in neformalne subkategorije, medije, izobraževanje, vlado in vladne urade, vero, kulturo itd.

Status samega jezika je zahtevno področje, kajti v večkulturnih družbah je s stališča enakopravne rabe jezika večine in manjšine jezik manjšinske populacije zelo pomemben. Manjšina, ki govori jezik, po statusu ocenjen kot mednarodni in visokega statusa, je tako že v samem izhodišču v prednostnem položaju v primerjavi z manjšino, ki govori jezik brez prestižnega položaja oziroma, ki v večini domen govori različico jezika – narečje. Prav

tako je mogoče, da se lahko tudi znotraj posameznega območja status jezika spremeni.

Vsak izmed omenjenih dejavnikov – status, demografija in institucionalna podpora – vpliva na vitalnost etničnih skupnosti in s tem tudi na jezikovno vitalnost, ki odseva funkcionalno rabo posameznega jezika, kar lahko ugotavljamo na primeru slovenske narodne skupnosti v Porabju in slovenskega jezika.

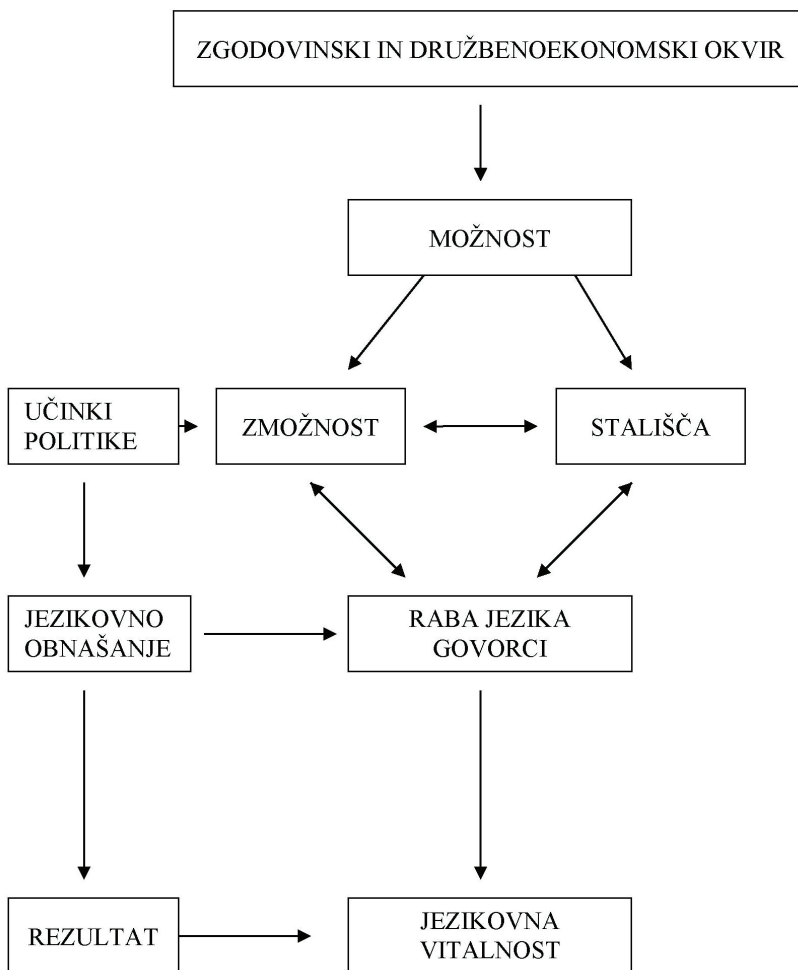
Omenjenemu objektivnemu modelu etnolingvistične vitalnosti je lahko dodana tudi subjektivna dimenzija, s čimer je tipologija obravnavana tudi s psihološke perspektive. Koncept subjektivne vitalnosti so opredelili Bourhis, Giles in Rosenthal (1981). Predlagali so, da bi bila subjektivna ocena skupine posameznih spremenljivk, ki oblikujejo etnolingvistično vitalnost v determiniranju medetničnega obnašanja, prav tako pomembna kot objektivne spremenljivke. Integriranje subjektivne ocene pripadnikov skupine z objektivno informacijo o vitalnosti pa je brez dvoma kompleksen proces. Stališča pripadnikov katerekoli skupine o konceptu subjektivne vitalnosti lahko razložijo odnos, ki ga imajo sami do skupine, pa tudi odnose v sami skupini, motivacijo do učenja drugega jezika, odnos do rabe jezika in strategijo jezikovnega prilagajanja.

Že izsledki raziskave *Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthárd* (1993), ki je bila del longitudinalnega projekta »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: Primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske«, so opozorili na pešanje vitalnosti slovenskega jezika. A. Nećak Lük je v svoji študiji na podlagi pridobljenih podatkov ugotovila, da je slovenska skupnost v Monoštru, kar zadeva jezikovnih kazalcev, na poti opuščanja slovenskega jezika. Po njenem mnenju to ne velja le za pomanjkljivo poznavanje slovenskega jezika, temveč tudi za domače narečje, ki ga velik delež ljudi slovenskega porekla ne govori več. Ob tem je zlasti indikativen generacijski premik, ki kaže, da mlajše generacije domačega narečja ne poznajo več. Hkrati je ugotovila, da je v obdobju po spremembi političnega sistema prišlo do pozitivnih premikov, kar zadeva institucionalno podporo manjšinskemu jeziku (publicistična dejavnost – izhajanje časopisa *Porabje*, uvedba stalne televizijske oddaje v slovenskem jeziku), organiziranosti slovenske manjšine v Porabju (Zveza Slovencev na Madžarskem, oblikovanje slovenskih samouprav), delovanja svetovalca za slovenski jezik iz Slovenije in odpiranja mejnih prehodov s Slovenijo. Vse to govori v prid temu, da bi morali načrtovalci jezikovne politike imeti pred očmi pomen ohranjanja družbenih (in jezikovnih) vezi med generacijami (Nećak Lük 1998, 248–249).

V Porabju je bilo v zadnjih desetletjih opravljenih le nekaj raziskovalnih projektov³ in študij, ki so povezani z vitalnostjo jezika.

Uporabimo lahko prilagojen model Grina (Grin in Moring 2002, 72) in empirične podatke našega raziskovanja umestimo v parametre možnost, zmožnost, stališča in raba jezika. Vsi navedeni parametri so v medsebojni soodvisnosti in odražajo jezikovno vitalnost, kot jo opredeljuje Giles (1977) v teoriji etnolingvistične vitalnosti.

Graf 1: Model zagotavljanja pogojev za rabo manjšinskega jezika

2.1 Jezikovna vitalnost: empirični podatki

Za oceno vitalnosti slovenskega jezika v Porabju lahko uporabimo izbrane podatke, ki smo jih pridobili v okviru empiričnega raziskovanja (glej op. 2) in jih predstavljamo v zaokroženih sklopih: možnost, zmožnost, stališča in raba jezika v različnih govornih situacijah. Vsak izmed navedenih parametrov je večplasten in le z interakcijo možnosti, zmožnosti in stališč se ustvarjajo pogoji, da lahko posameznik, pripadnik manjšinske skupnosti, uporablja svoj jezik v različnih domenah zasebnega in javnega življenja, kar omogoča, da se manjšinski jezik (slovenski) ohranja. Če se jezik uporablja, to pomeni, da je živ.

Parametri možnost, zmožnost in stališča predstavljajo osnovo in pogoj za nadgradnjo, ki se odraža v rabi jezika, kajti:

- posameznik mora imeti ustrezno jezikovno znanje, mora biti sposoben, da lahko jezik uporablja;
- posameznik mora imeti zagotovljene možnosti (formalnopravne in družbene), da lahko jezik uporablja;
- posameznik mora imeti ustrezen odnos, stališče do jezika in dvojezičnosti, da se odloči za rabo jezika.

Raba jezika, slovenskega oziroma porabskega narečja, je rezultat vseh treh parametrov (možnost, zmožnost, stališča) in odraža strategije jezikovnega obnašanja pripadnikov slovenske narodne skupnosti v Porabju. Kje in koliko se slovenski jezik oziroma porabščina v konkretnem individualnem in institucionalnem položaju uporablja ter kakšno je jezikovno obnašanje pripadnikov slovenske narodne skupnosti, je rezultat prepletenosti in vpliva tako zgodovinskih, političnih in družbenoekonomskih kazalcev kot pravnega okvirja in madžarske jezikovne politike ter posledično pokazatelj etnolingvistične vitalnosti slovenske manjšine na Madžarskem.

Možnost: zgodovinski, družbenoekonomski okvir

Družbenozgodovinski mejniki in dogodki so zaznamovali prostor, ki ga naseljuje slovenska narodna skupnost v Porabju, in vplivali tudi na današnji položaj ter rabo slovenskega jezika.

Porabje je vedno pripadalo madžarski državni upravi, vendar je bilo geografsko, kulturno in narodnostno vedno del Prekmurja. S trianonsko mirovno pogodbo po prvi svetovni vojni je bilo Prekmurje leta 1919 priključeno h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, porabske vasi pa so ostale del Madžarske. Z mejo niso bili oteženi le tradicionalni gospodarski stiki porabskih Slovencev s Prekmurjem, temveč so bile natrgane tudi duhovne vezi med Porabci in Prekmurci (Just 2003, 93–94).

Območje slovenskega Porabja je bilo v preteklosti, zlasti po resoluciji Informbiroja, ki je Jugoslavijo razglasila za sovražnika, dobro desetletje popolnoma izolirano območje. Posledica informbirojskega spora je bila »vojna histerija«, ki je bila usmerjena proti Titu, del vojnih priprav pa je bilo preventivno »čiščenje« obmejnega pasu z Jugoslavijo. Južni Slovani (tudi Slovenci), živeči na Madžarskem, so postali potencialni sovražniki režima. Ob jugoslovanski in avstrijski meji so izoblikovali petnajst kilometrov širok obmejni pas, kjer so se ljudje lahko zadrževali samo z ustrezno izkaznico. Leta 1949 so na zahodni (madžarsko-avstrijski in madžarsko-jugoslovanski) meji postavili tako imenovano železno zaveso, ki je ločila Madžarsko od Avstrije in Jugoslavije. Leta 1950 so začeli s postavitvijo železne zaveso tudi na južni meji. S postavitvijo železne zaveso so se dokončno pretrgali do takrat legalni ali ilegalni, vendar nepretrgano vzdrževani stiki (gospodarski, sorodstveni, prijateljski itd.) s Prekmurjem. Obmejno območje je bilo strogo varovano. Represivni organi komunističnega Rákosijevega režima so izvajali različne pritiske na prebivalstvo (visoke kazni zaradi vohunjenja ter tihotapljenja ljudi in blaga, kaznovanje kulakov zaradi zaostanka pri obvezni dajatvi poljščin, izgon ljudi oziroma deportacije v prisilna delovna taborišča na Hortobágy, v notranjost države, psihična propaganda, večkratni popisi prebivalstva) (Munda Hirnök 2013, 203–204). Zaradi strahu pred nepredvidljivimi potezami oblasti se porabski Slovenci (in večina pripadnikov drugih narodnostnih skupnosti – razen Romunov) ob popisu prebivalstva leta 1949 niso upali opredeliti niti za materni jezik, kaj šele za narodnostno pripadnost.⁴ To ravnanje je imelo daljnosežne posledice tudi na narodnostno izobraževanje.

V obdobju po drugi svetovni vojni, zlasti v letih 1949–1960, smo bili priča drastičnemu padcu števila prebivalstva in praznjenju prostora. K temu je v prvi vrsti botrovala protimanjšinska politika Rákosijevega režima, ki je poleg deportacij vključevala še kaznovanje prebivalstva z visokimi kaznimi in posredno množični eksodus prebivalstva po zatrtju revolucije leta 1956, ko je vsak deseti prebivalec monoštrskega okraja pobegnil na zahod in v Jugoslavijo (Kovács 2011, 78; Nagyné Sziklai 2002, 207). Začela se je tudi notranja migracija prebivalstva (Munda Hirnök 2010, 138–146).

Izoliranost območja, kljub strogemu vojaškemu režimu, je omogočala rabo in ohranjanje narečja. Narečje so govorili v družinah, soseski in cerkvi, v šestdesetih letih 20. stoletja pa se je začelo oživljati tudi v šoli. Po ugotovitvah V. Perger pa porabsko narečje ni bilo prisotno v delovnem okolju, kajti Slovenci, ki so delali v monoštrskih tovarnah, so se pospešeno učili madžarsko, da se ne bi madžarski sodelavci in nadrejeni norčevali iz njih (Perger 2009, 344).

Pri teh ljudeh je šlo na začetku za dnevne migracije, sčasoma pa so se dnevne migracije spremenile v trajno izselitev. Izsledki raziskave iz sredine osemdesetih let 20. stoletja o Slovencih v Monoštru kažejo, da se je pri teh Slovencih začel proces opuščanja porabskega narečja, tradicionalne kulture in posledično slovenske identitete (Hirnök in Kozár 1986, 487–493). Veliko Slovencev je hodilo tudi na sezonsko delo na oddaljena madžarska državna posestva, torej v popolnoma madžarsko okolje (Munda Hirnök 1992, 238–248). Večmesečno bivanje v večinskem madžarskem okolju je nedvomno vplivalo na njihov jezikovni kod.

S postopnim odpiranjem obmejnega prostora so se pojavili tudi dejavniki, ki so načeli enojezično slovensko skupnost. Madžarščina je vedno bolj prodirala v vaško okolje, šola je bila pretežno madžarska, popolnoma madžarsko pa je bilo okolje, kamor so ljudje odhajali na delo. Naslednji korak je bil, da so se starši začeli zavestno pogovarjati s svojimi otroci madžarsko, da bi jih obvarovali težav, ki so jih imeli sami. Rezultat teh procesov je opuščanje materinščine in posledično prevlada madžarskega jezika. Po tranziciji, še zlasti z vstopom Madžarske v Evropsko unijo in z uvedbo schengenskega območja, se je Porabje odprlo. Ponovno so se vzpostavili stiki z območji na obeh straneh meje. Z vdorom tujega kapitala (zlasti nemškega) se je v Monoštru povečalo zanimanje za učenje tujih jezikov (nemščina, angleščina), slovenščina pa zaradi pomanjkanja slovenskih podjetij in tudi zaradi nerazvitega Goriškega, ki meji na Porabje, še vedno nima ekonomske moči. Tako za mlade slovenščina/porabščina, ne glede na dejstvo, da so deležni izobraževanja v slovenščini (dvojezični šoli na Gornjem Seniku in v Števanovcih, gimnazija in srednja poklicna šola v Monoštru), ni več jezik sporazumevanja.

Odprtost meje (z uvedbo schengenskega območja) omogoča tudi čezmejno zaposlovanje, torej v sosednjih državah. Veliko porabskih Slovencev se zaposluje v Avstriji (na Gradiščanskem). Čezmejno zaposlovanje na eni strani prinaša boljše možnosti preživetja, na drugi strani pa prispeva k spreminjanju (če že ne opuščanju) etničnih značilnosti Slovencev. To potrjujejo tudi podatki terenskih raziskav, ki smo jih pridobili leta 2014 v okviru projekta *Mobilnost, integracija in adaptacija ob madžarsko-slovenski meji*.⁵ Izmed 197 anketirancev iz sedmih porabskih vasi in Monoštra se je skoraj tretjina (31,5 %) opredelila za dvojno (slovensko-madžarsko) etnično identiteto.

Zmožnost

Zmožnost rabe jezika je v prvi vrsti povezana z jezikovno zmožnostjo posameznika. Jezikovna zmožnost je tesno povezana tudi z uspešnostjo

vzgojno-izobraževalnega sistema. Na stopnjo jezikovne zmožnosti (kompetence) močno vplivata cilj izobraževanja in položaj posameznega jezika (večinskega in manjšinskega) v njem. Šola je, enostavno povedano, eno izmed najpomembnejših področij, kjer se lahko načrtno in usmerjeno srečujeta dva jezika.

V preteklosti slovenski jezik v izobraževanju ni imel ustreznega položaja. Organizacija poučevanja slovenskega jezika je doživela spremembe, uveden je bil dvojezični model, ki predvideva pet ur slovenskega jezika v vsakem razredu tedensko in delno dvojezičnost pri 50 % predmetov, ki jih izbere šola glede na svoje preference in kadrovske možnosti.

Podatki o samoevalvaciji znanja slovenskega jezika (na primer razumevanje in govorjenje) med učenci in starši osnovne šole Istvána Széchenyija v Monoštru nakazujejo nizko raven znanja slovenskega jezika (subjektivno samovrednotenje).⁶ Kot je razvidno iz tabele 1 in grafa 2, so zaznane minimalne medgeneracijske razlike. Večina je ocenila, da slovensko ne razume in tudi ne govori.

Tabela 1: Znanje slovenskega jezika (razumevanje, govor, branje in pisanje)
Razumevanje slovenščine

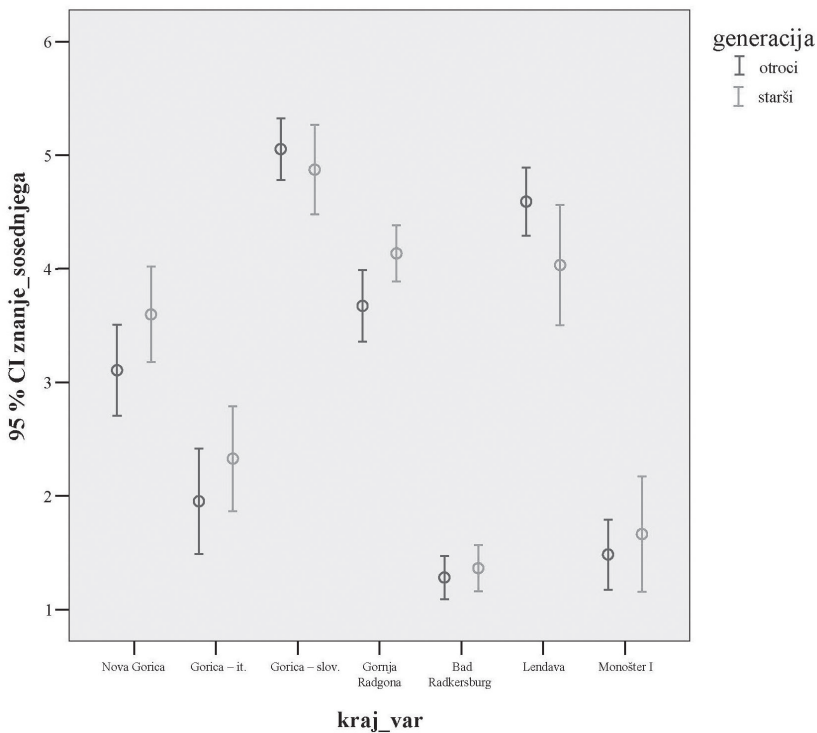
generacija		slovenski jezik razume						skupaj
		nič	zelo slabo	slabo	ne dobro, ne slabo	dobro	zelo dobro	
otroci	število	35	7	1	2	1	1	47
	%	74,5	14,9	2,1	4,3	2,1	2,1	100
starši	število	21	3	1	1	1	2	29
	%	72,4	10,3	3,4	3,4	3,4	6,9	100
skupaj	število	56	10	2	3	2	3	76
	%	73,7	13,2	2,6	3,9	2,6	3,9	100

Govorjenje slovenščine

generacija		slovenski jezik govori						skupaj
		nič	zelo slabo	slabo	ne dobro, ne slabo	dobro	zelo dobro	
otroci	število	36	4	3	3	0	1	47
	%	76,6	8,5	6,4	6,4	0	2,1	100
starši	število	22	2	1	1	3	0	29
	%	75,9	6,9	3,4	3,4	10,3	0	100
skupaj	število	58	6	4	4	3	1	76
	%	76,3	7,9	5,3	5,3	3,9	1,3	100

Za primerjavo navajamo samoevalvacijo znanja jezika soseda (ki je lahko slovenski, italijanski ali madžarski) med učenci šol iz obmejnih mest in njihovimi starši.⁷ Pri tem moramo upoštevati razlike, kajti nekatera mesta so etnično mešana (Gorica v Italiji, Lendava, Monošter) in je v teh krajih jezik soseda (sosednje države) tudi jezik manjšinske skupnosti, kar bi se moralo odražati v višji ravni znanja sosedskega oziroma manjšinskega jezika. Empirični podatki te hipoteze niso potrdili – pokazale so se razlike, ki so rezultat številnih dejavnikov, ki jih navaja tudi teorija Gilesa (1977) o vitalnosti jezika. Podatki o (zelo) nizki stopnji znanja slovenskega jezika v Monoštru so izstopajoči v primerjavi z Gorico (slovenska šola) in Lendavo (madžarska narodna skupnost).

Graf 2: Samoocena znanja jezika sosednje države – sosedskega jezika

Legenda: 1 – ne zna, 2 – zelo slabo, 3 – slabo, 4 – srednje, 5 – dobro, 6 – zelo dobro

Samoocena pomeni povprečje ocene jezikovnih ravni: pisanje, branje, razumevanje, govorjenje.

Stališča

Stališče do jezika – ne glede na to, kateri jezik imamo v mislih: državni, sosedski, tuji, materni ali drugi jezik – je zelo širok pojav, saj odseva ne le stališče do samega jezika, temveč v najširšem pomenu tudi odnose med posamezniki in različnimi etničnimi skupnostmi. Po mnenju strokovnjakov je stališče do jezika težko definirati in tudi izmeriti, saj je subjektivno obarvana in težko izmerljiva vrednost. Stališče do jezika vsebuje tudi določene občutke in je neke vrste čustveni odgovor ljudi na določeno situacijo – je kompleksna in psihološka celota, ki vključuje znanje, občutke in obnašanje. Nikoli ni sestavljeno samo iz ene, temveč iz več med seboj odvisnih komponent. Stališča so občutljiva tudi na situacijske dejavnike, predvsem to velja za stališče do manjšinskega jezika ali pa tudi do jezika sosednje države, torej sosedskega jezika. Prav zato je pri raziskovanju včasih težko oceniti/ovrednotiti/izmeriti rezultate, ki se nanašajo na stališče do jezika, in je nujno treba analizirati več različnih parametrov, od zgodovinskih, političnih, geografskih do ekonomskih, in upoštevati tudi trenutne situacijske trenutke. Eno izmed temeljnih vprašanj, ki si ga raziskovalci zastavljamo, je, ali je stališče posameznika do jezika eno- ali večdimenzionalno. Nekateri menijo, da je enodimenzionalno in predstavlja posameznikovo pozitivno ali pa negativno (ugodno/neugodno) stališče do določenega dejanja, povezanega z jezikom. Nekateri raziskovalci pa obravnavajo stališče do jezika izključno kot večdimenzionalno kategorijo, predvsem takrat, ko se pomen in posledice jezikovnih dejanj spreminjajo. Po naši presoji, ki jo utemeljujemo prav z empiričnimi podatki iz raziskave, pa je stališče do jezika večdimenzionalno in dinamično. Gardner (1985) se stališča do jezika loteva predvsem s stališča odnosa do učenja drugega/tujega jezika in poudarja, da stališče do jezika določa tudi uspešnost posameznika pri usvajanju jezika. Obstaja tudi razlika med stališčem do jezika v smislu etničnosti (pri tem gre za stališče do specifičnega jezika) in »pragmatičnim« stališčem, kar pomeni, da v stališču do jezika in njegove rabe prevladujejo predvsem uporabni oziroma ekonomski razlogi, o čemer bomo pisali v nadaljevanju. Seveda pa se tako jasno opredeljeno razlikovanje včasih težko prestavi v vsakdanje življenje. Po našem mnenju je tako zastavljeno razlikovanje mogoče preveč enostavno, še posebej, če upoštevamo, kaj pomeni jezik v povezavi z etničnostjo, kajti razmerje med jezikom in etničnostjo je vedno predmet interdisciplinarnega obravnavanja. Stališče do jezika je treba vedno obravnavati z najširše perspektive, ki upošteva vse vidne in nevidne ocene o jeziku in njegovih zvrsteh, njegovih govorcih, vse, kar se nanaša na promocijo, ohranjanje ali načrtovanje jezika in njegovo učenje. Tako je lahko stališče do jezika opazno, prikrito ali oboje hkrati, trenutno ali dolgotrajno, površinsko ali pa v osnovi globoko zakoreninjeno.

Cooper in Fishman (1974) sta poudarila, da prav stališče do jezika predstavlja osrednji koncept v družboslovnih znanostih in tudi temelj koncipiranja jezikovne in izobraževalno-jezikovne politike, pa tudi jezikovnega in izobraževalnega načrtovanja neke države na različnih ravneh. Seveda pa je vprašanje, kako politike posameznih držav to upoštevajo. Brez dvoma je poznavanje stališča do jezika temeljnega pomena tako pri oblikovanju jezikovne in izobraževalne politike kot uspehu njene implementacije.

Vsi omenjeni avtorji se v celoti strinjajo, da na stališče posameznika ali skupnosti do jezika oziroma jezikov odločilno vplivajo izobraževanje, mediji in družbena klima.

Če so na eni strani rezultati ocene znanja slovenskega jezika med učenci in starši v osnovni šoli v Monoštru pokazali zelo nizko stopnjo znanja slovenskega jezika ter so glede na druga okolja izstopali, pa v stališčih niso bile zaznane razlike med okolji. Tako učenci kot njihovi starši se s trditvami strinjajo. Prav to njihovo subjektivno stališče, ki pri nekaterih trditvah v primerjavi z drugimi okolji celo izstopa, lahko ocenjujemo kot dobro izhodišče pri načrtovanju prioritet za preusmeritev procesa opuščanja rabe slovenskega jezika. Večdimenzionalni značaj stališč nas usmerja, da pri načrtovanju revitalizacije slovenskega jezika v Porabju upoštevamo tako instrumentalno (jezik posamezniki usvojijo zaradi racionalnih vzrokov, to je za dosego ekonomskega in političnega uspeha) kot integrativno motivacijo (jezik posamezniki usvojijo zaradi čustvenih vzrokov).

V spodnjih tabelah prikazujemo strinjanje oziroma nestrinjanje s trditvami. Primerljivost z ostalimi okolji je po našem mnenju koristna, kajti stališče do sosedskega jezika (ki je v primeru Porabja jezik slovenske manjšine in tudi sosednje države) kaže, v katero smer in katera področja so pomembna za ohranjanje jezika.

V spodnjih tabelah so prikazani statistično analizirani rezultati, pri katerih je uporabljen Friedman Test - Rank (višja vrednost pomeni večje strinjanje).

Tabela 2: Stališče do pomena znanja jezika soseda (sosednje države) – učenci

trditev	NG	GO -it.	GO – slov.	GR	BR	LE	MO
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri poslovnih stikih v obmejnem področju.	6,75	6,61	6,37	6,32	6,60	6,94	6,82
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri komunikaciji v obmejnem področju.	5,54	5,97	6,26	5,73	5,95	6,45	6,69
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri zaposlitvi v obmejnem področju na drugi strani meje.	7,24	6,46	6,16	6,76	7,09	7,31	7,45
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri zaposlitvi v domačem/obmejnem okolju.	3,62	5,32	4,05	3,10	2,89	4,34	2,83
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika kot znak ustrezne izobrazbe.	4,75	5,04	4,78	4,06	5,38	4,14	3,54
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za razumevanje kulture sosednjega naroda.	5,24	2,81	4,53	4,65	5,21	4,76	4,98
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za družbeni ugled.	3,32	3,91	3,40	3,73	3,63	3,42	4,13
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za usposabljanje in študij.	4,11	5,07	5,49	5,04	4,01	3,64	4,09
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za komunikacijo znotraj Evropske unije.	4,45	3,09	3,96	5,62	4,25	3,99	4,48

Tabela 3: Stališče do pomena znanja jezika soseda (sosednje države) – starši

trditev	NG	GO -it.	GO – slov.	GR	BR	LE	MO
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri poslovnih stikih v obmejnem področju.	7,22	6,78	6,91	6,32	6,96	6,95	7,17
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri komunikaciji v obmejnem področju.	5,88	5,93	6,10	5,80	6,11	6,74	6,40
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri zaposlitvi v obmejnem področju na drugi strani meje.	7,18	6,80	6,47	5,87	6,23	6,58	6,43
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika pri zaposlitvi v domačem/obmejnem okolju.	3,47	6,03	5,01	3,48	3,62	5,12	3,40
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika kot znak ustrezne izobrazbe.	5,47	4,97	5,35	4,92	5,75	4,49	3,93
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za razumevanje kulture sosednjega naroda.	4,89	4,11	5,00	4,36	5,10	5,03	5,47
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za družbeni ugled.	4,04	3,26	2,96	3,89	3,75	3,70	4,62
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za usposabljanje in študij.	3,54	4,04	3,92	4,92	3,38	3,49	3,98
Mi potrebujemo znanje sosedskega jezika za komunikacijo znotraj Evropske unije.	3,31	3,07	3,27	5,43	4,10	2,91	3,60

Na osnovi rezultatov smo ugotovili, da se vsi vprašani močno strinjajo (ni razlik med šolami) s trditvijo, da tako prebivalci njihovega območja kot prebivalci na drugi strani meje potrebujejo jezik sosedov za poslovne stike (ekonomski vidik). Pri tem je opazna statistična razlika med generacijami – starejši se s tem bolj strinjajo, medtem ko otroci niso tako prepričani v to trditev. To je na nek način pričakovani rezultat, saj so starši zaposleni, analiza odgovorov o rabi jezikov pa je pokazala, da se vprašani pri svojem delu na delovnem mestu srečujejo tudi z drugimi jeziki.

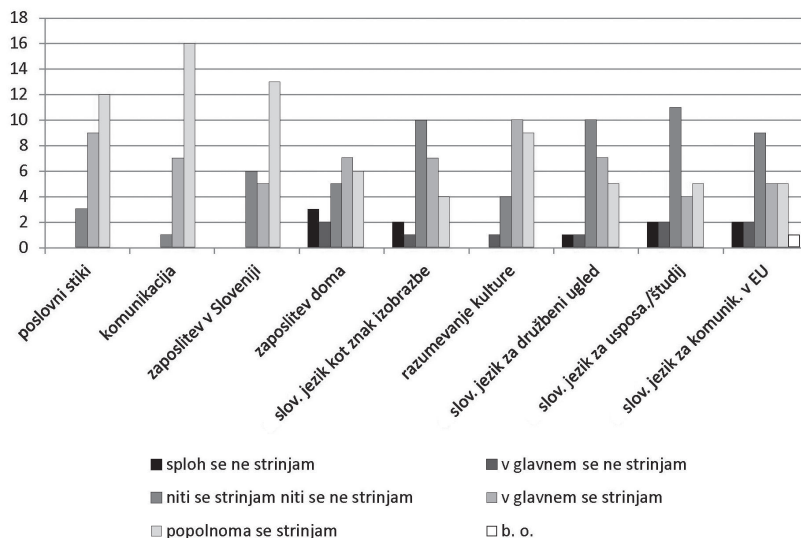
Zanimivi so tudi rezultati raziskave *Narodnostno šolstvo v Porabju: dejansko stanje in perspektive* o stališčih vprašanih do pomena slovenskega jezika v Števanovcih in na Gornjem Seniku. V spodnjih tabelah in grafih prikazujemo strinjanje oziroma nestrinjanje s trditvami.

Večina anketirancev v Števanovcih se strinja, da prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine tako pri poslovnih stikih s slovenskimi partnerji iz obmejnih krajev Slovenije kot za komunikacijo s prebivalci iz obmejnih krajev. Z odprtjem meje so se stiki prebivalcev z obeh strani meje povečali na različnih področjih (kultura, šolstvo, šport, gasilstvo itd.). Kljub dejstvu, da na gospodarskem področju ni prišlo do premikov, večina anketirancev meni, da potrebujejo znanje slovenščine pri zaposlitvi v obmejnih krajih Slovenije. Dobra polovica jih meni, da je znanje slovenščine pri zaposlitvi v domačem okolju potrebno. Podatki kažejo, da v Porabju razen v Monoštru tako rekoč ni možnosti za zaposlitev. Vaški vrtci, šole, trgovine, gostilne, občine in manjšinske samouprave sicer zaposlujejo ljudi z znanjem slovenščine, toda število delovnih mest je omejeno. Pri trditvi, da je znanje slovenskega jezika znak ustrezne izobrazbe, sta se izoblikovali dve skupini. Slaba polovica anketirancev se s to trditvijo niti strinja niti ne strinja, medtem ko se druga slaba polovica s to trditvijo strinja. Tri četrtine anketirancev se strinja s trditvijo, da potrebujejo znanje slovenščine za razumevanje slovenske kulture. Slaba polovica anketirancev se s trditvijo, da je znanje slovenskega jezika potrebno za družbeni ugled, niti strinja niti ne strinja, polovica pa jih meni ravno obratno. Samo dobra tretjina anketirancev je mnenja, da je znanje slovenščine potrebno za poklicno usposabljanje in študij, slaba polovica pa se s to trditvijo niti strinja niti ne strinja. Pri trditvi, da znanje slovenščine omogoča komunikacijo znotraj držav Evropske unije, sta se izoblikovali dve skupini: dobra tretjina se s trditvijo niti strinja niti ne strinja, medtem ko nekoliko več anketirancev meni, da je slovenščina potrebna za komunikacijo znotraj držav Evropske unije.

Tabela 4: Stališča anketirancev do pomena znanja slovenskega jezika
(Števanovci, N = 24)

trditvev	št.	sploh se ne strinjam		v glavnem se ne strinjam		niti se strinjam niti se ne strinjam		v glavnem se strinjam		popolnoma se strinjam		b. o.	
		št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine pri poslovnih stikih s slovenskimi partnerji iz obmejnih krajev Slovenije.	24	0	0	0	0	3	12,5	9	37,5	12	50,0	0	0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine za komunikacijo s prebivalci iz obmejnih krajev v Sloveniji.	24	0	0	0	0	1	4,2	7	29,2	16	66,7	0	0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine pri zaposlitvi v obmejnih krajih v Sloveniji.	24	0	0	0	0	6	25,0	5	20,8	13	54,2	0	0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine pri zaposlitvi v svojem domačem okolju.	24	3	12,5	2	8,3	5	20,8	7	29,2	6	25,0	1	4,2
Za prebivalce Porabja je znanje slovenščine znak ustrezne izobrazbe.	24	2	8,3	1	4,2	10	41,7	7	29,2	4	16,7	0	0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine za razumevanje slovenske kulture.	24	0	0	1	4,2	4	16,7	10	41,7	9	37,5	0	0
Za prebivalce Porabja je znanje slovenščine potrebno za družbeni ugled.	24	1	4,2	1	4,2	10	41,7	7	29,2	5	20,8	0	0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine za poklicno usposabljanje in študij.	24	2	8,3	2	8,3	11	45,8	4	16,7	5	20,8	0	0
Znanje slovenščine omogoča komunikacijo znotraj držav Evropske unije.	24	2	8,3	2	8,3	9	37,5	5	20,8	5	20,8	1	4,2

Graf 3: Stališče anketirancev do pomena znanja slovenskega jezika
(Števanovci, N = 24)

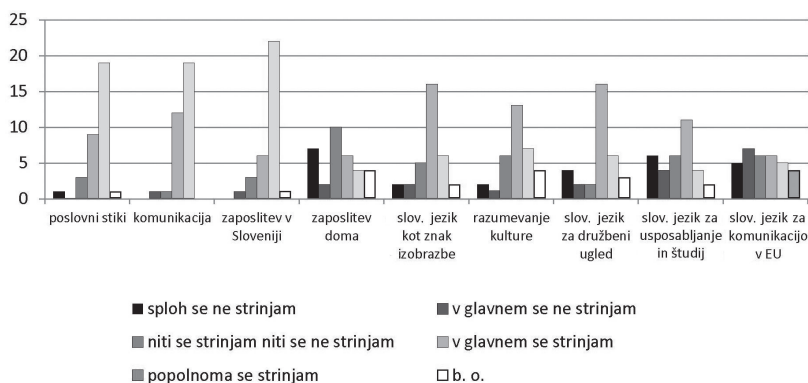
Iz tabele 5 lahko razberemo, da se večina anketirancev na Gornjem Seniku strinja, da prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine pri poslovnih stikih s slovenskimi partnerji iz obmejnih krajev Slovenije in za komunikacijo s prebivalci obmejnih krajev. Še večje strinjanje so izrazili pri potrebi znanja slovenskega jezika pri zaposlitvi v obmejnih krajih v Sloveniji. Približno tretjina anketirancev se s trditvijo, da prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenskega jezika pri zaposlitvi v domačem kraju, niti strinja niti ne strinja. Prav tako jih slaba tretjina meni, da znanja slovenščine pri zaposlitvi doma ne rabijo, tretjina pa se jih strinja, da je znanje slovenščine potrebno pri tovrstni zaposlitvi. S trditvijo, da je za Porabce znanje slovenskega jezika znak ustrezne izobrazbe, se večina anketirancev strinja. Podobno se večina strinja s trditvijo, da je znanje slovenščine potrebno za razumevanje slovenske kulture. Enako velja znanje slovenščine kot potrebno za družbeni ugled. Pri trditvi, da prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine za poklicno usposabljanje in študij, so bili odgovori anketirancev razpršeni. Slaba polovica se jih s to trditvijo strinja, slaba petina se jih niti strinja niti ne strinja, medtem ko se jih slaba tretjina s tem sploh ne strinja. Anketiranci slovenščini pri komunikaciji znotraj držav Evropske unije ne dajejo neke posebne teže – le tretjina jih je mnenja, da znanje slovenščine omogoča komunikacijo znotraj držav Evropske unije, nekoliko več pa se jih s to trditvijo ne strinja.

Tabela 5: Stališče anketirancev do pomena znanja slovenskega jezika
(Gornji Senik, N = 33)

trditev	št.	sploh se ne strinjam		v glavnem se ne strinjam		niti se strinjam niti se ne strinjam		v glavnem se strinjam		popolnoma se strinjam		b. o.	
		št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine pri poslovnih stikih s slovenskimi partnerji iz obmejnih krajev Slovenije.	33	1	3,0	0	0	3	9,1	9	27,3	19	57,6	1	3,0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine za komunikacijo s prebivalci iz obmejnih krajev v Sloveniji.	33	0	0	1	3,0	1	3,0	12	36,4	19	57,6	0	0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine pri zaposlitvi v obmejnih krajih v Sloveniji.	33	0	0	1	3,0	3	9,1	6	18,2	22	66,7	1	3,0
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine pri zaposlitvi v svojem domačem okolju.	33	7	21,2	2	6,1	10	30,3	6	18,2	4	12,1	4	12,1
Za prebivalce Porabja je znanje slovenščine znak ustrezne izobrazbe.	33	2	6,1	2	6,1	5	15,2	16	48,5	6	18,2	2	6,1
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine za razumevanje slovenske kulture.	33	2	6,1	1	3,0	6	18,2	13	39,4	7	21,2	4	12,1
Za prebivalce Porabja je znanje slovenščine potrebno za družbeni ugled.	33	4	12,1	2	6,1	2	6,1	16	48,5	6	18,2	3	9,1
Prebivalci Porabja potrebujejo znanje slovenščine za poklicno usposabljanje in študij.	33	6	18,2	4	12,1	6	18,2	11	33,3	4	12,1	2	6,1
Znanje slovenščine omogoča komunikacijo znotraj držav Evropske unije.	33	5	15,2	7	21,2	6	18,2	6	18,2	5	15,2	4	12,1

Graf 4: Stališče anketirancev do pomena znanja slovenskega jezika (Gornji Senik, N = 33)

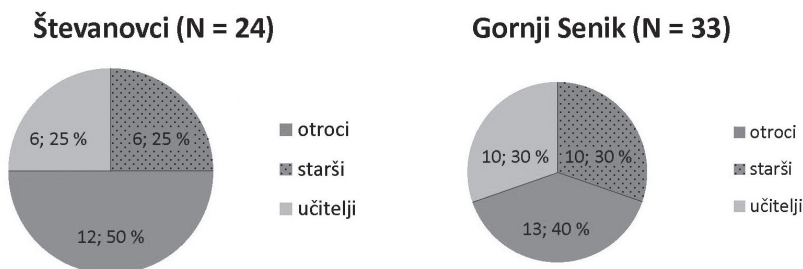
Raba slovenskega jezika

Rezultati so pokazali, da se slovenski jezik uporablja v manjšem obsegu le med sorodniki in prijatelji, v drugih domenah pa sploh ne. Generacijska razlika je prisotna – starejši bolj uporabljajo slovenski jezik, kar nam potrjujejo tudi razgovori s starši v okviru delavnice, ki smo jo organizirali v okviru študije (Munda Hirnšek in Novak Lukanovič 2015).

Rezultati raziskovanj kažejo, da se velik del vprašanih ne pogovarja ne s starši ne s starimi starši niti v slovenskem jeziku niti v porabskem narečju. Porabščina je zlasti prisotna med starejšo generacijo. V večini družin tako ne poteka medgeneracijski prenos jezika.

Do podobnih rezultatov smo prišli tudi pri raziskavi *Narodnostno šolstvo v Porabju: dejansko stanje in perspektive*. Ankete je v Števanovcih⁸ izpolnilo šest učencev, dvanajst staršev in šest učiteljev, na Gornjem Seniku⁹ pa deset učencev, trinajst staršev in deset učiteljev.

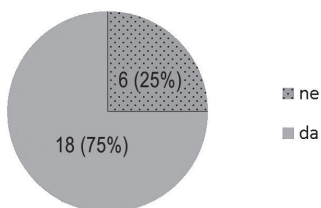
Graf 5: Struktura anketirancev v Števanovcih in na Gornjem Seniku

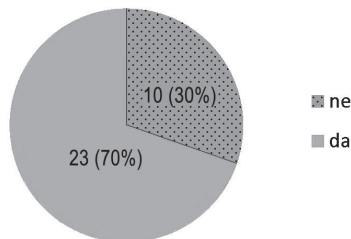
Zanimala nas je samoopredelitev anketirancev glede njihovega materne-
nega jezika. Zaradi majhnega vzorca smo pri analizi podatkov anketirance
združili.

Graf 6: *Odgovori anketirancev na vprašanje »Ali je slovenščina tvoj materni
jezik?«*

Števanovci (N = 24)

Gornji Senik (N = 33)

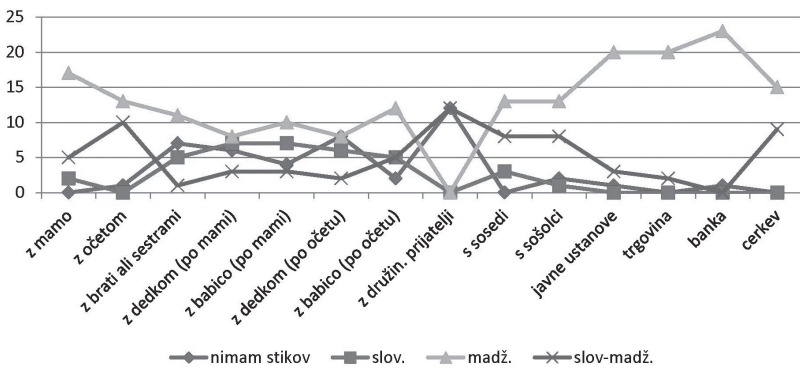
Glede na sorazmerno visok delež anketirancev, ki so se opredelili za slo-
venski jezik kot materinščino, v Števanovcih 75 % in na Gornjem Seniku
70 %, smo pričakovali, da materinščino aktivno uporabljajo v stiku z različ-
nimi sogovorniki tako v družinskem krogu in s sorodniki kot izven družine.

Rezultati podatkov, zbranih v Števanovcih, kažejo očitno prevlado ma-
džarskega jezika pri vseh sogovornikih. Približno tretjina anketirancev se
sporazumeva samo v slovenščini z dedkom in babico po mamini strani, čet-
rtina z dedkom in petina z babico po očetovi strani ter z brati ali s sestrami.
Pri sporazumevanju z družinskimi prijatelji sta se izoblikovali dve skupini:
polovica anketirancev je odgovorila, da se pogovarja samo v madžarščini,
prav tako polovica pa, da se delno pogovarja v slovenščini in delno v ma-
džarščini. Tretjina anketirancev v stiku s sosedi in sošolci uporablja oba
jezika, slovenskega in madžarskega, medtem ko je madžarščina popolnoma
izrinila slovenščino v javnem prostoru. Le dobra tretjina anketirancev upo-
rablja oba jezika v cerkvi.

Tabela 6: Odgovor anketirancev o rabi jezikov z različnimi sogovorci (Števanovci, N = 24)

	št.	nimam stikov		samo v slovenščini		samo v madžarščini		delno v slovenščini, delno v madžarščini		brez odgovora	
		št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
z mamom	24	0	0	2	8,3	17	70,8	5	20,8	0	0
z očetom	24	1	4,2	0	0	13	54,2	10	41,7	0	0
z brati ali sestrami	24	7	29,2	5	20,8	11	45,8	1	4,2	0	0
z dedkom (po mami)	24	6	25,0	7	29,2	8	33,3	3	12,5	0	0
z babico (po mami)	24	4	16,7	7	29,2	10	41,7	3	12,5	0	0
z dedkom (po očetu)	24	8	33,3	6	25,0	8	33,3	2	8,3	0	0
z babico (po očetu)	24	2	8,3	5	20,8	12	50,0	5	20,8	0	0
z družinskimi prijatelji	24	0	0	0	0	12	50,0	12	50,0	0	0
s sosedi	24	0	0	3	12,5	13	54,2	8	33,3	0	0
s sošolci	24	2	8,3	1	4,2	13	54,2	8	33,3	0	0
v javnih ustanovah	24	1	4,2	0	0	20	83,3	3	12,5	0	0
v trgovini	24	0	0	0	0	20	83,3	4	16,7	0	0
na banki	24	1	4,2	0	0	23	95,8	0	0	0	0
v cerkvi	24	0	0	0	0	15	62,5	9	37,5	0	0

Graf 7: Raba jezikov z različnimi sogovorci (Števanovci, N = 24)

Situacija glede rabe jezika je na Gornjem Seniku podobna kot v Števanovcih. Tudi tukaj lahko govorimo o prevladi madžarskega jezika. Iz odgovorov anketirancev lahko razberemo, da se le slaba petina sporazumeva z brati in sestrami ter z babico po mamini strani samo v slovenščini. V primerjavi s Števanovci pa se več anketirancev sporazumeva z družinskimi člani (z mamom, brati ali sestrami, babico po mamini strani) deloma v slovenščini in deloma v madžarščini. Slovenščina v javnem življenju nima

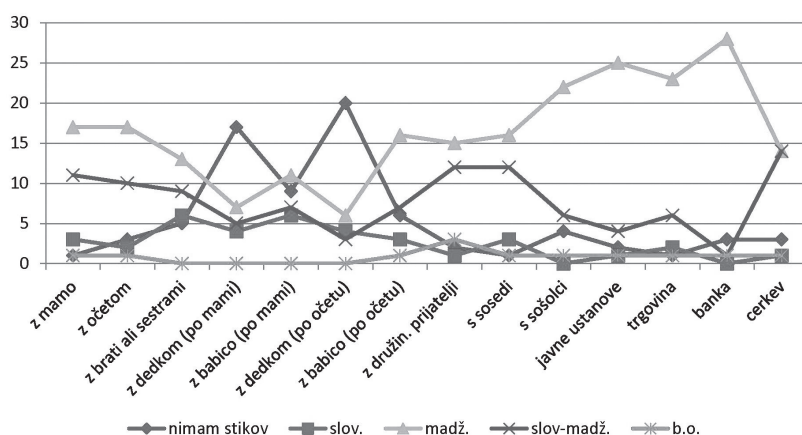
veljave, madžarski jezik jo je izpodrinil iz javnega življenja, le slaba petina pa je odgovorila, da v trgovini uporablja oba jezika (slovenskega in madžarskega). Kar zadeva rabo jezika v cerkvi, v primerjavi s Števanovci ugotavljamo, da je na Gornjem Seniku za 20 % manj takih, ki uporabljajo samo madžarščino.

Tabela 7: Odgovor anketirancev o rabi jezikov z različnimi sogovorci (Gornji Senik, N = 33)

	št.	nimam stikov		samo v slovenščini		samo v madžarščini		delno v slovenščini, delno v madžarščini		brez odgovora	
		št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
z mamo	33	1	3,0	3	9,1	17	51,5	11	33,3	1	3,0
z očetom	33	3	9,1	2	6,1	17	51,5	10	30,3	1	3,0
z brati ali sestrami	33	5	15,2	6	18,2	13	39,4	9	27,3	0	0
z dedkom (po mami)	33	17	51,5	4	12,1	7	21,2	5	15,2	0	0
z babico (po mami)	33	9	27,3	6	18,2	11	33,3	7	21,2	0	0
z dedkom (po očetu)	33	20	60,6	4	12,1	6	18,2	3	9,1	0	0
z babico (po očetu)	33	6	18,2	3	9,1	16	48,5	7	21,2	1	3,0
z družinskimi prijatelji	33	2	6,1	1	3,0	15	45,5	12	36,4	3	9
s sosedi	33	1	3,0	3	9,1	16	48,5	12	36,4	1	3,0
s sošolci	33	4	12,1	0	0	22	66,7	6	18,2	1	3,0
v javnih ustanovah	33	2	6,1	1	3,0	25	75,8	4	12,1	1	3,0
v trgovini	33	1	3,0	2	6,1	23	69,7	6	18,2	1	3,0
na banki	33	3	9,1	0	0	28	84,8	1	3,0	1	3,0
v cerkvi	33	3	9,1	1	3,0	14	42,4	14	42,4	1	3,0

212
213

Graf 8: Raba jezikov z različnimi sogovorci (Gornji Senik, N = 33)

3 Kako preusmeriti proces opuščanja jezika?

Opisali smo teorije in prikazali modele, ki obravnavajo parametre vitalnosti jezika in istočasno nakazujejo področja, ki so pomembna za obstoj jezika. Toda nobena izmed navedenih teorij, ki smo jih predstavili v zgornjih poglavjih, ne govori o tem, kaj je treba storiti, da bi se jezik začel uporabljati v vseh domenah, kako ga je mogoče revitalizirati. Pri tem moramo vsekakor izpostaviti sociolingvista Fishmana (1991), ki je v svojem delu postavil okvir dejanj, ki so usmerjena v zaustavitev opuščanja jezika. S svojim delom je zarisal konceptualni premik. Ni pomembno samo iskati vzrokov, ki vodijo v opuščanje jezika, temveč se je pomembno z dejstvi soočiti in sprejeti ukrepe, ki stanje spremenijo. Proces opuščanja poteka vedno v jezikovni situaciji, kjer obstaja jasna funkcionalna diferenciacija med dvema jezikoma. En jezik je v rabi v javnosti in ima položaj prestižnega jezika, drugi pa se uporablja v neformalnih medosebnih stikih, predvsem v ustni komunikaciji. Taka situacija je značilna za Porabje, kjer ima slovenski jezik oziroma porabščina položaj jezika, ki se uporablja predvsem v ustni komunikaciji.

Fishman (1991, 12) v svojem delu zavrača trditvi »prepozno je, ničesar se ne da več narediti« in »ni jezika, za katerega se ne da nič več narediti«. V svojem delu dokazuje, da je mogoče vedno nekaj storiti tudi za jezike, ki imajo malo govorcev in so še ti brez družbene moči. Seveda pa se uspeh ne more obravnavati ali pričakovati v absolutnem pomenu, temveč v funkcionalnem, kontekstualnem ali situacijskem pomenu, pa tudi postopoma – cilj je obravnavan vedno z dveh vidikov: takojšen nasproti dolgoročnemu.

Fishman je oblikoval lestvico, ki ima osem stopenj. Prednost njegove lestvice je v tem, da za vsako stopnjo nakazuje prioritete, ki jih je treba izvajati, da se proces opuščanja jezika preusmeri. Razumevanje položaja slovenskega jezika/porabščine v Porabju lahko umestimo v Fishmanove stopnje, zato jih tudi na kratko predstavljamo.

Značilnosti posameznih stopenj:

8. stopnja: maloštevilni govorci, večinoma starejši, ki nimajo nobenega, s katerim bi komunicirali, družbeno osamljeni;
7. stopnja: jezik, ki ga uporabljajo odrasli, redke jezikovne povezave z mlajšimi;
6. stopnja: zelo pomembna faza, jezik se prenaša iz generacije v generacijo, medgeneracijsko neformalno govorno sporazumevanje: dom – družina – soseščina;

5. stopnja: jezik govorijo v družini, šoli, v sosesčini prehaja iz ustnega v pisno komunikacijo. Status jezika se spreminja, dviguje. Večja možnost izražanja v kulturnem, političnem okolju;
4. stopnja: manjšinski jezik postane jezik celotne skupnosti, jezik obveznega izobraževanja. Če je manjšina demografsko in ekonomsko močna, preseže to stopnjo;
3. stopnja: v četrti stopnji je bila raba omejena (šola), jezik vstopa na področje nižjih delovnih mest na lokalnem nivoju. Če se ustvari močna ekonomska moč, jezik pridobiva na področju dela, govorijo ga tudi vodilni in presežena je lokalna raven rabe;
2. stopnja: raba manjšinskega jezika se razširi – ponujena je možnost, da se uporablja v vladnih ustanovah, medijih, zdravstvu, na sodišču;
1. stopnja: manjšinski jezik je jezik univerze, prisoten je na vseh ravneh javnega življenja, vzpostavljena je teritorialna dvojezičnost.

Stopnje niso stabilne in ni nujno, da je vsaka stopnja odvisna od predhodne stopnje. Fishman (1991) v istem delu izpostavlja, da vsaka stopnja zahteva obravnavanje in proučevanje ter povezavo s šesto stopnjo. Na nek način je ta stopnja najpomembnejša, je osnovna in oporna faza pri ohranjanju jezika. Medgeneracijski prenos – prenos jezika v družini na potomce je ključnega pomena za ohranjanje jezika. Brez tega prenosa težko rešimo jezik pred zamenjavo z drugim jezikom.

Prav slednje je bilo izhodišče v naši študiji, torej da se s postavitvijo ustrezne strategije sprejmejo ukrepi, ki bodo šesto stopnjo utrdili ter na ta način pripeli k ohranitvi in revitalizaciji porabščine/slovenskega jezika.

Tudi UNESCO je na osnovi Fishmanove lestvice oblikoval dejavnike jezikovne vitalnosti in ogroženosti.¹⁰ Med najpomembnejše dejavnike uvršča medgeneracijski prenos jezika (glej tabelo 8). Tabela smo uporabili, da smo okvirno ocenili stopnjo ogroženosti in raven vitalnosti v primeru slovenščine/porabščine. Obe postavki sta osnovi za oblikovanje strategij in načrtovanje dejavnosti oziroma aktivnosti.

V okviru študije (Munda Hirnök in Novak Lukanovič 2015) smo v letu 2014 opravili¹¹ tudi neformalne razgovore s posamezniki o rabi porabščine/slovenskega jezika v različnih domenah s ciljem, da bi lahko ocenili raven vitalnosti jezika in stopnjo ogroženosti. Analiza razgovorov je potrdila, da se v krogu družine vedno manj uporablja porabščina, da jo govori predvsem starejša generacija in da jo mladi zelo malo uporabljajo (je tudi ne znajo). Razgovori nam niso dali konkretnega odgovora, zakaj je tako, vsi so omenjali zgodovinske dogodke, travme, povezane s porabščino, ki so

jih doživljali njihovi starši ali stari starši. Vsi pa so bili mnenja, da je treba nekaj narediti, saj je porabščina (ne standardna slovenščina) njihova identiteta, njihova kultura, njihova zgodovina.

Tabela 8: Unescov dejavnik 1: Medgeneracijski prenos¹²

stopnja ogroženosti	raven vitalnosti	populacija govorcev
varen	5	jezik uporablja celotna populacija, vse generacije
ogrožen	4	jezik uporabljajo nekateri otroci v vseh domenah, vsi otroci pa samo v nekaterih domenah
razpadajoč	3	jezik uporablja generacija staršev, narašča s starostjo
izumirajoč	2	jezik uporablja generacija starih staršev
na robu izumrtja	1	jezik uporabljajo redki govorcev generacije prastarih staršev
mrtev	0	govorcev ni

4 Zaključek

Na osnovi empiričnih podatkov, terenskega opazovanja in neformalnih razgovorov s posamezniki iz različnih družbenih slojev lahko predvidevamo, da je za slovenski jezik/porabščino stopnja ogroženosti razpadajoča, raven vitalnosti pa 3. In prav ta ocena je ključna, da smo izvedli nekatere aktivnosti, s katerimi smo želeli prispevati k procesu ohranjanja jezika. Seveda pa so procesi, ki vplivajo na preusmeritev opuščanja jezika, dolgotrajni, večletni. Le sistematično, kontinuirano in dolgotrajno zagotavljanje različnih aktivnosti prinaša uspeh.

Tudi mi, tako kot Fishman (1991, 12) v svojem delu, zavračamo trditev »prepozno je, ničesar se ne da več narediti«. Prav tako smo prepričani, tako kot Fishman, da »ni jezika, za katerega se ne da nič več narediti«.

Opombe

- 1 Prispevek je rezultat projekta *Slovenski jezik v Porabju – vloga družine pri razvoju dvojezičnega otroka*, ki sta ga avtorici opravili za Urad Vlade za Slovence v zamejstvu in po svetu Republike Slovenije leta 2014.
- 2 A) Večletni (1991–2000), longitudinalni projekt *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, nosilka prof. dr. Albina Nečak Lük, Inštitut za

narodnostna vprašanja v Ljubljani (randomiziran vzorec, longitudinalno zastavljen, strukturiran vprašalnik).

B) Raziskava (2004–2006) *Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih*, nosilka dr. Sonja Novak Lukanovič, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (izbrane šole – učenci (14–15 let), starši, strukturiran vprašalnik, N = 347).

C) Raziskava *Narodnostno šolstvo v Porabju: dejansko stanje in perspektive* (2006), nosilka dr. Katalin Munda Hirnök, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (osnovni šoli Števanovci, Gornji Senik – učenci (14–15 let), starši, učitelji, strukturiran vprašalnik, N = 57).

3 Glej op. 2.

4 Na podlagi primerjave s popisnimi podatki iz leta 1941 lahko ugotovimo, da se je leta 1949 za slovensko narodnost na Madžarskem izreklo 666 oseb, kar je za skoraj 70 % manj kot leta 1941. V Porabju in Železni županiji pa se je za slovensko narodno pripadnost odločilo le 36 oseb – na primer leta 1941 kar 1945 oseb. Glej: 1990. évi népszámlálás 20. Vas megye adatai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1992, 292–297.

5 Gre za medakademijski projekt med Madžarsko akademijo znanosti in Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Vodja: dr. I. Slavec Gradišnik. Sodelujoče ustanove: Inštitut za etnologijo, Raziskovalni center za humanistiko, Madžarska akademija znanosti, Budimpešta, Madžarska. Sodelavka z Inštituta za narodnostna vprašanja: dr. K. Munda Hirnök.

6 Rezultati raziskave (2004–2006) *Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih*, nosilka dr. Sonja Novak Lukanovič, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (izbrane šole – učenci (14–15 let), starši, strukturiran vprašalnik, N = 347).

216
217

7 Rezultati raziskave, navedene v opombi 2 – obmejna mesta ob slovensko-italijanski meji (Nova Gorica/Gorica), kjer je italijanska Gorica etnično mešana, zato se je izvajala raziskava tako v šoli z italijanskim učnim jezikom kot v šoli s slovenskim učnim jezikom, slovensko-avstrijski meji (Gornja Radgona/Bad Radkersburg), kjer kraja nista etnično mešana, in slovensko-madžarski meji (Lendava/Monošter), kjer sta oba kraja etnično mešana.

8 Osnovna šola v Števanovcih je imela v času izvedbe anketiranja narodnostni program razširjenega pouka materinščine, to je pet ur slovenščine tedensko, in pri 35 % predmetov delni dvojezični pouk. Pouk slovenskega jezika in književnosti s spoznavanjem slovenstva, ki se je izvajal štiri ure tedensko, so obiskovali vsi učenci.

9 Dvojezična osnovna šola Jožefa Košiča Gornji Senik je v šolskem letu 2005/2006 uvedla dvojezični program. Poleg petih ur slovenščine tedensko so se vsi predmeti poučevali delno dvojezično. Dvojezičnost so uvajali postopoma, začeli so v prvem razredu. Število učencev na omenjenih šolah je bilo majhno (v šolskem letu 2004/2005 je števanovsko osnovno šolo obiskovalo devetindvajset učencev, gornjeseniško pa šestdeset učencev).

10 Povzeto po: Unesco ad hoc Expert group on endangered languages, Language vitality and endangerment, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf>.

11 Neformalni razgovori so predstavljali del terenskega dela v Porabju in so bili del projekta.

12 Glej op. 10.

Literatura in viri

1990. évi népszámlálás 20. Vas megye adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992, 292–297.
- Bourhis, R. Y., Giles, H., Rosenthal, D., 1981. Notes on the construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 2, 2, 145–155.
- Cooper, R. L., Fishman, J. A., 1974. The study of language attitudes. *International Journal of the Sociology of Language* 3, 5–19.
- Fishman, J. A., 1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundation of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
- Gardner, R. C., 1985. *Social Psychology and Second Language Learning. The Role of Attitudes and Motivation*. Edward Arnold, London.
- Giles, H., Bourhis, R. Y., Taylor, D. M., 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. V: H. Giles (ur.) *Language, ethnicity and Intergroup Relations*. Academic Press, London, 307–348.
- Grin, F., Moring, T., 2002. *Support for Minority languages in Europe*. Final report. Brussels: European Commission Contract No 2000-1288/001 – 001 EDU –ML-ČEV, http://www.poliglotti4.eu/docs/eu-policy-to-protect-and-promote-regional-and-minority-languages-support-report_en.pdf (11. 4. 2016).
- Hirnök, K., Kozár, M., 1986. Szlovének a városokban – Szentgotthárd. V: E. Eperjessy, A. Krupa (ur.) *Nemzetközi néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai 2*. Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, Budapest–Békéscsaba, 487–493.
- Just, F., 2003. *Porabje. Besede iz Porabja, besede za Porabje*. Podjetje za promocijo kulture FRANC-FRANC, d. o. o., Murska Sobota.
- Kovács, A., 2011. A magyarországi szlovének a magyar–jugoszláv kapcsolatok tükrében. V: E. A. Sajti (ur.) *Magyarország és a Balkán a XX. században: tanulmányok*. JATEpress, Szeged, 65–79.
- Munda Hirnök, K., 1992. Vzroki in razvoj poljedelskega zaposlovanja med porabskimi Slovenci. *Razprave in gradivo* 26/27, 238–248.
- Munda Hirnök, K., 2010. Migrációs folyamatok a Rába-vidéki szlovének körében a 20. század második felében. V: L. Kupa (ur.) *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben: tanulmányok*. PTE és Bookmaster Kft., Pécs, 138–146.
- Munda Hirnök, K., 2013. Represija nad Slovenci v Porabju v času Rákosijevega režima (1948–1956). *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, 1, 201–212.
- Munda Hirnök, K., Novak Lukanovič, S., 2015. *Slovenski jezik v Porabju – vloga družine pri razvoju dvojezičnega otroka: zaključno poročilo projekta*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Nagyné Sziklai, Á., 2002. A Vendvidék a Rákosi-korszakban. V: G. Gyarmati (ur.) *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve, 2000–2001*. Történeti Hivatal, Budapest, 177–214.
- Nećak Lük, A., 1998. Jezik in etnična pripadnost v Porabju. V: A. Nećak Lük, B. Jesih (ur.) *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Izsledki projekta*

Inštituta za narodnostna vprašanja. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 231–252.

Perger, V., 2009. Vloga porabskega narečja pri ohranjanju narodnostne identitete v Porabju na Madžarskem. V: I. Novak Popov (ur.) *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. 20. slovenski slavistični kongres: zbornik predavanj. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 343–356.

UNESCO, 2003. Unesco ad hoc Expert group on endangered languages, Language vitality and endangerment, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00120-EN.pdf> (18. 3. 2016).

Sonja Novak-Lukanovič

Jezik in ekonomska vrednost v večkulturnih okoljih

Izvleček

Članek obravnava povezavo med ekonomijo in jezikom. Raba jezika v različnih okoljih in dejavnostih je dandanes povezana tudi z ekonomskimi spremenljivkami; uvodni del torej obravnava osnovne povezave med jezikom in ekonomijo, pri čemer izpostavlja tudi določene slovenske avtorje, ki so v preteklosti pisali o ekonomski vrednosti jezika, sledi pa še posebno poglavje o etnično mešanem območju Slovenije, kjer je jezikovna raznolikost visoko cenjena. Poseben poudarek je na rabi manjšinskih jezikov – madžarščine in italijanščine – v povezavi z ekonomskimi spremenljivkami, kjer na osnovi empiričnih podatkov osvetlimo razlike v evalvaciji rabe obeh jezikov na delovnih mestih v javnih inštitucijah in zasebnih podjetjih na etnično mešanih območjih Slovenije.

Ključne besede: jezik, dvojezičnost, jezikovni trg, vrednost jezika, narodno mešano območje

Language and economic value in multicultural settings

Abstract

The present article highlights the link between economy and language. The use of a certain language in different settings and in different spheres of human activity is nowadays also linked to economic variables; the introductory chapter therefore brings basic links between language and economy, presenting also some Slovene authors who in the past wrote about economic value of the language and then followed by a special chapter focusing on ethnically mixed region in Slovenia where language diversity is valued. We are specifically highlighting the use of minority language – Hungarian or Italian – in relation to economic variables; proceeding from empirical data we are pointing out the differences regarding the evaluation of the use of two languages at workplaces in public institutions and private enterprises in ethnically mixed territories of Slovenia.

Keywords: language, bilingualism, language market, value of language, ethnically mixed territory

1 Uvod

Empirični podatki raziskovanja medetničnih odnosov na narodno mešanih območjih v Sloveniji¹ so nakazali soodvisnost povezave jezika z ekonomijo. Rezultati raziskovanj potrjujejo, da ekonomija vpliva tako na izbiro kot na rabo jezika v specifičnih, z ekonomsko kategorijo zaznamovanih situacijah (Novak Lukanovič 2002). Literatura tudi navaja, da ekonomija vpliva na oblikovanje specifičnega besedišča (Humar 2004).

Pri obravnavanju povezave jezika in ekonomije se pojavi vprašanje, kaj obsega ekonomija in s katerimi vidiki ekonomije povezujemo jezik. Postavlja se vprašanje, ali jezik obravnavamo v povezavi z ekonomijo v pomenu gospodarstva ali obravnavamo jezik v povezavi z ekonomijo v najširšem pogledu in v čem je bistvena razlika med njima.

Iz definicije ekonomije – v pomenu gospodarstvo – izhaja, da ta obsega niz človekovih dejavnosti, ki ustvarjajo produkcijo, distribucijo in porabo, izmenjavo izdelkov in storitev, ki imajo vrednost na trgu in ustvarjajo BDP ter predstavljajo uspeh/rezultat neke države ali pokrajine ali določenega obdobja. Na drugi strani pa je ekonomija družbena veda, ki jo zaznamuje niz različnih dejavnikov in različnih pristopov. Kot disciplina je bila opredeljena v tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko so se avtorji začeli ukvarjati z obnašanjem človeka in odnosom do koristi (Robbins 1935). Raziskovalci so si enotni, da je ekonomija mnogo širša kot gospodarstvo, kajti obravnava različne vidike človekovega izkustva. Razliko med ekonomijo in gospodarstvom se lahko primerja z razliko med »družbo in sociologijo« (Grin 2009, 3).

Pri obravnavanju povezave jezika in ekonomije se lahko osredotočimo na tri vsebinske sklope:

- vpliv jezika na ekonomske spremenljivke;
- vpliv ekonomskih spremenljivk na razvoj jezika;
- interakcijo med jezikovnimi in ekonomskimi spremenljivkami (jezikovna politika).

V našem raziskovanju se osredotočamo na iskanje povezav med jezikom in ekonomijo ter to potrjujemo s primeri, ko sta izbira in raba jezika povezani z ekonomskimi dejavnostmi posameznika ali organizacije. V tem kontekstu je mogoče obravnavati dva vidika:

- znanje jezika je za posameznika prednost, ki mu omogoča zaposlitev, ustrezno delovno mesto in boljši zaslužek;
- znanje jezika (in kulture) prispeva k poslovnemu uspehu podjetja.

Ne glede na to, v katerem pomenu obravnavano sintagmo »jezik – ekonomija«, pa je vedno treba izhajati iz osnovnega izhodišča, da ima jezik vrednost, ki ga navaja Bourdieu. Njegovo izhodišče o vrednosti jezika vključuje ekonomski vidik, torej da je jezik vedno del širšega družbenega konteksta, v katerem ekonomski pogoji močno zaznamujejo rabo in izbiro določenega jezika (Bourdieu 1991, 43–102). Različno vrednotenje jezika je posebej opazno med večinskim in manjšinskim jezikom. Spremenljivka vrednost je večplastna (simbolična, prepoznavna² vrednost, vrednost rabe,³ vrednost izmenjave⁴) in jo močno zaznamuje prepletенost družbenoekonomskih dejavnikov. Vrednost je objektivno in subjektivno izmerljiva kategorija, za posameznika njegova subjektivna reakcija na sprejemanje sveta, ki ga obdaja. V objektivnem pomenu vrednost jezika pomeni, da znanje in govorjenje jezika predstavlja posamezniku produkt, ki ima ceno in ustvarja prihodek ter tudi dobiček, s čimer se vrednost jezika dotakne ekonomske kategorije. Cena, ki jo ima jezik, pa jezik oziroma posredno tudi posameznika uvršča na odprti in konkurenčni jezikovni trg.

Obravnavanje jezika v povezavi z ekonomijo zahteva interdisciplinaren pristop z vključevanjem jezikoslovcov, ekonomistov, sociologov. Na žalost pa nam literatura potrjuje, da je danes le malo ekonomistov, vsaj po naši oceni, ki bi se sistematično ukvarjali s povezavo jezika in ekonomije oziroma povezavo in vlogo jezika v gospodarski uspešnosti podjetja ali družbe. Brez dvoma lahko trdimo, da prav jezik kot najpomembnejši element identitete zaznamuje etnični vidik gospodarske/ekonomske prepoznavnosti in moči posameznika ali skupine. To je zlasti pomembno za manjšinske skupnosti, ki si svoj položaj in moč v okolju gradijo tudi z gospodarsko dejavnostjo.

2 Vloga slovenskih avtorjev pri obravnavi povezave jezika in ekonomije v preteklosti

Čeprav analiza znanstvene in strokovne literature kaže, da so se znanstveniki v svetu intenzivno začeli ukvarjati s povezavo jezika in ekonomije zlasti v osemdesetih in devetdesetih letih dvajsetega stoletja, pa nas literatura opozarja, da smo na slovenskih tleh že zelo zgodaj zasledili zanimanje med slovenskimi intelektualci za povezavo jezika z gospodarstvom, predvsem za ekonomsko vrednost jezika. To je posledica družbenopolitičnega položaja in vloge slovenskega jezika, zgodovinskih dogodkov ter razmer na začetku dvajsetega stoletja. Za osvetlitev te naše trditve je treba izpostaviti, da je že leta 1921 slovenski gospodarstvenik Gosar (1985) ugotovil, da sta jezik in ekonomija povezana, ter zapisal »[...] jezikovno vprašanje sega globoko na

gospodarsko polje [...] Vprašanje, ali se moramo mi učiti tujega jezika ali se morajo narobe drugi učiti našega, ni samo idealne, temveč tudi velike praktične vrednosti ter je pristno gospodarsko vprašanje [...]« Družbenopolitični položaj in položaj slovenskega jezika ter razmere po koncu prve svetovne vojne so v novo nastali državi vplivali na to, da so bila razmišljanja o ekonomski vrednosti jezika prisotna ne med jezikoslovci, temveč predvsem med gospodarstveniki. V tistem času je slovenski politik in gospodarstvenik Gosar⁵ v svojem delu o narodnostnem vprašanju s poglavjem »Jezik v gospodarskem življenju« podal osnovo današnjemu obravnavanju povezanosti jezika in ekonomije. Žal pa je tudi njegovo pisanje prav zaradi jezika (slovenskega) ostalo znano samo ozkemu krogu bralcev. Gosar (1985, 116) je o enakopravnosti jezikov na institucionalni ravni oziroma o institucionalni vrednosti jezika zapisal:

Ogromen del naroda, čigar jezik se zapostavlja in v javnosti ne priznava, je tako priklenjen na najnižjo stopnjo socialnega življenja, na drugi strani pa se odpira članom vladajočega naroda prosta pot do vseh boljših mest v zasebnem in javnem življenju. Od najvišjega mesta v javni službi pa do najnavadnejšega predelavca v zasebnem podjetju, vse jim je na razpolago, treba jim je za to le potrebnega strokovnega znanja, dočim je članu neenakopravnega naroda pri najboljši strokovni usposobljenosti, brez znanja tujega jezika, nemogoče doseči tudi le najnižje izmed boljših mest [...]

V zaključku omenjenega poglavja je Gosar (1985, 117) zapisal: »*Notranja zveza med jezikovnim oziroma narodnim in gospodarskim vprašanjem je jasna, in nobenega dvoma ni, da vodi jezikovna neenakopravnost k splošni narodni neenakopravnosti, iz katere izvira popolna gospodarska odvisnost in socialna zapostavljenost [...]*«.

Zgoraj navedeni citati Gosarja, ki imajo tudi velik simboličen pomen, so nas spodbudili, da smo se v naših raziskovanjih poglobili in poskušali z empiričnimi podatki poiskati povezavo med ekonomskimi spremenljivkami in rabo oziroma izbiro jezika v različnih dejavnostih in različnih družbenih okoljih. Pri tem smo se zavedali, da povezavo lahko obravnavamo na nivoju posameznika, pri katerem izbiro jezika zaznamuje prepletenost motivacijskih silnic (ni nujno, da je ekonomska najmočnejša), ali pa na nivoju družbe, kjer jezik usmerjajo drugačne značilnosti oziroma motivacije.

Drugi, prav tako pomemben avtor, ki je v svojih delih kar nekaj let pozneje in tudi iz drugačnega družbenoekonomskega izhodišča poudarjal pomen jezika za ekonomski razvoj, je Toussaint Hočevar, slovensko-ameriški ekonomist in zgodovinar,⁶ ki ga še danes citirajo številni sodobni avtorji (na primer Grin, 2009). V svojih razpravah obravnava razmerje med etničnostjo in gospodarskim razvojem – posebej izpostavlja jezik kot element etničnosti in pravi, da naj bi bile institucije, ki vplivajo na gospodarski razvoj, jezikovno usklajene s prebivalstvom nekega ozemlja, če naj bo družbeni produkt kar največji. Prav tako izpostavlja jezik in navaja, da prav jezik ustvarja in omogoča mobilnost, ter se sprašuje, ali družbena ločnica vedno sovпада z jezikovno. Primeri iz vsakdanjega življenja v preteklosti in sedanjosti to zavračajo. Hočevar trdi, da jezikovni monopol omogoča privilegirani položaj, kar seveda lahko tudi danes potrdimo. Prav tako izhaja iz trditve, da znanje nekega jezika pomeni kapitalno investicijo, ki je ireverzibilna, zaprta v človekovih možganih in je ni moč odtujiti kot kako fizično dobro, čeprav jo lahko prenašamo drugim. Kot ostale kapitalne dobrine pa je tudi znanje nekega jezika podvrženo depreciji.⁷ V svojem delu *Slovenski družbeni razvoj* tudi piše, da so za razliko od nemško govorečega ljudstva Slovenci morali, ko so se vključevali v dejavnosti, za katere je veljal nemški jezikovni sistem, nositi dodaten investicijski strošek, ki ga je terjalo učenje nemščine. Dokler je šlo za redke posameznike, so bili ti stroški nižji kot bi bili investicijski stroški za postavitve avtonomnega informacijskega sistema (Hočevar 1976).

Pri razglabljanju o ekonomski obravnavi jezika Hočevar navaja, da so stroški, ki so povezani z učenjem jezika, investicijski stroški v fizične in človeške vire. Ti stroški so potrebni za prenos in kopičenje informacij ter ustvarjajo na primer dokumentacijo. Hočevar tudi razglablja o dinamiki jezikovnih sistemov in pojasnjuje, da funkcijska meja med posameznimi jezikovnimi sistemi ni stanovitna in teži k premikanju. Kot primer navaja področje, kjer nastopata dominanten jezik A in nedominanten jezik B. V takem področju je nujno potrebno, da posameznik pridobi znanje jezika A, ker gre za investicijo, ki mora vsebovati eksplicitne in implicitne stroške učenja, torej tudi čas. Stroški skupine B pa pomenijo pregrado/mejo, ki jo morajo premagati tisti, ki težijo k poklicem oziroma delu, ki poteka v jeziku A, torej gre za različne stroške.

Avtor, ki ga je prav tako pomembno navesti, je Aleš Lokar, ki pa vlogo jezika obravnava na nekoliko drugačen način. V svojih delih obravnava jezik v povezavi z gospodarsko dejavnostjo manjšine. Pri tem se naslanja predvsem na slovensko manjšino v Italiji. V enem izmed svojih del, ki so nastala v soavtorstvu z Oblakom (Lokar in Oblak 1986), piše o problemu, ki je povezan z nizko etnično specifičnostjo ekonomske dejavnosti. Avtorja pišeta,

da zelo redka podjetja, če sploh kakšna, služijo izključno slovenskemu trgu in da imajo dejavniki sami po sebi, z izjemo človeškega dejavnika, nizko stopnjo etnične specifičnosti. Že sama majhnost manjšine otežuje produkcijo vseh človeških znanj in veščin, potrebnih v sodobni ekonomski dejavnosti. Prav zato so podjetja pogosto mešanega značaja, tako z etničnega (osebnega) kot s kapitalskega vidika. Avtorja izpostavljata, da je svojstven pristop k reševanju tovrstnih problemov v zadnjih letih razvil Hočevar, ki je uvedel pojem jezikovne specifičnosti znotraj določenega področja, ki temelji na konceptu diferenciranih stroškov uvajanja novega jezika, ki naj bi ga govoril zgodovinsko dominanten del prebivalstva, kar je v nasprotju z vztrajanjem pri tradicionalnem zgodovinskem jeziku. Te zamisli so seveda učinkovitejše in uporabnejše v dejavnostih, kjer so jezik, informacije in bližnji stiki s prebivalstvom osnovni funkcionalni elementi in produkcijski dejavniki. Tako lahko zaključimo, da so v primeru manjšin, kjer je jezik bistvenega pomena, najboljši kazalci ekonomskih meritev tisti, v katerih se splošen ekonomski pomen prepleta z jezikovno specifičnostjo.

Zanimivo pa je, da kasneje med slovenskimi avtorji ne zasledimo posameznikov, ki bi jezik obravnavali na tak način. Raziskav, ki bi celovito obravnavale povezavo jezika in ekonomije v Sloveniji, literatura ne navaja, zasledimo le vire, ki obravnavajo vlogo jezika in kulture v gospodarstvu oziroma ekonomiji (na primer Pogorelec 1983; Nečak Lük 1993; Osojnik 2004). Analize jezikovnih procesov na stičnih območjih v Sloveniji⁸ so nakazale prisotnost »ekonomskih« spremenljivk pri izbiri in rabi jezika na delovnem mestu, ki jih v nadaljevanju predstavljamo.

3 Povezava jezika in ekonomije: različni raziskovalni pristopi

Obravnavanje povezave jezika in ekonomije ne izhaja iz enotnega teoretičnega koncepta, ki bi povezavo utemeljeval kompleksno in sistematično. Marschak⁹ je bil eden izmed prvih, ki je v svojih delih v središče postavil vprašanje, zakaj se raba jezikov spreminja, zakaj se nekateri jeziki bolj ohranjajo kot drugi in kaj pomeni učinkovitost jezika. Jezik je bil zanj objekt izbire, ki je usmerjen v doseg določenega cilja. Izbiro jezika v komunikaciji ali pa izbiro za učenje nekega jezika je apliciral na standarde mikroekonomije in jih povezal na isti način, kot so povezane vse ekonomske odločitve posameznika – od nakupa izdelka do investicije, ki za posameznika vedno predstavljajo rezultat – najboljšo izbiro v danem trenutku.

Analize številnih jezikovnih gibanj v svetu so dokazovale in potrdile moč ekonomskega dejavnika pri izbiri in rabi posameznega jezika (Edwards

1985). Mnogi avtorji (Grenier in Vaillancourt 1983; Grin 1996) na osnovi svojih raziskovanj potrjujejo, da ekonomske spremenljivke prispevajo k zaščiti in promociji manjšinskih jezikov ter vplivajo na strukturne spremenljivke etnolingvistične vitalnosti skupnosti, kot jih je opredelil Giles s sodelavci (1977, 309).

Literatura tudi navaja, da je treba ekonomski vidik jezika upoštevati tudi pri oblikovanju jezikovno-izobraževalne politike države, ki prav z jezikovnim in izobraževalnim načrtovanjem vpliva na vlogo, položaj in status jezika ter s tem tudi na strukturo jezikovnega trga (Wodak in Menz 1990; Grin 2003; Gazzola 2014). Strukturo jezikovnega trga in odgovore na vprašanja, zakaj se nekatere jezike bolj, druge manj poučuje oziroma uči v določenih okoljih, pa dajejo odgovori, ki upoštevajo poleg družbenoekonomskih dejavnikov in jezikovno-izobraževalne politike tudi različne oblike neformalnega izobraževanja. Zlasti o vplivih različnih oblik neformalnega jezikovnega izobraževanja raziskave ne poročajo.

Lazear (1999a, 1999b) je na osnovi svojega raziskovanja izpostavil vprašanje jezika v večkulturnih okoljih predvsem z organizacijske perspektive in obravnaval, kako globalna podjetja najemajo delavce, ki obvladajo dva jezika. Pri tem podjetja izhajajo iz premise, da je dvojezični delavec veliko atraktivnejši na trgu delovne sile. Raziskave potrjujejo, da znanje jezikov oziroma biti dvojezičen predstavlja posamezniku vrednost, ki mu omogoča prednost na trgu delovne sile (Erreygers in Jacobs, 2005) in mu prinaša boljši finančni zaslužek (Carliner 1981). Empirično je potrjeno, da jezikovna spretnost oziroma višja stopnja sporazumevalne zmožnosti vpliva na trg delovne sile, zlasti je to mogoče zaznati med migrantsko populacijo (Dustmann 1994), medtem ko v večkulturnih območjih – etnično mešanih okoljih – stopnja jezikovne zmožnosti (pri tem imamo v mislih stopnjo znanja manjšinskega jezika) ni statistično pomembna kategorija pri ustvarjanju zaslužka, na primer v Walesu (Henley in Jones, 2001), oziroma pri zaposlovanju na različna delovna mesta. O tem poročajo tudi rezultati empiričnega raziskovanja v Sloveniji (Novak Lukanovič, 2002).

Čeprav so pristopi pri obravnavanju vloge manjšinskih jezikov glede na posamezno okolje različni, pa je bilo obravnavanje vloge manjšinskih jezikov v preteklosti največkrat osredotočeno predvsem na dimenzijo ohranjanja kulturne dediščine ter na obravnavanje jezika kot pomembnega simbola identitete posameznika in skupine ter prenašalca kulture, torej obravnavanje jezika manjšine v netržnem pomenu. V kontekstu ekonomskega vidika so jezik obravnavali največkrat le v povezavi s kulturno/jezikovno produkcijo, ki je bila predstavljena v kvantitativnem pogledu in obravnavana kot strošek. Investicija v jezik oziroma jezikovno produkcijo, obravnavana v ozkem ekonomskem pomenu, je lahko že v izhodišču obsojena na izgubo

in je nespremenljiva. To pomeni, da je na primer število izdanih knjig v jeziku manjšine, število bralcev revij oziroma časopisov, ki izhajajo v jeziku manjšine, v številčnem obsegu vedno majhno in prav zato v ekonomskem pogledu največkrat ne pokrije niti stroškov produkcije, kaj šele, da bi ustvarilo dobiček. Z vključevanjem oziroma izpostavljanjem ekonomskega dejavnika v širšem, ne samo kvantitativnem pomenu, temveč v pomenu, kjer ekonomski dejavnik vpliva na ohranjanje in promocijo manjšinskih jezikov, se je obravnavanje razširilo in dopolnilo v okviru naslednjih vsebin: jezik kot medkulturna dimenzija, jezik kot pogoj razvoja (mikro in makro) ekonomije in jezik kot javno dobro – jezikovna in kulturna raznolikost je kakovost življenja (Čok in Novak Lukanovič 2005).

Obravnavanje jezika in ekonomije v povezavi z manjšinskim jezikom se je v zadnjih letih močno spremenilo in nadgradilo ter postalo pomembno tudi v povezavi z jezikovno politiko Evropske unije. Njen dokument, na primer Lizbonska strategija,¹⁰ vključuje jezikovno raznolikost s ciljem promocije družbene/socialne kohezije in ekonomskega razvoja. Večjezičnost in interkulturalizem postajata ključ uspešnega sodelovanja v današnjem svetu, ki je tesno povezan s trgov delovne sile, prav tako pa tudi z enotnim/skupnim evropskim trgov, ki narekuje prost pretok kapitala, izdelkov in delovne sile.¹¹ V okviru te dinamike pa prav jezik in kultura igrata specifično vlogo, kajti pomen jezika in kulture v družbi se spreminja in dobiva nove dimenzije. Znanje jezika ni samo akademska vrednost, temveč jezik v najširšem pomenu integrira/združuje tudi druge discipline. Različni družbenoekonomski dejavniki vplivajo na spremembe v pomenu znanja enega, dveh ali več jezikov ter na spremembe, ki vplivajo, da se jezik ne obravnava samo v okviru ene discipline, temveč je njegovo obravnavanje interdisciplinarno.

Tako ugotavljamo, da globalno gospodarstvo, ki se ne ustavi znotraj meje ene skupnosti/ države, ustvarja novo usmeritev – ustvarja se generacija študij, ki povezujejo jezik in ekonomijo. V procesih globalne organiziranosti gospodarstva in kapitala se pojavljajo ljudje in organizacije, ki morajo med seboj komunicirati zelo hitro in dobro, da dosežejo uspeh in cilj, ki ga postavlja kapital. V tej komunikaciji pa niso pomembne samo nove informacijske tehnologije, temveč tudi jezik, ki se razlikuje od blaga, storitev, sredstev, kajti upravljanje blaga in storitev brez jezika ne obstaja. Upravljanje jezika pomeni upravljanje uporabnikov (Cameron 2005). V tej perspektivi postajata vloga in odnos do jezika specifična. Jezik postaja pomembno komunikacijsko sredstvo, ki posamezniku pomaga v tekmovalnem okolju.

Ključne vsebine, ki zaznamujejo jezikovne procese v povezavi z ekonomskimi kategorijami, se v družbi največkrat nanašajo na koristi in stroške, povezane z različnimi oblikami urejanja medskupinske komunikacije, raz-

ličnimi pristopi na trgu delovne sile, različno distribucijo jezikovne neena-
kopravnosti, različno rabo jezika večine in manjšine na delovnem mestu,
različno vlogo posameznega jezika v ekonomskem razvoju družbe ter eko-
nomske prednosti politike poučevanja različnih jezikov.

Pri obravnavanju povezave jezika in ekonomije je v izhodišču treba iz-
postaviti vrednost jezika in jezikovni trg. V lingvističnem pomenu so vsi
jeziki v osnovi enakovredni, toda družbene in politične značilnosti imajo
velik vpliv na simboličen in komunikacijski položaj jezika ter na njegovo
vrednost. Posameznemu jeziku se tako posebnosti oziroma vrednosti eno-
stavno dodajo. Spremenljivka vrednost je večplastna in jo močno zazna-
muje družba. Različne posebnosti oziroma različno vrednotenje jezika je
značilno zlasti tam, kjer obstajajo razlike med večinskim in manjšinskim
jezikom. Vrednost zaznamuje pragmatična ali družbenokulturna kategori-
ja, ki je objektivno in subjektivno izmerljiva. Vrednost je za posameznika
njegova subjektivna reakcija na sprejemanje okolja, ki ga obdaja. V objek-
tivnem pomenu pa vrednost jezika pomeni, da znanje jezika (razumevanje,
govorjenje, pisanje, branje) predstavlja posamezniku izdelek, ki ima ceno in
ustvarja prihodek ter tudi dobiček, s čimer se vrednost jezika dotakne eko-
nomske kategorije. Cena, ki jo ima znanje jezika, pa jezik oziroma govorca
jezika uvršča na odprt in konkurenčen jezikovni trg. Ekonomska vrednost
jezika je tako podkategorija družbene vrednosti ter se pod določenimi po-
goji in v specifičnih okoliščinah lahko tudi spreminja.

Vrednost jezika v večkulturni družbi predstavlja za posameznika in druž-
bo investicijo, katere učinkovitosti ni mogoče vedno finančno oceniti, kajti
jezik ima simbolično vrednost, ki je povezana z identiteto posameznika in
skupine. Jezik vsako družbo na neki način zaznamuje, v vseh sferah družbe-
nega življenja pa ljudi ali povezuje ali razdvaja. Jezik je del posameznikove
osebnosti, jezikovne navade pa so najpomembnejše sestavine družbenih
navad. Ker je jezik družbeni fenomen, je tesno povezan z družbeno struk-
turo in družbenim vrednostnim sistemom. Posameznik prav z jezikovnim
sporazumevanjem oziroma s svojim jezikovnim obnašanjem odseva druž-
bene norme, ki jih zahteva določen položaj, hkrati pa z njim določa tudi
svoj odnos do drugih ljudi in položaj v družbi. Jezik oziroma izbira jezika v
večkulturnem/večjezičnem okolju kaže, ali posameznik lahko živi v svojem
jeziku oziroma ima pravico živeti v svojem jeziku, ter istočasno odseva tudi
odnose med skupinami – ali skupine živijo ena z drugo ali ena mimo druge.
Simbolična vrednost jezika je težko izmerljiva, kajti jezik v tem pomenu
predstavlja osnovno človekovo pravico (Čok 2008a, 2008b). Jezik ima tudi
prepoznavno vrednost – je znak prestiža ali družbenega statusa. Vrednost
rabe pomeni, da se jezik v določenem okolju uporablja in uporaba jezika
posamezniku prinaša vrednost, na primer delovno mesto, omogoča šolanje

itd. Vrednost rabe se nanaša tudi na produkcijo – v kvantitativnem pomenu – knjig in medijev v določenem jeziku. Vrednost izmenjave je zelo odvisna od tipa jezika – razlike glede na status jezika v družbi (uradni/neuradni, večinski/manjšinski) ali glede na klasifikacijo jezika v pomenu mednarodni jezik¹² oziroma manj uporabljen jezik. Skoraj nemogoče pa je ustvariti enotno metodologijo oziroma univerzalen pristop, ki bi definiral parametre vsake vrednosti in določil, kako pomemben oziroma kakšno mesto posamezen parameter zaseda v sintagmi »vrednost jezika«.

Če poskušamo zgoraj omenjene vsebine združiti, lahko ugotovimo, da jezik v povezavi z ekonomijo nastopa kot vrednost, ki jo obravnavamo v kontekstu jezikovnega trga. Jezikovni trg oblikuje družba v najširšem pomenu. Številni družbeni, politični in ekonomski dejavniki v povezavi z jezikovno/izobraževalno politiko države ustvarjajo »produkcijo jezikov«. V primeru večjezične družbe (okolja) se ustvarja tudi hierarhija jezikov, kjer ima posamezen jezik različno mesto v hierarhični piramidi. Družbeno-ekonomski položaj območja, formalna jezikovna politika, neformalno izobraževanje in tudi percepcija posameznikov do različnih jezikov ustvarjajo strukturo jezikovnega trga, v katerem se promovira določen tip jezikovne prakse oziroma jezikovnega vzorca. Jezik v tem kontekstu deluje kot močen instrument v povezovanju različnosti, gradi zaupanje in izboljšuje komunikacijo v najširšem pogledu. Na drugi strani pa lahko ekonomski parametri tudi vplivajo na jezikovno diskriminacijo v medskupinskih odnosih. V različnih družbenih/jezikovnih procesih v večkulturnem okolju ima pomembno vlogo državni jezik. Vsak drugi jezik, tudi če je uradni, je v okolju povezan z državnim. Državni jezik pa je tisti, ki predstavlja neke vrste izhodiščno normo, ki omogoča, da se lahko vse druge jezikovne prakse, ki se v okolju uporabljajo, tudi objektivno merijo. Na ta način se ustvarja jezikovni trg, ki jeziku določa ponudbo in povpraševanje ter ustvarja pogoje konkurence, usmerja distribucijo, določa vrednost, ustvarja posreden ali neposreden dobiček.

Izhajajoč iz ekonomske teorije o organizaciji in strukturi trga (Petrin 1995), se zakonitost trga v gospodarski panogi lahko prilagodi jezikovnemu trgu, kjer so uresničeni naslednji cilji:

- učinkovita raba jezika (dominantnega, manjšinskega, tujega);
- ustrezna stopnja znanja jezika (jezikovna kompetenca);
- enakost jezikov (enakovreden položaj jezikov);
- omogočene vrednote, kot sta svoboda izbire, kulturna raznolikost.

Jezikovni trg je strukturno vezan na ekonomijo in politiko države, predvsem na moč obeh. Politika države predvsem z jezikovnim načrtovanjem močno vpliva na stopnjo znanja posameznega jezika, rabo jezika in družbeno vrednotenje jezika, torej na vrednost jezika (Gazzola 2014). Znanje jezika v določeni situaciji lahko primerjamo s produkcijo oziroma izdelkom na trgu. Jezik na jezikovnem trgu prispeva k odpravi psiholoških mej, lažjemu dostopu do drugega/tujega trga, uspehu na trgu delovne sile (delovno mesto) in mobilnosti – fleksibilnosti na trgu delovne sile.

4 Povezava jezika in ekonomije na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji – prikaz izbranih raziskovalnih rezultatov

V Sloveniji je na narodno mešanem območju v Prekmurju (slovensko-madžarskem) in slovenski Istri (slovensko-italijanskem)¹³ formalno zagotovljena dvojezičnost na institucionalni ravni, kamor spada tudi dvojezično poslovanje. Jezikovna različnost se v okolju formalno spoštuje, zagotavljajo se tudi finančna sredstva za njeno uresničevanje. Finančno podporo deklarativno zapisanih možnosti zagotavlja Ustava Republike Slovenije. V tem kontekstu ima jezikovna različnost (znanje dveh jezikov) neposredno vrednost, ki je povezana z dodatkom za dvojezično poslovanje.¹⁴ To velja le za javne/državne ustanove na področjih, kjer zaposleni prihaja v stik s strankami. Znanje jezikov oziroma biti dvojezičen predstavlja posamezniku vrednost, ki mu omogoča prednost na trgu delovne sile (Erreygers in Jacobs 2005; Zver 2015). Možnost izvajanja dvojezičnosti, vsaj v segmentu javnih/državnih ustanov, dodatno stimulira dodatek za dvojezično poslovanje. Dodatek za dvojezično poslovanje se pojavlja kot pomemben ekonomski element tako z vidika makro- kot mikroekonomije. Z vidika makroekonomije dodatek za dvojezično poslovanje predstavlja finančni strošek v proračunu, ki ga država mora zagotavljati, da se lahko dvojezičnost formalno uresničuje na vseh nivojih. Na mikronivoju pa to pomeni, da je dodatek za dvojezično poslovanje vezan na posameznika in delovno mesto ter ima večplasten pomen – posameznik je motiviran, da se nauči drugi jezik, kajti znanje jezika večine in manjšine mu omogoča zaposlitev, ne nazadnje pa mu znanje in raba dveh jezikov na delovnem mestu prinašata finančno stimulacijo. Težko bi odgovorili, ali je finančna stimulacija (dodatek 3–6 % na osnovno plačo) dovolj za motivacijo posameznikov, predvsem pripadnikov večinske populacije, da usvojijo jezik drugega.

Določbe o enakopravni rabi jezikov obeh narodnih manjšin na narodnostno mešanih območjih vsebujejo zakoni in pravilniki o delovanju uprave ter državnih in pravosodnih organov (sodišč, tožilstev, notariata) ter določila o

zunanji dvojezičnosti. Oba jezika, slovenski in italijanski oziroma madžarski, sta enakopravna jezika tudi pri poslovanju upravnih, državnih in pravosodnih organov.¹⁵

V zasebnih institucijah, ki delujejo na narodno mešanih območjih v Sloveniji, je zahteva po znanju manjšinskega jezika, bodisi italijanskega bodisi madžarskega, prisotna le, če znanje jezika pomeni pogoj, povezan z uspešnim poslovanjem in večjim zaslužkom, na primer, ko komunikacija v jeziku manjšine povečuje prodajo. Mnogokrat pa postane prednost »znati italijanski oziroma madžarski jezik« tudi zato, ker je manjšinski jezik jezik sosednje države, s katerim ima podjetje poslovne stike. V tem pomenu ima znanje manjšinskega jezika za posameznika dodano vrednost – znanje jezika je vrednost, ki je izmerljiva z ekonomskimi kazalci (Novak Lukanič 2002, 2003). Podjetja, ki imajo sedež zunaj narodnostno mešanega območja, sprejemajo dvojezičnost zelo enostransko. To nam je potrdila analiza podatkov intervjujev¹⁶ z izbranimi podjetji. Dvojezičnost povezujejo izključno s pripadniki manjšine. Smisla v uresničevanju institucionalne dvojezičnosti ne vidijo, ker menijo, da pripadniki italijanske in madžarske narodnosti dobro govorijo slovenski jezik, ki je na narodno mešanih območjih ne samo uradni, temveč tudi državni jezik.

Pri tem velja omeniti tudi raziskavo o dvojezičnosti na narodno mešanih območjih v Sloveniji,¹⁷ ki se je posredno dotaknila tudi povezave jezika in ekonomije. V raziskavi se je preverjalo strinjanje oziroma nestrinjanje z dodatkom za dvojezično poslovanje. Zanimalo nas je njihovo mnenje o upravičenosti finančnega dodatka za dvojezičnost. Večina vprašanih iz omenjene raziskave¹⁸ je menila, da bi morale biti znanje dveh jezikov – slovenskega in madžarskega oziroma italijanskega – *pogoj za zaposlitev* na narodnostno mešanem območju ne glede na delovno mesto. Uresničevanje te zahteve bi ustvarilo pogoje, da bi se dvojezičnost lahko izvajala na vseh področjih družbenega življenja in v vseh poklicih.

Rezultati iste raziskave kažejo, da ljudje niso tako močno prepričani o upravičenosti finančne stimulacije. Na vprašanje, ali menijo, da morajo biti delavci, ki opravljajo službo v dveh jezikih, v slovenščini in italijanščini oziroma v slovenščini in madžarščini, na narodnostno mešanem območju za to dodatno plačani, je večina v Prekmurju odgovorila pritrdilno, v slovenski Istri pa niso bili tako prepričljivi (glej tabelo 1).

Tabela 1: Odgovori na vprašanje o dodatku za dvojezično poslovanje

		slov. Istra	Prekmurje
da	št.	63	91
	%	43,8	62,3
ne	št.	67	45
	%	46,5	30,8
ne vem	št.	14	10
	%	9,7	6,8
skupaj	št.	144	146
	%	100,0	100,0

Kot argument za upravičenost dodatka navajajo, da je delo bolj naporno ter zahteva več angažiranosti in priprav. V že omenjeni raziskavi¹⁹ nas je presenetil relativno visok odstotek vprašanih, ki se ne strinjajo z dodatkom za dvojezično poslovanje (med vprašanimi v slovenski Istri jih je tako mislilo 46,5 %, v Prekmurju pa 30,8 %), zato smo poskušali najti povezave z izbranimi spremenljivkami, ki bi razložile rezultat. Odgovore o nestrinjanju smo povezali s področjem zaposlitve, starostjo, spolom in stopnjo dosežene izobrazbe. Ugotovili smo, da starost vpliva na omenjeno stališče. Zlasti v Prekmurju med posamezniki, ki se s tem ne strinjajo, prevladujejo starejši. Ob dodatnem preverjanju smo ugotovili, da so to večinoma posamezniki, ki so pri odprtih vprašanjih napisali, da je dvojezičnost v njihovem okolju nekaj naravnega in da za uporabo dveh jezikov na delu ni treba ljudi dodatno plačevati.

Zanimivo je, da ima tudi spol v Prekmurju statistično značilno povezavo z vprašanjem o dodatku za dvojezično poslovanje. Večina moških se z dodatkom za dvojezično poslovanje ne strinja²⁰ in ob ugotavljanju, kje so zaposleni, smo ugotovili, da so zaposleni na delovnih mestih, kjer od njih ne pričakujejo in ne zahtevajo znanja dveh jezikov.

Področje zaposlitve zelo zaznamuje strinjanje oziroma nestrinjanje z dvojezičnim dodatkom. O tem poročajo tudi rezultati raziskav, na primer raziskava, ki so jo izvedli Nečak Lük in sodelavci (Nečak Lük in Jesih (ur.) 1998), kjer predvsem vprašani, ki so zaposleni v izobraževalnih institucijah, zelo močno podpirajo dodatek za dvojezičnost.

Med vprašanimi v slovenski Istri področje zaposlitve ni povezano z odgovorom, da se ne strinjajo z dodatkom. Nobeno področje ne izstopa in odgovori »ne« so enakomerno razpršeni med različnimi področji

zaposlitve, medtem ko je v Prekmurju zaznana povezava med odgovori, da se ne strinjajo z dodatkom in s specifičnim področjem zaposlitve. To velja za področje obrti, kmetijstva, industrije, kar povezujemo z dejstvom, da ti posamezniki ne dobivajo dodatka za svoje znanje in rabo jezika, zato menijo, da tudi drugi niso upravičeni do njega. Zanimivo pa je, da se tudi posamezniki iz storitvene dejavnosti (zavarovalništvo, trgovina, banka), ki pri svojem delu komunicirajo s strankami in zato uporabljajo oba jezika, ne strinjajo z dodatkom.

Rezultati so pokazali, da stopnja dosežene izobrazbe ne vpliva na odgovore, ki se nanašajo na dodatek za dvojezičnost. Na drugi strani pa so vprašani zelo strogi in jih večina meni (slovenska Istra – 85,4 %; Prekmurje – 68,7 %), da bi morale veljati denarne ali druge sankcije, če ni poskrbljeno za dvojezično poslovanje, ustrezno zasedena delovna mesta, dvojezične oznake. V tem so v slovenski Istri doslednejši kot v Prekmurju, kjer jih kar nekaj odstotkov tudi ne ve, kaj bi bilo treba v primeru nespoštovanja dvojezičnosti storiti (Prekmurje: 17 %; slovenska Istra: 7,6 %).

Na osnovi upoštevanja parametrov vitalnosti iz modela²¹ Grina in Moringa (2002) ugotavljamo, da na narodnostno mešanih območjih Slovenije obstaja možnost rabe jezika narodne skupnosti. Možnost pomeni, da jezik ni diskriminiran ter da država z ustavo in številno zakonodajo daje osnovo za uporabo dveh jezikov. Dodatek za dvojezično poslovanje predstavlja konkretno obliko mehanizma države za ustvarjanje dodatnih pogojev, ki pospešujejo rabo manjšinskega jezika. To bi lahko poimenovali tudi dodatna stimulacija za posameznika oziroma prispevek družbe k promociji rabe manjšinskega jezika. Brez dvoma finančni dodatek prispeva/pospešuje možnost rabe manjšinskega jezika.

Toda ne glede na finančni vložek države, ki ga je treba zagotoviti za uredničenje dvojezičnosti, pa v krivulji (po predvidevanju: večja finančna investicija, boljši rezultat) dosežemo točko, ko se raba jezika (v različnih domenah) in jezikovna kompetenca ne zvišujeta glede na stopnjo vnosa. Lahko zaključimo, da ima učinkovitost mejo. To pomeni, da vsaka politika, tudi če povečuje finančni vložek, doseže določeno točko, ne more pa preseči določene meje. Obstajati morajo številni drugi družbenopolitični dejavniki, ki lahko to mejo presežejo in katerih rezultat je veliko bolj kompliciran, zahteven in tudi dolgotrajen. Pri tem ima odločujočo vlogo večinska populacija – njen odnos in njeno sprejemanje manjšine in manjšinskega jezika.

Iz podatkov našega raziskovanja (Novak Lukanovič 2002) smo tudi ugotavljali, ali delovno mesto zaznamuje raba dveh jezikov. Rezultati so sicer statistično potrdili prisotnost dveh jezikov, toda natančnejši vpogled v podatke pokaže, da prevladuje slovenski jezik.²² Primerjava strinjanja s trditvi-

jo »znanje manjšinskega jezika je potrebno pri zaposlitvi« (A) in rezultatov povprečne rabe jezika na delu (B) ob uporabi posebne statistične metode²³ ni pokazala statistične povezave ne pri Slovencih ne pri pripadnikih manjšine, statistična povezava (vrednost $p < 0,05$)²⁴ med znanjem madžarskega jezika in delovnim mestom pa se je pokazala le pri skupini »drugi«,²⁵ kar si lahko razlagamo tako, da je pri skupini »drugi« raba manjšinskega jezika izključno povezana z zaposlitvijo in rabo jezika na delovnem mestu. Pri tej skupini izstopa ekonomski vidik jezika.

Statistična analiza podatkov glede na starost vprašanih je nakazala, da predvsem mlajši uporabljajo pri stikih na delovnem mestu več manjšinski/madžarski jezik kot pa starejši. Predpostavljamo lahko, da po eni strani zato, ker starejša generacija ni več aktivna v delovnem procesu, po drugi strani pa lahko predvidevamo, da se niso dvojezično izobraževali in se niso usposobili, da bi lahko na delovnem mestu uporabljali oba jezika.

Pomanjkljivost pri izvajanju dvojezičnega poslovanja je, da kljub dejstvu, da dodatek za dvojezično poslovanje pogojuje znanje dveh jezikov, pogoj ne definira natančne stopnje znanja obeh jezikov. Tako mnogokrat posameznik, ko stopi v ustanovo in ugotovi, da uslužbenec ne obvlada dovolj dobro manjšinskega jezika, spregovori v slovenskem jeziku. Stopnja znanja drugega jezika je, sodeč po rezultatih raziskav, zelo pomembna spremenljivka, ki vpliva na uresničevanje dvojezičnosti na narodnostno mešanih območjih (Novak Lukanovič 2003).

Čeprav je izvajanje dvojezičnosti na institucionalni ravni, torej v ustanovah javnega značaja, na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji ustavno in zakonsko urejeno, pa težave nastopijo predvsem v gospodarskih ustanovah in podjetjih. Zakona, ki bi predpisoval njihovo dvojezično delovanje, ni, čeprav je v občinskih dokumentih²⁶ zapisano, da morajo podjetja imeti dvojezične napise/table, toda nikjer ni omenjeno, da morajo v svojih internih aktih – statutu, poslovnih načrtih, poslovnih poročilih in pri zaposlovanju oziroma poslovanju upoštevati dvojezičnost. Predvsem podjetja, ki imajo sedež izven narodnostno mešanega območja, izhajajo iz stališča, da jim ni treba upoštevati dvojezičnosti. Mnenja o tem so seveda različna, prav tako pa je tudi pravna interpretacija različna. Raba manjšinskega jezika oziroma potreba po znanju manjšinskega jezika se kaže predvsem pri podjetjih, ki poslovno sodelujejo s sosednjo državo (državo matičnega naroda manjšine).

Raziskovalni rezultati (Novak Lukanovič 2003, 2004) kažejo, da v večkulturnih in obmejnih področjih ob slovenski meji vrednost jezika močno zaznamuje tako simbolična kot tudi ekonomska dimenzija. Empirični podatki raziskovanj²⁷ so pokazali, da vprašani ne pripisujejo velikega

pomena znanju jezika sosednje države za družbeni ugled posameznika, komunikacijo v Evropski uniji ali usposabljanje in študij. Znanje jezika sosednje države je pomembno za zaposlitev v sosednji državi, istočasno pa se posameznik prav zaradi znanja jezika lažje prilagaja drugemu okolju in je zato tudi uspešnejši. Jezikovno/kulturno raznolikost območja zaznavajo ne glede na področje ali generacijo v najrazličnejših oblikah sodelovanja – na družbenokulturnem in ekonomskem področju. Rezultati so pokazali močno povezavo jezika in ekonomije, kjer znanje jezika »drugega« predstavlja pomemben, celo osnoven element za uspešno poslovno sodelovanje v obmejnem področju. To nam potrjuje tudi podatek, da večina vprašanih podpira učenje jezika sosednje države v okviru šolskih programov, kar bi lahko vplivalo na jezikovno/izobraževalno politiko v obravnavanih državah. Čeprav učenje in znanje jezika soseda odpira posamezniku svet drugega in prispeva k razumevanju drugačnosti, pa vprašani iz omenjene raziskave izpostavljajo predvsem ekonomski vidik. Znanje jezika manjšine, ki ga posameznik v etnično mešanem okolju usvaja kot svoj prvi jezik (J1) ali pa kot svoj drugi jezik (J2) načrtno, organizirano, ima za posameznika dodano vrednost, pomeni tudi jezik sosednje države ter posamezniku omogoča mobilnost in mu odpira možnost zaposlovanja tako v državi sami kot v evropskem prostoru.

5 Zaključek

V zaključku lahko poudarimo, da se vzporedno z globalnim trgom v svetu močno povečuje pomen jezikovne različnosti oziroma kulturne diverzifikacije, ki prispeva k prepoznavnosti in uspehu nacionalnih gospodarstev. Če globalizacija odpira meje kapitalu, odpira meje tudi ljudem. V tem kontekstu je jezik pomemben pokazatelj različnosti kultur ter sredstvo komunikacije in povezave med ljudmi. Posameznik z jezikom, ki ima komunikacijsko in tudi simbolično vrednost, prestopi bariere ter se prilagodi specifični kulturi in poslovnim navadam drugega, poslovnega partnerja. Prav to sprejemanje različnosti pa prispeva k uspehu in, izraženo z ekonomsko kategorijo, ustvarjanju dobička. Poznavanje jezika drugega ima na posameznika tudi psihološki učinek – človek postane močnejši, samozavestnejši in tekmovalen.

Sprejemanje in prepletanje različnih kultur in različnih jezikovnih skupin v družbi se odraža v okviru različnih ekonomskih aktivnosti. Ekonomija v najširšem pomenu posredno in neposredno vpliva na različne jezikovne procese – od ohranjanja in opuščanja jezika do različnih strategij jezikovnega prilagajanja. Jezik je povezan s posameznikom in z družbo. Ekonomija

pa je del družbe. Jezik in kultura sta dve pomembni sestavini, ki vplivata na ekonomsko rast posameznika in družbe ter predstavljata pomemben kazalec zadovoljstva posameznika, vplivata pa tudi na kakovost življenja posameznika. Tako v večkulturni družbi jezikovno načrtovanje in jezikovna politika služita kot orodje, ki družbo usmerja v družbenem in ekonomskem pomenu. Izkušnja »živeti skupaj« v večkulturnem/večjezičnem svetu je prinesla nov, drugačen scenarij – ne pomeni samo pravice posameznika, da govori svoj jezik, temveč tudi dolžnost družbe (tudi dolžnost podjetja), da v svoj program (tudi poslovni načrt) vnese možnost komunikacije v drugem jeziku.

Na narodno mešanih območjih v Sloveniji se jezik v povezavi z ekonomijo vedno obravnava kot večdimenzionalna vrednost, ki prispeva k ohranjanju jezikovne raznolikosti območja in ki omogoča medkulturno komunikacijo. Pri tem je treba upoštevati, da so ustavno opredeljena etnično mešana območja v Sloveniji tudi obmejna območja, kar pomeni, da jezik manjšine ne zaznamuje samo jezikovne raznolikosti območja, temveč istočasno nastopa kot jezik sosednje države in s tem se vrednosti posameznih paradigem, ki opredeljujejo povezavo jezika in ekonomije, nadgrajujejo. Čeprav manjšinski jezik močno zaznamuje netržna vrednost, pa je njegova najpomembnejša vrednost v tem, da zaznamuje vrednost jezikovne raznolikosti in medkulturne komunikacije. Ustrezna jezikovna in posebej izobraževalna politika dajeta jeziku manjšine dodano vrednost. Prav tako se na narodno mešanih območjih v Sloveniji jezik v povezavi z ekonomijo največkrat omenja v povezavi z motivacijami, in sicer v primerih, ko je posameznik ekonomsko motiviran, da se uči jezik in ga tudi uporablja v specifičnih situacijah. V številnih primerih ekonomska spremenljivka vpliva na oblikovanje odnosa posameznika do specifičnega jezika, tudi do manjšinskega. Če povzamemo, to pomeni, da je ekonomski dejavnik na najrazličnejše načine, posredno in neposredno, povezan z vsemi vidiki, ki vplivajo na jezikovne procese v okolju.

Rezultati empiričnih podatkov našega raziskovanja o stališčih prebivalcev do učenja in rabe jezikov, državnega, manjšinskega – sosedskega, tuje- ga, za poslovno sodelovanje v obmejnem področju in Evropski uniji ter za zaposlitev v domačem okolju in sosednjih državah so pokazali povezavo z ekonomskimi spremenljivkami. Prepletanje ekonomskih in jezikovnih procesov tako na mikro- kot makronivoju pomeni tudi medsebojno sprejemanje oziroma nesprejemanje različnih jezikovnih skupin v etnično mešanih okoljih. Tako interakcija med jezikom in ekonomijo poteka v obe smeri ter prinaša rezultate posamezniku in družbi.

Opombe

- 1 Pri tem bi omenili longitudinalno in multidisciplinarno zastavljen projekt Inštituta za narodnostna vprašanja *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru* nosilke prof. dr. Albine Nečak Lük, ki je potekal v različnih časovnih obdobjih, in sicer v Lendavi v letih 1991, 1994 in 1996 ter v slovenski Istri v letih 1994 in 1996, ter raziskavo (2004–2006) *Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih* nosilke dr. Sonje Novak Lukanovič v okviru CRP Inštituta za narodnostna vprašanja.
- 2 Prepoznavna vrednost jezika je znak prestiža ali družbenega statusa (Novak Lukanovič 2011, 330).
- 3 Vrednost rabe pomeni, da se jezik uporablja v določenem okolju in ta uporaba jezika posamezniku prinaša vrednost, kot je delovno mesto, šolanje. Nanaša se tudi na produkcijo (v kvantitativnem pomenu) knjig, medijev v določenem jeziku (Novak Lukanovič 2011, 330).
- 4 Vrednost izmenjave lahko opišemo glede na razlike statusa jezika v družbi (uradni/neuradni, večinski/manjšinski (Novak Lukanovič 2011, 330).
- 5 Gosar Andrej je napisal številne članke o družbenem, kulturnem, političnem in ekonomskem položaju Slovencev na začetku dvajsetega stoletja. Je eden izmed redkih avtorjev v slovenskem prostoru, ki je v svojih delih presegel ekonomski/gospodarski vidik narodnega vprašanja. Pri obravnavanju vloge jezika je poskušal dodati jeziku ekonomsko kategorijo, ekonomijo pa obogatiti z jezikom, pri čemer je izpostavljal vlogo slovenskega jezika.
- 6 Rodil se je v Ljubljani, kjer je tudi maturiral. Leta 1946 se je najprej vpisal na Ekonomsko fakulteto Univerze v Ljubljani, nato pa emigriral v Avstrijo, kjer je leta 1951 iz ekonomije diplomiral na innsbruški univerzi. Po diplomi se je preselil v ZDA in nadaljeval študij na čikaški univerzi. Zaposlil se je kot uradnik, leta 1957 pa je postal docent na Severni državni univerzi (Northern State University) v Aberdeenu (Južna Dakota). Od leta 1960 je poučeval na Kolidžu Keuka (Keuka College) v New Yorku, od leta 1966 dve leti na Državni univerzi Floride (Florida State University) v Tallahasseeju in končno na Univerzi v New Orleansu (University of New Orleans), kjer je leta 1970 postal redni profesor. Kot gostujoči profesor je predaval tudi na različnih evropskih univerzah. Ukvarjal se je z ekonomsko teorijo, gospodarsko zgodovino slovenskega prostora in problemi manjšin. Bil je med ustanovitelji Society for Slovene Studies, osrednje ameriške organizacije za slovenske študije, in je veliko objavljval v društvenem glasilu.
- 7 Ekonomska kategorija, ki jo prenaša na jezik – depreciacija valute je zmanjšanje njene vrednosti glede na drugo valuto.
- 8 Naj omenimo samo nekatere raziskave, ki so v analizi jezikovnih procesov zaznale tudi povezavo jezika in ekonomije: projekt Inštituta za narodnostna vprašanja *Percepcija jezikovne in kulturne raznolikosti v obmejnih mestih*, CRP, 2004–2006, nosilka Sonja Novak Lukanovič; raziskava Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani *Dvojezičnost v Sloveniji*, 2005–2007, nosilka Sonja Novak Lukanovič.
- 9 Pri tem omenjenega avtorja citiramo iz Grina (1996), ki piše, da je Marschak v članku *Economics of language*, objavljenem v reviji *Behavioral Science* leta 1965 (št. 10, str. 135–140), postavil izhodišča pri obravnavi ekonomije jezika.
- 10 Lisbon Action Plan for growth and jobs, Guideline no. 23.

- 11 Leta 2007 je bil v okviru Evropske komisije ustanovljen Poslovni forum za večjezičnost – Business forum on Multilingualism, ki naj bi ugotavljal, kako znanje jezikov vpliva na trgovino in delovna mesta v Evropski uniji.
- 12 Pri tem se postavlja vprašanje, kako naj definiramo mednarodni jezik – ali glede na število govorcev ali glede na moč skupine.
- 13 Slovenski jezik na narodno mešanih območjih v Prekmurju in slovenski Istri prihaja v stik z drugim jezikom. Ta stik ni naključen, obe stični jezikovni območji sta definirani kot narodno mešani območji s posebnim statutom, po katerem pripadajo obema jezikoma, slovenskemu in italijanskemu ter slovenskemu in madžarskemu, enake funkcije. Slovenski jezik na teh območjih ni samo v funkciji maternega jezika, temveč tudi v funkciji drugega jezika. Tako je na narodnostno mešanih območjih vzpostavljena institucionalna dvojezičnost, oprta na funkcionalno dvojezičnost pripadnikov večine in manjšine (Nečak Lük in Jesih (ur.) 1998, 333).
- 14 Dodatek za dvojezično poslovanje, ki ga prejema zaposleni v javni upravi, ima osnovo v Zakonu o sistemu plač v javnem sektorju (ZSPJS-UPB13 2009), v 19. in 20. členu Zakona o razmerjih plač v javnih zavodih, državnih organih in v organih lokalnih skupnosti (ZRPJZ 1994: 1016), ko zaposlenim v državnih organih pripadajo dodatki, ki so določeni s kolektivno pogodbo, zakonom ali na njegovi podlagi izdanim predpisom. Z 12. členom Uredbe o količnikih za določitev osnovne plače in dodatkih zaposlenim v službah vlade Republike Slovenije in v upravnih organih (Ur. l. RS 35/96, 3065) je bil za območje lokalnih skupnosti, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, določen dodatek za aktivno znanje jezika narodne skupnosti v višini 6 % osnove plače in 3 % osnovne plače za pasivno znanje. Navedeni dodatek se priznava za delovna mesta, za katera je v aktu o notranji organizaciji in sistemizaciji delovnih mest predpisan pogoj znanje jezika narodne skupnosti. To ureja Uredba o notranji organizaciji, sistemizaciji, delovnih mestih in nazivih v organih javne uprave in v pravosodnih organih (Ur. l. RS 58/03).
- 15 To je opredeljeno v Zakonu o državni upravi (ZDU-1-UPB4 2005: 12218; ZDU-1F 2012: 1766) in tudi v Zakonu o splošnem upravnem postopku (ZUP-UPB2 2006: 2484).
- 16 Pri tem navajamo delne rezultate temeljnega raziskovalnega projekta ARRS *Jezik in ekonomija* nosilke Sonje Novak Lukanovič (2008–2011). V vzorec je bilo vključenih petdeset podjetij, ki imajo sedež izven narodno mešanega območja, v obmejnih področjih, podjetja, ki so usmerjena na trge JV Evrope, in pa podjetja, katerih večinski lastniki so tujci. Intervju je vseboval petinpetdeset strukturiranih vprašanj.
- 17 Pri tem navajamo rezultate raziskave *Dvojezičnost v Sloveniji* nosilke Sonje Novak Lukanovič, ki je potekala med letoma 2005 in 2007 na Inštitutu za narodnostna vprašanja. V raziskavo so bili vključeni pripadniki italijanske in madžarske narodnosti. V sodelovanju z manjšinskimi skupnostmi smo na naslove njihovih članov poslali strukturiran vprašalnik, ki je vseboval osemindvajset vprašanj odprtega in zaprtega tipa. Vprašalnik je bil dvojezičen (v slovenskem in italijanskem jeziku oziroma v slovenskem in madžarskem jeziku). Z vprašalnikom, poslanim po pošti, smo pridobili vzorec: 146 vprašalnikov iz Istre in 145 iz Prekmurja. Podatke smo statistično obdelali ter uporabili kvantitativno,

- kvalitativno in komparativno metodo analize. Pri statistični analizi smo v prvi vrsti uporabljali neparametrične metode (Mann-Whitney, Kruskal Wallis, Spearmanova korelacija), v nekaterih primerih, kjer je bilo možno, pa smo uporabili tudi njihove parametrične metode (ANOVA, regresijski modeli).
- 18 Glej opombo 17.
- 19 Glej opombo 17.
- 20 Chi-Square Test pokaže, da je $p = 0,002$, kar pomeni, da je $p < 0,05$ in je zato povezava statistično značilna.
- 21 Model Grina in Moringa (2002) vitalnost povezuje z jezikovnim obnašanjem. V modelu so izpostavljeni parametri, ki so usmerjeni v izboljšanje položaja jezika, predvsem manjšinskega. Parametri so združeni v tri sklope, ki vključujejo zmožnost, priložnost in željo.
- 22 Če upoštevamo lestvico 1 – samo slovensko, 2 – večinoma slovensko, 3 – enako oba jezika, 4 – samo manjšinsko in 5 – samo manjšinsko se podatki brez velikih odstopanj gibljejo od povprečne vrednosti 1,810 do 2,8886 (podatek, ki so ga navedli tisti, ki so navedli madžarski jezik kot J1).
- 23 Spearmanove korelacije.
- 24 Prikaz korelacije – Spearmanova korelacija med trditvijo »znanje manjšinskega jezika je potrebno pri zaposlitvi« (A) in povprečno rabo jezika na delu (B): -.082 Slovenes, -.153 Hungarians, -.045 Others.
- 25 V skupino »drugi« smo uvrstili posameznike, ki so kot svoj materni jezik navedli jezik, ki ni ne slovenski ne madžarski.
- 26 Na primer Statut občine Lendava/Lendva (Uradni list RS, 26/1999), člen 71.
- 27 Pri tem lahko navajamo raziskavo, ki smo jo izvajali v letu 2005–2006 v obmejnih mestih ob slovensko-italijanski (Nova Gorica/Gorica), slovensko-avstrijski (Gornja Radgona/Bad Radkersburg) in slovensko-madžarski meji (Lendava/Monošter). Upoštevali smo dva vključitvena kriterija: urbano okolje in starost učencev. Metodi empiričnega raziskovanja sta bili skupinski intervju in anketa. Uporabili smo strukturiran vprašalnik (vprašanja zaprtega in odprtega tipa). V vzorec je bilo vključenih sedem šol (starost učencev 14–15 let), na drugi strani pa njihovi starši s ciljem nakazati medgeneracijsko razliko. Vzorec je obsegal 350 učencev in 355 staršev. Raziskavo je izvajal Inštitut za narodnostna vprašanja v okviru CRP, ki ga je financiral Urad za razvoj šolstva in ARRS (nosilka raziskave doc. dr. Sonja Novak Lukanovič, sodelavci dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Boris Jesih) ob sodelovanju ISIG iz Gorice (Italija; dr. Paolo Roseano, dr. Giulio Tarlao in dr. Alberto Gasparini), Univerze v Celovcu (prof. dr. Vladimir Wakouning), mag. Valerije Perger, Nike Vodopivec in Norme Bale.

Literatura in viri

- Bourdieu, P., 1991. *Language and Symbolic Power*. Polity Press, Cambridge.
- Cameron, D., 2005. Communication and commodification. Global economic change in sociolinguistic perspective. V: G. Erreygers, G. Jacobs (ur.) *Language*,

- Communication and the Economy*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 9–23.
- Carliner, G., 1981. Wage Differences by Language Group and the Market for Language Skills in Canada. *Journal of Human Resources* 16, 3, 384–399.
- Čok, L., Novak Lukanovič, S., 2005. Language as social cohesion and human capital. V: Z. Vodovnik (ur.) *Intellectual capital and knowledge management: proceedings of the 5th International Conference of the Faculty of Management Koper*, University of Primorska, 18–20 November 2004. Congress Centre Bernardin, Portorož, Slovenia, Faculty of Management, Koper, 79–89.
- Čok, L., 2008a. Medkulturna uzaveščenost kot osebna vrednota. *Pedagoška obzornica* 23, 1, 86–100.
- Čok, L., 2008b. Medkulturna jezikovna vzgoja kot družbena vrednota in osebna rast. V: M. Ivšek (ur.) *Jeziki v izobraževanju: zbornik prispevkov konference, Ljubljana, 25.–26. september 2008: proceedings, September 25–26, 2008, Ljubljana, Slovenia*. 1. natis. Zavod RS za šolstvo, Ljubljana, 71–78.
- Dustmann, C., 1994. Speaking fluency, writing fluency and earnings of migrants. *Journal of Population Economics* 7, 133–156.
- Edwards J., 1985. *Language, Society, Identity*. Basil Blackwell, Oxford.
- Erreygers, G., Jacobs, G., (ur.), 2005. *Language, Communication and the Economy*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- Gazzola, M., 2014. *The Evaluation of Language Regimes. Theory and application to multilingual and patent organizations*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- Giles, H. R., Bourhis, R. and Taylor, D., 1977. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. V: H. R. Giles (ur.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Academic Press, London, 307–348.
- Grenier, G., Vaillancourt, F., 1983. An economic perspective on learning a second language. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6, 471–483.
- Grin, F., 1996. The economics of language: survey, assessment and prospects. *International Journal of the Sociology of Language* 121, 17–45.
- Grin, F., 2009. Promoting Language through the Economy: Competing paradigms. V: J. M. Kirk, and D. P. Ó Baoili (eds.), *Language and Economic Development. Belfast Studies in Language, Culture and Politics* 19, 1–12.
- Grin, F., Moring, T., 2002. Support for Minority languages in Europe. Final Report. European Commission Contract No 2000-1288/001 – 001 EDU –MLČEV, http://www.poliglotti4.eu/docs/eu-policy-to-protect-and-promote-regional-and-minority-languages-support-report_en.pdf (18. 3. 2016).
- Grin, F., 2003. Language planning and Economics. *Current Issues in Language Planning* 1, 1–67.
- Gosar, A., 1985. Narodnostno vprašanje. Narodno-gospodarski eseji, 1921. V: J. Pogáčnik (ur.) *Slovenska misel*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 110–134.
- Henley, A., Jones, R. E., 2001. Gyflog a gallu iethyddol mewn economi ddwyethog/ Earnings and linguistic ability in bilingual economy. *Research Paper No. 2001-18*. University of Wales, School of management and business, Abersystwyth.

- Hočevar, T., 1976. *Slovenski družbeni razvoj, izbrane razprave* 28. Založba Prometej, New Orleans.
- Humar, M., 2004. Stanje in vloga slovenske terminologije. V: M. Humar (ur.) *Terminologija v času globalizacije*. Založba ZRC, Ljubljana, 17–31.
- Lazear, E., 1999a. Culture and language. *Journal of Political Economy* 107, 95–126.
- Lazear, E., 1999b. Globalization and the market for team- mates. *Economic Journal* 109, C15–C40.
- Lokar, A., Oblak, M., 1986. The Slovene minority in Italy from an economic perspective. V: *Slovene Studies, Journal of the Society for Slovene Studies* 1, 27–43.
- Nečak Lük, A., 1993. Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske. *Razprave in gradivo* 28, 5–14.
- Nečak Lük, A., 1998. Jezik kot kazalec stanja medetničnih odnosov. V: A. Nečak Lük, B. Jesih (ur.) *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*. INV, Ljubljana, 333–347.
- Nečak Lük, A., Jesih, B., (ur.), 1998. *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Novak Lukanovič, S., 2002. Ekonomski vidik jezika v večkulturnem okolju/Economic aspect of language in multicultural setting. *Razprave in gradivo* 40, 98–115.
- Novak Lukanovič, S., 2003. Jezikovno prilagajanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 42, 38–62.
- Novak Lukanovič, S., 2004. Stališča do jezikovne raznolikosti na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 44, 66–80.
- Novak Lukanovič, S., 2011. Jezik in ekonomija na narodno mešanih območjih v Sloveniji = La lingua e l'economia nelle zone nazionalmente miste della Slovenia. *Annales, Series Historia et Sociologia* 21, 2, 327–336.
- Osojnik, I., 2004. Kultura in globalna ekonomija. *Revija 2000*, 168-170, 31–38.
- Petrin, T., 1995. Organizacija in struktura trga: skripta. 1. del (EF, Skripta). Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
- Pogorelec, B., 1983. Jezik v gospodarstvu. V: B. Pogorelec (ur.) *Slovenščina v javnosti. Posvetovanje o slovenskem jeziku*. Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, 47–65.
- Robbins, L., 1935. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. Second Edition. Macmillan, London.
- Wodak, R., Menz, F. (ur.), 1990. *Sprache in der Politik. Politik in der Sprache. Analysen zum öffentlichen Sprachgebrauch*. Drava, Celovec.
- Zver, S., 2015. Položaj jezikov na jezikovnem trgu na narodnostno mešanem območju v Prekmurju. Filozofska fakulteta UL, doktorska disertacija, Ljubljana.

Janez Pirc

Izbrane sodobne demografske in poselitvene dinamike romskega prebivalstva v Sloveniji¹

Izvleček

V prispevku so predstavljene izbrane ugotovitve, nastale na podlagi analize romske poselitve v Sloveniji. Pri proučevanju demografskih karakteristik romske skupnosti in njene poselitve v Sloveniji ostaja še naprej eden izmed temeljnih problemov v nepopolnih in zastarelih podatkih o njenem številu in geografski razpršenosti. V pričujočem prispevku so tako najprej analizirana in medsebojno primerjana dela, ki so bila na tem področju narejena v zadnjem desetletju, poleg tega pa so izpostavljeni problemi in izzivi, ki se ob tem pojavljajo. Ti kvantitativni podatki so nadgrajeni z nedavno zbranimi in analiziranimi podatki, ki nakazujejo število Romov in geografsko razpršenost njihove poselitve. Poleg tega analiza kaže dosti večjo prostorsko razpršenost romske poselitve v Sloveniji, ki sega izven njihovih »tradicionalnih« občin poselitve. Omenjeni podatki nakazujejo tudi dokaj pestre prostorske dinamike Romov v nekaterih delih Slovenije. Na koncu so v prispevku izpostavljeni še odprta vprašanja in izzivi, ki ostajajo aktualni na področju geografskih in demografskih raziskav romskega prebivalstva v Sloveniji.

Ključne besede: Romi, Slovenija, demografija, poselitev

Selected contemporary demographic and settlement dynamics of the Roma population in Slovenia

Abstract

The paper presents selected findings generated by the analysis of Roma settlement in Slovenia. One of the basic problems of examining the demographic characteristics of the Roma community and its settlements in Slovenia remains in incomplete and outdated information on its size and geographic dispersion. This paper first analyses and compares works which have been made in this area over the past decade, while highlighting the problems and challenges that are still occurring at that. These quantitative data are complemented and upgraded with the recently collected and analysed data that indicate the number of Roma and geographical dispersion of their settlement. This analysis reveals much greater spatial dispersion of the Roma settlement in Slovenia outside their »traditional« communes of settlement. These data also indicate a fairly rich spatial dynamics of the Roma in some parts of Slovenia. At the end, the paper also touches the open issues and challenges that remain current in the field of geographic and demographic research of the Roma population in Slovenia.

Keywords: Roma, Slovenia, demography, settlement

1 Uvod

Pri proučevanju demografskih karakteristik romske skupnosti in njene poselitve v Sloveniji se kljub večji razširjenosti raziskav teh tematik v zadnjih desetletjih še naprej srečujemo s temeljnimi problemi v obliki nepopolnih ali zastarelih podatkov o številu in geografski razpršenosti poselitve te skupnosti. Občasno se še vedno citirajo bodisi zastareli bodisi vprašljivi podatki popisa prebivalstva iz leta 2002² ali pa se navajajo samo splošne ocene o številu romskega prebivalstva v celotni državi ali omejenem številu posameznih občin. S tem so seveda tesno povezani tudi metodološki problemi in vprašanja ter praktični problemi pridobivanja,³ preverjanja oziroma interpretiranja podatkov s teh področij.

Namen tega prispevka je prikazati posamezne vidike geografske pestrosti sodobne poselitve Romov v Sloveniji in posredno izpostaviti tudi slabo poznane demografsko-geografske dinamike te skupnosti. Poleg tega se dotaknemo še vzrokov, ki so botrovali spremembam v poselitvenih vzorcih romske skupnosti pri nas v zadnjih desetletjih. Podlaga za to je analiza pridobljenih sodobnih kvantitativnih podatkov, ki so zaradi omenjenih problemov nujni, če želimo vsaj delno preseči pomanjkljivosti in zastarelost predhodnih sorodnih študij.

V pričujočem prispevku so najprej na kratko analizirana in medsebojno primerjana ključna dela, ki so bila na tem področju narejena v zadnjem desetletju, ob tem pa so izpostavljeni problemi oziroma izzivi, ki so se in se še pojavljajo ob različnih vrstah študij oziroma pridobivanju kvantitativnih podatkov o številu in poseljenosti Romov. Dodatni namen prispevka je omenjene podatke nadgraditi ali dopolniti z avtorjevimi nedavno zbranimi in analiziranimi podatki. Gre za tiste, ki neposredno ali posredno nakazujejo število Romov in geografsko razpršenost njihove poselitve. Prvoomenjeni so bili zbrani na izbranih centrih za socialno delo, drugooomenjeni pa so podatki, ki jih je posredovalo Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.⁴ Na koncu so v prispevku izpostavljeni še odprta vprašanja in izzivi, ki ostajajo aktualni na področju geografskih in demografskih raziskav romskega prebivalstva v Sloveniji.

2 Raziskovalna metodologija

Prošnje za pridobitev demografskih podatkov, ki neposredno ali posredno govorijo o bivanju Romov v posameznih slovenskih občinah oziroma romskih naseljih, so bile naslovljene na centre za socialno delo ter takratno Ministrstvo za šolstvo in šport.

V obdobju marec–november 2011 so bile prošnje naslovljene na skupino centrov za socialno delo, ki v svoja delovna območja vključujejo vseh dvajset občin z romskim svetnikom ali druge občine, za katere so podatki Ministrstva za šolstvo in šport o romskih učencih na slovenskih osnovnih šolah nakazovali, da tudi tam živijo Romi oziroma se šolajo romski učenci. Pri zbiranju podatkov iz te baze se srečujemo s praktičnimi, metodološkimi in tudi zakonskimi omejitvami oziroma ovirami. Pri teh podatkih gre samo za ocene centrov za socialno delo, ne pa za uradne statistike. Formalne podlage za zbiranje podatkov glede na narodnostno pripadnost na centrih za socialno delo nimajo; podatke zbirajo v skladu s 111. členom Zakona o socialnem varstvu, ki ne predvideva zbiranja podatkov o narodnostni pripadnosti posameznikov. Na ta razlog so se sklicevali tudi posamezni centri za socialno delo, ki nam tako sploh niso posredovali podatkov o Romih, živčih na območju njihove pristojnosti. Predstavniki nekaterih centrov za socialno delo pa so posebej poudarili tudi, da njihovi podatki o prisotnosti Romov na območjih centrov za socialno delo niso popolni oziroma gre samo za delne ali pomanjkljive evidence – na primer, da se podatki nanašajo samo na število romskih prejemnikov denarne socialne pomoči, ki seveda ni nujno enako številu vseh Romov v neki občini. Pri tem je treba upoštevati še dinamiko tovrstnih podatkov. Ti se ves čas spreminjajo, kar velja tako za ocene celotnega števila romskega prebivalstva v posameznem naselju ali občini kot za število Romov, ki je na omenjenih območjih deležno denarne socialne pomoči.

Podobno kot v primeru podatkov centrov za socialno delo tudi Ministrstvo za šolstvo in šport oziroma šole same nimajo pravne podlage za zbiranje podatkov na osnovi narodnostne pripadnosti. Kljub temu ima Ministrstvo za šolstvo in šport bazo podatkov o romskih učencih na osnovnih šolah, ki jih letno pridobiva na osnovi ocen teh šol iz njihovih organizacijskih poročil. To podatke Ministrstvo za šolstvo in šport potrebuje za potrebe sofinanciranja osnovnih šol z romskimi učenci. V našem primeru so bili zbrani podatki za šolsko leto 2010/2011. Ker so v Sloveniji obvezne samo osnovne šole, Ministrstvo za šolstvo in šport ne vodi statističnih baz za Rome v vrtcih⁵ in izobraževanju, višjem od osnovnošolskega.

3 Splošen oris romske poselitve v Sloveniji ter metodološka vprašanja in izzivi v zvezi s tem področjem

Romi v Sloveniji v večjem številu oziroma koncentrirano živijo v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini, Posavju in nekaterih večjih mestih – Ljubljani, Mariboru, Velenju. V manjšem številu pa na Gorenjskem živijo tudi

Sinti (Baluh 2009, 1; Zupančič 2007, 246). Zgodovinske dokumentirane omembe Romov na slovenskem ozemlju segajo v štirinajsto in petnajsto stoletje. Tradicionalno je romska prisotnost zabeležena v vseh omenjenih regijah, razen v urbanih okoljih, kamor so se Romi priselili šele v zadnjih desetletjih z različnih območij nekdanje Jugoslavije (Baluh 2009, 1; Štrukelj 2004, 25–59; Zupančič 2007, 220). Največji delež jih živi v Prekmurju in na Dolenjskem (Zupančič 2007, 220, 244–246).

Če hočemo dobro poznati geografsko-demografske dinamike romskega prebivalstva v Sloveniji in učinkovito izvajati različne programe oziroma projekte, ki bi tej skupnosti zaradi njene vsesplošne marginaliziranosti lahko nudile podporo za večjo stopnjo integriranosti na socialno-ekonomskem, izobraževalnem in političnem področju, potrebujemo seveda tudi sodobne in kakovostne podatke o njeni številčnosti oziroma poseljenosti. Eden izmed glavnih problemov pri proučevanju romske skupnosti je še naprej ta, da obstajajo o tej skupnosti samo redke študije, ki so se teh področij lotile sistematično in podrobno na ravni cele države, saj se večinoma navajajo le parcialni, preveč splošni ali pa zastareli podatki. Kot opozarja Zupančič (2007, 217), je statističnih podatkov o Romih premalo, »dinamika spreminjanja njihovih razmer je hitra in službe, ki se jim posebej posvečajo, komaj sledijo. Na pomanjkanje podatkov in probleme z dostopnostjo le-teh je treba torej računati kot s precej standardno težavo.« Na tem mestu je še treba omeniti, da je samo preštevanje (etničnih) manjšin zelo občutljiva tema predvsem zaradi možnosti morebitnih političnih zlorab podatkov in tudi metodoloških razlik med preštevanji oziroma popisi. V tem oziru tudi ni primarni namen tega prispevka, da bi izpostavljali kar se da točno število posameznikov romske narodnosti pri nas, temveč prek tovrstnih statistik opozarjati na njihovo naselbinsko pestrost in dinamike.

Med študije, ki so v Sloveniji v novejšem času sistematično pristopile k analizi romske poselitve, spadajo dela Jerneja Zupančiča oziroma Strokovne skupine,⁶ ki ji je predsedoval,⁷ podatki študije Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti,⁸ delno pa tudi prenovljena izdaja monografije Pavle Štrukelj.⁹ Po teh podatkih je romskega prebivalstva v Sloveniji od okoli 6.500 (*Bivalne razmere ...* 2005) do okoli 9.000 ali celo dobrih 10.000 (Zupančič 2010a, 17). Ostala literatura govori o podobnih ocenah, to je od 6.500 do 7.000 (Winkler 1999, 66) oziroma od 7.000 do največ 12.000 (Baluh 2009, 1; *Nacionalni program ukrepov ...* 2009, 5; *Strategija vzgoje ...* 2004, 8; *Vzporedna življenja* 2011, 7; Žagar 2002, 144), a večinoma ne navaja podrobnejše strukture – na primer po občinah. Podatki popisa prebivalstva iz leta 2002 pa so v prvi vrsti že relativno stari, predvsem število Romov – tako po narodni pripadnosti kot po maternem jeziku – zaradi več razlogov močno podcenjujejo.¹⁰

Ob študijah romske poselitve v Sloveniji se redno srečujemo tudi z izrazom *romsko naselje*, zato je treba na tem mestu opozoriti še na kritične vidike tega termina. Danes gre za že ustaljen termin, ki ga uporabljata tudi referenčna avtorja na tem področju, Štrukljeva in Zupančič. Termin je nejasen in v mnogih pogledih sporen, kot opozarja tudi Zupančič (2010b, 8), a hkrati dodaja, da gre sedaj že za uveljavljen tehnični termin in da se boljšega za zdaj še ni našlo. Pri tem pojmu je mišljena naselbinska enota s pretežno romskim prebivalstvom, a hkrati nobena izmed teh enot ne ustreza statistični kategoriji »naselja«¹¹ (Zupančič 2007, 220; Zupančič 2010b, 8). Lahko ima obliko samostojnega naselja oziroma zaselka, v večini primerov pa gre za del naselij, kjer je večinsko prebivalstvo neromskega izvora in pogosto niti nima hišnih števil oziroma je to številčenje »neobičajno«¹² (Zupančič 2010b, 8; Komac 2007, 17).¹³

V zvezi z varstvom in pravicami romske skupnosti v Sloveniji se najpogosteje omenja romska prisotnost v dvajsetih občinah, kjer so tradicionalno naseljeni, saj pri nas za ustavno priznane narodne manjšine velja koncept teritorialnih skupnosti. To pomeni, da naj bi bile te vezane na določen poselitveni prostor, na tej osnovi pa se večina manjšinskih pravic prav tako veže na določeno ozemlje (Komac et al. 2012, 44). Hkrati je jasno, da vsi Romi še zdaleč ne živijo le v teh občinah, ne glede na to, ali govorimo o »avtohtonih« ali »neavtohtonih« Romih.¹⁴ Določitev te skupine občin izvira iz leta 2002 sprejetega Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi, ki je v členu 101a določil, da je naslednjih dvajset občin dolžnih zagotoviti pravico v občinah naseljeni romski skupnosti do enega predstavnika v občinskih svetih do rednih lokalnih volitev v letu 2002: Beltinci, Cankova, Črenšovci, Dobrovnik, Grosuplje, Kočevje, Krško, Kuzma, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo mesto, Puconci, Rogaševci, Semič, Šentjernej, Tišina, Trebnje in Turnišče.

Pogosto pa se ob omembi skupine teh dvajsetih občin porajajo vprašanja z različnih interesnih strani o kriterijih, ki so botrovali izboru prav teh občin. Očitno pri samem procesu določanja kriteriji niso bili jasni, saj je v prvotni različici Zakona o lokalni samoupravi iz leta 1993 v 5. odstavku 39. člena pisalo samo: »*Na območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost, imajo Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika.*«

Leta 2007 se je z Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi dodal omenjenemu členu še 6. odstavek: »*Vlada z uredbo določi kriterije in merila, na podlagi katerih se opredeli avtohtonost naseljene romske skupnosti, ki je pogoj za določitev predstavnika Romov v občinskem svetu v skladu s prejšnjim odstavkom.*«

Ta odstavek je bil potem z novim Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi iz leta 2009 popolnoma spremenjen, tako da se po novem glasi: »*Občine /.../ [našteta zgoraj omenjena skupina dvajsetih občin] so dolžne zagotoviti pravico v občini naseljene romske skupnosti do enega predstavnika v občinskem svetu.*«

Kot piše Komac (2007, 11), niso bili kriteriji za izbor občin nikjer posebej natančno predstavljeni. »Zna biti, da so ključno vlogo pri določanju občin z romskim prebivalstvom imeli kriteriji dolgotrajne in stalne naselitve. Te vsebine se v Sloveniji zrcalijo v dikciji *avtohtone narodne skupnosti.*«

Omenjeno skupino dvajsetih občin lahko razdelimo na tri geografsko zaokrožene regije:

- Prekmurje, kamor spada enajst občin – skoraj vse občine južnega in zahodnega Prekmurja;
- Dolenjska, kamor spada šest občin, vključno s posavsko občino Krško;
- Bela krajina, kamor spadajo vse tri belokranjske občine.

Leta 2011 je Komisija Vlade Republike Slovenije za zaščito romske skupnosti sprejela sklep o dopolnitvi seznama občin z romskim svetnikom. Seznamu naj bi se dodalo še šest občin, ki pa so sklep zavrnilo, ker naj bi »romsko problematiko reševale na druge primerne načine«: Brežice, Ljubljana, Maribor, Ribnica, Škocjan in Velenje (Petrovčič 2011, 28).

4 Primerjava podatkov Zupančičeve raziskave iz leta 2007 in centrov za socialno delo leta 2011

Po podatkih Zupančičeve Strokovne skupine iz leta 2007 (Zupančič 2007, 244–246), ki se opira na rezultate lastne ankete ter raziskave Urada za narodnosti iz let 2004–2005 in monografijo Štrukljeve (2004), je število Romov v omenjenih dvajsetih občinah naslednje: Prekmurje 2.901, Dolenjska 2.059 in Bela krajina 927 – vseh skupaj je torej bilo 5.887. Med prekmurskimi občinami živi največ Romov na območju mestne občine Murska Sobota (906), od tega največ v naselju Pušča, najmanj pa v občinah Dobrovnik (50) in Turnišče (42). Med dolensjkimi občinami živi največ Romov v naseljih mestne občine Novo mesto (760), od tega največ v romskem naselju Brezje oziroma Žabjak. Najmanj Romov med skupino dolenskih občin živi v občini Šentjernej (158). Med belokranjskimi občinami največ Romov živi na območju črnomaljske občine (504), od tega največ v romskem delu Lokev, najmanj številčna z Romi pa je občina Semič (140).

Podatki, ki smo jih v letu 2011 zbrali po centrih za socialno delo, nakazujejo podobno strukturo. Pri tem je treba upoštevati, da so podatki za območje občin pod okriljem Centra za socialno delo Grosuplje pomanjkljivi, saj upoštevajo le Rome, ki prejemajo denarno socialno pomoč, nepopolni pa so tudi podatki za območje Centra za socialno delo Metlika. Poleg tega so za območji občin na območju Centra za socialno delo Murska Sobota in Centra za socialno delo Novo mesto podatki stari nekaj let. Po ocenah centrov za socialno delo živi na območju teh dvajsetih občin skoraj 6.800 Romov, kar je za dobrih 900 Romov več kot v prej omenjeni oceni Zupančiča, sicer pa z relativno primerljivo strukturo glede same velikosti romskih naselij. A tudi to celotno število je najverjetneje prenizko za nekaj sto posameznikov zaradi nepopolnih podatkov, posredovanih s strani nekaterih centrov za socialno delo.

Strokovna skupina pod vodstvom Zupančiča je leta 2007 ugotovila, da izven omenjenih dvajsetih občin z »avtohtonim« romskim prebivalstvom živi v šestnajstih občinah še okoli 2.500 Romov in nekaj deset Sintov. To je dobrih 30 % od celotnega števila okoli 8.450 Romov in Sintov, ki po ugotovitvah te študije živijo v Sloveniji (Zupančič 2007, 244–246). Pred Zupančičem je na večino teh območij poselitve z romskim (in sintskim) prebivalstvom opozarjala že Štrukljeva (2004),¹⁵ sicer pa vse do danes ostajajo študije romske poselitve teh območij maloštevilne.¹⁶

Kot kažejo Zupančičevi podatki, odpade največje število, dobrih 2.100, na teh območjih na »neavtohtone« Rome v urbanih občinah – Ljubljani, Mariboru in Velenju. Ostali Romi, slabih 400, pa živijo v skupaj sedmih občinah: štirih dolenjskih, eni posavski in dveh prekmurskih: Ivančna Gorica, Mirna Peč, Ribnica, Škocjan, Brežice, Hodoš in Šalovci. Številčni razpon tamkajšnjih Romov je velik – od 170 v škocjanski in 129 v ribniški občini do enega Roma v občini Hodoš. Nekaj deset gorenjskih Sintov pa živi v petih občinah: Bled, Jesenice, Kranj, Radovljica in Žirovnica (Zupančič 2007, 244–246). Podobni so tudi podatki, ki so jih za omenjeno skupino sedmih občin posredovali lokalni centri za socialno delo. Tam živi skupaj 435 Romov.¹⁷ Zaradi neposredovanih oziroma nepopolnih podatkov centrov za socialno delo, ki zajemajo območja treh mestnih občin, Ljubljane, Maribora in Velenja, ter gorenjskih občin s sintsko poselitvijo, pa na tem mestu ne moremo ponuditi še primerljivih podatkov za Rome in Sinte na teh območjih.

5 Podatki o širšem območju romske poselitve glede na oceno centrov za socialno delo

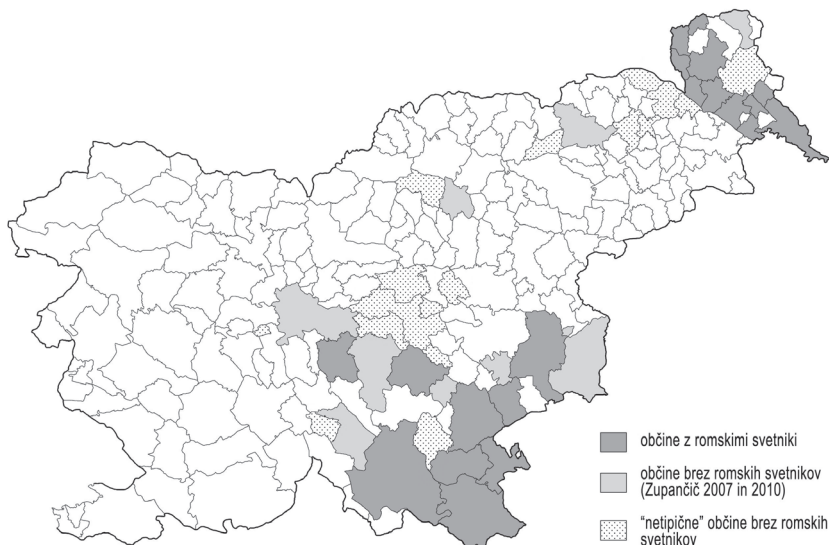
Kot kažejo podatki centrov za socialno delo iz leta 2011, so Romi v Sloveniji naseljeni še v dvaindvajsetih občinah, ki ne spadajo v skupino dvajsetih občin z romskimi svetniki, niti ne v skupino dodatnih občin, ki jih v svojih študijah omenja Zupančič (2007 in 2010). Gre za naslednje občine:

- na Dolenjskem: Dolenjske Toplice, Mirna,¹⁸ Sodražica;
- na Štajerskem: Apače, Gornja Radgona, Hajdina*, Lenart, Ljutomer*, Pesnica*, Radenci, Razkrižje*, Ruše, Sveta Trojica v Slovenskih goricah, Šoštanj, Žalec*;
- v Zasavju: Hrastnik, Litija, Šmartno pri Litiji, Zagorje;
- v Prekmurju: Moravske Toplice;
- v ostalih občinah: Domžale*, Log – Dragomer.¹⁹

Pri vseh teh občinah, kjer so prav tako stalno naseljeni Romi, gre za zelo majhne absolutne številke tega prebivalstva. Le v naslednjih občinah živi več kot deset Romov: Hrastnik, Moravske Toplice, Šoštanj in Zagorje. V skoraj vseh ostalih živita le po ena do dve romski družini oziroma gospodinjstvi. Hkrati gre tudi, z izjemo petih občin,²⁰ za demografsko zelo majhne občine, ki imajo pod 10.000 prebivalcev, tako da ne preseneča, da je skupno število vseh Romov v tej skupini »netipičnih« občin njihove naselitve zelo nizko: 94 ali več posameznikov in še vsaj 9–10 družin oziroma gospodinjstev²¹ (*Statistični letopis Republike Slovenije 2010* 2010, 522–524). Z izjemo občin Log – Dragomer, Hajdina, Hrastnik, Sveta Trojica v Slovenskih goricah in Zagorje gre v ostalih primerih za romsko prisotnost v občinah, ki neposredno mejijo ali ležijo v soseščini občin z romskimi svetniki oziroma občin z romsko poseljenostjo v vzhodni in deloma osrednji Sloveniji, ki jih je v svoji študiji izpostavil Zupančič (2007). Na tej osnovi lahko sklepamo, da gre v teh primerih za nedolgo nazaj priseljene romske družine oziroma posameznike iz omenjenih sosednjih občin. V primeru občin na Dolenjskem, v Prekmurju in morda deloma tudi na Štajerskem pa tamkajšnji Romi najbrž tam živijo že daljše obdobje.

Ocena za skupno število Romov na območju vseh šestintridesetih centrov za socialno delo, ki so bili kontaktirani v tej raziskavi, je okoli 7.450. To število sicer upošteva gornje ocene o številu Romov, živečih na območjih centrov za socialno delo Kočevje in Murska Sobota. Vendar hkrati deset centrov za socialno delo²³ ni posredovalo zelenih podatkov zaradi sklicevanja na Zakon o socialnem varstvu.²⁴ V to skupino spadata območji dveh demografsko največjih slovenskih urbanih občin, v katerih po ocenah Zupančiča (2007) živi še okoli 2.000 Romov; predstavniki sedmih centrov za

Zemljevid 1: Občine romske poselitve glede na podatke centrov za socialno delo²²

Viri: Ocene CSD 2011; Zupančič 2007, 244–246; Zupančič 2010, 28–30.

socialno delo²⁵ pa so poudarili, da so njihovi podatki pomanjkljivi oziroma delni ali pa so omejeni samo na prejemnike denarne socialne pomoči. Za najbolj podrobne in sodobne oziroma sledeče trenutnemu stanju »na terenu« so se izkazali podatki centrov za socialno delo, na območju katerih so Romi prisotni že tradicionalno in kjer je posledično tudi bolj znano, kje točno živi romsko prebivalstvo.

Podatki nekaterih centrov za socialno delo razkrivajo tudi romsko poseljenost v sicer znani skupini dvajsetih občin z romskimi svetniki oziroma v skupini drugih občin, ki jih omenja Zupančič v svojih študijah, a v naseljih, ki do sedaj še niso bila omenjana kot naselja z romskim prebivalstvom. Gre za skupaj sedem naselij: tri v Prekmurju, dve v Posavju in dve na Dolenjskem. Z izjemo dveh izmed teh naselij gre drugod skoraj gotovo za eno samo romsko gospodinjstvo oziroma družino. Po drugi strani pa podatki nekaterih centrov za socialno delo jugovzhodne Slovenije kažejo, da manjši delež njihovega tradicionalno naseljenega romskega prebivalstva začasno živi na območju sosednjih oziroma bližnjih centrov za socialno delo, kar nakazuje relativno velike medobčinske migracijske dinamike tamkajšnjega romskega prebivalstva. To velja za območja centrov za socialno delo Črnomelj, Grosuplje, Kočevje in Ribnica. Na fenomen povečanih sodobnih migracijskih dinamik Romov v Sloveniji pa nakazuje še poselitev posameznih romskih družin oziroma manjšega števila posameznikov v

»netradicionalnih« občinah. Te ležijo v neposredni bližini območij njihove tradicionalne poselitve ali pa v bližini urbanih centrov, kjer je njihova poselitev zabeležena v zadnjih desetletjih.

Vzroke za takšne dinamike je treba iskati predvsem v naslednjih dejavnih: kar zadeva migracije na območju posameznih centrov za socialno delo oziroma občin na jugovzhodu Slovenije, je to vsaj deloma rezultat sorodniških omrežij in poznanstev med tamkajšnjimi Romi. Po drugi strani pa velja zlasti za Rome tega dela Slovenije, da se selijo v druge kraje – stran od domačih romskih naselij v primerih, ko želijo pobegniti pred socialno-ekonomsko getoiziranostjo ali pa so v selitev primorani zaradi nesporazumov znotraj svojega dotedanjega domačega naselja (Pirc 2013, 9, 29, 38, 83).

6 (Posredni) podatki o romski poselitvi v občinah glede na prisotnost romskih učencev v osnovnih šolah

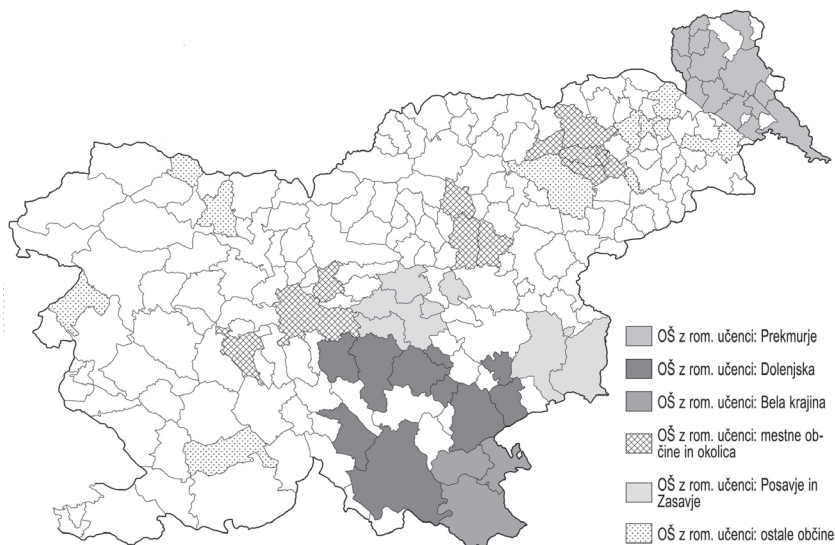
Za potrebe projekta smo pridobili in analizirali tudi bazo podatkov o romskih učencih na slovenskih osnovnih šolah. Tovrstni podatki seveda niso neposredni kazalci, da Romi, ki obiskujejo osnovno šolo v določeni občini, tam tudi (stalno) živijo, temveč lahko to samo predvidevamo za veliko večino teh učencev glede na šolske okoliše vsake izmed teh osnovnih šol. Pri teh podatkih pa se zopet pojavljajo določene metodološke oziroma praktične ovire.

Podatki se nanašajo na šolsko leto 2010/2011, v štirih primerih pa zajemajo tudi oddelke osnovnih šol za otroke s posebnimi potrebami.²⁶ Očitno je, da se romski učenci pojavljajo tudi v osnovnih šolah v tistih slovenskih občinah, ki ne spadajo v skupino dvajsetih z romskimi svetniki, niti v skupino tistih, ki jih je v svoji študiji zaznal Zupančič (2007), prav tako o njih ne govorijo podatki, posredovani s centrov za socialno delo. Tu smo glede na ustaljene regionalne delitve Romov v Sloveniji podatke porazdelili glede na naslednje regije:

6.1 Prekmurje

Tu je osnovno šolo obiskovalo 384 romskih učencev ali 7,99 % vseh učencev od skupno 4.804. Šlo je za skupno dvaindvajset matičnih ali podružničnih osnovnih šol v petnajstih občinah – skoraj v celotnem Prekmurju. Medtem ko je Zupančič v svoji študiji (2007) občino Šalovce že omenjal kot območje sicer maloštevilne romske poselitve, pa se poleg te v regiji kot novi oziroma »netipični« občini romske poselitve izven skupine dvajsetih

Zemljevid 2: Prisotnost romskih učencev glede na občine in regije, kjer so osnovne šole (v šolskem letu 2010/2011)

Vir: Podatki MŠŠ 2011.

občin z romskimi svetniki in tistih v omenjeni študiji pojavita še Grad in Moravske Toplice. Največ romskih učencev je bilo v murskosoboški občini (91) – tam se nahaja tudi največje prekmursko romsko naselje Pušča, najmanj pa v Moravskih Toplicah (1); največji relativni delež, to je 22,8 %, je bil zabeležen v občini Rogašovci. Številčna porazdelitev vseh romskih učencev v regiji v devetih razredih je relativno enakomerna – od štirideset do dvainpetdeset učencev od prvega do osmega razreda ter osemindvajset v devetem razredu.²⁷

6.2 Dolenjska

Na Dolenjskem je osnovno šolo obiskovalo 532 romskih učencev ali 6,57 % od skupno 8.093 učencev. Te statistike se nanašajo na sedemindvajset matičnih ali podružničnih osnovnih šol v enajstih občinah. Poleg občin, ki so upravičene do romskega svetnika, so bili romski učenci prisotni še v štirih občinah, ki jih omenja Zupančič (2007): Ivančna Gorica, Mirna Peč, Ribnica in Škocjan. Tem je treba dodati še občino Kostel, ki se kot »netipična« doslej še ni omenjala kot občina romske poselitve; enako velja tudi za občino Mirna.²⁸ Največ romskih učencev je bilo v novomeški občini (187), kjer so tudi največja romska naselja v regiji, najmanj pa v Kostelu (1); največji relativni delež, skoraj 19 %, je bil v občini Škocjan. Število romskih učencev po razredih upada z vsako triado, tako da je razpon med prvim in devetim

razredom zelo velik: v prvem jih je osemindeset in v devetem le enajst, pri tem pa je upad najbolj kritičen v zadnji triadi.

6.3 Bela krajina

V Beli krajini je v vseh treh občinah 233 romskih učencev oziroma 11,95 % od skupno 1.949 učencev. Hodijo na sedem matičnih ali podružničnih osnovnih šol. Največje število in delež sta prisotna v občini Črnomelj. Tudi v tej regiji je najmanjši delež romskih učencev v zadnji triadi, a padec ni tako strm kot v dolenjskih šolah; tu je upad iz štiriinideset učencev v prvem razredu – z vmesnimi nihanji – na devet učencev v devetem razredu.

6.4 Mestne občine²⁹ in njihovo zaledje

S pojmom »zaledje« opredeljujemo občine in njihove osnovne šole, ki so funkcionalno tesno navezane na mestne občine in od teh niso oddaljene več kot dvajset kilometrov. V tej skupini gre dejansko za štiri mestne občine in zaledne občine okrog njih: Celje (in Žalec), Ljubljana (in Domžale, Log – Dragomer, Vrhnika), Maribor (in Hoče – Slivnica, Miklavž na Dravskem polju, Pesnica, Rače – Fram, Ruše, Starše) in Velenje. V nobeni izmed teh občin Romi niso upravičeni do občinskega svetnika in razen osrednjih treh občin oziroma krajev tudi Zupančič ne omenja drugih enajst v svoji študiji (2007). Tu je devetinštirideset osnovnih šol obiskovalo 545 romskih učencev ali 3,42 % od skupno 15.913 učencev. Največji absolutni in relativni delež vseh romskih učencev odpade na mesto Maribor in okoliške občine, kjer se je šolalo 81,5 % od vseh romskih učencev v tej regiji. Upad v številu romskih učencev med prvo in zadnjo triado tu ni tako izrazit kot na Dolenskem ali v Beli krajini, »samo« za približno polovico – torej iz sedemindeset na štiriinideset učencev med prvim in devetim razredom.

6.5 Posavje in Zasavje

V tem primeru gre za šest občin, ležečih v dveh obsavskih regijah v vzhodni polovici Slovenije. Vseh romskih učencev je bilo na desetih matičnih oziroma podružničnih osnovnih šolah 107 ali 2,85 % od skupno 3.758 učencev. Največji absolutni in relativni delež učencev (sedemindeset oziroma 6,33 %) odpade na občino Krško, ki ima tudi romskega svetnika. Zupančič (2007) v svojem delu omenja tudi občino Brežice, ne pa tudi naslednjih štirih zasavskih občin: Litija, Hrastnik, Šmartno pri Litiji in Zagorje ob Savi. Upad števila romskih učencev v razredih in triadah osnovne šole je zelo velik, a pri tako majhnih absolutnih številkah je treba upoštevati, da lahko prihaja tudi do večjih slučajnostnih nihanj.

6.6 Ostale občine

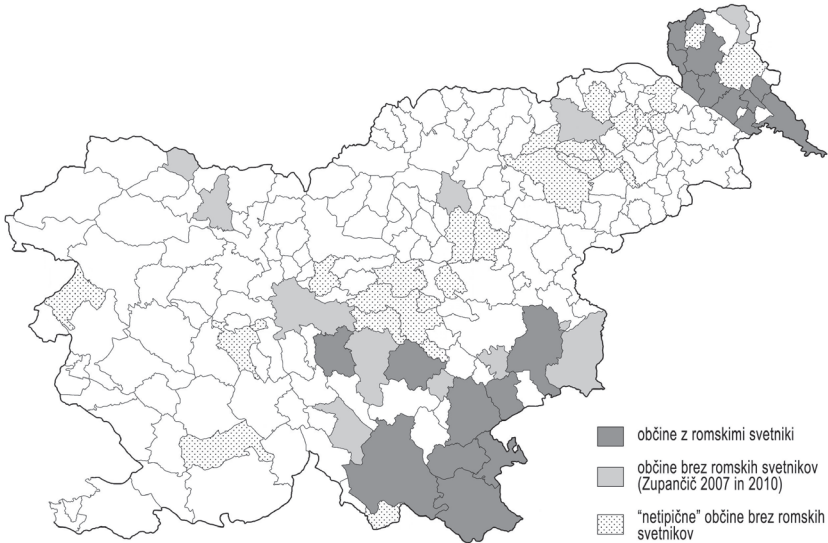
V tem primeru gre za skupino štirinajstih osnovnih šol z maloštevilnimi romskimi učenci oziroma za občine, ki se jih glede na lego ni dalo uvrstiti v nobeno izmed zgoraj navedenih regij. Od skupno dvanajstih občin se jih osem nahaja na vzhodnem oziroma osrednjem Štajerskem, ostale štiri pa so v zahodni Sloveniji, ločene ena od druge. Vseh romskih učencev je tu le šestindvajset oziroma 0,66 % od skupno 3.926 učencev. Zupančič (2007) in tudi Štrukljeva (2004) omenjata le s Sinti naseljeni gorenjski občini, Jesenice in Radovljico, ostalih deset pa ne. Na Štajerskem so to: Cerkvenjak, Gornja Radgona, Hajdina, Lenart, Ljutomer, Razkrižje, Slovenska Bistrica in Sveta Trojica v Slovenskih goricah, v zahodni Sloveniji pa Kanal in Pivka.

Če strnemo ocene o številu romskih osnovnošolcev v Sloveniji v šolskem letu 2010/2011, so statistike naslednje:

- v celi Sloveniji je bilo romskih osnovnošolcev: 1.827 ali 4,75 % (od 38.443³⁰);
- v dvajsetih občinah z romskimi svetniki: 1.116 ali 8,11 % (od 13.759);
- v enajstih občinah, ki jih omenja tudi Zupančič: 556 ali 3,62 % (od 15.348);
- v »netipičnih« občinah, ki jih je devetindvajset: 155 ali 2,02 % (od 7.660).

Največji relativni delež romskih učencev med vsemi šestimi regijami je bil v Beli krajini, in sicer 11,95 %, največje absolutno število teh učencev pa je bilo prisotno v mestnih občinah in njihovem zaledju, to je 545 romskih učencev.

Zemljevid 3: Prisotnost romskih učencev glede na tip občin, kjer so osnovne šole (v šolskem letu 2010/2011)

Vir: Podatki MŠŠ 2011.

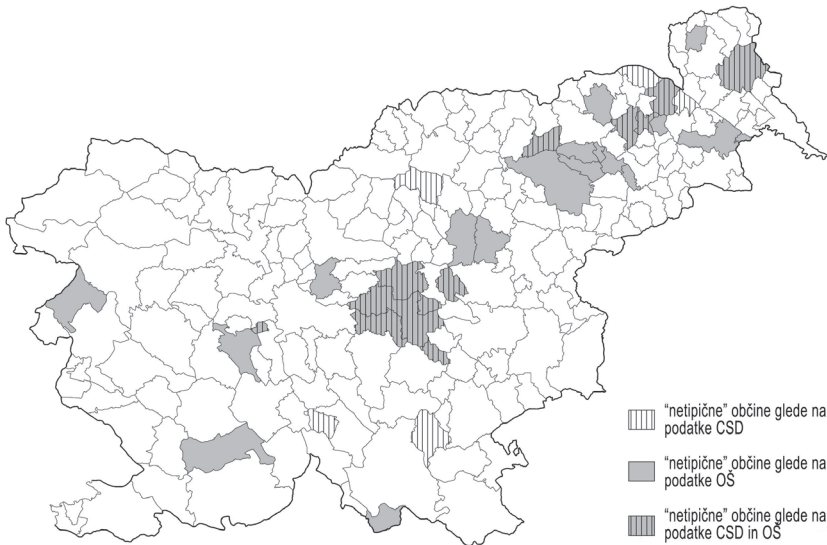
7 Zaključek: nove oziroma »netipične« občine romske poselitve v Sloveniji

Splošna značilnost sodobne romske poselitve v Sloveniji, ki izhaja iz rezultatov raziskave, je, da je njena prostorska razpršenost oziroma naselbinska pestrost precej večja, kot je običajno prikazana na primeru občin s tradicionalno romsko poselitvijo, ki imajo romskega občinskega svetnika, ali na primer ob omembah Romov na Dolenjskem in v Prekmurju.

Vzroke za veliko razpršenost sodobne romske poselitve v Sloveniji je treba iskati v naslednjih dejavnikih:

- priseljevanje posameznih skupin Romov z območja nekdanje Jugoslavije, zlasti s Kosova, v zadnjih nekaj desetletjih v Slovenijo: to velja predvsem za urbana središča, zlasti za Maribor in okolico, deloma tudi za Ljubljano;
- izseljevanja romskih posameznikov oziroma družin iz socialno-ekonomskih getov, ki so sinonim za veliko večino romskih naselij, v ne-romska naselja; deloma sem lahko spadajo tudi selitve med romski-

Zemljevid 4: »Netipične« občine romske poselitve glede na podatke osnovnih šol in centrov za socialno delo

Vir: Podatki MŠŠ 2011; Ocene CSD 2011.

mi naselji zaradi sorodstvenih vezi, kar zlasti velja za jugovzhodno Slovenijo;

- c.) posredno lahko sem prištevamo še hitrejšo demografsko rast pripadnikov romske skupnosti (v primerjavi z večinsko populacijo), ki si zaradi prostorske omejenosti oziroma utesnenosti domačih naselij iščejo možnosti za bivanje v drugih krajih – to se nanaša na Rome v jugovzhodni Sloveniji.³¹

Po podatkih centrov za socialno delo iz leta 2011 je izven dvajsetih občin z romskimi svetniki in tistih dodatnih, ki jih je izpostavil že Zupančič, živelo še okoli 150 Romov.³² A kot je treba znova poudariti, gre pri tem za najnižje oziroma nepopolne podatke. Po podatkih Ministrstva za šolstvo in šport pa se je v šolskem letu 2010/2011 na območju te skupine občin šolalo 155 romskih učencev. Ob primerjavi podatkov, pridobljenih s teh dveh naslovov, smo ugotovili, da je na območju sedemnajstih občin prišlo do ujemanja oziroma prekrivanja podatkov. To pomeni, da za naslednje občine govorijo o romski prisotnosti tako podatki centrov za socialno delo kot Ministrstva za šolstvo in šport: Domžale, Gornja Radgona, Hajdina, Hrastnik, Lenart, Litija, Ljutomer, Log – Dragomer, Mirna, Moravske Toplice, Pesnica, Razkrižje, Ruše, Sveta Trojica v Slovenskih goricah, Šmartno pri Litiji, Zagorje in Žalec.

Tabela 1: Podatki o številu Romov v netipičnih slovenskih občinah v obdobju 2010–2011

vrsta občin	romski učenci v osnovnih šolah (podatki MŠŠ)	Romi, živeči v netipičnih občinah (podatki CSD)	skupni seštevek
občine brez »prekrivanja« podatkov	99 oseb	28 oseb	127 oseb
občine s »prekrivanjem« podatkov	56 oseb	66 oseb, 10 gospodinjestev/družin	66 oseb, 9–10 gospodinjestev/družin*
skupni seštevek	155 oseb	94 oseb, 9–10 gospodinjestev/družin	193 oseb, 9–10 gospodinjestev/družin

* V tem primeru ne gre za seštevek vrednosti iz prvega in drugega stolpca, temveč za najvišjo vrednost izmed obeh omenjenih.

Vir: Podatki MŠŠ 2011; Ocene CSD 2011.

Če seštejemo posameznike, ki živijo po podatkih iz obeh virov v občinah brez prekrivanja podatkov, dobimo skupaj 127 oseb; če za skupino sedemnajstih občin, kjer se podatki prekrivajo, vzamemo najvišje število prebivalcev, ki ga izkazuje eden izmed virov, pa to pomeni še dodatnih 66 oseb in 9–10 družin oziroma gospodinjestev. Skupen seštevek Romov v teh občinah,³³ ki jih strokovna literatura do sedaj še ni omenjala kot območje romske naseljenosti, torej znaša vsaj okoli 230 oseb. V veliki meri gre pri romski naselitvi na tem območju za veliko razpršenost, maloštevilnost in netradicionalno prisotnost Romov. Glede dolgotrajnosti poselitve so na primer izjema Sinti v gorenjskih občinah, v razmeroma večjih številkah pa so Romi prisotni le v nekaterih občinah v okolici Maribora.

Kot kažejo dosedanji podatki centrov za socialno delo za te netipične občine stalne romske poselitve (vsega skupaj jih je dvaindvajset), predstavljajo tamkajšnji Romi zelo nizek delež vsega prebivalstva v že sicer demografsko majhnih občinah. Z izjemo občin Domžale, Hrastnik, Pesnica, Ruše in Zagorje gre v ostalih občinah za prisotnost le ene same romske družine. Analiza podatkov centrov za socialno delo potrjuje ugotovitve raziskave Zupančičeve Strokovne skupine o široki geografski razpršenosti romske poselitve v Sloveniji, hkrati pa kaže, da je število Romov v dvajsetih občinah z romskimi svetniki v primerjavi s podatki omenjene Strokovne skupine še za dobrih 900 posameznikov višje. Podatki za romske učence, pridobljeni s strani Ministrstva za šolstvo in šport, posredno nakazujejo in potrjujejo omenjeno široko geografsko razpršenost romske poselitve. Glede na te

podatke o romskih učencih v slovenskih osnovnih šolah gre predvidoma v več kot polovici netipičnih občin romske poselitve le za otroke ene do dveh romskih družin, ki hodijo v tamkajšnje osnovne šole.

Romi torej po dosedanjih ugotovitvah projekta živijo v skupno sedemdesetih slovenskih občinah, če pri tem upoštevamo tako podatke centrov za socialno delo kot Ministrstva za šolstvo in šport, ki samo posredno govorijo o romski prisotnosti v posameznih občinah. Na tem mestu zaradi nepopolnih in ponekod neposredovanih podatkov centrov za socialno delo, predvsem pa zaradi odsotnih podatkov iz največjih urbanih občin – Ljubljane in Maribora, ni smiselno pisati o natančnem skupnem številu Romov v Sloveniji, ki se je izkazalo na osnovi te raziskave. Glede na preostale zbrane podatke in podatke Zupančičeve študije (2007) za občine, kjer nam s to raziskavo ni uspelo zbrati podatkov, lahko samo predvidevamo, da je Romov v Sloveniji okoli 9.500. Že z raziskavo zbrani podatki centrov za socialno delo o okoli 7.450 Romih pa nedvomno presegajo številke spodnjih ocen o njihovem številu, podanih z rezultati predhodnih raziskav ali ocen.

Podatki centrov za socialno delo o romskem prebivalstvu so kljub nepopolnosti, hitrem spreminjanju oziroma dinamiki spremenljivk, ki jih prikazujejo, v mnogih primerih še vedno morda celo najbolj podrobni in sledeči trenutnemu stanju na ravni občin in ponekod tudi posameznih romskih naselij. Seveda pa za dopolnjevanje oziroma potrjevanje teh podatkov ni dovolj le upoštevanje baze podatkov Ministrstva za šolstvo in šport o romskih učencih, temveč bi jih v prihodnje veljalo dopolniti še predvsem s podatki občin ali z neposrednim terenskim delom. Največje težave pri kakovosti, ažuriranosti in praktičnem pridobivanju podatkov predstavljajo večja urbana okolja, kjer bo v prihodnje treba opraviti še več temeljnih raziskav o romski prisotnosti oziroma poselitvi. To velja zlasti za območji Ljubljane in Maribora ter njune bližnje okolice, deloma tudi za Velenje.

Opombe

- 1 Prispevek temelji na rezultatih analiz, nastalih v okviru projekta Evropskega socialnega sklada in (takratnega) Ministrstva za šolstvo in šport, poimenovanega *Dvig socialnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti*, ki smo ga na Inštitutu za narodnostna vprašanja vodili v obdobju 2010–2013.
- 2 To je bil zadnji »klasični« popis prebivalstva v Sloveniji in hkrati zadnji, za kate-rega se je še lahko zbiralo podatke o narodnostni, verski in jezikovni pripadnosti prebivalstva. Sedaj se pri nas izvajajo samo registrski popisi.
- 3 S slednjim je mišljeno predvsem pridobivanje podatkov na terenu.
- 4 V času raziskave še poimenovano Ministrstvo za šolstvo in šport. Zaradi tega bo pod tem imenom ministrstvo navedeno tudi v nadaljevanju teksta.

- 5 Zelo okrnjena baza podatkov o romskih otrocih v posameznih vrtcih na Ministrstvu za šolstvo in šport sicer obstaja.
- 6 Celotno ime: Strokovna skupina za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji. Ustanovljena je bila leta 2006 v okviru takratnega Ministrstva za okolje in prostor ter je z vmesnim presledkom delovala do vključno leta 2011 (*Romska skupnost – Organiziranost*).
- 7 Zupančič 2007, 2010a in 2010b.
- 8 *Bivalne razmere Romov po občinah v Sloveniji* (2005).
- 9 Štrukelj 2004.
- 10 V tem popisu se je po narodnostni pripadnosti 3.246 oseb opredelilo za Rome, medtem ko je 3.834 oseb romščino opredelilo za materni jezik (Baluh 2009, 1).
- 11 Izjeme so romska naselja Pušča v občini Murska Sobota (Rudaš & Svet ... 2011, 7–9), Vejar v občini Trebnje in Kerinov Grm v občini Krško.
- 12 Primera »neobičajnega« hišnega številčenja sta na primer romski naselji Dobruška vas v občini Škocjan in Boriha – Rosalnice v občini Metlika. V prvem primeru imata od vseh stanovanjskih enot v naselju samo dve stavbi hišno številko, v drugem primeru pa le ena sama stavba.
- 13 Večina romskih družin živi izolirano na obrobjih vaških skupnosti v slabih bivalnih razmerah (Klopčič, Novak Lukanovič 2004, 10, 16).
- 14 Problematika slednjih dveh pojmov, predvsem v navezavi na slovenske Rome, v tem prispevku zaradi pomanjkanja prostora ne bo poglobljeno raziskana.
- 15 V tem primeru gre za posodobljeno in dopolnjeno izdajo njenega pomembnega dela »Romi na Slovenskem« (1980), v katerem prav tako na kratko predstavi romska naselja in »domove« v Sloveniji.
- 16 Na primer Hrženjak et al. 2008.
- 17 Vendar ta številka ne vključuje Romov iz občine Ivančna Gorica, za katero podatki o njihovem morebitnem številu s strani Centra za socialno delo Grosuplje niso bili specificirani.
- 18 Treba je upoštevati, da je bila občina Mirna ustanovljena šele leta 2011, zato se pred tem kot občina sploh ni mogla pojavljati v študijah o romski poselitvi v Sloveniji.
- 19 Z * je označenih šest občin, za katere pristojni centri za socialno delo niso specifično navajali, da tam živijo Romi. Nekateri centri za socialno delo so namreč posredovali samo splošne podatke za celotno območje njihovega delovanja in ne posebej za vsako občino pod njihovo pristojnostjo. Tako smo o romski naseljenosti v teh občinah sklepali na osnovi podatkov Ministrstva za šolstvo in šport o romskih učencih na slovenskih osnovnih šolah.
- 20 Domžale, Hrastnik, Litija, Zagorje in Žalec.
- 21 Gre za navedbo najnižje številke posameznikov oziroma družin ali gospodinjstev. Vzrok je v nepopolnih ali zastarelih podatkih za občine Moravske Toplice, Hajdina in Žalec oziroma v preveč splošnih podatkih za občine Domžale, Hajdina, Ljutomer, Pesnica in Razkrižje.
- 22 Na zemljevidu ni označenih tudi tistih šest občin, za katere centri za socialno delo niso specifično navajali, da tam živijo Romi.

- 23 To so naslednji centri za socialno delo: Celje, Jesenice, Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Moste – Polje, Ljubljana Vič – Rudnik, Maribor, Postojna, Radovljica, Slovenska Bistrica in Žalec.
- 24 Zakon o socialnem varstvu (uradno prečiščeno besedilo).
- 25 To so naslednji centri za socialno delo: Domžale, Grosuplje, Kočevje, Ljubljana Center, Ljubljana Šiška, Ljutomer in Metlika.
- 26 Zaradi manjšega števila oziroma večje geografske disperzije na tak način nismo obdelali tudi podatkov za osnovne šole s posebnimi potrebami.
- 27 Na tem mestu ni prostora, da bi razpravljali o vzrokih za uspešnost oziroma neuspešnost in različne stopnje vključenosti romskih učencev v osnovne šole.
- 28 Vendar je občina Mirna, kot že omenjeno, specifična tudi v tem oziru, saj je bila ustanovljena šele leta 2011.
- 29 Z izjemo mestnih občin Murska Sobota in Novo mesto, ki sta bili vključeni v regiji Prekmurje in Dolenjska.
- 30 To število se nanaša na vse učence samo v tistih osnovnih šolah, ki jih obiskujejo tudi romski otroci. Sicer pa je bilo skupno število vseh osnovnošolcev v tem letu 159.618.
- 31 Primeri hitre rasti prebivalstva v posameznih romskih naseljih v jugovzhodni Sloveniji so omenjeni v Pirc 2013, 34–35, 55, 70–71.
- 32 Konkretno gre za vsaj štiriindevdeset posameznikov in devet do deset družin oziroma gospodinjstev.
- 33 Ob predpostavki, da gospodinjstvo oziroma družina šteje štiri člane.

Literatura in viri

Literatura

- Baluh, S., 2009. *Informacija o romski skupnosti v Sloveniji*. Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti, Ljubljana.
- Bivalne razmere Romov po občinah v Sloveniji*, 2005. Interno gradivo. Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti, Ljubljana.
- Hrženjak, M., Zorn, J., Urh, Š., Sobočan, A. M., Videmšek, P., Zaviršek, D., 2008. *Romi v Ljubljani. Zaključno poročilo raziskovalnega projekta RP 2/07*. Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Klopčič, V., Novak Lukanovič, S., 2004. *Report on Minority Education in Slovenia*. Analytical Report Phare Raxen CC Minority Education. Dunaj, <http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachement/EDU-Slovenia-final.pdf> (9. 9. 2010).
- Komac, M., 2007. Konstrukcija romskega političnega predstavništva. *Razprave in gradivo* 53–54, 6–26.
- Komac, M., Bešter, R., Medved, F., Medvešek, M., Pirc, J., Roter, P., Vrečer, N., 2012. *Srbi v Beli krajini: Vrlinić, Radojčić i Kordić su bili prvi naseljenici 1593*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Nacionalni program ukrepov za Rome Vlade Republike Slovenije za obdobje 2010–2015*, 2009. Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti, Ljubljana.

- Petrovič, P., 2011. Ne za isto mizo. *Mladina* 35, 28–29.
- Pirc, J., 2013. *Od skritosti do točke na zemljevidu. Socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Romska skupnost – Organiziranost*. Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti, http://www.un.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/organiziranost/ (17. 3. 2015).
- Rudaš, D. in Svet Krajevne skupnosti Pušča, 2011. Pušča, samostojna krajevna skupnost. V: D. Rudaš (ur.) *100 let naselja Pušča. Zbornik prispevkov ob 100. letnici nastanka naselja Pušča*. Krajevna skupnost Pušča, Pušča, 5–21.
- Statistični letopis Republike Slovenije 2010*, 2010. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
- Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*, 2004. Ministrstvo za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Štrukelj, P., 1980. *Romi na Slovenskem*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Štrukelj, P., 2004. *Tisočletne podobe nemirnih nomadov. Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Družina, Ljubljana.
- Vzporedna življenja. Romom v Sloveniji nista zagotovljeni pravici do ustreznega bivališča in vode*, 2011. Amnesty International, London.
- Winkler, P., 1999. Romi v Sloveniji. V: M. Komac, J. Zupančič, P. Winkler, *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 66–70.
- Zupančič, J., 2007. Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji. *Dela* 27, 215–246.
- Zupančič, J. (ur.), 2010a. *Prostorski problemi romskih naselij v Sloveniji: elaborat*. Ministrstvo za okolje in prostor – Strokovna skupina za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji, Ljubljana.
- Zupančič, J., 2010b. *Romi in romska naselja v Sloveniji*. Kratko delovno poročilo o rezultatih raziskave v okviru dela Strokovne skupine za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji. Ministrstvo za okolje in prostor – Strokovna skupina za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji, Ljubljana.
- Žagar, M., 2002. Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 41, 136–171.

Viri

Ocene CSD [Ocene o številu in demografski strukturi romskega prebivalstva, živečega na območju delovanja šestintridesetih centrov za socialno delo: Brežice, Celje, Črnomelj, Domžale, Gornja Radgona, Grosuplje, Hrastnik, Jesenice, Kočevje, Krško, Lenart, Lendava, Litija, Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Moste – Polje, Ljubljana Šiška, Ljubljana Vič – Rudnik, Ljutomer, Maribor, Metlika, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Pesnica, Postojna, Ptuj, Radovljica, Ribnica, Ruše, Slovenska Bistrica, Trebnje, Velenje, Vrhnika, Zagorje, Žalec], 2011.

Podatki MŠŠ [Podatki Ministrstva za šolstvo in šport o romskih učencih v osnovnih šolah v Sloveniji (v šolskem letu 2010/2011)], 2011.

Zakon o lokalni samoupravi. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 72/1993.

Zakon o socialnem varstvu (uradno prečiščeno besedilo). *Uradni list Republike Slovenije* 3/2007.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi. *Uradni list Republike Slovenije* 51/2002.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi. *Uradni list Republike Slovenije* 60/2007.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o lokalni samoupravi. *Uradni list Republike Slovenije* 79/2009.

Barbara Riman

130 let slovenskega združevanja na Hrvaškem

Izvleček

Skozi zgodovino se je mnogo posameznikov iz slovenskih krajev odseljevalo v različne hrvaške kraje. Zaradi nove kulture in drugačnega jezikovnega okolja so začeli pogrešati svojo kulturo in materni jezik, zato so številni priseljenci sodelovali pri ustanavljanju slovenskih društev na Hrvaškem oziroma so se vključili v delovanje že obstoječih. Od prvega slovenskega društva na Hrvaškem, ki je bilo ustanovljeno leta 1886, pa do danes je na Hrvaškem delovalo enainpetdeset društev. Cilj prispevka je prikazati kontinuiteto slovenskega organiziranja na območju današnje Hrvaške. Proučeni so funkcioniranje slovenskih društev, najpomembnejše karakteristike določenih obdobjih slovenskih društev in tudi nova periodizacija delovanja vseh do sedaj zabeleženih slovenskih društev.

Ključne besede: Slovenci na Hrvaškem, izseljenstvo, slovenska društva, kulturno delovanje

130 years of the Slovene associating in Croatia

Abstract

Throughout history many individuals from the Slovene territory migrated to different parts of Croatia. Due to new culture and different language they started missing their own culture and mother tongue; so many new settlers participated in establishing Slovene associations in Croatia and joined the existing ones. From the first Slovene association in Croatia, founded in 1886, until today, there have been 51 associations in Croatia. The article presents the continuity of the organized activities of Slovenes in the today Croatia, focusing on the activities of the Slovene associations, their most important characteristics and the new periodization of all the so far registered Slovene societies.

Key words: Slovenes in Croatia, emigration, Slovene associations, cultural activities

1 Združevanje priseljencev

Izseljevanje je ena izmed trajnih značilnosti življenja slovenskega naroda. Najmočnejše je bilo v drugi polovici devetnajstega stoletja, ko gre za priseljevanje na območje današnje Hrvaške, pa je možno trditi, da se je največ prebivalcev iz današnjih slovenskih krajev priselilo v času med dvema svetovnjima vojnama. Od tistih, ki so odšli s svojih domov, so se nekateri vrnili, večina pa jih je ostala v novih »domovinah«. Odseljevanje je ostalo prevladujoč trend tudi naslednjih petdeset let dvajsetega stoletja (Zupančič 2003, 72–73).

Mladi in starejši ter tudi cele družine so odhajali na druge kontinente, v zahodnoevropske države in tudi v bližje kraje, ki so bili v isti državi. Prav tistih, ki so se odselili v drugi del iste države, dolgo niso zaznali kot izseljence, za katere bi bilo treba skrbeti, saj se je o »diaspori« začelo govoriti šele v dvajsetih in tridesetih letih dvajsetega stoletja. To so bili tisti, ki so iskali svoj kruh v neslovenskih deželah iste države (Drnovšek 2012, 89), torej v pokrajinah tedanje Avstro-Ogrske, Kraljevine Jugoslavije ali Socialistične federativne republike Jugoslavije (v nadaljevanju SFRJ). Čeprav se je na njih gledalo kot na posameznike, ki niso migranti v pravem smislu te besede, je vseeno pomembno poudariti, da so bili obkroženi z drugačno kulturo in v okolju drugačnega jezika (Drnovšek in Kalc 2014, 112). Prva generacija priseljencev in tudi njihovi potomci, ki so živeli v neslovenskem okolju, so bili namreč pogosto brez možnosti ohranjanja kulturnih navad in jezika, razen v svoji ožji družini. Veliko izseljencev iz slovenskih krajev je izbiralo tudi današnje hrvaške kraje za svoj novi dom. In verjetno so prav zaradi kulturnih razlik številni imeli potrebo po sodelovanju v združenjih, v katerih so se lahko pogovarjali v svojem »domačem« jeziku in so lahko vsaj deloma živeli svojo kulturo.

Potrebo po združevanju so predvsem imeli in še vedno imajo posamezniki, ki so zapustili svoje ognjišče. Priseljenci so v novem okolju pogrešali občutek pripadnosti, ki so ga imeli v domačem kraju. Novo okolje in nove okoliščine so jim bili čudni in tuji. To se predvsem nanaša na prvo generacijo izseljencev. Jezikovna drugačnost in drugačna kultura sta jim bili veliki oviri za vključevanje v vsakdanjost novega okolja. Ta občutek osamljenosti je bil pogosto pomemben pri odločanju za vključevanje v že obstoječe društvo oziroma želji, da bi se vključili v ustanavljanje novega društva. Postajali so člani slovenskih društev, ki v glavnem niso imela političnih ambicij, temveč so bila nosilci socialne (samo)pomoči ter so imela humanitarne, prosvetne in kulture vloge (Drnovšek 2012, 111).

Danes je lažje, saj so sodobni ekonomski migranti s člani svoje družine povezani prek modernih načinov komunikacije (medmrežje, telefonija itn.).

Posamezniki iz današnjih slovenskih krajev so prihajali v različne hrvaške kraje. Če pogledamo podatke o združevanju priseljencev iz današnjih slovenskih krajev, je možno trditi, da je bilo združenj relativno veliko. Od prvega združenja do konca leta 2015 je obstajalo enainpetdeset znanih društev. Za nekatera, ki so delovala med dvema svetovnjima vojnoma, pa se je izvedelo šele pred kratkim.

Prav ta nova spoznanja so spodbudila nastanek tega prispevka, prav tako želja, da se čim celoviteje prikaže delovanje slovenskih društev na Hrvaškem na neki splošni ravni v njihovih 130 letih, kolikor je minilo od ustanavljanja prvega slovenskega društva na območju današnje Hrvaške.

Cilj prispevka je prikazati kontinuiteto slovenskega organiziranja na območju današnje Hrvaške od leta 1886.¹ Poudariti želimo dve osnovni funkciji delovanja slovenskih društev v teh 130 letih. Poskušali bomo prikazati, kako sta se ti dve funkciji spreminjali in prepletali od podporne in podporo-kulturne do samo kulturne, ki prevladuje v današnjih slovenskih društvih na Hrvaškem (Josipovič in Kržišnik - Bukić 2010, 175). Pomemben doprinos tega prispevka pa bo dopolnjena in nova periodizacija slovenskih društev, nastala na podlagi periodizacije iz leta 1995 (Kržišnik - Bukić 1995, 133–188), ki je potrebna zaradi prej omenjenih novih spoznanj o zgodovini slovenskih društev na Hrvaškem.

2 Slovenska združenja na Hrvaškem v literaturi

Temelj za prikaz delovanja slovenskih društev na Hrvaškem in tudi iztočnice za nadaljnje raziskovanje izhajajo iz obstoječih publikacij. Kot je bilo pričakovati, se ob primerjavi obstoječe literature s količino in kvalitativnimi dosežki literature o slovenskih združenjih v drugih delih sveta lahko zaključijo, da se je o društvih v zahodnoevropskih državah in o tistih na drugih kontinentih pisalo več.²

Slovenska društva na Hrvaškem, njihovo ustanavljanje, delovanje in usihanje niso teme, ki bi vzbujale širok interes tako znanstvenikov kot širše javnosti. Čeprav je delovanje članov v različnih slovenskih združenjih nekaj, kar je bolj vidno in včasih pušča močne sledi. O tej temi so pisali predvsem slovenski znanstveniki, šele v zadnjem času tudi hrvaški in posamezniki slovenskega rodu na Hrvaškem, ki so tudi sami vključeni v delovanje kakega sodobnega slovenskega združenja na Hrvaškem.

Do sedaj je bilo objavljeno nekaj znanstvenih in strokovnih prispevkov. Tu bodo omenjeni kronološko, ne glede na njihovo kvalitativno ali kvantitativno vrednost.³

Vsekakor je pomembno omeniti, da so prvi interes za (samo)organiziranje in združevanje Slovencev na območju nekdanje Jugoslavije, potem pa tudi na območju današnje Hrvaške, kot temo raziskovanja izkazali zaposleni na Inštitutu za narodnostna vprašanja, predvsem dr. Vera Kržišnik - Bukić. Delovala je v smeri afirmacije raziskovanja življenja in delovanja priseljencev iz današnjih slovenskih krajev na območje Hrvaške že od leta 1995, ko je bil natisnjen zbornik *Slovenci v Hrvaški*. V zborniku je med drugimi pomemben prispevek *O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev* (Kržišnik - Bukić 1995, 133–188). Avtorica poleg pregleda do tedaj poznanih slovenskih društev in različnih drugih oblik združevanja podaja pomemben teoretičen okvir o samoorganiziranju in o tem, kaj te oblike združevanja pomenijo za manjšinsko etnično skupino v večinskem etničnem družbenem okolju (Kržišnik - Bukić 1995, 133).

Drugo pomembno delo o slovenskih združenjih na Hrvaškem je knjiga Silvina Jermana in Ilinke Todorovski *Slovenski dom v Zagrebu: 1929–1999*, napisana v slovenščini. V knjigi je predstavljen zgodovinski pregled delovanja Slovenskega doma v Zagrebu od začetka pa do leta 1999, ko je društvo praznovalo sedemdeset let obstoja (Jerman in Todorovski 1999).

V prispevku *Slovenci v hrvaški Istri od Unije Slovencev za županijo istrsko do prvega organiziranega društva Slovencev v hrvaški Istri* je avtorica Karmen Medica pisala o ustanavljanju in prvih letih delovanja Slovenskega kulturnega društva Istra s sedežem v Pulju. V prispevku je predstavila Slovence v hrvaški Istri skozi pogovor s prvo predsednico društva Alojzijo Slivar (Medica 2005, 196–205).

Franc Strašek je pisal o slovenskih društvih v Zagrebu. V prispevku je podal kronološki pregled slovenskih združenj od leta 1904 do danes za območje celotne Hrvaške. Popis društev je nepopoln, poudarek pa je na območju Zagreba – avtor med drugim navaja društvo, ki je bilo politično društvo Jugoslovanske radikalne zajednice: Akademski klub jugoslovanske radikalne skupnosti Slovenski jug in ne slovensko društvo, kot trdi avtor (Strašek 2006, 97–104).

O Slovenskem društvu Triglav v Splitu sta pisali tudi Ivana Lučev in Marina Perić (Lučev in Perić 2006, 137–144).

Prikaz delovanja slovenskih društev v času pred prvo svetovno vojno na Reki je podala Barbara Riman v članku *Slovensko društvo na Rieci*. Skupaj s Kristino Riman sta napisali članek *Djelovanje slovenskog doma KPD »Bazovica« u Rijeci* (Riman in Riman 2007, 55–65).

O delovanju Slovenskega doma KPD Bazovica sta poleg prej omenjenega prispevka napisali tudi knjigo in prikazali petinšestdesetletno delovanje društva (Riman in Riman, 2008). Leta 2012 je bila knjiga prevedena v slovenski jezik (Riman in Riman 2012).

O omenjeni tematiki sta pisala tudi Vera Kržišnik - Bukić in Damir Josipovič leta 2010 v knjigi *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*, ki je izšla v knjižni zbirki Instituta za narodnostna vprašanja *Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško* kot tretji zvezek. V knjigi je prikazana širša problematika društvenega samoorganiziranja Slovencev na Hrvaškem (Josipovič in Kržišnik - Bukić 2010, 153–157). Hkrati pa so navedena vsa slovenska društva, ki delujejo na Hrvaškem tudi danes.

O delovanju Slovenskega društva Danica v Pasjaku, ki je delovalo med letoma 1924 in 1928, je pisala Barbara Riman (Riman 2010, 133–142).

Pomembno se zdi omeniti tudi članek Filipa Škiljana, enega izmed redkih hrvaških znanstvenikov, ki je pokazal zanimanje tudi za slovenske teme na Hrvaškem. V članku *Pisanje slovenskog časopisa Odmev 1932. i 1933.* je Škiljan dal poseben poudarek temam in člankom, natisnjenim v slovenskem časopisu *Odmev*, ki ga je izdajalo slovensko društvo v Zagrebu v letih 1932–1933 (Škiljan 2011, 139–162).

V prispevku *Doseljavanje slovenskog stanovništva s današnjeg prostora Republike Slovenije u Pulu do 1918. godine* je Barbara Riman predstavila delovanje slovenskih društev pred prvo svetovno vojno v Pulju (Riman 2011, 68–84).

V letu 2011 je slovenski prevod doživela tudi knjiga *Fluminensia Slovenica* Irvina Lukežića, v kateri omenja samo nekatera slovenska društva, ki so delovala na območju današnje Reke (Lukežić 2011, 244–245).

Leta 2013 je bil objavljen članek *Manjšine in mediji med teorijo in empirijo: izkušnja Slovenskega kulturnega društva Istra iz Pulja* avtorice Karmen Medica. V članku tematizira pomen prisotnosti etničnega oziroma manjšinskega elementa v medijih. Posebej pa je predstavljena izkušnja nastanka, delovanja in uveljavljanja Slovenskega kulturnega društva Istra v Pulju na primeru sodelovanja z mediji (Medica 2013, 19–36).

V prispevku *Čitaonicu je osnovala »šaka braće Slovencah« u želji »da pokažu svietu, da se znadu ponosit svojim dičnim imenom, svojim milim jezikom«: slovenska društva u Puli od 1886. do 2011. godine* (Riman 2013a, 143–165) je podan kronološki pregled delovanja slovenskih društev v Pulju od prvega evidentiranega na območju današnje Hrvaške, torej leta 1886, do sodobnih dejavnosti Slovenskega društva Istra, ki deluje v Pulju od leta 2001 dalje.

V letu 2014 je izšla znanstvena monografija *Priseljevanje in delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora* urednice Janje Serafin Žitnik. (Serafin Žitnik 2014). Med številnimi poglavji je za tu omenjeno tematiko najpomembnejše poglavje *Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društev v jugoslovanskem prostoru*. Želja urednice in avtorice izpostavljenega poglavja je bila, da vsaj v grobih potezah prikaže delovanje slovenskih društev na območju celotne nekdanje Jugoslavije in tudi na območju današnje Hrvaške. S primerjavo dosedanjih publikacij je pripravila objektivno sliko o delovanju in razvoju slovenskih združenj skozi hrvaško-slovensko zgodovino, vendar so se hkrati v besedilo prikradle napake, ki so jih naredili prejšnji avtorji, ki so pisali o slovenskih združenjih na Hrvaškem (Serafin Žitnik 2014, 137–179).

Istega leta je izšel prispevek *Slovenska društva u Hrvatskoj između dva svjetska rata (1918.-1941.)* avtorice Barbare Riman. V prispevku je prikazano ustanavljanje in delovanje slovenskih društev med dvema svetovnima vojnama na območju Kraljevine Jugoslavije. Društva pa je možno zaslediti od Zagreba in Karlovca do Osijeka in Slavonskega Broda (Riman 2014a, 101–130).

Zelo kratke orise o slovenskih društvih na Hrvaškem sta predstavila tudi Filip Škiljan in Damir Josipovič v prispevku *Nekatere novejšje dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem s poudarkom na območju ob meji s Slovenijo* (Škiljan in Josipovič 2014, 31–50).

Pomembno se zdi delo avtorja Filipa Škiljana *Slovenci u Varaždinskoj županiji i Varaždinu*, ki je izšlo decembra 2015 (Škiljan 2015).

Samo ustanavljanje Slovenskega kulturnega društva Nagelj iz Varaždina se omenja tudi v članku *Migracije Slovenaca na područje sjeverozapadne Hrvatske (Varaždinska i Krapinsko-zagorska županija)* (Škiljan in Vukić 2015, 186).

O slovenskih združenjih in pripadnikih slovenske skupnosti pa se piše še naprej in je tako treba omeniti, da je trenutno v tisku knjiga več avtorjev o Slovenskem društvu Snežnik iz Lovrana. Glavna urednica je Marjana Mirković.

Kot je razvidno iz predstavljenih tiskanih publikacij, se je o slovenskih društvih vedno pisalo in so bili omenjeni različni vidiki njihovega delovanja.

Ta literatura je zelo pomembna in vpliva na boljše razumevanje življenja slovenskih društev na Hrvaškem tako v zgodovini kot v današnjem času. S pomočjo omenjenih publikacij, z njihovo analizo in s podatki iz primarnih

in sekundarnih virov je možno narediti splošne teoretične zaključke, temelječe na 130 letih obstoja slovenskih združenj na Hrvaškem.

3 O slovenskih društvih na Hrvaškem v zadnjih 130 letih

Za slovenska društva, ki so delovala na območju današnje Hrvaške, so značilni pomembni dejavniki, ki jih je možno primerjati. Nekateri so se s časom spreminjali, za druge pa je možno trditi, da so konstantni in da so se spreminjali minimalno. Tako je treba omeniti: (a) identifikacijske dejavnike, (b) iniciatorje združevanja (ustanovitelje) in (c) razloge vključevanja posameznikov. Zdi se, da so ti dejavniki obstajali in bili pomembni za ustanavljanje in delovanje vsakega v tem prispevku omenjenega društva.

Na občutek pripadnosti določeni skupnosti sta vplivala dva pomembna identifikacijska dejavnika: jezik in kultura (Drnovšek 2012, 23). Prav uporaba idioma (tistega, ki so ga govorili v svojem rodnem kraju) je bila pomembnejša kot pripadnost narodu in jezik je bil pomembnejši pri povezovanju. Pomembno vlogo pa je imela tudi kultura (Riman 2014a, 102) oziroma kulturni obrazci, ki so jih usvojili v kraju rojstva in so pomembno vplivali na ohranjanje narodne zavesti. Da bi se združenjem pridral čim večji pomen in predstavila njihova usmeritev, so pogosto nosila imena slovenskih kulturnih velikanov ali simbolov, ki so znameniti za slovenske kraje (Budja 1996, 230). Tako so društva na primer nosila imena France Prešeren, Simon Gregorčič ali pa so bila poimenovana po tradicionalnih slovenskih nacionalnih simbolih: Lipa, Triglav⁴ itn.

Čeprav so se priseljenci delili tudi po veri, občutku regionalne pripadnosti in politični pripadnosti, na območju današnje Hrvaške to niso bili dejavniki, na podlagi katerih bi se ustanavljalo društvo oziroma je to bila sekundarna vrednost. Takih slovenskih društev na Hrvaškem, ki bi v samem ustanovitvenem procesu imela poudarek na političnih ali religioznih elementih, je bilo izjemno malo, in sicer v času med dvema svetovnimi vojnama v Zagrebu.⁵

Eden izmed prvih pogojev, da bi prišlo do nekakšne oblike združevanja, je dejstvo, da obstaja določeno število posameznikov (Kržišnik - Bukić 1995, 133), ki se zavedajo svoje »drugačnosti«. Da pa bi društvo, v tem primeru slovensko, bilo ustanovljeno, ni bilo dovolj, da je bilo na določenem območju dovolj posameznikov iz današnjih slovenskih krajev. Če ni bilo osebe, ki je imela idejo ali potrebo za organiziranje v nekakšno združenje, potem ni prišlo do ustanavljanja in delovanja. Prav intelektualci, najpogosteje duhovniki, učitelji in učiteljice, so bili najpomembnejše osebe v tem

novem okolju. Ti so se zavedali pomembnosti ohranjanja kulture in jezika ter so pogosto delovali kot iniciatorji ustanovitve društev (Drnovšek 2012, 33). Pomembno se zdi omeniti Slavoljuba Makaroviča in njegovo ustanavljanje »Slovenskog prosvetnog društva Danica« v Pasjaku, danes mali hrvaški vasi na meji med Slovenijo in Hrvaško. Možno je trditi, da je bilo ustanovljeno prav slovensko društvo, ker je bil ustanovitelj slovenski učitelj. Ali bi bilo z enako strukturo članstva ustanovljeno slovensko društvo, če bi bil iniciator hrvaški učitelj? Po drugi svetovni vojni je društvo nosilo ime »Prosvjetno društvo Stanko Spinčić« in se več ne omenja pridevnik slovensko (Riman 2010, 134–135).

Tako je na primerih nekaterih društev možno ugotoviti, da so bili v glavnem ustanovitelji in idejni začetniki »učene« osebe. Vendar pa so pogosto pomembno vlogo imeli tudi obrtniki, ki so dojemali težave, s katerimi so se srečali priseljenci, in so se zavedali pomembnosti slovenskega jezika in kulture pri vseh, predvsem pa pri najmlajših. Te osebe dostikrat niso imele možnosti, ne finančnih ne prostorskih, in so večinoma naredile toliko, kolikor so jim dopuščale materialne in druge okoliščine.

Za veliko ustanoviteljev in oseb, ki se pogosto omenjajo v zgodovini nekaterih slovenskih društev, se ne ve natančno, kaj je bil njihov poklic ali katere šole so končali, je pa pri nekaterih društvih vidno, da so imela podporo oseb, ki so imele končane visoke šole. Tako je tu treba omeniti delovanje Narodne knjižnice in čitalnice v Zagrebu, ki je svoj čas uspela v svoje delovanje vključiti zelo močan intelektualno-znanstveni krog v Zagrebu (Kržišnik - Bukić 1995, 151; Riman 2014a, 119). Nadalje je treba omeniti, da je bilo tudi Slovensko društvo KPD Bazovica ustanovljeno na iniciativo reške slovenske učiteljice Zore Ausec, ki je izjemno veliko naredila za slovensko skupnost na Reki v času po drugi svetovni vojni (Riman 2013b, 363–378; Riman 2014b, 535–554). Vsekakor bi bilo treba narediti pregled iniciatorjev ustanavljanja slovenskih društev na Hrvaškem po letu 1991. Čeprav se zdi, da je bilo njihovo delo skromno, je njihov prispevek k ohranjanju slovenstva v izseljenstvu pomemben in dragocen ter bi bilo treba po eni strani njihovo delovanje zabeležiti in ovrednotiti, po drugi strani pa brez vedenja o njihovem prispevku ni možno razumeti celotne problematike ohranjanja slovenstva v tujini.

Pogosto se je delovanje omenjenih društev spreminjalo zaradi tega, ker so bila tesno povezana z zakonskimi okviri in zakonskimi določbami ter odvisna od lokalnih oblasti, ki so lahko bile bolj ali manj naklonjene priseljencem in različnim oblikam njihovega združevanja.

Medtem ko so bili prej omenjeni dejavniki prisotni pri vsakem slovenskem društvu na Hrvaškem, pa so bile funkcije društev različne. Tako se pri

analizi delovanja slovenskih društev na Hrvaškem zdi, da obstajata primarno dve funkciji društev, ki sta se pogosto tudi prekrivali.

Če pogledamo to združevanje na območju današnje Hrvaške, lahko opazimo, da društva niso bila sama sebi namen, temveč so bile funkcije delovanja različne, poudarek pa je bil na tem, da se pomaga priseljencem. Tako so združenja imela eno pomembno funkcijo, to je podporno funkcijo. Ko se je začelo s prvimi združevanji, je to bila tudi primarna funkcija: humanitarna, podporna; kmalu pa se je pojavila tudi druga funkcija, ki je bila prosvetna, kulturna. Usmeritev delovanja društva, katere namen je bil uresničiti določene funkcije, se je spreminjala in je bila adekvatna z aktualnimi potrebami članov društva, možno pa je trditi, da sta ti dve funkciji, torej podporna in kulturna, vidni v delovanju vsakega izmed omenjenih slovenskih združenj na današnjem območju Hrvaške. Prav ta dvojnost funkcij društev je med tistimi značilnostmi slovenskih društev na Hrvaškem, prek katerih so izpolnjevala svojo nalogo in postala sestavni del zgodovine.

Da bi pridobili celoten vpogled v delovanje slovenskih društev, pa tudi za analizo načina ustanavljanja, delovanja in usihanja slovenskih združenj na Hrvaškem, so posebno pomembni pregled razvoja dogajanj, vpogled v kontekst internih (ki se nanašajo na društva) in eksternih (ki se nanašajo na okolje) pogojev življenja in dela društev, njihova vključenost v okolje ter pogojenost s splošnimi zgodovinskimi dogajANJI v določenem času.

Tako izdelana periodizacija je pomembna, med drugim za vrednotenje slovenskih združenj, vključenih v hrvaško kulturno zgodovino.

Možno je določiti pet obdobij v zgodovini slovenskega samoorganiziranja na Hrvaškem:

1. obdobje: delovanje slovenskih društev od osemdesetih let devetnajstega stoletja do začetka prve svetovne vojne;
2. obdobje: delovanje slovenskih društev med obema svetovnima vojnama;
3. obdobje: delovanje slovenskih društev v času druge svetovne vojne;
4. obdobje: delovanje slovenskih društev med letoma 1945 in 1990;
5. obdobje: delovanje slovenskih društev od leta 1991 naprej.

Prikazana periodizacija ima svoje temelje v periodizaciji, ki jo je naredila Vera Kržišnik - Bukić (1995, 133–188).

Društva, ki so delovala v zgoraj določenih obdobjih, imajo določene karakteristike. Te karakteristike se razlikujejo od obdobja do obdobja zaradi različnih zgodovinsko-političnih dogodkov in zakonskih normativov o združenjih, ki so veljali v določeni državni tvorbi.

Tabela 1: Slovenska društva na Hrvaškem, 1886–2016.⁶

zap. št.	naziv društva	mesto delovanja	čas delovanja
1. obdobje: od sredine devetnajstega stoletja do začetka prve svetovne vojne			
1.	Čitaonica	Pulj	1886– ?
2.	Slovensko društvo v Pulju	Pulj	1904– ?
3.	Slovensko kulturno-prosvetno društvo	Karlovac	1905– ?
4.	Slovenska narodna čitaonica	Pulj	1908– ?
5.	Slovenska Lipa	Zagreb	1908–1913
6.	Slovensko društvo na Reki	Reka	1909–1912
7.	Skup Slovenaca	Pulj	1911– ?
8.	Slovensko izobraževalno in podporno društvo v Voloski – Opatiji	Opatija – Volosko	1911–1914
9.	Slovensko društvo Reka	Reka	1912–1913
10.	Slovensko pevsko – zabavno in podporno društvo v Puli	Pulj	1913 – ?
11.	Slovenski klub Ščipalnik	Reka	1913 – ?
2. obdobje: med obema svetovnima vojnama			
12.	Akademsko društvo Triglav	Zagreb	1920–1941
13.	Jugoslovansko katoliško akademsko društvo Danica	Zagreb	1923– ?
14.	Slovensko prosvetno društvo Zagreb	Zagreb	1924–1925
15.	Slovensko prosvetno društvo Danica	Pasjak	1924–1928
16.	Marijina družba	Zagreb	1925–1941
17.	Slovensko prosvetno in humanitarno društvo Simon Gregorčič na Sušaku	Sušak	1927–1939
18.	Slomškovo prosvetno društvo v Zagrebu	Zagreb	1927–1941
19.	Slovensko prosvetno društvo	Zagreb	1928–1941
20.	Slovensko pevsko društvo 1928.	Štrigova	1928 ⁷ – ?
21.	Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom Triglav	Karlovac	1930– ?
22.	Narodna knjižnica in čitalnica	Zagreb	1930–danes
23.	Slovensko izobraževalno in pevsko društvo Prešeren	Slavonski Brod	1930–1933
24.	Klub Slovenaca	Split	1931 ⁸ – ?
25.	Podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani	Split	1931–1939 ⁹

26.	Dekliško zavetišče Naš dom Zagreb	Zagreb	1932–1936
27.	Društvo akademikov komercialistov Slovenije	Zagreb	1935– ?
28.	Dekliško društvo Ognjišče	Zagreb	1936– ?
29.	Slovenski oktet Slok	Zagreb	1937–1938
30.	Slovensko prosvetno in podporno društvo v Osijeku	Osijek	1938– ?
31.	Slovensko prosvetno društvo Kustošija	Zagreb	1939–1941
32.	Vincencijeva konferenca sv. Cirila za slovenske akademike v Zagrebu	Zagreb	1940– ?
3. obdobje: med drugo svetovno vojno			
	Slovensko prosvetno društvo Narodni dom	Zagreb	1941–1945 in nadaljevanje po drugi svetovni vojni
4. obdobje: med letoma 1945 in 1990			
33.	Slovensko društvo KPD Bazovica	Reka	1947–danes
34.	Kulturno prosvetno društvo Slovenski dom – Triglav	Karlovac	1951–70. let 20. stoletja
	Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom	Zagreb	Nadaljevanje iz vojnega in predvojnega časa
36.	Slovensko društvo France Rožman	Osijek	1946–1948
37.	Slovensko društvo Stane Sever	Osijek	1971–1976
5. obdobje: od leta 1991 do danes			
38.	Slovensko prosvetno društvo Triglav	Split	1992–danes
39.	Slovensko kulturno društvo dr. France Prešeren	Šibenik	1997–danes
40.	Slovensko društvo Istra	Pulj	2001–danes
41.	Slovensko kulturno društvo Lipa	Dubrovnik	2001–danes
42.	Slovensko kulturno društvo Lipa	Zadar	2004–danes
43.	Slovensko kulturno društvo Snežnik	Lovran	2005–danes
44.	Slovensko kulturno društvo Stanko Vraz	Osijek	2006–danes
45.	Društvo Slovencev Labin	Labin	2006–danes
46.	Kulturno društvo Slovenski dom Karlovac	Karlovac	2006–danes
47.	Slovensko kulturno društvo Nagelj	Varaždin	2007–danes
48.	Slovensko kulturno društvo Lipa	Buzet	2007–danes
49.	Slovensko kulturno društvo Oljka	Poreč	2007–danes
50.	Slovensko kulturno društvo Gorski Kotar	Čabar	2008–danes
51.	Slovensko kulturno prosvetno društvo Ajda	Umag	2011–danes

V tabeli so zabeleženi ime društva, kraj in obdobje, v katerem je društvo delovalo, ter čas ustanavljanja in eventualno prenehanja delovanja, če je znano. Društva so navedena kronološko po času ustanavljanja, ne glede na kraj delovanja.

Žal zaradi relativno nepopolnih podatkov, ki so dosegljivi in ki jih je bilo možno zbrati iz primarnih ali sekundarnih zgodovinskih virov, ni bilo možno navesti vseh podatkov o času delovanja. Ko se analizira delovanje društev v določenih obdobjih, se vidi, da ima vsako obdobje svoje posebnosti.

Če pogledamo delovanje društev v **obdobju od sredine devetnajstega stoletja do začetka prve svetovne vojne**, je to obdobje, za katero se lahko trdi, da se je na območje današnje Hrvaške naselila kritična masa posameznikov iz današnjih slovenskih krajev, ki je bila potrebna, da bi se organizirala prva združenja. Tako so združenja ustanavljali predvsem v mestih, ki so danes bliže slovensko-hrvaški meji. Ustanovili so jih v večjih mestih, ki so se v času Avstro-Ogrske začela hitro razvijati (Pulj, Opatija – Volosko, Reka, Karlovec, Zagreb). Društva so delovala relativno kratek čas, so pa svoje delovanje obnavljala oziroma je razvidno, da je bilo kmalu po prenehanju delovanja enega društva ustanovljeno novo. Tako je razvidno, da so v Pulju delovala štiri slovenska društva (Riman 2013a, 151–156) in vsa zelo kratek čas (nekoliko let), na Reki pa tri (Riman 2007, 30–44.). Društvo v Zagrebu je delovalo najdlje (Slovenec 1908, 5; Narodni list 1913, 5).

Vsa slovenska društva, za katera so najdena formalna pravila, so imela podobna pravila in so temeljila na tem, da so spodbujala ustanavljanje čitalnice in knjižnice, hotela so organizirati čim več družabnih dogodkov, poudarek pa je bil na medsebojni pomoči. Ta prva slovenska društva niso vedno imela adekvatnih prostorov, tako da so zelo pomembno vlogo imeli, tudi v času drugega obdobja, gostilne in slovenski gostinci (Kržišnik - Bukić 1993, 136–142).

V tem prvem in drugem obdobju delovanja je bil poudarek slovenskih društev na medsebojni pomoči. Člani pa so delovali tudi v smeri ohranjanja jezika in kulture. Podobno je bilo tudi pri drugih društvih na Hrvaškem.

V času **drugega obdobja, torej obdobja med obema svetovnima vojnama**, je bil na območju današnje Hrvaške značilen razcvet slovenskih društev. Prav to obdobje nekateri znanstveniki opisujejo kot zlato obdobje slovenstva na Hrvaškem (Kržišnik - Bukić 2006, 41). Združevanje je bilo zabeleženo na celotnem območju današnje Hrvaške z izjemo območja hrvaške Istre. Tam je bilo težje izvedljivo ustanavljati različne oblike slovenskega združevanja zaradi zakonskih regulativ Kraljevine Italije. Združenja so tako kot v prvem omenjenem obdobju imela humanitarno in podporno funkcijo, mogoče še intenzivnejšo, ker so društva delovala dlje kot tista v

prvem obdobju in so se člani društev lažje organizirali. Delovanje je bilo bolj umirjeno in kontinuirano, člani so delovali tudi v smeri ohranjanja slovenskega jezika in kulture, iz katere so prišli. Združenja so delovala neodvisno eno od drugega. Samo na območju Zagreba so zabeležena različna društva, ki so delovala hkrati in so se razlikovala tako po primarnih ciljnih kot po strukturi članstva. V drugih hrvaških mestih pa je bilo zabeleženo po eno društvo.

Društva so delovala v večjih hrvaških mestih in jih najdemo od Sušaka (tedaj samostojno mesto, danes sestavni del Reke), prek Karlovca in Zagreba do Osijeka, Slavonskega Broda in Splita. Edino društvo, ki ni delovalo v večjem mestu, je bilo Slovensko društvo Danica v Pasjaku (Riman 2010, 133–142). Poleg dejstva, da ni delovalo v urbanem središču, je treba poudariti, da je delovalo na območju Kraljevine Italije.

Ena izmed razlik v primerjavi z društvi v prvem obdobju je tudi to, da so deloma ohranjeni različni pravilniki in statuti. Vseeno pa je arhivsko gradivo ohranjeno izjemno slabo.

Tretje obdobje oziroma obdobje med drugo svetovno vojno pa je pomembno, ker je za zdaj zabeleženo delovanje samo enega slovenskega društva, to pa je bilo Slovensko prosvetno društvo Narodni dom v Zagrebu (Jerma in Todorovski 1999, 31), ki je delovalo v ilegali. Za druga slovenska društva ni potrdila, da so nadaljevala z delovanjem v času druge svetovne vojne.

Četrto obdobje je čas, ko so slovenska društva z več ali manj težav delovala v času obstoja SFRJ. V tem obdobju sta zabeleženi dve društvi, ki sta imeli dolgo obdobje delovanja in še vedno delujeta. Eno društvo je tisto, ki je obnovilo svoje delovanje po ilegalnem obstoju v času druge svetovne vojne in je začelo delovati pod imenom Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom v Zagrebu, uradno leta 1946 (Jerma in Todorovski 1999, 37), neuradno pa vse od konca druge svetovne vojne. Drugo društvo, ki je bilo ustanovljeno v tem obdobju, je bilo Slovenski dom KPD Bazovica, ki nima neprekinjene tradicije, je pa ustanovljeno na temeljih slovenskih društev, ki so delovala na območju Reke in Sušaka v prejšnjih obdobjih. Društvi hranita arhivsko gradivo, kar je ena izmed večjih razlik glede na prejšnja obdobja. V tem obdobju je zabeleženo tudi ustanavljanje društva v Karlovcu, ki je nadaljevalo tradicijo društva, ki je delovalo že v času pred prvo svetovno vojno. V Osijeku pa so dvakrat poskusili ustanoviti društvi, ki sta delovali samo nekoliko let (Riman 2007, 93). Značilno za to obdobje v primerjavi s prejšnjimi obdobji in obdobjem, ki sledi od leta 1991 naprej, je, da v njem deluje majhno število združenj. Njihovo delovanje je v glavnem v

kulturni in prosvetni smeri, podporna funkcija društva pa je skoraj popolnoma opuščena.

Peto obdobje je obdobje od leta 1991 naprej. To je obdobje, v katerem so prebivalci, ki so se izrekli kot Slovenci, pridobili status manjšinskega naroda, in čeprav se število pripadnikov slovenske skupnosti na Hrvaškem zmanjšuje, število slovenskih društev narašča. Tako jih je bilo po letu 1991 na Hrvaškem ustanovljenih štirinajst. Trenutno jih deluje šestnajst (Josipovič in Kržišnik - Bukić 2010, 154–155). Vsa društva delujejo predvsem s ciljem ohranjanja jezika in kulture ter ponujajo različne dejavnosti v smeri ohranjanja občutja pripadnosti Sloveniji in slovenskemu narodu ter pridobivanja znanja o slovenski kulturi (internetni vir 1). In medtem ko so bili v društvih v prejšnjih obdobjih aktivni člani predvsem mlade osebe (neka tera društva so bila samo študentska), se je danes ta trend spremenil, tako da so mladi člani oziroma njihova odsotnost zelo velik problem sodobnih slovenskih društev.

Ko podrobneje pogledamo delovanje slovenskih društev na Hrvaškem, lahko ugotovimo, da je bila od konca devetnajstega do sredine dvajsetega stoletja skoraj primarna funkcija delovanja društev eksistencialna, pravzaprav so imela društva predvsem poudarjeno humanitarno in podporno funkcijo. Obstaja pa tudi prosvetna, kulturna vloga, ker se je poleg samopomoči na priseljence poskušalo vplivati v smeri njihovega dodatnega informiranja, izobraževanja ali ohranjanja njihovega jezika in kulture, iz katere so prišli. Društva so v prvem in drugem obdobju imela vlogo, da pomagajo priseljenim in tistim, ki se niso uspeli znajti v novi sredini. Poleg tega so pomagali bolnim članom ali članom, ki se jim je dogodila kakšna tragedija (smrt hranitelja družine, brezposelnost itn.) (Fischer 2006, 568). Omenjena finančna pomoč ni bila velika, bila je na ravni dohodka rudarjev, nekvalificiranih delavcev (gosposinj, hišnih pomočnic, industrijskih delavcev itn.). Tako so že leta 1909 člani Slovenskega društva Lipa iz Zagreba ustanovili »zadrugo (...) za medsebojno pomaganje in štednjo s tedenskimi vložki po 50 vin s pravico podeljevanja posojila na tedenske vložke. Ker je na ta način omogočeno najsiromašnejšim slojem v malih zneskih hraniti in v sili si pomoči.« (Slovenec 1909, 4) Po drugi strani je v lokalnem časopisju, kjer je možno najti podatke o slovenskih združenjih, pogosto videti tudi zahvale za moralno in finančno pomoč članom družine, za umrlega ali za hudo poškodovanega člana družine. Poleg tega je ta humanitarna nota delovanja vidna tudi v dejstvih, da so društva zbirala finančne donacije za različna svetovna ali cerkvena humanitarna združenja (na primer Društvo sv. Cirila in Metoda itn.).

Velika težava je v tem, da je bilo to humanitarno, podporno delo za razliko od različnih kulturnih prireditev težko merljivo in ni bilo javno delo. Imena dobrodelnežev in donatorjev običajno ostanejo nezabeležena. Če bi se lahko ugotovilo, kdo so bile te osebe, bi se izpopolnila celotna slika humanitarnega vidika življenja teh društev. Prav zato je težje vrednotiti to smer delovanja združenj kot v primeru druge omenjene, torej kulturne funkcije.

Od druge polovice dvajsetega stoletja do danes je vsepovsod prevladala kulturna funkcija v društvih (Josipovič in Kržišnik - Bukić 2010, 175). Ta je jasnejša, vidnejša širši javnosti in se zaradi tega lahko dobi občutek, da so nekatera društva imela samo to funkcijo. Ta zamenjava podporne smeri delovanja društva se je začela počasi in je prevladala po drugi svetovni vojni. Nastala je predvsem zaradi želje posameznika, da ohrani vsaj spomin na kulturno dediščino kraja, iz katerega je prišel, in da morda te vrednote prenese na svoje potomce (Drnovšek 1992, 265). Danes imajo društva že običajne sekcije, v katerih deluje njihovo članstvo: literarno, dramsko, pevsko, glasbeno, športno, prav tako knjižnice in časopisne oddelke, organizirajo pa tudi tečaje slovenskega jezika (Josipovič in Kržišnik - Bukić 2010, 154).

4 Zaključek

Slovenska društva na Hrvaškem so pomembna, ker so s svojim delovanjem vplivala na slovensko skupnost na določenem geografskem prostoru današnje Hrvaške. Poleg tega so imela humanitarno/podporno funkcijo in so skrbela za svoje člane. Hkrati je s tem delovanjem in samim razvojem društva prišlo do pojavnosti kulturne in prosvetne funkcije. Člani društva in različne dejavnosti, ki so se izvajale v društvih, pa so delovali v smeri ohranjanja jezika in kulture prebivalstva, ki se je soočalo z drugačnim načinom življenja in je bilo obkroženo z drugim jezikom, kar je vplivalo na hitrejšo asimilacijo. V okolju, kakršno je bilo na Hrvaškem, kjer ni obstajalo formalno učenje slovenskega jezika, so društva imela veliko vlogo pri ohranjanju jezika, predvsem pri potomcih priseljencev.

Raziskovanja seveda še niso končana in je vprašanje, ali kdaj sploh bodo, saj je to združevanje slovenskega prebivalstva, tako raznoliko in bogato, hkrati skrito pred javnostjo, predvsem če pogledamo delovanje članov društev v prvem, drugem in tretjem obdobju.

Če se osredotočimo na temo nasploh, je pomembno poudariti, da to ni bila in še vedno ni primarna tema raziskovanja znanstvenikov, ne hrvaških ne slovenskih, čeprav je izjemno pomembna za zgodovino slovenstva in Slovencev na Hrvaškem.

Opombe

- 1 Zakaj je bilo prvo društvo, za katero se ve, ustanovljeno šele leta 1886 (Riman 2013a, 151)? Verjetno zato, ker je bil šele v osemdesetih letih devetnajstega stoletja izpolnjen prvi predpogoj – v določenem geografskem kraju je bilo dovolj posameznikov, ki so se med sabo lahko identificirali po jeziku ali kulturi. Od leta 1813 dalje namreč Pulj postaja glavno vojno pristanišče in med drugim prebivalstvom se vanj priseljujejo tudi posamezniki iz današnjih slovenskih krajev. Tako je po popisu prebivalstva za leto 1880 v Pulju živelo 1.283 Slovencev od skupaj 25.562 prebivalcev (3.933 Hrvatov, 11.606 Italijanov in 4.914 ostalih) (Gelo 1998, 2622).
- 2 Zaradi relativno velikega števila obstoječih publikacij lahko tu navedemo samo nekatere: Budja 1996; Drnovšek 1992; Drnovšek 1996; Drnovšek 2012; Trebše-Štolfa 2001 idr.
- 3 Podroben pregled literature o Slovencih na Hrvaškem sta podala Damir Josipovič in Vera Kržišnik Bukić (2010, 21–45) v delu *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*.
- 4 Tu je treba omeniti, da so tako Triglav kot druge slovenske planine imele zelo pomembno vlogo v kulturni zgodovini Slovencev. Danes, kot tudi prej, je vsako politično ali družbeno usmerjanje slovenske vsakdanjosti prepleteno s simbolom Triglava in slovenskih planin (Šaver 2005, 222). Prav zato ni čudno, da so slovenska društva tudi skozi zgodovino nosila imena slovenskih planin. Na primeru slovenskih društev na Hrvaškem so vidna imena, kot sta Triglav in Snežnik.
- 5 Tako je tu možno omeniti Slovensko društvo Triglav, ustanovljeno v Zagrebu leta 1920. Po drugi strani pa so se v zahodnoevropskih državah ustanavljala društva, ki so se delila na katoliška, »jugoslovanska«, socialistična (komunistična), ki so delovala tajno v okviru različnih delavskih društev (Drnovšek 1996, 33). Poleg Marijine družbe in društva Naš dom Zagreb (1932) lahko kot versko društvo omenimo tudi Slomškovo prosvetno društvo (1933). Društvo je nastalo na temeljih cerkvenega pevskega zbora, ki je deloval še od leta 1927 v cerkvi sv. Roka v Zagrebu (Riman 2014a, 121–122).
- 6 Popis slovenskih društev na Hrvaškem je narejen na temeljih predstavljene literature in dodatnih raziskovanj, ki bodo predstavljena v različnih publikacijah v letu 2016.
- 7 Narodno jedinstvo 1928, 2–3.
- 8 Novo doma 1931, 5.
- 9 ARS, SI AS 622.

Literatura in viri

- Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 622, Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1885–1941.
- Budja, A., 1996. Slovenes in Sweden. *Dve domovini* 7, 219–240.

- Drnovšek, M., 1992. Izselskjenko in drugo časopisje med Slovenci v zahodni Evropi do leta 1940. *Dve domovini* 2/3, 265–316.
- Drnovšek, M., 1996. Slovenska izseljenska društva v zahodnoevropskih državah med obema svetovnjima vojnama. *Dve domovini* 6, 33–49.
- Drnovšek, M., 2012. *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. (Migracije, 22). Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Drnovšek, M., Kalc, A., 2014. Poklicne migracije Slovencev v jugoslovanskem prostoru med svetovnjima vojnama. V: J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanost*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 91–117.
- Fischer, J. (ur.) et al., 2006. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana.
- Gelo, J. (ur.), 1998. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske: 1880-1991: po naseljima: knjiga 4*. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.
- Internetni vir 1: Slovenci, <http://www.slovenci.hr/> (25. 11. 2015).
- Jerman, S., Todorovski, I., 1999. *Slovenski dom v Zagrebu: 1929–1999*. Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom, Zagreb.
- Josipovič, D., Kržišnik Bukić, V., 2010. *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Josipovič, D., Škiljan, F., 2014. Nekatere novejšje dileme razvoja slovenske manjšine na Hrvaškem s posebnim poudarkom na območju ob meji s Slovenijo. *Razprave in gradivo* 73, 29–47.
- Kržišnik Bukić, V., 1993. Slovenski gostinci in pomen slovenskih gostiln v Zagrebu v 30-ih letih 20. stoletja. *Razprave in gradivo* 28, 136–142.
- Kržišnik Bukić, V., 1995. O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju. V: V. Kržišnik Bukić (ur.) *Slovenci na Hrvaškem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 133–188.
- Kržišnik Bukić, V. (ur.), 1995. *Slovenci na Hrvaškem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Kržišnik Bukić, V., 2006. O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes. V: K. Munda Hirnök, M. Ravnik (ur.) *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanost: zbornik referatov s posveta Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem*, Zagreb. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 15–87.
- Lučev, I., Perić, M., 2006. Institucionalni oblik očuvanja etničkog identiteta Slovenaca u Splitsko-dalmatinskoj županiji-na primjeru Slovenskog kulturnog društva *Triglav* iz Splita. V: K. Munda Hirnök, M. Ravnik (ur.) *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanost: zbornik referatov s posveta »Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem«*, Zagreb. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 137–144.
- Lukežić, I., 2011. *Fluminensia Slovenica*. Svet slovenske narodne manjšine Primorsko-goranske županije; Svet slovenske narodne manjšine mesta Reka, Rijeka.

- Medica, K., 2005. Slovenci v hrvaški Istri od Unije Slovencev za županijo istrsko do prvoga organiziranega društva Slovencev v hrvaški Istri. *Razprave in gradivo* 46, 196–205.
- Medica, K., 2013. Manjšine in mediji med teorijo in empirijo: izkušnja Slovenskega kulturnega društva Istra iz Pulja. V: V. Kotnik (ur.) *Mediji in nacionalne manjšine*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba, Koper, 19–36.
- Narodni list* (Celje), 1913. Slovensko društvo »Lipa« v Zagrebu, 10. 7., 5.
- Narodno jedinstvo* (Varaždin), 1928. Sloveniziranje Medjimurja, 12. 4., 2.–3.
- Novo doma* (Split), 1931. Klub Slovenaca u Splitu, 7. 12., 5.
- Riman, B., 2007. Slovensko društvo na Rieci u Riečkom novom listu od 1909. do 1913. godine. *Rijeka* 2, 29–53.
- Riman, B., 2010. Slovensko-hrvatska glazbena suradnja na primjeru Kulturno-umjetničkog društva Danica iz Pasjaka. V: *Ruralna i urbana glazba istarskog poluotoka: zbornik radova sa 6. međunarodnog muzikološkog skupa »Iz istarske narodne riznice«*, Novigrad. Katedra Čakavskog sabora za glazbu, Novigrad, 133–142.
- Riman, B., 2011. Doseljavanje slovenskog stanovništva s današnjeg prostora Republike Slovenije u Pulu do 1918. godine. *Razprave in gradivo* 64, 68–85.
- Riman, B., 2013a. Čitaonicu je osnovala »šaka braće Slovencah« u želji »da pokaže svetu, da se znadu ponositi svojim dičnim imenom, svojim milim jezikom«: slovenska društva u Puli od 1886. do 2011. godine. *Histria* 3, 143–166.
- Riman, B., 2013b. Riječka Slovenka Zora Ausec i Slovenci u Rijeci nakon 1945. godine: »bratski narod« ili nacionalna manjina. V: D. Roksandić, I. Cvijović Javorina (ur.) *Intelektualci i rat: 1939.-1947.: zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012*, Zadar. FF press-Filozofski fakultet, Zagreb, 363–378.
- Riman, B., 2014a. Slovenska društva u Hrvatskoj između dva svjetska rata (1918.-1941.). *Časopis za suvremenu povijest* 1, 101–130.
- Riman, B., 2014b. Slovenska zajednica u Rijeci od 1945. do 1991. *Časopis za suvremenu povijest* 3, 535–554.
- Riman, B., Riman, K., 2007. Djelovanje slovenskog doma KPD »Bazovica« u Rijeci. *Rijeka* 2, 55–56.
- Riman, B., Riman, K., 2008. *Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica*. Slovenski dom KPD »Bazovica«, Rijeka.
- Riman, B., Riman, K., 2012. *Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica*. Solutio: Slovenski dom KPD »Bazovica«, Rijeka.
- Slovenec* (Ljubljana), 1908. Slovenskem društvu v Zagrebu, 8. 2., 5.
- Slovenec* (Ljubljana), 1909. Slovenci v Zagrebu, 16. 8., 4.
- Strašek, F., 2006. Slovenci na Hrvaškem – samoorganiziranost nekadašnjeg in danes. V: K. Munda Hirnök, M. Ravnik (ur.) *Slovenci na Hrvaškem: dediščina in sedanjost: zbornik referatov s posveta »Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem«*, Zagreb. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 97–104.
- Šaver, B., 2005. *Nazaj v planinski raj: alpska kultura slovenstva in mitologija Triglava*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

- Škiljan, F., 2011. Pisanje slovenskog časopisa *Odmev* 1932. i 1933. *Studia lexicographica* 1, 136–162.
- Škiljan, F., 2015. *Slovinci u Varaždinu i Varaždinskoj županiji*. Slovensko kuturno društvo Nagelj, Varaždin.
- Škiljan, F., Vukić, A., 2015. Migracije Slovenaca na područje sjeverozapadne Hrvatske (Varaždinska i Krapinsko-zagorska županija). *Podravina* 27, 175–189.
- Trebše-Štolfa, M., Klemenčič, M. (ur.) 2001. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Združenje Slovenska izseljenska matica, Ljubljana.
- Zupančič, J., 2003. Čezmejne dnevne delovne migracije v slovenskem obmejnem prostoru. *Razprave in gradivo* 43, 68–111.
- Žitnik Serafin, J., 2014. Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društev v jugoslovanskem prostoru. V: J. Žitnik Serafin (ur.) *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 137–179.
- Žitnik Serafin, J. (ur.), 2014. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.

Mitja Žagar¹

Upravljanje različnosti in integracija: od idej do konceptov

Izvleček

V prispevku, ki temelji na članku, objavljenem v ugledni reviji *European Yearbook of Minority Issues*, so obravnavani koncept(i), strategije, politike, ukrepi in dejavnosti upravljanja različnosti v pluralnih, (notranje) raznolikih in asimetričnih družbah. Urejanje in upravljanje družbeno relevantnih različnosti sta proučena kot orodji za zagotavljanje miru, stabilnosti in razvoja, pri čemer je posebna pozornost namenjena upravljanju etničnih, kulturnih in verskih raznolikosti, strategijam, politikam in praksam migracij, vključevanju in integraciji migrantov in oseb, pripadnikov različnih manjšin in drugih specifičnih skupnosti, vključevanju in integraciji teh skupnosti, urejanju, promociji in uresničevanju človekovih pravic in svoboščin, vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom manjšin. Strategije in prakse vključevanja in integracije morajo postati kontinuirani procesi in pomembne sestavine uspešnega upravljanja različnosti, v katerem morajo sodelovati vsi relevantni akterji, tako posamezniki kot kolektivne entitete.

Ključne besede: asimetrije, (i)migracija, integracija, interkulturalizem, manjšine, multikulturalizem, pluralnost, urejanje in upravljanje različnosti, vključevanje

Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts

Abstract

Based upon article published in prestigious *European Yearbook of Minority Issues* the chapter discusses the concept(s), strategies, policies, measures and activities of diversity management in plural, diverse and asymmetrical societies. Regulation and management of socially relevant diversities in contemporary societies are examined as tools that can ensure peace, stability and development in these societies. In this context the chapter studies the management of ethnic, cultural and religious diversities, strategies, policies and practices of migration, inclusion and integration of (im)migrants and persons belonging to diverse minorities and distinct communities, inclusion and integration of those communities as collective entities, regulation, promotion and exercise of human rights and fundamental freedoms, including minority rights and protection of minorities, etc. Special attention is paid to the strategies, policies and practices of inclusion and integration that shall become permanent ongoing processes as important segments of successful diversity management in which all relevant actors – individuals and collective entities – shall be involved actively.

Key words: Asymmetries, (im)migration, inclusion, integration, inter-culturalism, minorities, multiculturalism, plurality, regulation and management of diversities (diversity management)

1 Uvod: kontekst

Na ulicah vseh (posebej večjih) mest lahko slišimo mnogo različnih jezikov in narečij ter opazimo različne telesne in kulturne značilnosti posameznikov; neverjetna raznolikost različnosti je bistvena značilnost sodobnih urbanih okolij. V ruralnih okoljih sta pluralnost in raznolikost morda manj očitni, vendar ju prav tako najdemo vsepovsod. Popotovanje po podeželju nam razkrije številne asimetrije in raznolikosti, kot so specifične geografske in klimatske značilnosti, različna gostota prebivalstva in tipi poselitve, različne ravni družbene in ekonomske razvitosti, različni arhitekturni in življenjski slogi, različna narečja in jeziki, specifični odnosi v skupnostih itd.

Etnične, jezikovne, verske in kulturne raznolikosti so le nekatere izmed vrst in razsežnosti raznolikosti ter asimetrij v sodobnih družbah. Glede na njihov družbeni vpliv in pomen v zgodovini – zlasti v zadnjih dveh stoletjih – predstavljajo pomembne dejavnike družbenega in zgodovinskega razvoja. Etničnost – kot družbeni fenomen in (politični) koncept ter zlasti kot specifične kolektivne identitete, ki so se pojavile in se razvijale (v Evropi od sedemnajstega stoletja dalje) v specifičnih zgodovinskih okoliščinah v (moderne) narode in nacije, ki temeljijo na etnični zavesti, pripadnosti, specifičnih življenjskih slogih in kulturah – je ključno vplivala na nastanek in razvoj koncepta nacionalne države.² Ta koncept temelji na mitu etnične homogenosti, ki nacionalno državo opredeljuje kot etnično homogeno enonacionalno državo titularnega naroda.³ Z uveljavitvijo tega koncepta, ki je postal glavni organizacijski princip modernih družb, je etničnost pridobila družbeni pomen ter je postala temeljni kriterij za vključitev v titularni (naslovni) narod in za socialno vključenost v nacionalni državi, ki je sprejela obstoječe notranje socialne (etnične, socialne, razredne itd.) stratifikacije in neenakosti ter gradila na njih. Kdor je prepoznan kot pripadnik titularnega naroda, je (postal) eden izmed »naših«, tisti, ki niso (bili) sprejeti kot pripadniki tega naroda, so (postali) »drugi«, ki so (bili) pogosto izključeni iz »večine«; v najbolj skrajnih primerih so države celo poskušale uničiti svoje manjšine. Nekatere države so uradno znikale obstoj manjšin, druge so jih formalno priznale in jim včasih dodelile poseben status in zaščito. Nastanek nacionalnih držav je v Evropi ustvaril (tradicionalne) narodne manjšine, kot jih poznamo, razvoj konceptov nacionalne države in dejanski razvoj posameznih držav ter njihova vloga v mednarodni skupnosti pa so pogojevali zgodovinski razvoj zaščite narodnih manjšin.⁴

Tradicionalne narodne manjšine predstavljajo v sodobnih družbah le del obstoječe etnične raznolikosti, ki nenehno narašča. Migracije (tako legalne kot ilegalne) v globaliziranem svetu (v katerem se mobilnost ljudi v zadnjih desetletjih povečuje) so ključni dejavnik naraščajoče etnične raznolikosti v

priseljenskih družbah – v okoljih, ki iz različnih razlogov pritegujejo imigrante. Emigrantske družbe se soočajo z drugačnimi izzivi. Nakazila izseljencev sprva prispevajo k izboljšanju življenja in družbene situacije lokalnih populacij: transfer tehnologij, investiranje izseljencev v gospodarstvo in infrastrukturo ter tudi intenzivnejša komunikacija, izmenjava in sodelovanje z družbami, v katere se izseljenci izseljujejo, lahko prispevajo k hitrejšemu ekonomskemu in družbenemu razvoju njihovih izvornih okolij. Hkrati intenzivno in množično izseljevanje vpliva na prebivalstvo, njegovo socialno, starostno in spolno strukturo, kar lahko poveča ekonomske probleme (že tako ekonomsko in socialno deprivilegiranih) skupnosti, v najslabšem primeru pa povzroči tudi depopulacijo posameznih območij.⁵

Spreminja se narava migracij. Poleg tradicionalnih ekonomskih in političnih (tudi z vojno spodbujenih) migracij, ki so lahko legalne ali ilegalne, opazamo primere, ko se ljudje – pogosto izobraženi in ekonomsko (relativno) preskrbljeni – izseljujejo v svet zaradi različnih osebnih razlogov (na primer boljši delovni pogoji in večje možnosti za ustvarjalnost in inovativnost, prijatelji in partnerji, ki jih spoznajo na socialnih omrežjih, želja živeti v drugačnem okolju itd.). Pričakujemo, da bodo družbeni problemi in negativni trendi razvoja v različnih okoljih, stopnjevanje podnebne in ekološke krize (suša, salinacija, širjenje puščav, izginjanje ledu na polih, dviganje oceanske ravni itd.) v različnih delih sveta povzročili porast ekoloških in klimatskih migracij, v katerih bodo svoje domove zapustile desetine milijonov (novih) migrantov, ki jih lahko opredelimo kot klimatske in/ali ekološke begunce.⁶

Kljub staranju prebivalstva v razvitih državah, ki terja stalen pritok imigrantov za ohranjanje ravni (družbenega) razvoja in življenjskega standarda ter so zato te države odvisne od priliva priseljencev,⁷ mit o etnični homogenosti nacionalnih držav še dominira (javni) diskurz in percepcije ter uradne (etnične, migracijske in integracijske) politike. Zlasti nacionalistični politiki (ki promovirajo mit o etnični homogenosti kot temelj »narodne enotnosti« in »nacionalnih interesov« s ciljem vzpostaviti oziroma nadaljevati svoj monopol nad državo in družbo ob hkratnem izključevanju »drugih«), a tudi politiki z drugih političnih in ideoloških »taborov« (ki se jim mit zdi koristen) ter javnost (izpostavljena temu mitu v procesu politične socializacije prek medijev in izobraževalnega sistema) naraščajočo raznolikost še naprej smatrajo za grožnjo (»tradicionalni«) dominantni kulturi določene družbe, ker se bojijo, da bi lahko ogrozila in spremenila naravo te kulture oziroma dominantne »tradicionalne« identitete (kot jo vidijo sami). Zato se jim zdijo etnične, jezikovne, verske in kulturne raznolikosti ter zlasti zahteve nekaterih specifičnih skupnosti, da država uradno prizna njihov obstoj in jih zaščiti ter sprejme in podpre obstoječe raznolikosti in njihovo

izražanje (na primer kulturne dejavnosti etničnih in verskih skupnosti itd.), nepotrebne in jih razglašajo za nepotrebne stroške in zaplete, ki lahko negativno vplivajo na delovanje in učinkovitost nacionalne države in njenih institucij.

Zagovorniki multi-/interkulturalizma (na primer Kymlicka 1995, 220; Taylor 1992 in 1994, 75–106) dojemamo etnično pluralnost in raznolikost kot pomemben segment družbene raznolikosti ter kot družbeno realnost in dejansko stanje. Zlasti poudarjamo in cenimo bogastvo multikulturnih okolij, ki se izraža na različne načine in v različnih oblikah (na primer bogastvo tradicionalnih in novih jedi ter kuhinj, obrti, znanj, veščin, kulturnih in drugih tradicij in praks itd.) ter predstavlja pomembne primerjalne prednosti teh okolij.

Glede na pomen in možen vpliv pluralnosti, asimetrij in raznolikosti na družbene procese in razvoj v kompleksnih družbah bi pričakovali, da bodo vprašanja, povezana z razumevanjem in upravljanjem različnosti ter integracijo (na primer integracijske politike in ukrepi), pomembne in stalne teme politike in javnega diskurza, vendar se to zgodi le redko in še to večinoma v kriznih situacijah, ko se pokaže potencialna destruktivnost nezadostnega poznavanja in razumevanja ter neustreznega urejanja in upravljanja teh vprašanj. Posledično ta vprašanja v večini okolij ne spadajo med pomembnejše raziskovalne teme (zlasti v družboslovju in humanistiki), zato njihovo raziskovanje ni zadostno financirano. Tudi zato pluralnosti in raznolikosti ter zlasti etnično pluralnost (večetničnost in večkulturnost/multikulturnost) zlorabljajo in zlonamerno interpretirajo nacionalistični politiki, gibanja in stranke za politično mobilizacijo (svojih podpornikov) ter propagiranje nestrpne, izključujoče, nacionalistične in/ali ksenofobne retorike, diskurzov in politik v raznolikih okoljih.

Na drugi strani »demokratični« politiki in intelektualci (zlasti tisti, ki se razglašajo za liberalce in levičarje), mednarodne institucije in institucije Evropske unije ter nekatere vlade propagirajo (družbeno) vključevanje, multi-/interkulturalizem, integracijo in upravljanje različnosti ter jih v nekaterih okoljih (na primer Kanada, skandinavske države itd.) vključujejo v uradne politike. Boljše poznavanje omenjenih pojavov (pluralnosti, asimetrij in raznolikosti) ter konceptov, ideologij in politik ter ozaveščanje javnosti o njihovem pomenu za stabilen razvoj raznolikih družb ocenjujemo kot pozitivne trende, a žal njihovi rezultati – kljub nekaterim pomembnim dosežkom – (še) ne dosegajo optimističnih pričakovanj. Čeprav gre za notranje raznoliko imigrantsko družbo, so Kanado tradicionalno obravnavali predvsem kot dvoskupnostno (bikomunalno) državo ter poudarjali odnose, razlike in delitve med anglofonsko in frankofonsko skupnostjo, ki v mnogočem še vedno pogojujejo kanadsko politiko. Dejansko ti skupno-

sti predstavljata le delček (etnične in kulturne) pluralnosti in raznolikosti v Kanadi, kjer živijo še prvi narodi kot domorodne skupnosti in zlasti v svetovljanskih okoljih (vele)mest priseljenci iz vsega sveta. Kanadski multikulturalizem je bil ključen za obstoj, ohranitev in razvoj njihovih kultur in identitete, pa tudi za njihovo integracijo v kanadsko družbo (na primer Suarez in Requejo Coll 2005; Temelini 1999, 73–84; Yurdakul in Bodemann 2007).

Kanadski multikulturalizem je vplival tudi na zasnovo in razvoj evropskih politik, saj je večina držav (celo tiste, ki ne priznavajo obstoja manjšin) kljub odporom vsaj nekatere elemente multi- in/ali interkulturalizma uvedla v svoje kulturne, etnične in (i)migracijske politike. Poleg standardov zaščite pripadnikov (tradicionalnih) narodnih manjšin, ki so se oblikovali v okviru Sveta Evrope, so se počasi in postopno začeli razvijati tudi standardi zaščite priseljencev in zlasti delavcev migrantov, ki pa še dolgo ne bodo dosegli mednarodnih pravnih standardov zaščite narodnih manjšin, saj tak razvoj terja voljo in sodelovanje vseh relevantnih akterjev ter širok družbeni konsenz. Z vidika multikulturalizma ter uspešnega urejanja in upravljanja obstoječe in naraščajoče raznolikosti bi bilo zaželeno, da bi standardi zaščite priseljencev čim prej dosegli standarde varstva in raven (posebnih) pravic narodnih manjšin. Pri tem se je treba zavedati, da imajo pravice pripadnikov manjšin, ki jih mednarodni dokumenti in nacionalne zakonodaje praviloma opredeljujejo kot njihove individualne pravice, tudi svoje kolektivne dimenzije, saj jih lahko pripadniki manjšin uspešno uresničujejo le v skupnosti z drugimi pripadniki te manjšine (na primer Žagar 1997, 29–48). Kljub številnim pobudam in prizadevanjem je posamezne elemente kolektivnega manjšinskega varstva uvedlo le nekaj držav, nobena dvojne – kolektivne in individualne – narave manjšinskega varstva ni uveljavila v celoti. Evropska unija priznava pomen kulturne raznolikosti, kar se odraža v njenih pogodbah od Maastrichtske pogodbe naprej, pa tudi v različnih politikah, zlasti v politikah in programih za promocijo jezikovne in kulturne raznolikosti v izobraževanju in kulturi.⁸ Čeprav Evropska unija tem temam namenja manj pozornosti kot ekonomskim in političnim vprašanjem, je z razglasitvijo leta 2008 za leto medkulturnega dialoga pokazala, da se zaveda njihovega pomena.

Družbena vključenost, temelječa na načelih nediskriminacije in enakosti ter človekovih pravicah in svoboščinah, je ključna vsebina multi- in interkulturalizma ter integracije. Različni koncepti in politike (socialne) vključenosti so bili ključni modeli socialne države, ki so se uveljavili v specifičnih okoljih; vplivali so na oblikovanje, vsebino in razvoj konceptov, politik in praks integracije manjšin in njihovih pripadnikov, imigrantov in njihovih skupnosti ter zlasti na (i)migracijske politike držav. Države, ki so imigrante

obravnavale kot »gostujoče delavce« (*Gastarbeiter, guest workers*), so nekaj pozornosti namenile njihovemu vključevanju na trg dela, socialni varnosti in pokojninskemu zavarovanju ter njihovi ekonomski enakopravnosti in statusu, niso pa se ukvarjale z njihovo polno integracijo v imigrantsko družbo, ker so verjele, da se bodo kmalu vrnili v svoja izvorna okolja. Vendar je večina »gostujočih delavcev« ostala, pripeljala svoje družine ali si jih ustvarila, zato v imigrantskih družbah najdemo že drugo ali tretjo, celo četrto generacijo priseljencev. To terja ponovno proučitev in revizijo imigracijskih in integracijskih strategij, politik in praks v teh državah. Države, ki so priseljence privabile in/ali sprejele, da bi ti tam ostali trajno (ali vsaj za daljše obdobje), so oblikovale drugačne in zelo različne imigracijske strategije in politike. Nekatere so uporabile politike odprte diskriminacije, izključevanja in segregacije priseljencev ali politike njihove (neprostovoljne/prisilne) asimilacije, ki jih zdaj štejejo za nesprejemljive z vidika demokratičnih standardov in za kršitev človekovih pravic. Za sprejemljivo tudi po našem mnenju lahko velja prostovoljna asimilacija imigrantov, če odločitev zanj ni posledica izključenosti, marginalizacije, prikrite ali odkrite diskriminacije ali celo prisile ter če asimilacija dejansko prispeva k njihovi polni integraciji in enakosti. Najbolj zaželena pa je prostovoljna, enakopravna in polna integracija priseljencev (in njihovih skupnosti) v imigrantske družbe, ki temelji na človekovih pravicah in svoboščinah ter konceptih, strategijah in politikah multi-/interkulturalizma, kar zagotavlja njihovo dejansko (ekonomsko, socialno, kulturno itd.) enakopravnost in enakost. Različne pristope ter koncepte vključevanja in integracije imigrantov predstavljamo v nadaljevanju.

Že na tem mestu pa velja omeniti različne percepcije migracij in integracije v posameznih okoljih v Evropi ter njihov vpliv na družbene strukture, kulture in naravo gostiteljskih družb. Zlasti po 11. septembru 2001 so pogoste skupne značilnosti teh percepcij strah (pred neznanim in drugačnostjo) in večinoma neutemeljene (negativne) reakcije, ki opozarjajo na varnostna tveganja in dileme ter neuspešnost obstoječih (i)migracijskih in integracijskih strategij, politik in praks. Sprašujejo se o (dejanski) absorpcijskih zmogljivostih gostiteljskih družb in poudarjajo strah, da vse intenzivnejše migracije lahko ogrozijo njihovo (obstoječo) družbeno strukturo in odnose, kulturo, naravo in identiteto. Iz takšnih percepcij in reakcij izvirajo zahteve po zmanjšanju in »uspešnejšem« restriktivnem upravljanju migracij, ki naj zmanjša število imigrantov in prepreči ilegalne migracije, v mnogih okoljih pa se krepi nestrpnost in ksenofobija do priseljencev in njihovih skupnosti ter do »drugačnih« nasploh.⁹

Zagovorniki omenjenih negativnih percepcij in reakcij pozabljajo, da je zgodovina človeštva v veliki meri zgodovina migracij ter da so migracije

običajni družbeni in zgodovinski pojavi v posameznih (mikro) okoljih in globalno, ki danes prispevajo k naraščajoči raznolikosti sodobnih družb. Očitno se ne zavedajo demografske realnosti Evrope, ki zaradi staranja prebivalstva za ohranjanje življenjskega standarda ter stabilen družbeni in ekonomski razvoj potrebuje stalen dotok priseljencev. Zato pričakujem, da bodo koncepti, strategije in politike multi- in interkulturalizma ter integracije in upravljanja različnosti ostali družbeno relevantni ter postajali še pomembnejši.

2 Integracija: koncepti, njihova evolucija in teoretični okvir

Integracijo bi lahko opisali kot skupek pristopov, konceptov, strategij, politik, programov in ukrepov, ki naj zlasti omogočijo vključevanje imigrantov in priseljenjskih skupnosti v gostiteljske (imigrantske) družbe, pa tudi vključevanje pripadnikov marginaliziranih skupnosti in teh skupnosti v njihova širša družbena okolja. Ti koncepti in politike so se razvijale zlasti v zadnjih petih ali šestih desetletjih ter predstavljajo alternativo konceptom in politikam segregacije in neprostoVOLjne asimilacije, ki so obstajali v preteklosti in niso dali zelenih rezultatov, poleg tega pa (kot že omenjeno) z vidika človekovih pravic in demokratičnih standardov danes niso več dopustni. Njihovo evolucijo je zato treba obravnavati v kontekstu razvoja človekovih pravic po drugi svetovni vojni, ko so se vzpostavili mednarodni (univerzalni in regionalni/celinski) in nacionalni standardi človekovih pravic in varstva manjšin. Mednarodna skupnost je mir in uresničevanje človekovih pravic razglasila za temeljna cilja.¹⁰ Zato ne preseneča, da so Evropska unija in številne evropske države družbeno vključevanje in integracijo razglasile za svoja cilja.

Moja definicija (družbene) integracije je širša od »tradicionalnih« definicij, ki ta koncept omejujejo na integracijo priseljencev. Integracijo definiram kot kontinuiran proces prostovoljnega, enakopravnega in polnega vključevanja vseh posameznikov, še posebej marginaliziranih, kot so imigranti, pripadniki manjšin in deprivilegiranih družbenih ter posebnih skupin, pa tudi specifičnih skupnosti in skupin (kot kolektivnih entitet – zlasti tistih, ki so marginalizirane ali podvržene diskriminaciji) v družbe, v katerih živijo. Temelji tega postopnega in kontinuiranega procesa so človekove pravice in svoboščine, vključno z manjšinskimi pravicami, ter načela demokracije, solidarnosti, enakopravnosti in (socialne) pravičnosti. Človekove pravice in svoboščine ter ustrezno varstvo manjšin in njihovih pripadnikov štejemo za kriterije razvitosti demokracije, zato bi morale demokratične družbe uveljaviti najvišje standarde na teh področjih ter uradno

in dejansko priznati in spoštovati obstoj različnosti, posledično pa tudi vzpostaviti ustrezno urejanje in upravljanje različnosti.¹¹ Strategije, politike in sami procesi integracije bi morali upoštevati različne situacije, izhodiščne položaje in specifične interese posameznikov in specifičnih skupin ter omogočiti njihovo svobodno, prostovoljno in enakopravno vključevanje v družbene procese in odnose ter njihovo polno integracijo. Zato morajo biti integracijske politike in ukrepi osredotočeni tako na posameznike kot na skupine in kolektivne razsežnosti vključevanja in integracije. Preprečiti morajo diskriminacijo, socialno izključenost, izolacijo in marginalizacijo posameznikov in specifičnih (zlasti manjšinskih) skupnosti ter oblikovati in promovirati ukrepe, programe in dejavnosti za enakopravno in prostovoljno integracijo brez asimilacijskih pritiskov.

Za uspešno integracijsko politiko je potrebna aktivna vloga držav, ki morajo – skladno s svojimi možnostmi in zmogljivostmi – zagotavljati, promovirati in razvijati primerne pogoje za prostovoljno, enakopravno in polno integracijo vseh posameznikov in skupin, vključno z manjšinskimi skupnostmi. Integracijske politike morajo biti kontinuirani in dinamični demokratični procesi, ki v sleherni pluralni in raznoliki družbi terjajo stalno, aktivno in enakopravno participacijo vseh subjektov – posameznikov in skupin (kot kolektivnih entitet), vključno s priseljenci in pripadniki različnih manjšin. Da bi zagotovili njihovo učinkovitost, se morajo integracijske politike nenehno spreminjati, prilagajati spremenjenim razmeram in se razvijati, njihova evolucija in razvoj pa morata temeljiti na procesu evaluacije, ki mora poleg spreminjajočih se razmer in položaja posameznikov in skupnosti upoštevati tudi obstoj različnih potreb in interesov v določenem okolju (Žagar 2002b, 149). Koncepti, strategije, politike in dejanski procesi integracije so v sodobnih, pluralnih, asimetričnih in notranje raznolikih družbah zato ključni segmenti uspešnega urejanja in upravljanja različnosti (Žagar 2007, 6–37).

Predstavljena kompleksna definicija (družbene) integracije kot trajnega procesa je le ena izmed številnih definicij, ki jih najdemo v literaturi ter mednarodnih in nacionalnih pravnih in političnih dokumentih.¹² Med njimi navajamo eno, ki je močno vplivala na razvoj integracijskih politik v svetu. Definicija Ekonomskega in družbenega sveta OZN (ECOSOC) iz leta 1952 opredeli integracijo kot:

postopni proces, v katerem novi prebivalci postajajo aktivni udeleženci v ekonomskih, družbenih, državljanskih, kulturnih in duhovnih zadevah v novi domovini. Je dinamičen proces, v katerem se vrednote bogatijo v medsebojnem seznanjanju, pri-

lagajanju in razumevanju. Je proces, v katerem imajo oboji, tako priseljenci (migranti) kot njihovi sodržavljeni, možnost, da na svoj način prispevajo (k življenju skupnosti in družbenemu razvoju).¹³

Ta definicija poudarja temeljni cilj integracije, ki je bila zasnovana z namenom, da nadomesti do takrat prevladujoče koncepte segregacije in asimilacije priseljencev in vseh »drugih«, ki se po svojih značilnostih in identitetah razlikujejo od večinskega prebivalstva oziroma prevladujočih socialnih struktur. V posameznih okoljih in različnih zgodovinskih obdobjih so obstajali različni modeli, politike in prakse segregacije ter asimilacije. Ne glede na razlike med njimi so vsi stremeli k zmanjševanju raznolikosti in homogenizaciji specifičnih okolij in skupnosti, skladno z že omenjenim tradicionalnim konceptom (eno)nacionalnih držav. Z vidika integracije so segregacija in prisilna oziroma neprostovoljna asimilacija in homogenizacija nesprejemljive ter predstavljajo kršitev človekovih pravic. Kot alternative nesprejemljivim konceptom, strategijam, politikam in praksam ter posledicam segregacije in asimilacije so v različnih okoljih in kontekstih razvili različne koncepte, pristope, strategije, modele, politike in prakse integracije, ki bi jih lahko opisali kot državljanske (liberalno-državljske, civilne), skupnostne (komunitarne oziroma multikulturne) in liberalnopluralistične modele (liberalni pluralizem) (na primer Nikolić 2006, 10–20). Ti (modernejši) koncepti in modeli integracije so bili razviti po drugi svetovni vojni in še posebej v šestdesetih/sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Opredeljujejo jih skupni temelji, značilnosti in cilji, ki so (ali bi vsaj morali biti) uradno priznanje in spoštovanje raznolikosti ter načela enakopravnosti kot podlag, okvirov in (pred)pogojev za prostovoljno in enakopravno sobivanje vseh posameznikov in skupnosti v specifičnem pluralnem okolju.

Demokracija, človekove pravice in temeljne svoboščine, vključno s pravicami in varstvom manjšin, solidarnost, enakopravnost, pravičnost in politika nediskriminacije bi morale biti skupne vsebine vseh konceptov, modelov, strategij in politik integracije, vključno z integracijo priseljencev. Za polno in enakopravno vključitev in integracijo priseljencev v imigrantsko družbo je v liberalno-državljskih modelih integracije, ki gradijo družbeno enotnost na demokratični politični naciji (ljudstvu) in državljanstvu, naturalizacija, ki pomeni pridobitev državljanstva države, v kateri živijo, ključna. Schnapperjeva (1995, 184) ta pristop ilustrira z besedami:

Država je najbolje opredeljena s svojim ciljem, ki je preseganje bioloških (oz. takšnih, ki so razumljene kot biološke), zgodovinskih,

ekonomskih, družbenih, verskih ali kulturnih posebnosti z državljanstvom; definiranje državljana kot abstraktnega posameznika, brez posebne identifikacije ali oznake, mimo ali prek njegovih specifičnih značilnosti. Moderna država je specifična, ker integrira vse prebivalce v skupnost državljanov in legitimizira svoje dejavnosti – kot svoj instrument – s to skupnostjo; to pomeni univerzalno volilno pravico – sodelovanje vseh državljanov pri oblikovanju njihove oblasti, pa tudi presojo, kako se oblast uresničuje.

Takšni (liberalno-državljanški) modeli integracije se ne ozirajo na etnične, kulturne, jezikovne, verske in druge raznolikosti, ki obstajajo v sleherni pluralni družbi. Strogo sledijo načelom nediskriminacije, enakopravnosti in absolutno enakega obravnavanja vseh (Rawls 1999, 11). V prepričanju, da omenjene raznolikosti in razlike nimajo vpliva na status posameznikov ter na njihov položaj in situacijo v javni sferi, jih ti modeli opredelijo kot zasebno sfero posameznika. Glede na pomen državljanstva za liberalno-državljanške modele integracije bi pričakovali, da bodo države, ki jih uvažajo, spodbujale in poenostavljale naturalizacijo priseljencev ter na ta način omogočale njihovo polno integracijo v družbo. Realnost je pogosto drugačna. V Franciji (ki velja za značilen primer liberalno-državljanškega modela) se je neuspeh tega modela integracijske politike pokazal med etničnimi nemiri leta 2005, ki sta jih v veliki meri povzročila nezadostno vključevanje in neuspešna integracija priseljencev ter drugih marginaliziranih posameznikov, ki ostajajo izključeni in so pogosto žrtve (odkrite ali posredne) diskriminacije; policijska brutalnost, ki je sprožila nemire, je bila le odsev opisane resničnosti. Zato ne preseneča, da so izgredniki poleg izboljšanja svojih socialnih in ekonomskih razmer zahtevali tudi ustrezne integracijske programe in ukrepe.

Komunitarni modeli integracije priznavajo, spoštujejo in upoštevajo obstoj raznolikosti in posebnih skupnosti. Spoštovanje in ustrezno obravnavanje, organiziranje in upravljanje teh različnosti štejejo za osrednje potrebe in naloge sodobnih pluralnih družb (Taylor 1994, 75–106). Zagovorniki teh modelov priznavajo in upoštevajo obstoj, potrebe in pravice oseb, ki pripadajo specifičnim skupnostim, in teh skupnosti kot kolektivnih subjektov ter si prizadevajo za njihovo posebno manjšinsko zaščito. Ti modeli pogosto postavljajo skupnosti in njihove pravice pred posameznike in njihove individualne pravice, kar je glavni očitek kritikov, ki opozarjajo na neskladje omenjenih modelov s koncepti (individualistične) liberalne demokracije (Nikolić 2006, 16). Med rešitvami, ki lahko prispevajo k boljšemu urejanju in upravljanju različnosti v sodobnih pluralnih družbah, komunitarni mo-

deli ponujajo decentralizacijo, prenos pristojnosti (devolucijo), avtonomijo, vzpostavljanje (administrativnih) meja in federalizacijo, pa tudi razdelitev in razpad obstoječih držav, kar lahko vodi k vzpostavitvi novih suverenih držav (Walzer 1997, 174). V idealnih razmerah so te rešitve dosegljive na miren in demokratičen način. Vendar pa ti modeli verjetno niso najprimernejši za zagotavljanje uspešne integracije priseljencev.

Liberalnopluralistični modeli integracije poskušajo kombinirati in povezati pozitivne elemente liberalno-državljskih in komunitarnih modelov. Tovrstni modeli integracije temeljijo na spoštovanju in uresničevanju človekovih pravic, vključno z manjšinskimi pravicami in priznavanjem specifičnih etničnih identitet, se bojujejo proti predsodkom in diskriminaciji, podpirajo protidiskriminacijsko zakonodajo ter terjajo spreminjanje in preobrazbo (državnih) institucij in kulture dominantne skupnosti na tak način, da postanejo prijaznejše in bolj odprte do kulturnih in drugih različnosti ter njihovega vključevanja. Koncepti nacionalne in državne identitete ter integracije bi morali postati strpnejši, vključujoči in po svoji naravi pluralistični. Kymlicka (1995, 176) tudi poudarja, da je pomemben element dejanskega vključevanja ustrezno predstavljanje geografskih območij in neteritorialnih (tudi volilnih) enot v javni sferi. Ob poudarjanju pravic in varstva manjšin ta koncept integracije etničnim in kulturnim skupinam omogoča vključevanje in enakopravno participacijo v družbi ter hkrati zagotavlja ohranjanje in razvoj njihove etnične in kulturne identitete. Nikoličeva (2006, 19) zato navaja:

Uspešna integracija terja pripravljenost obeh, manjšine in večine, torej dvosmerni pristop. Večina mora razumeti, da je uspešna integracija manjšine koristna za družbo kot celoto, saj omogoča boljši splošni družbeni in ekonomski razvoj. Hkrati pa si mora tudi manjšina sama prizadevati za svoje polnomočenje.

Kompleksen model integracije, ki smo ga predstavili, bi torej lahko uvrstili med liberalnopluralistične modele. Vendar drugače kot drugi modeli v tej skupini, ki so osredotočeni zgolj na individualne manjšinske pravice, poudarja tudi njihovo kolektivno razsežnost. Menimo, da so manjšinske pravice po svoji naravi hkrati individualne in kolektivne, zato bi morale zagotavljati ustrezno zaščito, status in (družbeni) položaj tako posameznikom, ki pripadajo določenim manjšinskim skupnostim, kot tudi tem skupnostim kot kolektivnim entitetam. Zato našo definicijo (družbene) integracije in na njej sloneč model integracije lahko opredelimo kot »integralno integracijo« in »vseobsegajoči model (družbene) integracije«. Pomembna

značilnost tega modela integracije je, da upošteva in vključuje tako posameznike, ki pripadajo različnim manjšinam in specifičnim skupinam, ter njihove potrebe in interese kot tudi različne manjšine in specifične skupnosti ter njihove skupne potrebe in interese; model torej upošteva in vključuje tako individualno kot kolektivno dimenzijo integracije, kar je bistveno, ker smo ljudje družbena bitja. Kar zadeva standarde, vsebino in okvire, morata takšen model in na njem temelječa politika integracije temeljiti na spoštovanju človekovih pravic, ki vključujejo tudi manjšinske pravice in ustrezno varstvo manjšin, na demokratičnih načelih, na enakopravnosti, nediskriminaciji, strpnosti in solidarnosti, na socialni pravičnosti, na demokratičnem vključevanju in (družbeni, ekonomski in politični) participaciji ter na vladavini prava (na primer Bešter 2006, 71). Za uspešno integracijo so potrebni medsebojno spoštovanje, priznavanje in upoštevanje, koordiniranje in sodelovanje vseh relevantnih akterjev, kot so država in njene institucije, javne in zasebne institucije, zlasti tiste z javnimi pooblastili, mediji, institucije, organizacije in združenja ter nasploh vsi akterji civilne družbe, vključno z ekonomijo (podjetja in družbe), pa tudi posamezniki in skupnosti, ki jih v procesu integracije želimo vključiti v družbo. V idealni situaciji bi v procesih družbene integracije sodelovali vsi prebivalci države ter vse oblike družbenega organiziranja v njej. Posebej pomembno je zagotavljanje (socialnih, ekonomskih, političnih in pravnih) pogojev za aktivno, prostovoljno, enakopravno in (po)polno vključevanje in sodelovanje vseh posameznikov, vključno s pripadniki manjšinskih skupnosti, migranti in drugimi specifičnimi skupinami, ter skupnosti in skupin, kar bi moralo biti neposredna obveznost in odgovornost države.

3 Upravljanje različnosti v demokratični družbi: krilatica ali dejanska alternativa?

Učinkovite integracijske politike in uspešne procese družbenega vključevanja štejemo za ključne elemente in predpogoj uspešnega upravljanja različnosti, ki ga lahko opredelimo kot skupek konceptov, pristopov, strategij, politik, programov, ukrepov in aktivnosti, ki naj omogočajo in zagotavljajo enakopravnost, enake možnosti, participacijo in vključevanje v vse sfere družbenega, ekonomskega in političnega življenja (zasebnega in javnega) vsem posameznikom, skupnostim in skupinam, vključno z migranti, pripadniki vseh manjšin in manjšinskimi skupnostmi. Uspešno upravljanje različnosti, družbeno vključevanje in integracija morajo omogočati ohranjanje, sobivanje in razvoj specifičnih značilnosti, kultur in identitet, prav tako njihovo interakcijo in sodelovanje, pa tudi njihovo transformacijo in

razvoj novih kultur in identitet. Zato so potrebni strategije, politike, ukrepi, programi in aktivnosti za preprečevanje socialne izključenosti, stereotipizacije, diskriminacije, rasizma in ksenofobije ter hkrati za spodbujanje in promocijo strpnosti, vključevanja in enakopravnega sodelovanja, interkulturalne vzgoje in izobraževanja, poznavanja raznolikosti, prostovoljne in polne integracije, temelječe na priznavanju in upoštevanju raznolikosti in posebnih identitet, ekonomskega in socialnega razvoja itd. Ko gre za integracijo priseljencev, ki predstavlja jedro tradicionalnih integracijskih politik, ta vključuje zlasti pomoč takoj po njihovem prihodu v državo gostiteljico, poučevanje uradnega in drugih jezikov te države, zagotavljanje koristnih informacij ter izobraževalne programe in usposabljanje, ki omogočajo in olajšujejo njihovo vključevanje in polno integracijo ter pripadnost novemu okolju (Bešter 2006, 73–74). Ker so konflikti normalni pojavi v slehernem pluralnem okolju, morata uspešno urejanje in upravljanje različnosti, kate-rega ključna sestavina je integracijska politika, vzpostaviti in razvijati tudi funkcionalne mehanizme, institucije in procedure za preprečevanje, upravljanje in razreševanje kriz ter konfliktov.

Tako opredeljeno upravljanje različnosti lahko predstavlja najširši okvir in koncept za urejanje in upravljanje vseh družbeno relevantnih pluralnosti, raznolikosti in asimetrij v sodobnih družbah, ki mora vključevati potrebne strategije, politike, ukrepe, programe in dejavnosti. Zgodovinski razvoj v preteklih treh desetletjih kaže, da je treba v okviru upravljanja različnosti posebno pozornost nameniti etničnemu in kulturnemu pluralizmu, odnosom, zaščiti manjšin ter preprečevanju, upravljanju in/ali razreševanju kriz in konfliktov, zlasti tistih, ki veljajo za etnične krize in konflikte. Čeprav je poimenovanje »upravljanja različnosti« do neke mere naključno, odraža njegov namen in vsebino. V kontekstu razprav o multi- in interkulturalizmu ter upravljanju in razreševanju kriz in konfliktov v devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je kazala potreba po razvoju koncepta, ki bi pluralnim in notranje raznolikim družbam omogočil uspešno urejanje in upravljanje različnosti in asimetrij, ki v njih obstajajo. Za njegovo poimenovanje se je (tudi kot slogan) uveljavil termin »upravljanje različnosti«, ki so ga že uporabljali v politiki ter različnih strokah, vedah in področjih. V naravoslovju, zlasti v biologiji in ekologiji, ga uporabljajo v kontekstu ohranjanja in upravljanja biološke raznolikosti (biodiverzitet/biotopov) ter obstoječih virov, ki so ključni za prihodnji razvoj in preživetje. V ekonomiji, upravi in sploh v družboslovju se uporablja v zvezi z upravljanjem naravnih in človeških virov ter delovne sile, ki je etnično, jezikovno in kulturno raznolika, pa tudi s preprečevanjem vseh vrst in oblik diskriminacije.¹⁴

Poleg notranje pluralnosti, raznolikosti in asimetričnosti posameznih okolij, zlasti držav in družb v njih, obstajajo tudi razlike med državami in

družbami, kar moramo upoštevati pri upravljanju različnosti in njegovem proučevanju.¹⁵ Tradicionalni postmoderni pristopi, ki pozornost posvečajo posameznim specifičnim segmentom (pojavom) in njihovim značilnostim, se pogosto izkažejo za neprimerne, ker je treba za uspešno upravljanje različnosti poleg specifik upoštevati tudi celotno, globalno sliko z vsemi njenimi razsežnostmi in relevantnimi (družbenimi) konteksti. Učinkovito upravljanje različnosti mora zagotavljati normativni in dejanski okvir, ki omogoča ugotavljanje, izražanje, priznavanje, urejanje in upravljanje vseh obstoječih in potencialnih družbeno relevantnih raznolikosti in asimetrij ter izražanje interesov vsem akterjem, ki se želijo vključevati v družbene in politične procese (vključno z odločanjem) ter v njih uresničiti svoje interese. Upravljanje različnosti kot kontinuiran dinamičen proces mora upoštevati družbeno situacijo in pogoje ter zlasti položaj, potrebe, interese, pravice in tudi dolžnosti/obveznosti ter dejanja vseh potencialnih akterjev, tako kolektivnih entitet (z njihovimi formalnimi in neformalnimi oblikami organiziranja) kot posameznikov. Obstoječi (politični) sistemi držav, s svojimi institucijami in pravnim redom, pa bi morali zagotavljati normativne in institucionalne okvire za kontinuirane procese izražanja, usklajevanja, harmonizacije in uresničevanja različnih interesov ter za formulacijo (usklajenih) skupnih interesov. Upravljanje različnosti lahko predstavlja učinkovito orodje za oblikovanje, promocijo in krepitev družbene kohezije, ki v pluralnih družbah temelji na priznavanju in spoštovanju obstoječih in potencialnih asimetrij, razlik in raznolikosti, ob upoštevanju dejstva, da družbe in njihovi segmenti niso statične in nespremenljive; družbe in vsi pojavi v njih so dinamični procesi s časovno in prostorskimi dimenzijami, za katere sta značilni kontinuirana evolucija in transformacija. Zato mora upravljanje različnosti zagotavljati demokratično izražanje, usklajevanje in koordinacijo vseh zaznanih in izraženih interesov ter omogočati formulacijo skupnih interesov, ki jih sprejemajo vsi ali skoraj vsi v družbi ter so zato dolgoročni temelj notranje kohezije in stabilnega razvoja raznolikih družb. Odsotnost skupnih interesov, ki povezujejo in usmerjajo skupno delovanje posameznikov in kolektivnih entitet, lahko povzroči primanjkljaj družbene kohezije ter prispeva k eskalaciji napetosti, kriz in konfliktov, še posebej v primerih, ko specifične kolektivne entitete, zlasti manjšine in posamezniki, menijo, da so izkoriščane in diskriminirane. Zato morajo biti nujne komponente uspešnega upravljanja različnosti tudi visoki standardi človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter ustrezna zaščita vseh manjšin in drugih specifičnih skupnosti ter njihovih pripadnikov. Dodatna nujna elementa in

hkrati predpogoja uspešnega upravljanja različnosti sta uspešno vključevanje in družbena integracija, ki sta že bila predstavljena v prispevku.

Ker so raznolikosti, asimetrije, različni in včasih konfliktni interesi ter posledično možne eskalacije konfliktov normalni pojavi v pluralnih družbah, bi morale uspešno upravljanje različnosti vedno vključevati tudi strategije, mehanizme in institucije, politike, ukrepe, programe in dejavnosti za preprečevanje, upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov, katerih bistvena sestavina so preventivni ukrepi in dejavnosti, ki naj preprečijo zaostrovanje in eskalacijo kriz in konfliktov. Praksa in raziskovanje sta namreč potrdila, da sta upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov najenostavnejša in najuspešnejša, kadar so pravočasno in uspešno izpeljani preventivni ukrepi in dejavnosti. Ker preventivne dejavnosti niso vedno pravočasne in uspešne, mora upravljanje različnosti vključevati tudi strategije, politike, ukrepe in dejavnosti za upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov v fazi zaostrovanja in eskalacije ter v pokonfliktnih situacijah in družbah. Slednji naj bi se osredotočali na obnovo in razvoj ekonomije in infrastrukture, na rehabilitacijo, obnovo in razvoj poškodovanih in uničenih socialnih omrežij, struktur in odnosov, na uresničevanje in promocijo (najvišjih standardov) človekovih pravic in svoboščin, vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom manjšin, na demokratizacijo, povrnitev zaupanja in ponovno vzpostavitev pogojev in okvirov za sobivanje in sodelovanje, kar terja predvsem nenehno oblikovanje, graditev in krepitev ter razvoj skupnih interesov, ki predstavljajo temelj enakopravnega sodelovanja v pluralnem okolju. V pokonfliktnih situacijah se takšne celovite strategije upravljanja različnosti lahko izkažejo za uspešnejše in produktivnejše orodje za ponovno vzpostavitev, obnovo in razvoj pluralnih in notranje raznolikih okolij in družb ter razumevanja, sožitja in resnično enakopravnega sodelovanja v njih, kot to velja za koncepte, strategije, politike in ukrepe kazenskega prava in kaznovalne pravičnosti ter rekondilicije (sprave in poravnave prek komisij za resnico in pravičnost), ki se praviloma ne osredotočajo na dolgoročno sožitje in sodelovanje na podlagi poudarjanja, formuliranja in razvoja skupnih interesov.

4 Zaključek

Zapisano lahko sklenemo z ugotovitvijo, da sta v tem času upravljanje različnosti in integracija kot njegov sestavni del bolj politična slogana kot skupek izdelanih in uspešnih strategij, politik, ukrepov in dejavnosti. V nekaterih mikrookoljih in relativno dobro integriranih družbah pa v določenih situacijah opažamo postopen razvoj (i)migracijskih in drugih

politik, v katerih lahko prepoznamo posamezne elemente in segmente uspešnega upravljanja različnosti. Raziskovanje in analiza dogajanja in (pogosto tragičnega) zgodovinskega razvoja na Balkanu v zadnjih desetletjih razkrivata, kako usodno je (bilo) pomanjkanje (ali celo popolna odsotnost) univerzalne dolgoročne strategije upravljanja različnosti, ki bi opredelila ključna načela, cilje, elemente, ukrepe in aktivnosti upravljanja različnosti ter hkrati vzpostavila učinkovit sistem zgodnjega odkrivanja in opozarjanja na napetosti, krize in konflikte, ki bi pravočasno zaznal njihovo zaostrovanje in eskalacijo v vsakem okolju (na vseh ravneh). Šele tak sistem bi omogočil pravočasno reakcijo in sprožil pobude in ukrepe za pravočasno oblikovanje, razvoj in aktivacijo preventivnih strategij, politik, ukrepov in dejavnosti. Menimo, da so v okviru uspešnega upravljanja različnosti najučinkovitejši preventivni mehanizmi, politike in strategije, ki nenehno potrjujejo, utrjujejo in razvijajo skupne interese, ki so nujni za kohezivnost raznolikih družb in enakopravno sodelovanje vseh relevantnih družbenih akterjev. Zato upamo, da bo ob spremljanju dogajanja in zaostrovanja kriz v svetu¹⁶ le prišel čas, ko se bodo vsi ti akterji (ali vsaj njihov zadostni in dovolj vpliven del) zavedali in strinjali, da uspešno upravljanje različnosti, kakršno je predstavljeno v tem prispevku, ni zgolj zaželen (dolgoročen in mogoče utopičen) cilj, temveč uresničljiva nujnost, vredna vsakršnih naporov in vložkov, ki pa bi bili skoraj zagotovo manjši od vseh mogočih negativnih posledic in škode, ki jo povzročijo nekontrolirane eskalacije kriz in konfliktov ter še zlasti njihovo preraščanje v nasilne spopade (vojne).

Opombe

- 1 Besedilo (Žagar 2008) je iz angleščine prevedla Meta Gostinčar-Cerar, priredil, predelal, skrajšal in posodobil pa ga je avtor prispevka.
- 2 Več o tem glej na primer v Anderson 1983; Macartney 1934, 192–211; Seton-Watson 1977; Smith 1986 in Žagar 1995, 143–164.
- 3 Ta koncept najenostavneje pojasni preprosta enačba: država = narod = ljudstvo (Hobsbawm 1990, 23).
- 4 V zgodovinskih tipih držav (od antike do novega veka) etničnost ni bila posebej pomembna za posameznikov družbeni položaj. Posamezniki so bili podaniki države in njenega vladarja, čigar vera – v Evropi in zunaj nje – je določala versko pripadnost državljanov. Etničnost, jezik in kultura niso bili pomembni, dokler so bili posamezniki lojalni državi, so redno plačevali davke in se niso upirali. V nacionalni državi so posamezniki, ki niso pripadali titularnemu narodu, postali »drugi« in manjšina, ki so jo pogosto razglasili za oviro zaželeni etnični homogenosti, ki so jo predstavili kot optimalno. V takšnem kontekstu so se razvijali koncept in standardi zaščite narodnih (in drugih) manjšin. Glej na primer v Žagar 2002a, 77–104.

- 5 Več o sodobnih globalnih migracijah in njihovih vplivih glej na primer v: Elliot in drugi 2008. Nakazila izseljencev in kasneje njihovo vračanje so lahko pomembni dejavniki v meddržavnih odnosih in ekonomskem razvoju (še posebej izseljenskih družb). Več o nakazilih emigrantov, njihovem reguliranju in prenosu glej na primer v Hernandez-Coss 2005a in 2005b; de Luna-Martinez in drugi 2006.
- 6 Klimatski in ekološki begunci so relativno nov globalni pojav, ki pridobiva pomen ter ima številne socialne in ekonomske razsežnosti, ki jih je treba šele raziskati in umestiti v globalni kontekst. Razsežnost in globino pojava morata prepoznati znanost in politika, ki morata poskrbeti za ozaveščanje javnosti. Trenutno se s problemom ukvarjajo predvsem civilna družba in nevladne organizacije, ki bodo, upamo, poskrbele za razvoj globalnega družbenega gibanja, ki se bo ukvarjalo z odpravo posledic globalnega segrevanja in reševanjem ekoloških problemov. Upamo, da bo količina relevantne znanstvene literature narasla tako, da bo lahko ponudila primerne alternative in rešitve. Za ilustracijo obsega in pomena problema prisilnih ekoloških in klimatskih migracij so pomembne ocene možnega števila ekoloških in klimatskih beguncev v svetu, ki so nezanesljive in se stalno spreminjajo. Če se bodo razvojni trendi v Bangladešu nadaljevali, bi število ekoloških in klimatskih beguncev s tega območja preseгло dvajset milijonov. Če dodamo še begunce iz drugih okolij, ki bodo morali zapustiti domove zaradi ekoloških problemov in katastrof, bo število tovrstnih migrantov še bistveno večje. Glej na primer Leane in von Tigerstrom 2005; internetni viri, na primer: Environmental migrant; *Wikipedia*; Sachs 2007; Rowling 2008; itd.
- 7 Problem starajočega se prebivalstva obstaja tudi v nekaterih manj razvitih deželah, ki se kot emigrantske družbe soočajo z znatnim odlivom prebivalstva in celo depopulacijo posameznih območij. Vendar te države na sedanji stopnji razvoja niso zmožne pritegniti toliko priseljencev (čeprav bi se morda vanje priselili imigranti iz še revnejših dežel), da bi uravnotežile negativen migracijski saldo. Zato potrebujejo alternativne pristope in strategije reševanja problema staranja prebivalstva, predvsem pa uspešne razvojne programe in politike, prilagojene specifičnim potrebam posameznih okolij. Če se bodo splošni pogoji izboljšali, bodo ta območja lažje pritegovala priseljence iz drugih regij in se uspešneje spopadala s staranjem prebivalstva.
- 8 Na primer Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti, podpisana 25. marca 1957, ki je stopila v veljavo 1. januarja 1958, navaja, da »za namene, navedene v 2. členu, bodo dejavnosti skupnosti vključevale tudi izobraževanje in šolanje za kakovost in razcvet kultur držav članic«. Člen 149(1) navaja: »Skupnost bo prispevala k razvoju kakovostnega izobraževanja s spodbujanjem sodelovanja med državami članicami in, po potrebi, s podporo njihovim dejavnostim, ob polnem spoštovanju odgovornosti držav članic za vsebino poučevanja in organizacijo izobraževalnih sistemov v njihovi kulturni in jezikovni raznolikosti.« Člen 149(2) kot glavno dejavnost skupnosti določa »razvoj evropske dimenzije v izobraževanju, zlasti skozi poučevanje in promocijo jezikov držav članic«. V tem kontekstu je še posebej pomemben 151. člen, ki navaja:
1. Skupnost bo prispevala k razcvetu kultur držav članic ob spoštovanju njihove nacionalne in regionalne raznolikosti in poudarjanju skupne kulturne dediščine.

2. Dejavnosti skupnosti bodo spodbujale sodelovanje med državami članicami in, po potrebi, spodbujale in nadgrajevale njihove dejavnosti na naslednjih področjih:
- prispevek k znanju in širjenju kulture in zgodovine evropskih ljudstev,
  - ohranjanje in varovanje evropske kulturne dediščine,
  - nekomercialna kulturna izmenjava,
  - umetniška in literarna produkcija, vključno z avdiovizualnim področjem.
- Te omembe kulturne raznolikosti dokazujejo, da Evropska unija priznava pomen teh vprašanj za skupno evropsko identiteto.
- 9 Poleg diskriminacije in sovraštva do priseljencev so v Evropi najpogostejše tarče diskriminacije, nestrpnosti in ksenofobije Romi in druge marginalizirane skupine, na primer homoseksualci.
- 10 Glej na primer Ustanovno listino Združenih narodov. Najbolj znan primer nesprejemljivih politik in praks neprostoVOLjne segregacije po drugi svetovni vojni je bila politika apartheida v Južni Afriki, ki sta jo obsodili mednarodna skupnost in OZN ter proti državi uvedli mednarodne sankcije. Intenzivna in široka javna (politična) kampanja je opozarjala na pravo naravo in nesprejemljive posledice apartheida in segregacije nasploh ter je poskusila mobilizirati javnost in pridobiti podporo za boj proti takim politikam in praksam. Čeprav so se mednarodne sankcije proti Južni Afriki zaradi specifičnih interesov držav, ki nočejo ogroziti svojih ekonomskih interesov, izkazale za manj učinkovite od pričakovanj, so pripomogle k spremembam in ukinitvi apartheida.
- 11 Kot minimalne skupne standarde bi v Evropi lahko šteli tiste, ki so se oblikovali v okviru Sveta Evrope (posebej še Evropsko konvencijo za zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin in Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih), države pa velja spodbujati, da razvijejo in uveljavijo višje standarde.
- 12 Številne definicije integracije najdemo v literaturi ter političnih in pravnih dokumentih. Čeprav imajo določene skupne značilnosti, se razlikujejo v podrobnostih, ki odražajo specifične cilje in poglede njihovih avtorjev. Pregled definicij in konceptov integracije ter pomembnih dokumentov najdemo v doktorski disertaciji Romane Bešter 2006, 13–48.
- 13 Citirano v Best Settlement Practices (Canadian Council for Refugees 1998).
- 14 Več o tem na primer v Pierce Colfer 2005; Cope in Kalantzis 1997; Polese in Stren 2000; Riccucci 2002; Sako in Sato 1997; Shapiro in drugi 2005.
- 15 Za namen komparativne analize in lažjega razumevanja moramo družbe razlikovati glede na njihovo specifično naravo in druge kriterije. Tako lahko razlikujemo med predindustrijskimi, industrijskimi in postindustrijskimi družbami (ki jih pogosto imenujemo informacijske družbe), prav tako med predmodernimi, modernimi in postmodernimi družbami, govori pa se tudi že o postpostmodernih družbah.
- 16 Značilni primeri kriznih situacij in konfliktov, zaradi katerih so vprašanja, povezana z urejanjem in upravljanjem različnosti (kot so upravljanje etničnih in/ali verskih odnosov, človekove pravice in svoboščine, vključno z manjšinskimi pravicami in varstvom, migracije, vključevanje in integracija itd.) vzbudila zanimanje širše in tudi strokovne javnosti, so eskalacije kriz in konfliktov, ki so povzročili teroristične akcije in/ali so prerasli v vojne (v preteklosti na primer

Severna Irska in Velika Britanija, Španija, razpadanje Sovjetske zveze in Jugoslavije, v zadnjem obdobju krize in vojne na Bližnjem vzhodu – v arabskem svetu ter teroristični napadi v ZDA, Evropi, Turčiji, Afganistanu, Pakistanu itd.).

Literatura in viri

- Anderson, B., 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Best Settlement Practices. Settlement Services for Refugees and Immigrants in Canada. Canadian Council for Refugees, Montreal, February 1998, <http://www.web.net/~ccr/bpfina1.htm> (19. 2. 2016).
- Bešter, R., 2006. *Integracijska politika – politika integracije imigrantov: Teoretični model in študija primera Slovenije*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Charter of the United Nations (Ustanovna listina Združenih narodov), signed 26 June 1945, entered into force 24 October 1945, <http://www.un.org/aboutun/charter> (16 januarja 2016).
- Cope, B. in Kalantzis, M., 1997. *Productive Diversity: A New, Australian Model for Work and Management*. Pluto Press, Annandale.
- de Luna-Martinez, J., Isaku, E. in Barberis, C., 2006. *The Germany-Serbia Remittance Corridor: Challenges of Establishing a Formal Money Transfer System*. World Bank, Washington, D.C.
- Elliot, E., Payne, J. in Ploesch, P. (ur.), 2008. *Global Migration, Social Change and Cultural Transformation*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Environmental migrant, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_migrant (9. januarja 2016).
- European Charter for Regional or Minority Languages (Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih), adopted 5 November 1992, entered into force 1 March 1998, CETS No. 148, <http://www.conventions.coe.int> (9. januarja 2016).
- European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Evropska konvencija za zaščito človekovih pravic in temeljnih svoboščin – s spremembami, dopolnitvami in dodatnimi protokoli, ki jo običajno navajajo kar kot evropsko konvencijo o človekovih pravicah), signed 4 November 1950, entered into force 3 September 1953, CETS No. 5, <http://www.conventions.coe.int> (9. januarja 2016).
- Framework Convention for the Protection of National Minorities (Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin), adopted 1 February 1995, entered into force 1 February 1998, CETS No. 157, <http://www.conventions.coe.int> (9. januarja 2016).
- Hernandez-Coss, R., 2005a. *The Canada-Vietnam Remittance Corridor: Lessons on Shifting from Informal to Formal Transfer Systems*. World Bank, Washington, D.C.

- Hernandez-Coss, R., 2005b. *The U.S.–Mexico Remittance Corridor: Lessons on Shifting from Informal to Formal Transfer Systems*. World Bank, Washington, D.C.
- Hobsbawm, E. J., 1990. *Nations and Nationalism since 1789: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kymlicka, W., 1995. *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford.
- Leane, G. in von Tigerstrom, B. (ur.), 2005. *International Law Issues in the South Pacific*. Ashgate, Aldershot.
- Macartney, C. A., 1934. *National States and National Minorities*. Oxford University Press, Humphrey Milford, London.
- Nikolić, S., 2006. *On the Road to Empowerment: The Role of Romani NGOs in Romani Integration in Macedonia*. M.A. thesis on file at the University of Sarajevo and University of Bologna.
- Pierce Colfer, J. C., (ur.), 2005. *The Equitable Forest: Diversity, Community, and Resource Management*. Resources for the Future, Center for International Forestry Research, Bogor, Washington, D.C.
- Polese, M. in Stren, R. (ur.), 2000. *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*. University of Toronto Press, Toronto.
- Rawls, J., 1999. *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford.
- Riccucci, N. M., 2002. *Managing Diversity in Public Sector Workforces*. Westview Press, Boulder.
- Rowling, M., 2008. Climate refugees in political pass-the-parcel. Environment, March 13, 2008. *Reuters*, London, <http://uk.reuters.com/article/environment-News/idUKL1084229020080313> (9. januarja 2016).
- Sachs, J. D., 2007. Climate Change Refugees (extended version): As global warming tightens the availability of water, prepare for a torrent of forced migrations. By Jeffrey D. Sachs on June 1, 2007, <http://www.sciam.com/article.cfm?id=climate-change-refugees-extended> (9. januarja 2016).
- Sako, M. in Sato, H. (ur.), 1997. *Japanese Labour and Management in Transition: Diversity, Flexibility and Participation*. Routledge, London, New York.
- Schnapper, D., 1995. The Idea of Nation. *Qualitative Sociology* 2, 18, 177–187.
- Seton-Watson, H., 1977. *Nations and States*. Methuen, London.
- Shapiro, D. L., Von Glinow, M. A. in Cheng, J. L. C., (ur.), 2005. *Managing Multinational Teams: Global Perspectives*. Elsevier JAI, Amsterdam, San Diego.
- Smith, A. D., 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford.
- Suarez, R. M. in Requejo Coll, F., 2005. *Democracy, Nationalism, and Multiculturalism*. Taylor & Francis, Routledge, London, New York.
- Taylor, C., 1992. *Multiculturalism and “The Politics of Recognition”: An Essay*. Princeton University Press, Princeton.
- Taylor, C., 1994. The Politics of Recognition. V: D. T. Goldberg (ur.) *Multiculturalism: A Critical Reader*. Blackwell, Oxford, 75–106.
- Temelini, W., 1999. Canada’s Multiculturalism Policy: Past, Present And Future – From a Canadian Policy to a World Philosophy. V: M. Žagar, B. Jesih in R. Bešter

- (ur.) *The Constitutional and Political Regulation of Ethnic Relations and Conflicts*. Institute for Ethnic Studies, Ljubljana, 73–84.
- Treaty Establishing the European Community (Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti), signed 25 March 1957, entered into force 1 January 1958, http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_EN.pdf (9. januarja 2016).
- Walzer, M., 1997. The Politics of Difference: Statehood and Toleration in a Multi-cultural World. *Ratio Juris* 2, 10, 165–176.
- Yurdakul, G. in Bodemann, Y. M. (ur.), 2007. *Citizenship and Immigrant Incorporation: Comparative Perspectives on North America and Western Europe*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Žagar, M., 1995. Constitutions in Multi-Ethnic Reality. *Razprave in gradivo* 29–30, 143–164.
- Žagar, M., 1997. Rights of Ethnic Minorities: Individual and/or Collective Rights? Some New(er) Trends in Development and the (Universal) Nature of Human Rights—the European Perspective. *Journal of International Relations* 1, 4, 29–48.
- Žagar, M., 2002a. Some Newer Trends in the Protection and (Special) Rights of Ethnic Minorities: the European Context. V: M. Polzer, L. Kalčina in M. Žagar (ur.) *Slovenija & evropski standardi varstva narodnih manjšin* (Zbirka Slovenija in Svet Evrope, št. 21). Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja, Avstrijski inštitut za vzhodno in jugo-vzhodno Evropo, Ljubljana, 77–104.
- Žagar, M., 2002b. Nekaj misli o politiki integracije romske skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 41, 136–171.
- Žagar, M., 2007. Diversity Management—Evolution of Concepts: International, Constitutional, Legal and Political Regulation and Management of Ethnic Pluralism and Relations, including Prevention, Management and/or Resolution of Crises and Conflicts as Components of Diversity Management. *Razprave in gradivo* 52, 6–37.
- Žagar, M., 2008. Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts. *European Yearbook of Minority Issues*, Vol 6, 2006/7 (©2008), 307–327.

Kratice

ADP = avstrijska državna pogodba
ARS – Arhiv Republike Slovenije
ARRS – Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
b. o. – brez odgovora
br. – broj [številka]
CA – California (Kalifornija)
cit. – citirano
CRP – ciljni raziskovalni projekt
CSD – center za socialno delo
D.C. – District of Columbia
dr. – doktor
Država SHS – Država Srbov, Hrvatov in Slovencev
DZ RS – Državni zbor Republike Slovenije
ECOSOC – Economic and Social Council [Ekonomski in socialni svet]
EU – Evropska unija
EVS – European Values Survey [Evropske raziskave vrednot]
FDV – Fakulteta za družbene vede
HTV – Hrvatska televizija
idr. – in drugi
KKS – Klub koroških Slovencev
KPD – kulturno prosvetno društvo
Kraljevina SHS – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
MA - Massachusetts
model CEM – model za celovito oceno stanja
MŠŠ – Ministrstvo za šolstvo in šport
NJ – New Jersey
npr. – na primer
OZN – Organizacija združenih narodov
PA – Pennsylvania (Pensilvanija)
PAM – Pokrajinski arhiv Maribor
PGŽ – Primorsko-goranska županija
prim. – primerjaj
PSIP – Percepcije slovenske integracijske politike
RS – Republika Slovenija
SAZU – Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SJM – slovensko javno mnenje
SKD – slovensko kulturno društvo
SURs – Statistični urad Republike Slovenije
ur. – urednik (-i)
ZDA – Združene države Amerike
ZRC – Znanstveno raziskovalni center
ZSSR – Zveza sovjetskih socialističnih republik

Imensko kazalo

- Adamič (Adamic), Louis, 32, 33, 41, 42, 45, 47
Anderson, Benedict, 11, 27, 146, 163, 165, 302, 305
Antić, J., 137, 139
Antolić Vupora, Barbara, 156, 158, 164
Arbiter, Slavko, 155
Arns, Paul Evaristo, 39, 46
Ausec, Zora, 274
Avbelj, Danica, 156
Avramovski, Ž., 130, 139, 139
Azcarate, de P., 137, 139

Bahovec, T., 49
Bahun, Miroslava Maria, 155
Bajc, G., 28
Bajec, J., 47
Bajuk, Andrej, 86
Baker, C., 11, 14, 24, 27, 170, 189
Balažic, J., 116
Bale, Norma, 240
Baletić, Tanja, 158
Baltić, Admir, 88, 89, 96
Baluh, S., 248, 262, 263
Banac, Ivo, 136, 139
Barberis, C., 305
Barkan, R. E., 48
Barth, E., 11, 27, 146, 165, 174, 189
Bartos, M., 138
Beltram, Pavel, 22, 27
Bence, L., 109, 112, 116
Berden, P., 53, 69, 70
Berlot, A., 93, 98
Bernik, I., 92, 96
Bešter, Romana, 97, 168, 263, 298, 299, 304–306
Bevc, Milena, 79, 80, 96
Bevc, Vladislav, 35, 37–40, 46–48
Biber, D., 135, 140
Bizjak, Martin, 159, 165
Bjelovučić, N. Z., 58, 70
Bloch, Marc, 163
Bodemann, Y. M., 291, 307
Bogatec, N., 15–17, 27, 28
Bogdanovič, Dimitrije, 138, 140
Bohte, B., 35, 48
Bojković, Danica, 156
Bor, M., 93, 96
Borozan, D., 123, 138, 140
Bošnjak, D., 22, 27
Bourdieu, P., 223, 140
Bourhis, R. Y., 11, 27, 29, 189, 194, 196, 218, 241
Bračič, V., 117
Brandner, Anton, 43
Bravdica, Franjo, 155
Breuilly, John, 145, 165
Brezigar, Sara, 8, 13, 14, 17, 24–28, 92, 96
Brown, J. R., 11, 31
Budja, A., 273, 282, 282
Bufon, M., 24, 28, 71
Burra, A., 188, 189
Byrne, J. L., 11, 29

Cameron, D., 228, 240
Cankar, Ivan, 82, 96
Carliner, G., 227, 241
Carter, Jim, 38, 39, 46
Cheng, J. L. C., 306
Christopher, Warren, 38, 46
Ciril (misijonar), 52
Clemenceau, Georges, 57, 58, 137
Clement, Carl T., 40
Cobarrubias, J., 11, 28
Collier, V. P., 11, 31
Constantin, S., 30, 188, 189
Cooper, R. L., 11, 28, 204, 218
Cope, B., 304, 305

- Cordell, K., 48
Crystal, D., 11, 13, 14, 28
Cummins, J., 11, 29, 30
Cvetković, Dragiša, 135
Cvijović-Javorina, I., 284
- Čepič, M., 165, 166
Černe, 165
Černetič Istenič, M., 94, 96
Čok, L., 228, 229, 241
Čok, Š., 17, 28, 30
- Damjanović, S., 53, 70
Dasgupta, J., 29
Davidović, (Ljubo) Ljubomir, 123
de Luna-Martinez, J., 303, 305
Debeljuh, A., 188, 189
Delać Tepšić, Marina, 156
Diemoz, F., 28
Dobernik, Simon, 47
Dolenc, Danilo, 77–80, 95, 96
Dolffuss, Engelbert, 42
Donadić, Marija, 155
Donđivić, Karmen, 156
Dora, Géza ml., 115, 116
Drnovšek, M., 268, 273, 274, 281,
282, 283
Drole, Zmago 104
Duroselle, J. B., 134, 140
Dustman, C., 227, 241
- Edwards, J., 174, 189, 226, 241
Eisenchlasa, S. A., 31
Elliot, E., 303, 305
Engelsfeld, Nena, 124, 140
Eperjessy, E., 218
Eriksen, H. T., 174, 189
Errevgers, G., 227, 231, 240, 241
Eterović, Nadežda, 158
- Febvre, Lucien, 163
Felaher, Julij, 41, 47, 48
- Ferguson, C. A., 12, 13, 29
Ferlin, Vida, 158
Fischer, J., 58, 70, 280, 283
Fishman, J. A., 11–13, 28–31, 170,
189, 194, 204, 214–216, 218
Fleck, H. G., 140
Fotić, Konstantin, 133
Fujs, M., 70, 116
- Gabrutsch, Walter, 39, 46
Gardner, R. C., 11, 29, 203, 218
Gasparini, Alberto, 240
Gazzola, M., 227, 231, 241
Gellner, E., 146, 165
Gelo, J., 282, 283
Genesee, E., 11, 29
Georgiu, M., 22, 30
Giles, H. R., 11, 24, 27, 29, 170, 189,
194–196, 202, 218, 227, 241
Gligorijević, B., 131, 140
Godeša, Berni, 156
Goldberg, D. T., 306
Göncz, L., 103, 107, 108, 110, 116
Gosar, Andrej, 223, 224, 238, 241
Gostinčar Cerar, Meta, 302
Grabar, Aladár, 111
Grafenauer, B., 93, 96
Grafenauer, Danijel, 7, 22, 27, 29,
32, 46–48
Grahovac, I., 140
Grđina, Igor, 146, 165
Gregorčič, Simon, 273
Grenier, G., 227, 241
Grgić, Vlasta, 156
Grilc, Matevž, 39, 40
Grilli di Cortona, P., 11, 29
Grin, F., 170, 189, 194, 195, 197, 218,
222, 225, 227, 234, 238, 240, 241
Grivec, F., 52, 70
Grlica, Milan, 155
Grželj, Boris, 156
Gržeta, Dušanka, 155
Gyarmati, G., 218

- Haarmann, H., 13, 29
 Hadri, Ali, 138, 140
 Hafner Fink, M., 84, 94, 96
 Halas, Franc, 69, 70
 Harris, M. M., 48
 Hartman, Arthur A., 46
 Haugen, Einar, 11, 13, 14, 29, 30
 Henley, A., 227, 241
 Hernandez-Cross, R., 303, 305, 306
 Hirnök, K., 200, 218; *glej tudi*
 Munda Hirnök, Katalin
 Hitler, Adolf, 41, 134
 Hobsbawm, Eric J., 145, 149, 165,
 302, 306
 Hočevar, Toussaint, 225, 226, 242
 Holub, József, 69
 Horjak, Slavica, 155
 Horthy, Miklós, 131
 Hrga, Vera, 155
 Hribar S., 93, 98
 Hribar, T., 93, 96, 145, 165
 Hrženjak, M., 262, 263
 Huebner, T., 29
 Humar, M., 222, 242
 Husak, Marijan, 156
- Isajiw, W. W., 174, 189
 Isaku, E., 305
 Ivšek, M., 241
- Jacobs, G., 227, 231, 240, 241
 Jagodic, D., 17, 28, 30
 Janežič, A., 17
 Janjetovič, Zoran, 123, 124, 126,
 130–134, 138–140
 Janko Spreizer, A., 60, 70
 Jerman, Silvín, 155, 156, 270, 279,
 283
 Jesenšek, M., 52, 70
 Jesih, B., 39, 48, 173, 188–190, 218,
 233, 239, 240, 242, 306
 Jeza, E., 93, 96
- Johnson, D. W., 58–60
 Johnson, P., 11, 29
 Johnstone, B., 30
 Jončić, K., 139, 140
 Jones, R. E., 227, 241
 Joseph, M., 30
 Josipovič, Damir, 50, 52–55, 59–61,
 65, 66, 68, 70, 71, 79, 80, 96, 105,
 116, 154, 164, 166, 269, 271, 272,
 280–283
 Jožef II., 105, 113
 Jugovič, Vladimir, 155
 Jurinić, Polona, 155
 Just, E., 198, 218
 Jusup, Darja, 156
 Južnič, S., 18, 30, 93, 96
- Kalantzis, M., 304, 305
 Kalc, A., 268, 283
 Kalčina, I., 307
 Kalšan, V., 55, 57, 69, 71
 Karađorđević, Aleksander I., 123,
 128, 129, 130, 139
 Karađorđević, Pavle, 132
 Karađorđevići (dinastija), 120, 132,
 135
 Kardelj, E. – Sperans, 93, 96
 Karoly, Elza, 110
 Kaštelan, Katica, 155
 Kazó Števan, 59
 Kerecsényi, Edit, 107, 109, 115, 116
 Kern Svoboda, Sonja, 155
 Kerswill, P. E., 30
 Kikec, T., 71
 Kirk, J. M., 241
 Kissinger, Henry, 35, 37, 46
 Klabjan, B., 28
 Klarić, Dragica, 156
 Klemenčič, M., 35–37, 39, 45, 46,
 48, 49, 136, 140, 285
 Klemenčič, V., 35, 36, 39, 48
 Klinar, P., 83, 92, 96, 97

Klopčič, V., 262, 263
Kocbek, E., 93, 97
Kocelj (knez), 52
Kocis, K., 65, 71
Kolláth, A., 179, 189
Koltai, Károly, 115
Koltai, Márta, 115, 116
Komac, Miran, 11, 30, 74, 80, 81, 84,
86–88, 90–92, 96, 97, 103, 104,
115, 116, 249, 250, 263, 264
Koman, Martina, 155
Kordiš, Boštjan, 155
Koren, V., 68, 70, 71
Korošec, Anton, 59, 135
Kos, D., 92, 97
Kos, M., 53, 71
Kosi, Jernej, 145, 146, 164, 166
Kosmos, Ivan, 155
Kotnik, V., 284
Kovács, Attila, 60, 71, 100, 103, 108,
114–116, 199, 218
Kovačič, A., 47, 49
Kovačič, Franc, 58
Kovačič, G., 92, 97
Kovačič, Peter Peršin, 76, 93, 97
Kozar, M. 200, 218
Koželj Horvat, Sabina, 156
Kranjec, J., 57, 58, 71
Kreisky, Bruno, 37
Krek, Janez Evangelist, 76, 93, 97
Kristen, Samo, 45, 49, 120
Kržišnik-Bukić, Vera, 97, 142, 154,
164–166, 269–271, 273–275, 278,
280–283
Krupa, A., 218
Kunej, Ivica, 155
Kupa, I., 116, 218
Kurajica, Tatjana, 155
Kuzmanić, T., 92, 97
Kymlicka, W., 290, 297, 306
Kyovsky, R., 57, 71
Lambert, W. E., 11, 29
Langer, Marija, 158
Lantschner, E., 26, 30, 188, 189
Lausche Frank John, 32–40, 46
Lavskis, P., 28
Lazear, E., 227, 242
Leane, G., 303, 306
Lesjak, Martina, 156
Limon, D., 11, 30
Lipovšek, G., 70, 71
Lipušek, U., 58, 71
Liška, J., 48, 71
Ljudevit Posavski, 52
Lokar, Aleš, 225, 242
Lončarič, M., 54, 71
Lovše, Lojze, 46
Lučev, Ivana, 270, 283
Lukežič, Irvin, 271, 283
Lungulov Radivoj, 134
Macartney, C. A., 302, 306
Maček, Vladko, 133, 135
Makarovič, Slavoljub, 274
Malacsics, Vilmos, 115, 116
Malačič, J., 79, 80, 97, 110, 116
Malnar, Damjan, 156
Malnar, Slavko, 159
Margan, Irena, 155
Marko, J., 188, 189
Markovič, M., 22, 30
Marschak, J., 238
Martić, M., 128, 140
Matko, Cvetka, 155
Matusinović, Ana, 155
Mauček, J., 68, 71
May, S., 174, 189
Mazower, M., 137, 140
Medica, Karmen, 159, 166, 270, 271,
284
Medved, F., 97, 263
Medvešek, Mojca, 21, 30, 84, 86–88,
96, 97, 168, 173, 188–190, 263

- Melich, János, 59
Menz, E., 227, 242
Metod (misijonar), 52
Mezgec, M., 28
Mežnarić, S., 92, 97
Milavec, Francka, 46
Mikola, Sándor, 59
Mikulandra, Gabrijela, 156
Miller, George, 39, 46
Milroy, I., 11, 30
Mirković, Marjana, 155, 159–162, 165, 272
Mitić, M., 122, 140
Mohar, Darko, 155
Molotov, Vjačeslav Mihajlovič, 135
Moring, T., 170, 189, 194, 195, 197, 218, 234, 240, 241
Mulec, B., 182, 190
Munda Hirnök, Katalin, 7, 22, 27, 29, 45, 49, 192, 195, 199, 210, 215, 217, 218, 240, 283, 284; *glej tudi* Hirnök, K.
Musek, J., 93, 97
Muskie, Edmund S., 40, 46
Mussolini, Benito, 127, 131
- Nagyné Sziklai, A., 199, 218
Natek, J., 47, 49
Nećak, D., 97
Nećak Lük, Albina, 172, 175, 188–190, 196, 216, 218, 226, 238, 239, 242
Nedle, P., 170, 190
Nidorfer Šiškovič, Mojca, 164
Nikčević, Ivanka, 155
Nikolić, S., 295–297, 306
Njirić, Barbara, 156
Novak, V., 68, 71
Novak Lukanovič, Sonja, 11, 30, 182, 184, 188, 190, 192, 195, 210, 215, 217, 218, 220, 222, 227, 228, 232–235, 238–241, 242, 262, 263
Novak Popov, I., 219
Novković, Stanka, 155
- Ó Baoli, D. P., 241
Oblak, M., 225, 242
Odenkirk, J. E., 46, 49
Olas, L., 110, 112, 113, 117
Omerzu, Mojca, 81, 82, 95, 97
Orel, Alojz, 159
Osojnik, I., 226, 242
Ošlak, V., 93, 97
- Pagon, N., 147, 165, 166
Pašić, Nikola, 137
Pavelić, Ante, 135
Payne, J., 305
Perger, V., 199, 219, 240
Perić, Marina, 270, 283
Peršak, K., 59, 71
Pertot, S., 28
Petrič, E., 15, 30
Petrič, J., 41, 49
Petrin, T., 230, 242
Petrovčič, P., 250, 264
Pierce Colfer, J. C., 304, 306
Pirc, Janez, 97, 244, 254, 263, 264
Pirjevec, D., 93, 98
Ploesch, P., 305
Pogačnik, J., 241
Pogorelec, B., 226, 242
Polese, M., 304, 306
Polzer, M., 307
Porcellana, V., 28
Posavski, Ljudevit, 52
Pran, Miriam, 156
Prelec, Ibolyka, 115, 116
Prepeluh, Albin, 59
Prešeren, France, 273
Priestly, T., 28
Primc, Jože, 159
Prys Jones, S., 24, 27
Pržič, I., 123, 140
Pupin, Mihajlo, 58

Radić, Stjepan, 59, 129
Rajović, R., 137, 140
Rákosi, Mathias, 199
Ravnik, M., 283, 284
Rawls, J., 296, 306
Rebec, I., 93, 98
Reiner, Friedrich, 42
Rejec, Boris, 155, 158
Requejo Coll, F., 291, 306
Ribbentrop, Joachim von, 135
Riccucci, N. M., 304, 306
Riebl, Walter, 133
Riman, Barbara, 157, 166, 266, 270–
274, 278–280, 282, 284
Riman, Kristina, 157, 166, 270, 271,
284
Riman, Marija, 155
Rizman, Drago, 155
Rizman, R., 93, 98
Robbins, J., 222, 242
Rogers, William, 36
Roksandić, D., 284
Rončević, B., 22, 30
Roseano, Paolo, 240
Rosenthal, D., 196, 218
Rosting, H., 137, 140
Rotar, Marijan, 159
Roter, P., 97, 263
Rowling, M., 303, 306
Rudaš, D., 262, 264
Rupnik, Bogdan, 155
Ruttar, R., 27

Sachs, J. D., 303, 306
Saint-Jacques, B., 27
Sajti, E. A., 218
Sako, M., 304, 306
Sato, H., 304, 306
Schalley, A. C., 31
Schnapper, D., 295, 306
Schober, Karl Herbert, 38, 39, 46
Schuschnigg, Kurt von, 42

Seaton Watson, Hugh, 163, 166,
302, 306
Sedmak, M., 30
Sekloča, P., 22, 30
Seršen, Pali, 70, 72
Shapiro, D. L., 304, 306
Shiffman, D., 41, 49
Shoup, P., 129, 138, 140
Silverstone, R., 22, 30
Simonič, Vasja, 156, 158
Skutnabb Kangas, T., 11, 30
Slavec Gradišnik, I., 217
Slavič, Matija, 58
Slivar, Alojzija, 156, 270
Smith, Anthony D., 145, 146, 149,
166, 302, 306
Smith, P. M., 11, 29
Smole, Marko, 158, 159
Smolle, Karel, 40
Sobieski, Jan, 54
Sobočan, A. M., 263
Sobolevski, M., 138, 140
Solem, K. E., 28
Spencer, M., 141
Spolsky, B., 11, 12, 30
St. Clair, R. N., 29
Stalin, Josif Visarjonovič, 108
Stepčić Reisman, Kristian, 156
Stergar, J., 40, 45, 47–49
Stern, R., 304, 306
Stewart, W., 11, 13, 30
Stipetić, Zvonimir, 155
Stojadinović, Milan, 139
Stojković, Lj., 128, 138, 140
Strašek, Franc, 155, 270, 284
Strubell, M., 170, 190
Suarez, R. M., 291, 306
Sundhaussen, Holm, 128, 129, 133,
138, 141
Suppan, A., 133, 141
Susič, E., 22, 27, 31; *glej tudi* Sussi
Sussi, E., 17; *glej tudi* Susič

- Synak, B., 49
 Szabotin, László, 115, 116
 Szily, Johannes, 105, 117
- Šajn, Tomo, 164
 Šaver, B., 282, 284
 Šavli, J., 93, 96
 Šircelj, M., 79, 80, 98
 Škerlj, Božo, 50, 51, 60
 Škerlj, Robert, 28
 Škiljan, Filip, 164, 166, 271, 272, 283, 285
 Šonc, Darko, 155, 157, 158, 164
 Šövegöš Lipovšek, G., 115
 Štandeker, Lojze, 159
 Štefanec, N., 55, 57, 72
 Števan (ogrski vladar *Štefan I. Sveti*), 53
 Štrajn, D., 98
 Štrukelj, Pavla, 248–250, 257, 262, 264
 Šumi, I., 93, 98
 Šušmelj, Cveto, 155, 158
 Šutar Vujičić, Silva, 156
- Tajfel, H., 11, 31
 Tardieu, André, 57
 Tarlo, Giulio, 240
 Taylor, C., 290, 296, 306
 Taylor, D. M., 29, 189, 194, 218, 241
 Telišman, 165
 Temelini, W., 291, 306
 Thomas, W. P., 11, 31
 Titl, J., 52, 72
 Tito – Broz, Josip, 36, 199
 Tkalčec, Olga, 155
 Tkalec, Vilmoš, 68
 Todorovski, Ilinka, 155, 270, 279, 283
 Tomažič, I., 93, 96
 Toš, N., 92, 97, 98
 Trebše Štolfa, M., 45, 49, 282, 285
- Trubar, Primož, 144
 Trunk, Jurij Matej, 32, 33, 41, 43–45, 47
 Tuma, H., 93, 98
 Turner, J. C., 11, 29, 31
- Urbančič, I., 93, 98
 Urh, Š., 263
 Usenik, Alojz, 155
- Vaillancourt, F., 227, 241
 Vakar, Marjeta M., 76, 93, 98
 Vance, Cyrus, 35–40, 46
 Varga, Sándor, 109, 117
 Velimirovič, Klavdija, 156
 Venables, E., 11, 31
 Vengust, J., 60, 72
 Vezovnik, A., 92, 98
 Vidali Z., 26, 28, 31; *glej tudi* Vidau, Z.
 Vidau, Z., 17, 21, 23, 26, 28, 31, 188, 190; *glej tudi* Vidali, Z.
 Videmšek, P., 263
 Viefhaus, E., 137, 141
 Virk, T., 93, 98
 Vitaz, Vitomir, 155
 Vodopivec, Nika, 240
 Vodovnik, Z., 241
 von Glinow, M. A., 306
 von Tigerstrom, B., 303, 306
 Vospernik, R., 37, 49
 Vovko, A., 46, 49
 Vratuša, A., 96
 Vrečer, N., 97, 263
 Vrhovec, Josip, 40
 Vukas, B., 127, 129, 141
 Vukić, A., 272, 285
- Wakounig, Vladimir, 240
 Waldheim, Kurt, 38
 Walzer, M., 297, 307
 Warasch, Filip, 40

Weitz, E. D., 137, 141
Wicherkiewucz, T., 49
Williams, C. H., 11, 13, 28, 31
Williams, G., 170, 190
Wilson, A., 71
Wilson, Woodrow, 58, 122
Winkler, P., 248, 264
Wodak, R., 30, 227, 242

Yurdakul, G., 291, 307

Zavrišek, D., 263
Zelenko, Rok, 159
Zelko, Ivan, 54–56, 59, 69, 72
Zorn, J., 263

Zrinski (grofje), 57
Zupan, Gustav, 155
Zupančič, Jernej, 248–259, 261, 262,
264, 268, 285
Zupančič, Jože, 47
Zver, S., 231, 242

Žagar, M., 26, 28, 31, 130, 136, 140,
141, 248, 264, 286, 294, 302, 306,
307
Žerovnik, Dušan, 158
Žibert, Vinko, 155
Žitnik Serafin, Janja, 272, 283, 285
Žolger, Ivan, 58

Kazalo krajevnih imen

- Aberdeen (Južna Dakota), 238
Afganistan, 305
Afrika, 165
Alpe, 42
Alsószenterzsébet, 62
Amerika, 41
Apače, 252
Ar dovanski prekop, 65
Argentina, 94
Augsburg, 53
Avstralija, 109, 114
Avstrija, 32, 34–42, 44, 45, 57, 60, 69, 94, 104, 109, 110, 114, 120, 123, 124, 128, 136–138, 148, 164, 165, 196, 199, 200, 238; – Austria, 33, 121; – Republika Avstrija, 32, 37, 60
Avstro-Ogrska, 106, 268, 278
Azija, 165
- Bače, 43
Bačka, 69
Baden, 93
Bad Radkersburg, 217, 240; *glej tudi* Radgona
Bajánsenye, 62, 67
Balkan, 94, 302
Baltik, 122
Banat, 69, 131
Bangladeš, 303
Banski Sv. Jurij, 54–56
Banuta/Bánuta, 65, 104
Baranja, 69
Barlahida, 62
Bavarska, 93
Becsvölgye, 62
Bekcsény = Becsehely (Bekšín), 54, 69, 74
Bela krajina, 247, 250, 255–257
Belica, 57
- Beltinci, 56, 104, 249
Beograd, 130, 137
Berlin, 93
Blatno jezero, 67
Bled, 131, 251
Bližnji vzhod, 305
Bodejci (Bödeháza), 56, 65, 66
Bogojina, 55, 56, 103
Bolgarija, 132, 138
Boriha–Rosalnice, *romsko naselje*, 262
Bosanska krajina, 56
Bosna, 52, 53, 56, 122
Bosna in Hercegovina, 79, 80, 133
Brandenburg, 93
Bratislava, 93
Brazilija, 39, 46, 107, 114
Brdo pri Kranju, 135
Brezje, 250
Brežice, 250, 251, 256, 264
Budimpešta, 217
Budinci, 67
Budišina (Boniszfalva/Bonisdorf), 60, 66, 69
Bükkalja, 103
Burr Ridge (Illinois), 38
Buzet, 156, 277
Bydgoszcz, 93
- Cankova, 104, 249
Celje, 133, 256, 263, 264
Celovec, 40, 43, 49, 240
Cerkvenjak, 257
Cestica, 156, 158
Chemnitz, 93
Cleveland (Ohio), 34, 46
Csöde, 62
Csonkahegyhát, 62

- Čabar, 156, 158, 277
 Čabranka, 158
 Čakovec/Csáktornya, 54, 55, 57
 Čentiba/Csente, 104
 Čepinci, 67
 Čerteg (220 m), 67
 Čestrek (Csesztreg), 54–56,
 Češka, 84
 Češkoslovaška, 45, 58, 123, 139
 Čikečka vas/Csekefa, 60, 61, 64, 66,
 100–115
 Črenšovci, 104, 249
 Črna gora, 133
 Črnomelj, 250, 253, 256, 264
- Dalmacija, 127
 Dávidháza, 67
 Dobrovnik/Dobronak, 55, 103, 104,
 115, 188, 249, 250
 Dobruška vas, 262
 Dolenjska, 247, 248, 250, 252, 253,
 255, 256, 258, 263
 Dolenjske Toplice, 252
 Dolga vas/Hosszúfalu, 65, 104
 Dolgovaške Gorice/Hosszúfaluhe-
 gy, 104
 Dolina/Völgyfalu, 104
 Dolinsko (Markovsko), 55, 59, 66
 Dolnja Dubrava, 56
 Dolnja Lendava, 55, 69, 115; *glej*
tudi Lendava
 Dolnji Lakoš/Alsólakos, 104, 172–
 174, 176, 178, 180, 181, 184, 188
 Dolnji Vidovec, 56, 57
 Domanjševci/Domonkosfa, 61, 67,
 102–104
 Domžale, 252, 256, 259, 260, 262–
 264
 Donava, 52, 69
 Drava, 42, 53, 56, 57, 69
 Dravinja, 53
 Dravska banovina, 130, 132
- Država Srbov, Hrvatov in Sloven-
 cev (Država SHS), 57, 120, 122–
 124, 126, 137, 138; – State of
 Serbs, Croats, and Slovenes, 121
 Dubica, 56
 Dubrovnik, 156, 277
 Dubrovniško-neretvanska županija,
 158
 Dunaj, 35, 37, 40, 54
 Dvorska vas, 46
- Egejsko morje, 70
 Evropa, 38, 85, 94, 122, 132, 146,
 147, 163, 165, 239, 288, 292, 293,
 302, 304, 305
 Evropska unija (EU), 16, 17, 61, 79,
 84, 148, 162, 200, 206–210, 228,
 236, 239, 290, 291, 293, 304
- Felsőkotormány, 67
 Felsőszenterzsébet, 62
 Finska, 134
 Florida, 238
 Francija, 107, 114, 122, 130, 296
 Fulda (Severna Dakota), 43
 Furlanija-Juljska krajina, 15, 16, 23
- Gaberje/Gyertyános, 104
 Gabrenci/Gáborháza (Gáborjánhá-
 za), 56, 65
 Gdansk, 93
 Genterovci/Göntérháza, 65, 104
 Göcse, 54, 62–64, 66, 70, 103
 Gödörháza, 67
 Gorenjska, 247
 Gorica, 202, 217, 240
 Goričko, 50, 51, 53, 58, 61, 66, 100–
 103, 112, 115, 200
 Goriška pokrajina, 15, 19
 Goriško, 19
 Gornja Radgona, 217, 240, 252, 257,
 259, 264

- Gornjesavska dolina, 69
 Gornji Lakoš/Felsőlakos, 104
 Gornji Petrovci, 104
 Gornji Senik, 200, 206, 208–213, 217
 Gorski Kotar, 152, 158, 159
 Grad, 54, 66, 104, 255
 Gradec, 45
 Gradišćanska, 58, 60, 200
 Grosuplje, 249, 251, 253, 262–264
 Grožnjan, 159
 Gyöngyösi patak, 67
 Győr, 69; – škofija, 54–56, 59
- Hajdina, 252, 257, 259, 262
 Harič-marof, 67
 Hegyhátszentjakob, 62
 Hercegovina, 53
 Hetes/Heteš, 50, 51, 54, 56, 60, 62–64, 66
 Hinje, 46
 Hoče–Slivnica – občina, 256
 Hodoš/Hodos, 54, 61, 66, 67, 102–104, 112, 113, 115, 172–174, 176, 178, 180, 181, 184, 188, 251
 Hortobágy, 199
 Hrastnik, 252, 256, 259, 260, 262, 264
 Hrastovec, 115
 Hrvaška, 56, 69, 79, 84, 142, 144, 148, 150–165, 266, 268–276, 278, 280–282; – Croatia, 143, 267; – Hrvaška-Dalmacija, 133; – Banovina Hrvaška, 132, 135; – Nezavisna država Hrvatska, 135; – Republika Hrvaška, 142, 151, 153, 154, 161, 164
- Illinois, 38
 Ispánk, 62
 Istra, 94, 127, 152, 156, 159, 161, 231, 233, 234, 238, 239, 270
- Istrska županija, 158
 Italija, 8, 10, 15–27, 36, 94, 127, 131, 132, 134, 148, 164, 165, 188, 196, 202, 225, 240; – Italy, 9; – Kraljevina Italija, 127, 278, 279
 Ivančna Gorica, 251, 255, 262
 Ivanjševci, 65
- Jadran, 37
 Jakopaba = Lendvajakabfa, 59, 66
 Japonska, 134
 Jesenice, 251, 257, 263, 264
 Jošavci = Jošec/Jósecz = Szentistvánlak, 56, 58–60, 65, 66, 69
 Jošavski potok, 65
 Jugoslavija, 34–37, 40–42, 79, 95, 108, 109, 115, 122, 123, 128, 129, 132, 135, 136, 139, 151, 199, 248, 258, 270, 272, 305; – Kraljevina Jugoslavija, 120, 122, 127, 129, 131–132, 135, 137, 268, 272; – Kingdom of Yugoslavia, 121; – Socialistična federativna republika (SFRJ), 40, 78, 90, 111, 127, 268, 279
 Južna Afrika, 304
 Južna Amerika, 107, 114, 115
- Kalh (Mészvölgy/Kalch), 60, 66, 69
 Kalifornija, 38, 39
 Kamovci/Kámaháza, 65, 104
 Kanada, 290, 291
 Kanal, 257
 Kaniža (Nagykanizsa), 53–56, 68
 Kányavár, 55, 56
 Kapca/Kapca, 104
 Karadjordjevo, 40
 Karavanke, 43, 44
 Karlovac (Karlovec), 151, 156–158, 272, 276–279
 Karlovška županija, 158
 Karpati, 53

- Kavkaz, 94
 Kercaszomor (Krčica–Somorovci), 60, 62, 67, 70
 Kercza, 67; *glej tudi* Krčica
 Kerinov Grm, 262
 Kerkafalva, 62
 Kerkáskápolna, 62
 Kerkaszentmiklós, 54, 55
 Kisrákos, 62
 Kobiljanska šuma, 65
 Kobiljanski potok, 53, 58, 65–67, 70
 Kobilje, 53–56, 59, 64–66, 68, 69, 104
 Kočevje, 249, 252, 253, 263, 264
 Kolorado, 43
 Kolpa, 159
 Kolumbija, 94
 Körmend, 62
 Koroška, 32, 34, 36, 37, 39, 4, 1–45, 46
 Kosovo, 258
 Kosovo, 79, 138; – Kosovo in Metohija, 137
 Kostel, 255
 Kot/Kót, 104
 Kotoriba (Kotor), 54–56
 Kotormány, 67
 Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), 52, 58–60, 65–69, 106, 107, 120, 122–129, 133, 137, 138, 198; – Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, 121
 Kranj, 251
 Kranjska, 159
 Krčica, 58, 67; *glej tudi* Kercza
 Križevci (v Prekmurju), 53, 67
 Krka, 55, 56, 58, 65, 69
 Krnski grad, 42
 Krplivnik/Kapornak, 61, 67, 102–104
 Krško, 249, 250, 256, 262, 264
 Kučnica, 53
 Kustánszeg, 62
 Kuzma, 104, 249
 Labin, 156, 277
 Leadville (Kolorado), 43
 Ledava, 58, 65, 69
 Legrad, 54, 55, 57
 Lenart, 252, 257, 259, 264
 Lendava/Lendva, 54, 55, 59, 65, 66, 103, 104, 112, 115, 173, 175, 183, 188, 189, 202, 217, 238, 240, 249. 264; *glej tudi* Dolnja Lendava
 Lendavske gorice/Lendvahegy, 65, 104
 Lenti, 54, 62
 Litija, 252, 256, 259, 262, 264
 Ljubljana, 6, 32, 33, 35, 40, 45, 46, 49, 69, 95, 137, 147, 154, 158, 161, 238, 247, 250, 251, 256, 258, 261; – Ljubljana Bežigrad, 263, 264; – Ljubljana Center, 263, 264; – Ljubljana Moste-Polje, 263, 264; – Ljubljana Šiška, 263, 264; – Ljubljana Vič-Rudnik, 263, 264
 Ljutomer, 252, 257, 259, 262–264
 Log – Dragomer, 252, 256, 259
 Lokev, 250
 Lombardija, 94
 London, 134
 Lovran, 156, 272, 277
 Madžarska, 50, 56–58, 60, 61, 63, 65–69, 104, 107, 113, 123, 131, 132, 138, 148, 196, 198–200, 217; – Hungary, 51; – Kraljevina Madžarska, 106
 Magyarföld, 62
 Magyarszombatfa, 62, 67, 113
 Makedonija, 79, 133, 137, 138

- Mali Dolenci, 67
 Mali Vrej (218 m), 67
 Maribor, 32, 33, 40, 43–46, 49, 247, 250, 251, 256, 258, 260, 261, 263, 264
 Markovsko, 66
 Márokföld, 62, 66
 Marseille, 132
 Martinje, 67
 Martjanci, 53
 Medžimurje (Medjimurje/Muraköz), 54–58, 68, 69
 Metlika, 249, 251, 262–264
 Metohija, 138
 Mihovljan, 57
 Miklavž na Dravskem polju, 256
 Mikulaš (Sv. Mikluš), 55
 Milejszeg, 62
 Milford (New York), 41
 Mirna Peč, 251, 255
 Mirna, 252, 255, 259, 262, 263
 Mohač, 53
 Molnari, 57
 Monošter, 57–59, 69, 196, 200–202, 204, 206, 217, 240; *glej tudi* Szent Gotthárd = Szentgotthárd/Monošter
 Moravska, 52
 Moravske Toplice, 100–104, 115, 188, 252, 255, 259, 262
 Mostar, 94
 Mostje/Hidvég, 65, 104
 Motvarjevci/Szentlászló, 53, 55, 56, 59–61, 64, 66–70, 100–116
 Mura, 53–58, 65, 100, 101, 107
 Murska republika, 52, 68
 Murska Sobota, 54, 65, 66, 70, 103, 104, 110, 112, 114, 189, 249–252, 255, 262–264
 Mursko Središče, 55, 57
 Nagyrákos, 62
 Nedelišče, 57
 Nemčija, 94, 107, 110, 114, 133–135
 Nemesnép (Nemesnep), 59, 62, 66
 Neradnovci, 67
 New Orleans, 238
 New York – mesto, 41, 218, 238; – zvezna država, 41
 Nova Gorica, 217, 264
 Nova, 54, 55
 Novgorod, 93
 Novi Sad, 94
 Novo mesto, 249–251, 255, 263, 264
 Odra, 43, 45
 Odranci, 104
 Ogrska, 53
 Ohio, 34, 46
 Oltarec, 54–56
 Opatija, 158, 276, 278
 Óriszentspéter, 62
 Osijek, 156, 158, 272, 277, 279
 Osješko-baranjska županija, 158
 Páka, 54–56
 Pakistan, 305
 Pálfiszeg, 62
 Pankasz, 62
 Panonija, 53, 55,
 Panonska nižina, 52
 Paragvaj, 107, 114
 Pariz, 43, 57, 60, 123, 132, 134
 Pasjak, 271, 274, 276, 279
 Pesnica, 252, 256, 259, 260, 262, 264
 Petišovci/Petesháza, 104
 Pince/Pince, 103, 104
 Pince-Marof/Pince-major, 104
 Pivka, 257
 Plešče, 158
 Podonavje, 52
 Podturen, 55, 57
 Poljska, 94, 135

- Pomurje, 57, 64
- Porabje, 57, 58, 66, 192–200, 204, 206–209, 214, 217
- Pordašinci/Kisfalva, 60, 61, 64–67, 100–115
- Poreč, 156, 158, 277
- Portugalska, 94
- Posavje, 247, 253, 255, 256
- Posočje, 69
- Postojna, 263, 264
- Praga, 93
- Prekmurje, 50–54, 56–61, 65, 66, 68, 69, 70, 100–102, 108, 113, 114, 168–170, 172, 174, 175, 184, 187, 188, 198, 199, 231–234, 239, 247, 248, 250, 252, 254, 255, 258, 263; – Dolnje Prekmurje, 53–56, 59, 68; – Gornje Prekmurje, 54, 59
- Prekmursko okrožje (Districtus Transmuranus), 50, 54–57, 68; – Prekmurje District, 51
- Prelog, 55, 57
- Presika, 53
- Primorska banovina, 130
- Primorska, 183, 188
- Primorsko-goranska županija, 158, 160
- Prosenjakovci/Pártosfalva, 60, 61, 67, 100–116
- Ptuj, 264
- Puconci, 59, 104, 249
- Pulj, 156, 158, 159, 270, 271, 276–278, 282
- Pušča, 250, 255, 262
- Raba, 58, 65
- Rače–Fram, občina, 256
- Radenci, 252
- Radgona, 53, 54, 66, 69; *glej tudi* Bad Radkersburg
- Radmožanci/Radamos, 65, 104, 172–174, 176, 178, 180, 181, 184, 188
- Radovljica, 251, 257, 263, 264
- Ramocsa, 62
- Rapallo, 127
- Ravensko, 50, 51, 54, 66
- Razkrižje, 252, 257, 259, 262
- Reka, 151, 155, 157, 158, 160, 161, 270, 271, 274, 276–279
- Resnjek (Resznek), 56
- Ribnica, 250, 251, 253, 255, 264
- Riganovci, 66
- Rim, 23
- Rogašovci, 104, 249, 255
- Romunija, 122, 131; – Kraljevina Romunija, 131
- Rusija, 43
- Ruše, 252, 256, 259, 260, 264
- Saint Germain, 65, 127
- Samobor, 158
- San Francisco (Kalifornija), 43, 45, 47
- Sandžak, 137
- Santa Margherita, 127
- Sao Paulo, 39, 46
- Sarajevo, 94
- Sava, 52
- Seči-Siget (Seczi-sziget), 56; *glej tudi* Szécsisziget
- Selnica ob Muri, 55, 57
- Selo, 65
- Semenje (Szemenye), 56
- Semič, 249, 250
- Severna Dakota, 43
- Severna Irska, 305
- SFRJ, *glej* Jugoslavija
- Slavonija = Slovinje, 52, 53, 69, 132, 133
- Slavonski Brod, 272, 276, 279
- Slovaška, 52, 84

Slovenija, 16, 17, 22, 23, 32, 34, 35, 37, 40–42, 45, 50, 52, 57, 59, 64, 67–69, 77–92, 95, 102, 103, 116, 119, 132, 133, 139, 147, 148, 151, 154, 155, 158, 161–165, 170–172, 175, 186, 188, 196, 206–209, 220, 222, 226, 227, 231–236, 244, 246–249, 251–254, 256–259, 261–263, 274, 280; – Slovenia, 33, 51, 221, 244; – Republika Slovenija, 17, 34, 77–79, 83, 89, 90–92, 112, 148, 155, 164, 239; – Socialistična republika Slovenija, 81
 Slovenska Bistrica, 257, 263, 264
 Slovenska krajina = Szlovenszka krájjina (Tótság), 50, 52, 54, 57, 59
 Slovenski Sv. Martin, 54–56
 Snežnik, 282
 Sobotica, 55, 57
 Sodražica, 252
 Solun, 70
 Somorovci (Szomorócz), 60, 66, 67, 69
 Sopron (Šopron), 68
 Sovjetska zveza, 36, 37, 45, 134, 3059; *glej tudi* ZSSR = Zveza sovjetskih socialističnih republik
 Split, 155, 156, 158, 270, 276, 277, 279
 Splitsko-dalmatinska županija, 158
 Spodnja Panonija, 52
 Srbija, 40, 53, 70, 123, 126, 133, 137; – Kraljevina Srbija, 125, 137
 Srebrni breg (404 m), 65
 Središče ob Dravi, 53
 Središče/Szerdahely, 60, 61, 64, 66, 67, 100–116
 Srednja Evropa, 15
 Starše, 256
 Stražna krajina (Őrség), 52, 54, 59, 66, 103
 Strnišče pri Ptuj (Sterntal), 115
 Stuttgart, 93
 Sušak, 276, 279
 Sv. Jurij v Dolu, 54–56, 59, 66, 68; *glej tudi* Szentgyörgyvölgy
 Sv. Jurij v Trnju, 57
 Sv. Marija, 55, 56
 Sv. Martin na Muri, 57
 Sveta Trojica v Slovenskih goricah, 252, 257, 259
 Szaknyér, 62
 Szalafő, 62
 Szatta, 62
 Szécsisziget, 54, 55; *glej tudi* Seči-Siget (Seczi-sziget)
 Szent Gotthárd/Szentgotthárd/Monošter, 54, 66
 Szentgyörgyvölgy, 59, 62, 66; *glej tudi* Sv. Jurij v Dolu
 Szijártóháza, 56, 58, 65
 Szombathely (Sombotel) – škofija, 56
 Šalovci, 65, 103, 104, 115, 188, 251, 254
 Šalovci-Hodoš – občina, 103
 Šantavec, 53
 Šentjernej, 249, 250
 Šentjurijski potok, 67
 Šibenik, 156, 277
 Šibensko-kninska županija, 158
 Škocjan, 250, 251, 255, 262
 Šmartno pri Litiji, 252, 256, 259
 Šoštanj, 252
 Španija, 305
 Špeter Slovenov 19
 Štajerska, 53, 162, 252, 257
 Števanovci, 200, 206–208, 210–213, 217
 Štrigova, 55, 57, 158, 276
 Švabska Jura, 93

Tallahasee (Florida), 238
Tešanovci, 65
Tirolska, 127
Tišina, 104, 249
Trdkova, 67
Trebnje, 249, 262, 264
Triglav, 273, 282
Trimlini/Hármásmalom, 104
Trnava, 53
Tromejnik (388 m), 67
Tršće (Trstje), 159, 165
Tržaška pokrajina, 15, 19
Tržaško, 19
Turčija, 122, 139, 305
Turnišče (Bántornya), 55, 65, 69,
104, 249, 250

Učka, 161
Umag, 156, 158, 277
Una, 57
Urugvaj, 107, 114

Varaždin, 156, 158, 272, 277
Varaždinska županija, 156, 158
Vejar, 262
Velemér (Velemer), 59, 62, 66, 67
Velemerske gorice (248 m), 67
Velenje, 247, 250, 251, 256, 261, 264
Velika Britanija, 122, 305
Velika Polana, 104
Velike Lašče, 46
Veliki Dolenci, 67
Versailles, 50, 51, 57, 139
Veszprem, 69; – škofija, 54–56
Videmska pokrajina, 15, 17, 19, 27
Viszák, 62
Vladivostok, 93
Vojvodina, 40, 132, 133
Volosko, 276, 278

Vrbas, 57
Vrhnika, 256, 264
Vroclav, 93

Wales, 227

Zadar, 156, 158, 277
Zadarska županija, 158
Zagorje ob Savi, 252, 256, 259,
260, 262, 264
Zagreb, 55, 94, 151, 155, 157, 164,
165, 270–274, 276–280, 282; –
škofija, 50, 54–57, 59, 68
Zala, 67
Zalaegerszeg, 62
Zalaszombatfa, 56, 58, 65
Zalska županija (Zala megye), 54,
62, 68
Zasavje, 252, 255, 256
ZDA = Združene države Amerike,
34–38, 41, 43, 45, 46, 47, 114,
122, 134, 238, 305
Zemun, 52
Zilja, 42
ZSSR = Zveza sovjetskih socia-
lističnih republik, 134; *glej tudi*
Sovjetska zveza
Zvezna republika Jugoslavija, 79

Žabjak, 250
Žale, 147
Žalec, 252, 256, 259, 262–264
Železna županija (Vas megye), 54,
62, 68, 217
Ženeva (Geneva), 120, 121, 126,
130, 132, 135
Žirovnica, 251
Žitkovci/Zsitkóc, 65, 66, 104
Žužemberk, 46